STOLJEĆA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

Urednički odbor

Glavni urednik
Vlatko Pavletić

Izvršni urednici
Dubravko Jelčić i Josip Vončina

Urednici
Nikola Batušić, Rafo Bogišić, Vlaho Bogišić,
Maja Boškovic-Stulli, Josip Bratulić, Branimir Donat,
Dunja Fališevac, Aleksandar Flaker, Ivo Frangeš,
Nedjeljko Mihanović, Krešimir Nemec,
Slobodan Prosperov Novak, Darko Novaković,
Pavao Pavličić, Boris Senker, Ante Stamać,
Miroslav Sicel, Dragutin Tadijanović,
Mirko Tomasović

Tajnica uredništva
Mira Palešćak

ZAGREB 2000.

WEST , · 101

MILAN SUFFLAY

IZABRANI POLITIČKI SPISI

Priredio
DUBRAVKO JELČIĆ

MATICA HRVATSKA

KAZALO

Predgovor (Dubravko Jelčić) *11*
Ljetopis Milana Sufflaya (D. J.) *26*
Bibliografij a
Izdanja djela Milana Sufflaya (D. J.) *30*
Važnija literatura o Milanu Sufflayu (D. J.) 33

IZABRANI POLITIČKI SPISI

HRVATSKA U SVJETLU SVJETSKE HISTORIJ^E—n'IOLITIKE (1928.)

Civilizacija Zapada i Istoka
/ Britansko carstvo *39*
A History of Russia
Eurazijski\dvozivac u anglosaskom zrcalu *47*
The Grand High Gloom
Tragedija mira *51*
Kriegsschuldfrage
The Sarajevo Crime 55
The Drama of Sinn Féin
Stranke i vodeći muževi Irske 59
Building thè American Nation
Centralizam hrani separatizam *64*
Dubine narodne svijesti
Radić, Bethlen i Mussolini *66*
Hrvatska krv i zemlja *71*
Esej o Vjekoslavu Klaiću
Značajke hrvatske nacije *80*
"Pen-ši" hrvatskog jezika 85

Cincarska krv *92*
U prodornoj zoni pravoslavlja na Jadranu *97*

PRILOZI IZ NOVINA I ČASOPISA (1923. - 1930.)

Kulturne struje na sredovječnom Jadranu *111*
Etnički cikloni na Balkanu *121*
Nacijonalne maglice *130*
Državne jezgrice *141*
Sinn Féin *153*
Podzemna tutnjava na Balkanu 157
Tehnika i etika *160*
Na Balkanu i na Tihom oceanu *163*
Svjetske tajne sile *166*
"Umgruppierung" *169*
Geopolitičke sile *172*
San i java *175*
Glas hrvatske krvi *178*
Obznana *180*
Pacifik i naši pacifiste od Pekinga do Zagreba *183*
Gandhi i De Vaierà *186*
Nova fronta *189*
Parasiti *192*
Nadrikipari *196*
Ne će ih obraniti! *199*
Uoči izbora 203
Izbori u Zagrebu 205
Veliki sužanj 207
Nova utopija *210*
Zagonetka popa Dukljanina 213
Prasjedioci na Balkanu 220
Benito Mussolini 225
Županija Varaždinska 227
Jedan od neslomivih 234
Hrvati nisu kunići! 236
Pravoslavlje na Jadranu 239
Val ratne krivnje 246
Pax anglikana!? 257
Žreci Zapada i Istoka 260
Bezvremeno selo 262
Dvije knjige o ratu 265
Crna legenda *268*
Južna Italija i istočni Jadran u davnini 270
Katolička crkva i Hrvati 275
Crvena Hrvatska *280*
Suton zapadne civilizacije *285*
San i java naroda 291
Chevalier Bayard i Einstein 295
Albanija u prošlosti 299

HRVATI U SREDOVJEČNOM SVJETSKOM VIRU (1931.)

Hrvati u sredovječnom svjetskom viru 307

PRILOZI

Tekstološka napomena (I. Z.) 341
Tumač imena i *izraza* (A. V.) 343
\Rjecnik (A. V.) 396
Kazalo imena (A. V.) 405

SLIKOVNI PRILOZI

Milan Sufflay *9*

Svjedodžba o položenom kolokviju o paleografiji na Filozofskom fakultetu u Beču 1903. *10*

Ante Kuman: Milan Sufflay, crtež *36*

Naslovnica zbirke Sufflayevih političkih eseja 38

Zgrada u Zagrebu, Gundulićeva 25, u kojoj je Milan Sufflay stanovao sve do dana ubojstva 18. veljače 1931. *46*

Bivši hotel Royal u Ilici 44 u Zagrebu, svojedobno sastajalište zagrebačke inteligencije, gdje je i dr. Milan Sufflay često zalazio *54*

Naslovnica prvotiska Sufflayeve monografije *Srbi i Arbanasi* *108*

Pismo albanskog ministra informacija kojim odaje priznanje dr. Milanu pi. Sufflayu 1930. za njegova albanološka istraživanja *120*

Pismo predsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti Tadije Smičiklasa iz 1902. kojim podržava dr. Milana Sufflaya za sveučilišnog profesora *156*

Naslovnica Sufflayeve disertacije *294*

Naslovnica Sufflayeve studije *298*

Izvadci izvještaja šefa zagrebačke policije, dr. Janka Bedekovića, od 18. i 19. veljače 1931. ministru unutrašnjih poslova, armijskom generalu Petru Živkoviću, o policijskom praćenju dr. Milana pi. Sufflaya 306

Otkrivanje spomen-ploče na rodnoj kući dr. Milana pi. Sufflaya u Lepoglavi 9. studenog 1999. 340

Naslovnica Sufflayeva povijesnog romana *Kostadin Balšić* *395*

Nummer des Meldungsbuches

\/\-- V

Kolloquien-Zeugnis.

(Philosophische Fakultàt.)

Daß Herr Dr. Milan Sufflay

geboren zu B. Sufflay in :4Φ2Z.·/ζ<í?·1í

Zug ordentlichen ü/cntticher Sindìfrender im Semcstcì' (in dcr pliiìii

sophischen Fakultài dar k. k. Uiàver&ilul r» Wieti, das _ .\3.. niilndlge

Ubar

bei dem.....

bel df.m Privafdozenìcn

waìiretid des //(Љ^m&/^ Setaesters ii)0,3 liesitchi itnd sii/ni^

das oi« dem yenannten Faclie mit ilim gelttUlenen KoUoquiwits den UnicrridU mit

. Fortgange getiosscti hai, wird luermit bestiiiiyi.

Wien, dm /ff ISO **3**

ζ",

Natonskala: **1 iichr cui, 9 gul,** Á gcDUgcad, i ungcnllgciid.

Svjedodžba o položenom kolokviju o paleografiji na Filozofskom fakultetu u Beču 1903.

Predgovor

Tko je bio Milan Sufflay? Bilo bi to pitanje izlišno da smo sve ove godine od Drugoga svjetskog rata živjeli normalno, da 45-godišnja vladavina jugokomunističke diktature, usklađena s ideologijom velikosrpstva, nije nametnula novim naraštajima u ovo pola stoljeća s jedne strane potpuni prekid sa svim tradicijama, svim pojavama i svim osobama u prošlosti koje su imale izrazito hrvatsko nacionalno obilježje, a s druge strane deformaciju svih tradicionalnih političkih ideja i proizvoljne, povijesno jednostrane definicije političkih pojmova. Živ i utjecajan u hrvatskoj i znanstvenoj i političkoj misli sve do sudbonosne 1945. godine, Sufflay je otada pa do dana slobode u naše vrijeme bio zabranjena temalo kojoj se nije ni govorilo ni pisalo. Kao tolikima, bio mu *jé* namijenjen potpuni zaborav. Ali s danima slobode iskrsnuo je on među prvima u narodnom pamćenju kao prvorazredna tema, i nije slučajno da je upravo o njemu, tek pola godine/poslije slobodnih izbora, organiziran možda i prvi javni skup na sveučilišnoj razini, na kojemu je obnovljeno naše zapretano znanje o njemu kao znanstveniku i piscu koji je ostavioNluboki trag, jer je u svemu što je promišljao i o čemu je pisao bio inovantan, a u svestranosti gotovo unikatan: znanstvenik i književnik, povjesničar i političar, albanolog svjetskoga glasa, možda i uopće najveći dosad istraživač i najbolji znalac Albanije i albanskog etnosa, albanske prošlosti i albanske kulture; a istodobno bio je i kroatolog neograničenih vidika, svakako jedinstven, originalan i doslovce neponovljiv i širinom i dubinom i dalekosežnošću svojih razmatranja hrvatskih tema od same pojave Hrvata u povijesti pa do njegova vremena. Taj skup o Sufflayu u veljači 1991. bilo bi možda i pretenciozno nazvati znanstvenim simpozijem, jer je on, smišljen i organiziran u samo nekoliko dana, ipak bio u biti improvizirana komemo-

racija u povodu 60. obljetnice njegove mučeničke smrti, na kojoj su, bez velike pripreme, govorili pojedinci koji su na to bili spremni, jer im njegov rad i njegove vrijednosti nisu ni tada bili posve nepoznati; ali i takav, taj skup bio je važan, jer je bio poticajan: otvorio je put intenzivnom i multidisciplinarnom upoznavanju, istraživanju i prosuđivanju Sufflayeva djela iz svih aspekata, koji su za nj relevantni.

Na temeljitije prosudbe ove velike hrvatske teme koja se zove *Milan Sufflay* morat ćemo još pričekati jer, s obzirom na sve što smo dosad rekli, potrebno je vrijeme da se do njih dođe, ukoliko želimo da one budu ono što u današnjem trenutku moraju biti, jer je i vrijeme da to budu: nepobitne činjenice, a ne samo ishitreni dojmovi. Na to nas obvezuje već i veličina Sufflayeve žrtve. Ali se već sada s punom sigurnošću može reći, da je politička komponenta potka njegova sveukupnog djelovanja, bez koje bi ono bilo ne samo nerazumljivo nego upravo nezamislivo. Jer u sve njegove spise, sve knjige i članke što ih je objelodanio (a njih, začudo, i nije tako puno!), utkana je (makar i samo implicitno) djelatna i djelotvorna politička svijest, proizišla iz kreativno živog poimanja aktualnih zbivanja njegova vremena, dakle uvjetovana njime i primjerena njemu; a u svaki od tih tekstova, bez obzira i na vrstu i na temu, hrvatska politička misao, ili, recimo izričito, još preciznije, hrvatska nacionalna i politička misao pravaške i starčevićanske provenijencije, udijeva se kao zlatna nit koja jamči njihovu autentičnost. Ta misao zrači iz svake njegove riječi.

Povijest je temelj Sufflayevih političkih pogleda: iz nje oni izviru, ona ih oblikuje, s njom čine jedinstvo. Zato nam je u trenutku kad pristupamo čitanju Sufflayevih spisa, koji su isto toliko povijesni koliko i politički, a politički koliko i povijesni, najprije uočiti njegovo shvaćanje povijesti. "Kao što ne može biti individualnog jastva bez pamćenja, tako nema narodne svijesti bez povijesti." Tom rečenicom pregnantno je izrazio srž svojih temeljnih pogleda na povijest, njen utjecaj i njeno značenje u oblikovanju i održavanju nacionalnih in-

dividualiteta. Povijest je biografija jednog naroda; i više od toga: ona je znak njegova genetičkog koda. "U njoj sadržan je", nastavlja Sufflay netom započeti citat u mikroeseju *Crvena Hrvatska* ("Pantheon", 1929.), "uzdužan (vremenski) rez ili postanak baštinske mase, koja je nakrcana u popučenom (prostornom) rezu podsvijesti čitave jedne žive narodne generacije." S tih temeljnih polazišta pisao je Šufflay o političkim kretanjima u Europi prije i poslije Prvoga svjetskog rata, koja su kondicionirana i tendencijama velikih naroda i njihovom ulogom u skladu s njima. S tih polazišta razmatrao je, primjerice, duhovno stanje u britanskoj imperiji i refleks toga stanja u profiliranju dviju civilizacija, civilizacije Istoka i civilizacije Zapada. S tih polazišta pronicao je u zagonetnost ruske sfinge, mjereći Rusiju Zapadom, ali i Zapad Rusijom. S tih temeljnih polazišta prosuđivao je sudbinu versailleske Europe u svjetlu povijesnih francusko-njemačkih antagonizama, izlazak na svjetsku pozornicu novih političkih pojava poput fašizma, kao i tada aktualni irski zamah na putu u slobodu. Esej *Stranke i vodeći muževi Irske* (1923.) dotiče se izričito i paralele između Irske i Hrvatske, što i nije nikakvo iznenađenje; ali je puno važnije upozoriti, da je i druge spominjane eseje (o britanskom carstvu, o Rusiji... etcj, pisane nekako istodobno, dvadesetih godina, unio u knjigu *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike* (1928.). Kad ih pročitamo, bit će nam jasno da im u tako naslovljenoj knjizi i jest mjesto: jer se u svakome od njih, i nespomenuta, ^podrazumijeva Hrvatska. Sufflay ih je pisao imajući u mislima Hrvatsku i njen položaj u tadašnjem svijetu.

Ne ćemo pogriješiti, naprotiv, reći ćemo bitno ako kažemo, da je tako pisao sve što je pisao: kao Hrvat, koji u određenom povijesnom trenutku hrvatski gleda, misli i prosuđuje. I kojemu hrvatstvo, ispunivši ga do posljednje kapilare, nimalo ne smeta da istodobno bude superiorni intelektualac i erudit svestranih interesa i talenata.

Među njima, možemo već sigurno zaključiti, povijest zauzima dominantno mjesto. U povijesti su, umuje Sufflay, pohranjene sve pokretne sile jednog naroda, zato: "Danas, kada na geografskoj mapi ne postoji ni najmanja Hrvatska, u dušama milijuna ipak svježe živi moćna svijest o Velikoj Hrvatskoj. Tu moćnu svijest pruža tisućljetno neprekinuto narodno

pamćenje i hrvatsko državno pravo." Uz ovu misao neodoljivo se podsjećamo, da je i Antun Radić, puno prije Sufflaya, na isti način spominjao Hrvatsku, "koje još nema ni na jednoj mapi ni karti, ali koja ima svoju mapu u srcu svakoga pravoga Hrvata" (u "Domu", 1900.). Na što nas upućuje ova podudarnost? Četvrt stoljeća stoji između ova dva citata, dvije u biti istovjetne misli izrekla su dva različita političara, u povijesno različitim vremenima, na dvije politički različite razine; ali su one prirodno potekle iz iste nepomućene svijesti, koju je povijest i oblikovala i hranila. A upravo to dokazuje ispravnost i sljedeće Sufflayeve misli (koju je također mogao reći i Antun Radić): "I tko danas hoće da mu njegov narod bude svjež i snažan, taj ne smije da razara narodno pamćenje, jer time uništava njegovo jastvo. Time, samo time može ga učiniti plijenom egoističnih susjeda." Antun Radić to doduše nije rekao, ali je tako radio.

Sufflay kao da na povijest uopće, *a* na hrvatsku povijest napose, gleda kroz tisućljetnu optiku, ili bolje, kao da je gleda iz svemirske perspektive. To je ono vidovnjaštvo, već više puta spominjano uz njegovo ime. Vidovnjak i žrec, tako je doslovce bio nazivan u kritici (Franjo Bubanić, Milivoj Magdić... i dr.), lucidnim pogledom uočava i nevjerojatnom jasnoćom izražava svoju viziju hrvatstva i njegove povijesne ("graničarske") zadaće u općoj povijesti svijeta i u europskoj politici: da bude "odsjev borbe sredozemnog Istoka i Zapada". A "Zapad je na hrvatskom tlu daleko nadmoćniji", zaključuje on. I u tome vidi sve prednosti, ali i velike opasnosti za Hrvatsku.

Upravo zbog toga civilizacijskog ponora koji dijeli Istok od Zapada, ponora koji je uostalom stariji i od Srba i od Hrvata, pa im je on bio zadan, ugrađen u njihovo biće i utkan u njihovu svijest, a videći Hrvate kao izrazito zapadnjačku slavensku naciju, protivio se bilo kakvim državnopravnim vezama Hrvata sa Slavenima Istoka, jer bi to bila, kako je rekao, "čisto balkanska kreacija". U njoj bi Hrvati, kaže dalje Sufflay, "izgubili ono što je u njima najbolje po mnijenju Stranke

prava - izgubili bi smisao za zapadnu civilizaciju i za čovječnost". Upravo zato, po njegovu uvjerenju, nije trebalo stvarati Kraljevinu SHS, odnosno Jugoslaviju, jer ona nije imala prirodnih uvjeta da postane skladna cjelina, nego neminovno ostaje heterogena i geopolitički, i uljudbene, i historijski, i kulturno. Iskustvo je to potvrdilo.

Sufflayeva politička misao izvire iz povijesnih spoznaja o sukobu dva antagonistička pogleda na svijet, koje reprezentiraju Istok i Zapad. Hrvatska i Hrvati su stoljećima bili protagonisti te borbe koju su često vodili sami, ali nikad samo za vlastito dobro, ističe Sufflay, pa iako on zaključak koji slijedi nije izveo eksplicite, on je impliciran u njegovim mislima: Koristila je ona, ta vjekovna hrvatska borba, cijeloj Zapadnoj Europi, koja to nikada nije htjela ni priznati, a još manje nagraditi prijateljstvom.

Svejedno, ta borba je bitna odrednica hrvatstva, u njoj je smisao povijesne zadaće Hrvata i Hrvatske. U hrvatstvu osjećao je pripadnost i vjernost onim zasadama zapadnoeuropske uljudbe, kojima se u novije doba i ona sama iznevjerila, jer je izgubila ravnotežu između tehnike i etike. "Versajskim^ mirom umotala se Europa u beznadnu tragediju",/razmišlja Sufflay nad knjigom *La Tragedia della Pace* (1923.) znamenitog talijanskog povjesničara i mislioca Guglielma Ferrerà, a nakon primjedbe da (Europa) nije znala "asimilirati prave principe demokracije" zaključuje Sufflay ferrerovski: "Uronila je u strahoviti kaos i stupila u novu eru barbarsi

Zanimljivo je, ako nije i više od toga, da nekako istodobno, samo godinu dana prije Ferrerove knjige, izlazi u Italiji knjiga *Europa senza pace* (1921.) talijanskog političara Francesca Nittija, vođe demokratskih liberala, višestrukog ministra (1911. - 1919.) i predsjednika vlade (1919. - 1920.), koja se političkim koncepcijama i kritičkim pogledima na versaillesku Europu bitno podudara s mislima Guglielma Ferrerà, koju on sažima u rečenicu: "Europa umire od intelektualne iznemoglosti." Citirajući tu rečenicu, Sufflay nedvosmisleno potvrđuje da pristaje uz nju. Bili su to osamljeni glasovi razbora vidovitih političkih umova uoči mnogih kataklizmi, koje su čekale Europu sve do ovih naših dana na kraju XX. stoljeća.

Demokracija versailleske Europe odbijala ga je kako svojom opasnom nedjelotvornošću i tolerantnošću koja je pogodovala najviše negativnim tendencijama, tako i neselektivnom, sve prosječnijom razinom političkog uma koji ju je vodio (jednako tada, rekli bismo, kao i danas), a s time u svezi i sve naglašenijim odstupanjem životne stvarnosti i od pozitivnih, konstruktivnih slobodarskih načela prikladnih ljudskom dostojanstvu i od klasičnih humanističkih vrijednosti, koje to dostojanstvo jamče. Ako znamo ukupnost europskih zbivanja tog vremena, priznat ćemo da u svojoj osudi nije imao uvijek i u svemu baš sasvim krivo. Sve očitiji priklon materijalističkom svjetonazoru doveo je do sutona europske uljudbe i "bijelu" Europu bacio u ponor, iz kojega se može izbaviti samo traženjem novih putova. Kao što se zna, u tome mišljenju nije bio osamljen. Ne zaboravimo da je i VVmston Churchill, nitko drugi nego upravo on, izjavio u nekoj kasnijoj prigodi da demokracija nije najbolji sustav, ali da on ne zna bolji. Možemo te riječi shvatiti kao ironiju na sovjetski račun, s tom namjerom je bila i rečena, ali ne možemo a da ne vidimo u njoj i ono što Churchill nije htio: nehotično, stidljivo priznanje da su i sama demokracija i funkcioniranje njena sustava pitanja o kojima nikada nije suvišno razmišljati i raspravljati, što je zacijelo mislio i Sufflay. Neiscrpnom intelektualnom energijom, nošen humanističkim vizijama budućnosti ljudskog roda, grozničavo je tražio odgovore na sva bitna pitanja bolje, uspješnije, pravedne i prosperitetne organizacije ljudskog društva.

Sufflay je bio i romanopisac.[1] Spominjemo to ovdje jer bitne njegove beletristički razvijene ideje iz prvoga našeg SF romana *Na Pacifiku 2255.* (koji je izlazio u "Obzoru" 1925. u 75 nastavaka!) imaju vizionarsko političko-utopističko obilježje. Neka od njegovih predviđanja u njemu već su se ispunila poslije njegove smrti: primjerice, poraz Japana u Drugom svjetskom ratu od "udruženih Engleza i Amerikanaca". Sufflay predviđa, da će se nakon raspada zapadne civilizacije, u XXIII. stoljeću razvijati novi oblici ljudske zajednice i nova kultura, a na prostoru oko Pacifika uobličit će se posve novi tip autoritativne države, djelotvorniji od dekadentne zapadne demokracije. Ovdje ne možemo previdjeti da Sufflay i u nekim svojim člancima, nasuprot demokraciji, daje prednost ulozi vođe. A to zapravo znači: superiornim duhovnim i moralnim kvalitetama, koje zaslužuju da budu na čelu države.

Portretirajući Gandhija i De Valeru s nekoliko čistih i jasnih poteza, kako je to samo on znao, Sufflay je otkrio zašto u njima vidi dva tipa vođe: u jednome je personificiran meditativni, intuitivni Istok, u drugome vehementni, inteligentni Zapad. Po njegovu viđenju, ovi se tipovi ne mogu kombinirati, jer se Istok i Zapad gledaju preko ponora. Zapad ne vidi na Istoku sklad između religije i znanosti, zaboravio je da "od nepoznatih vremena stari i gusti Istok daje čovječanstvu jedine njegove prave vođe" i da unatoč svojoj materijalnoj kulturi Zapad duhovno zaostaje više tisuća godina za Kristovim naukom.

Kratki esej posvećen predsjedniku Hrvatske stranke prava Aleksandru Horvatu, u povodu godišnjice njegove smrti, naslovio je sintagmom Sara *ijava naroda.* Iz njega smo već citirali neke važne i za ovog autora karakteristične misli i rečenice o povijesti i narodnom pamćenju\ Upozorimo sada na sami naslov: on *izražava* oživotvorenje iznesenih ideja u jednom čovjeku, koji time prestaje biti mitska~T3Sóba i postaje stvarni vođa. "Nu da netko bude dobar vođa naroda, nije dovoljno da samo sanja sa svojim narodom. On treba da vidi i javu. Mora da jasno uoči milieu, u kojem se njegov narod nalazi. Jer taj milieu, to jest plastika tla i susjedni narodi, to je java s kojom ne računaju narodni snovi. On mora istodobno biti u snu i na javi. Mora omjeriti snagu sna i jave. Ako je nužno, on mora probuditi narod, da i ovaj ugleda zbilju."

Nije bio pristalica revolucionarnih zaokreta. Bio je okrenut budućnosti, ali je nije mogao ni zamisliti bez prošlosti.

[1] O toj temi govorio sam na spomenutoj komemorativnoj priredbi u Rektoratu Sveučilišta, u yeljaci 1991., a to izlaganje objavljeno je pod naslovom *Fragmenti o Šufflayu kao književniku* u časopisu "Kolo" br 3 Zagreb, rujan 1991.

Ipak nije zato bio i konzervativac, barem ne u onom smislu koji podrazumijeva natražnjaštvo. Zamišljao je budućnost maštovito, ali na konstruktivnim temeljima. "Nema te ideje budućnosti", napisao je nekom prigodom, "koja bi u narodnim redovima imala snagu prošlosti. Kontinuitet mora se održati, jer inače dolazi kaos, a ne spas. Radio je tako i sam Radić, kad je svoje seljačke reforme, svoju seljačku republiku stavio na hrvatsku nacionalnu i državnu bazu, kad je prigrlio ideju Starčevićevu." Sredinom dvadesetih godina, kad je Sufflay pisao niz svojih političkih eseja, glosa i komentara u "Hrvatskom pravu", Radić je bio prvo ime hrvatske politike, legitimni vođa hrvatskog naroda. U njemu i njegovoj Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci vidi baštinika i sljedbenika "pravaškog narodnog srca", ali se (vidovito!) pribojava za njegovu političku sudbinu. Jer on želi obnoviti ne samo Hrvatsku nego i cijeli Balkan; i ne samo Balkan, nego i Europu; i ne samo Europu, "već čitavi sviet od Zagreba do Pekinga". On želi biti više nego nacionalni vođa: želi "reformirati čitavu bielu rasu, koju je svjetskim ratom stigao strahoviti živčani potres". Ali doživljava sudbinu svih reformatora: da se protiv njega diže prastaro naslijeđe. "Ne promijeni li Radić i HRSS svoje politike u čisto pravaškom smjeru, bit će satrti." Radićev primjer ostaje zorna pouka hrvatskoj politici: "Mozak američkog političara, mozak engleskog filozofa može u krvi gledati nositelje glupe prošlosti, teški teret naslijeđa. Mozak prosvijetljena kršćanina može uzdisati za dalekim vremenom, kad ne će biti više ideje nacionalizma, koja dijeli čovječanstvo u neprijateljske grupe. (...) Ali mozak i najprosvjetljenijeg Hrvata mora, iz etičkih motiva viših nego što je to nacionalizam, slušati glas svoje hrvatske krvi. Jer na rubu Balkana, na granici Zapada i Istoka, katoličanstva i pravoslavlja, europske kulture i barbarstva, ime hrvatsko, krv hrvatska ne znači samo naciju! Hrvatska krv tu znači civilizaciju. Hrvatstvo je tu sinonim za sve, što je lijepo i dobro stvorio europski Zapad." Zato je hrvatski nacionalizam pozitivan, jer "ne znači samo ljubav prema rodnoj grudi i hrvatskim domovima na njoj, on ne znači samo lokalni patriotizam, već lojalnu službu u čitavom bijelom Zapadu". Zaključak proizlazi sam od sebe: specifična povijesna uloga Hrvata daje specifično obilježje i njihovu nacionalizmu.

Zamišljajući budućnost, najavljivao je obnovu Zapada i vrlo maštovito predviđao ju je kao četvrto doba u periodizaciji povijesti, a ono bi bilo uvelike nalik drugome. Dakako, nije time zagovarao doslovni povratak u feudalizam kao društveni sustav. Zagovarao je samo povratak unutarnjoj solidarnosti, skladu između tehnike i etike, povratak humanim vrijednostima nakon sloma materijalističkih nazora o životu. "Stojimo na pragu novog, s historijskog gledišta četvrtog doba", pisao je u eseju *Katolička crkva i Hrvati* (1929.), "pred novim i golemim izdanjem prošlog 'srednjeg vijeka', u kojem će i opet etičkim vrijednostima biti posvećena veća pažnja, u kojem će i opet ljudima svijetliti svijetlo drugog svijeta, kako je ono počelo svijetliti pri koncu starog rimskog carstva. Za ovo svijetlo borniram moderni materijalizam nije imao ćutilo, pak je čitavoj velikoj periodi europske povijesti, kojom je pokretala religija i crkva, dao ime "vijek tame". Toj temi vratio se i godinu dana kasnije, pred samu svoju tragičnu smrt, u tekstu *Chevalier Bayard i Einstein* (1930.), ističući da je taj prezreni srednji vijek izgradio cehove ka\p rasadišta obrta i pobožnog radništva, zatim viteške redove s njihovom religioznošću i požrtvovnošću za ideale, njihovim poimanjem dužnosti i časti, hrabrosti i lojalnosti, što je više nego dostatno da mu damo prednost pred današnjim, kakcNga je on nazvao, društvom moralne tame.

Usporedba s idejama ruskog mislioca Berdjajeva, nabačena već u više radova o Sufflayu, nije dakako sasvim neosnovana; naprotiv, ona je vrlo zanimljiva već i zato što i Berdjajev i Sufflay iznose svoje misli gotovo istodobno, Sufflay čak i koji mjesec prije Berdjajeva: tehnicizam je uništio duhovnost čovjeka, spas je čovječanstva u vraćanju sredovječnoj tradiciji i aristokratizaciji duha. Ali Sufflay, uza sve sličnosti s Berdjajevim, nije toliko mistik kao on, ako i tvrdi da je u religiji sadržana "svemirska tajna, odraz čitavog jednog svijeta, koji nije materijalan i ćutilno pristupačan". Više moralist nego fantast, Sufflay i time zauzima specifično mjesto u širokom spektru hrvatske političke misli do danas.

Sve što smo dosad iznijeli upućuje na zaključak, da je Sufflay dvadesetih godina bio doista koliko apartna toliko i aktualna, jasno profilirana politička individualnost, koja svojim mislima može ne samo iznenaditi nego i zbuniti današnjeg našeg čitatelja, navikla na jednostrane poglede i ukalupljena shvaćanja složenih političkih i ideoloških strujanja u europskoj politici XX. stoljeća. Ali će našeg čitatelja danas zacijelo najviše zbuniti Sufflayev članak o Mussoliniju, pisan 1927., u kome čitamo i ovu misao: "Benito Mussolini najveća je pojava koja je na europskom kontinentu izronila iz kaotičnog stanja nakon svjetskog rata." Lako je zamisliti kako će danas, posebice u Hrvatskoj, primiti ovaj članak s citiranom rečenicom pojedinci opterećeni još uvijek svojom determiniranom političkom prošlošću. Nazvat će Sufflaya fašistom, pretečom ustaštva, i svrstati ga u kolo mračnih snaga i predestiniranih zločinaca. Ali će im možda zapeti riječ u grlu prije nego izgovore svoju osudu, kad im se (do)kaže, da Sufflay u svome mišljenju tih dvadesetih godina ovoga našeg stoljeća nije bio nimalo usamljen, štoviše, da su i neki prvi i bezuvjetno najreprezentativniji europski (talijanski, francuski, britanski...) intelektualni autoriteti u politici i umjetnosti mislili gotovo jednako.

John Buchan (alias barun Tweedsmuir), škotski književnik i britanski političar, pripovjedač i romanopisac, u doba Prvoga svjetskog rata ministar informiranja u vladi Lloyda Georgea, a kasnije generalni guverner Kanade, napisao je - dvije godine poslije citirane Sufflayeve rečenice - na staru godinu 1929. u "Morning Postu", da "izuzimajući smjeli eksperiment fašizma ova decenija nije bila plodonosna u konstruktivnom državništvu". Ne bi ta činjenica bila beznačajna ni kad bi bila jedina; ali ona nije jedina, samo je najsličnija Sufflayevu mišljenju. Tijekom dvadesetih i tridesetih godina, sve do predvečerja Drugoga svjetskog rata, Mussolini i njegov fašistički poredak magnetski su privlačili ne samo pozornost nego i simpatije velikoga broja vodećih prvaka europske politike i kulture. Isticali su djelotvornost fašističke vlasti, koja riječi pretvara u djela, jer i najljepše riječi bez djela nemaju vrijednost (Giovanni Gentile). U tome su vidjeli opreku

prema nedjelotvornom svijetu demokratske verbalistike, koja je vodila Europu u sve dublju političku i gospodarsku krizu. Pirandello je svoje divljenje (izraz je njegov!) Mussoliniju objašnjavao njegovom sposobnošću, da "stvara stvarnost" koja se ne podvrgava tuđoj stvarnosti, svjestan da stvarnost postoji samo u čovjekovoj moći da je kreira i oblikuje djelatnošću svoga uma. "Liječenje kojemu je fašizam podvrgnuo Italiju tako je izvrsno, te mi je najvažnije da bolesnica ne napusti postelju prebrzo i pretrpi novo ozbiljno pogoršanje" (Benedetto Croce). "Srce fašizma jest ljubav prema Italiji, to je osjećanje njena spasa, spasa Države, to je ispravno uvjerenje da Država bez autoriteta i nije Država", pisao je također Croce, u listu "Corriere italiano" (1924.). Pohvale i priznanja fašizmu izricali su tih godina i Thomas Mann, i Gottfried Benn, i William Butler Yeats, i Ezra Pound, i Thomas Stearns Eliot, i Leon Daudet, i Charles Maurras, i Martin Heidegger, i Salvador Dali. Jedni zapažaju da fašizam u Italiji, za razliku od popularne komunističke "ravnopravnosti", jamči ljudima njihovu individualnost, drugi primjećuju da ideja discipline vodi do uzdizanja novog čovjeka, kojeg će stvoriti obrazovni sustav bolji od dotadašnjega i hvale Mussplinijevu odluku da obrazovanje vode najveći umovi Italije "bez ikakvih predrasuda ili ostracizama" (Hamilton). Bit će tei nevjerojatno mnogim današnjim čitateljima, ali je činjenica, *ца* je još početkom tridesetih godina i Winston Churchill govorilo Mussoliniju kao "velikom čovjeku", i to u prigodama koje nisu^bile kurtoazne. Sve se to može pročitati u knjizi *The Appeal of Fascism IA Study of Intellectuals and Fascism (1919- 1945)* Alastaira Hamiltona, tiskanoj 1971. i prevedenoj na srpski jezik *(Fašizam i intelektualci,* 1978.), kao i u biografiji *Winston Churchill* iz pera Lewisa Broada, koja je u njemačkom prijevodu izašla nakladom "Europa Verlag AG." u Zurichu (1943.).

Ne ćemo sada ispitivati u čemu je bio nesporazum: jesu li svi ovi europski umovi, predstavnici europske misli i kulture, zajedno sa Sufflayem, bili u zabludi, ili je Mussolinijev fašizam, vežući se poslije uz Hitlera i njegov nacionalsocijalizam, izgubio svoje primarne, izvorne vrijednosti, koje su imponirale elitnom europskom duhu, pa je on u njima naslućivao obećanja novoga, pravednijeg, solidarnijeg društva od kapitalističke demokracije. Zadovoljimo se u ovoj prigodi samo

konstatacijom, prvo, da se pojam fašizma sadržajno razlikuje u pojedinim njegovim etapama, drugo, da se povijesno pojam fašizma razlikuje od pojma nacizma, što danas pojedini autori i političari posve zanemaruju, i treće, da se, govoreći o fašizmu i njegovoj povijesti, njegovoj ideologiji i njegovoj praksi, suočavamo s temom koja tek čeka ozbiljnu znanstvenu prosudbu, bez apriorne podložnosti bilo kakvim ideološkim kriterijima i povijesnim krivotvorinama.

Pritom se naročito valja čuvati simplifikacija, koje znanosti nisu primjerene upravo toliko, koliko politici često puta jesu. Politika kao praktična znanost, kako je zovu njemački politolozi, ili bolje, kao vještina pragmatičnog djelovanja, s obzirom na svoje sasvim praktične ciljeve ima i svoje realne potrebe, pa prema njima prilagođuje i svoja pravila i svoje "zakone" i svoj način mišljenja, a njega ponajprije određuju što čistije kategorije dobra i zla, s definicijama koje ne podnose relativizacije (ne)vrijednosti. U političkom mišljenju sve je uvijek oštro razlučeno jedno od drugoga. Ali je takvo u biti utilitarističko mišljenje uvijek kratkotrajno, jer povijest, kao znanstvena disciplina, na kraju ipak primjenjuje u svojim prosudbama i znanstveni način mišljenja.

Kad je riječ o Sufflayu, već sada možemo utvrditi, bez straha da ćemo pogriješiti, neka osnovna polazišta za takvu znanstveno verificiranu prosudbu.

Sve Sufflayeve političke vizije, sve vidovite istine i sve eventualne zablude koje su u njima sadržane, možemo s većom sigurnošću i objektivnije procijeniti tek u današnje vrijeme, nakon što su u vihorima XX. stoljeća mnoge od njih, tijekom svojih ostvarenja, pretrpjele nepredviđene deformacije, koje su ih u praksi posve udaljile od primarnih ideja, koje su zanosile toliko velikih europskih umova. Sufflayeve prosudbe talijanskog fašizma bile su još uvijek na razini ideje. On nije doživio uspon nacizma i njegov dolazak na vlast u Njemačkoj, kao ni spregu ova dva donekle srodna, ali u koječemu i znatno različita koncepta transformacije amoralne kapitalističke demokracije u sustav nacionalne solidarnosti svih društvenih staleža. A upravo to je, očito, bila njegova vodeća misao. No jer to nije doživio, njegove se misli i očekivanja niti ne mogu protegnuti na ono što je iz toga nastalo. Zato bi svaka optužba, koju bi danas mogao netko ubaciti, da je Sufflay ideolog fašizma (podrazumijevajući pod tim pojmom ono što se u današnjoj političkoj terminologiji pod njim misli), da je pozitivnim mišljenjem o Mussoliniju dvadesetih godina ustvari najavljivao i zagovarao fašističke, a zapravo nacističke zločine, bila pogrešna i sasvim zlonamjerna.

Između više mogućih, poslužimo se samo jednim primjerom, koji će to potkrijepiti: primjerom talijanskog filozofa i estetičara svjetskoga glasa Benedetta Crocea. Veliki slavitelj Mussolinija i fašističkog poretka u Italiji dvadesetih i dijelom tridesetih godina, u kojima je vidio jedinu i pravu terapiju za bolesno talijansko društvo poslije (gnjiloga versailleskog mira, prometnuo se u njihova bespošteanog kritičara i ogorčenog protivnika, nakon što su izbile, jedna za drugom, neočekivane promjene u njihovoj političkoj\pragmi. Nikome danas ne pada na pamet optuživati Crocea zafašistoidnost; ali nisam siguran da nikome u nas ne će pastiira-pamet da takvu optužbu izrekne o Sufflayu, premda i za nj vrijede isti razlozi protiv takve optužbe: pozdravljao je Mussolinija istodobno kad i Croce (a, vidjeli smo, i ne samo Croce!), a tragično je završio život prije nego što je došlo do promjene u mišljenju ne samo Croceovu nego i svih onih koji su se od slavitelja fašističke ideologije Benita Mussolinija prometnuli u njihove razborite kritičare i protivnike.

U Sufflayevu djelu lako je naći mnogo razloga koji govore, da bi i on bio među njima, kao Filip Lukas i kao Vinko Krišković.

To je prije svega njegov duboki osjećaj božanske iskre u svakom čovjeku. Bio je čovjek snažne, nepokolebljive vjere i ona je u bitnome određivala njegove životne poglede i usmjeravala njegovu filozofiju života. Bio je trajno zagledan u "svjetlo drugog svijeta", za koje "bornirani moderni materijalizam nije imao ćutila, pak je čitavoj velikoj periodi evropske povijesti, kojom je pokretala religija i crkva, dao ime Vijek tame'." "Svemirska tajna", sadržana u religiji, "refleks čitavog jednog kosmosa, koji nije materijalan i ćutilima pristupačan", bili su jamstvo njegove visoke etičnosti, koja je djelovala u njemu kao vrhovni kriterij kojim je razlikovao dobro od zla.

Najcjelovitiji i dosad najosmišljeniji esej o Sufflayu napisao je Dušan Žanko. "Sufflay se kao historik izdiže iznad preuskih povijesnih događaja i perioda, te prirođenom filozofskom sveobuhvatnošću hvata naširoko raspete niti između jedne epohe i druge, između jedne zemlje i druge, između pojedinih rasa, kultura i religija", nevjerojatnom lakoćom "stvara velike sinteze čitavih naroda i kultura u samih par stranica": o Rusiji, Engleskoj, Indiji, Balkanu, Albaniji, "a nadasve o Hrvatskoj". Cijeneći iznad svega upravo originalnost Sufflayevih povijesnih i političkih prosudbi, Ljudevit Dolenčić ističe kao njegovu najveću vrijednost to što se nije slijepo zanosio ničijim doktrinama, niti se začuđeno i nemoćno zaustavljao pred bilo kako zamršenim sustavima, da bi izgubio vlastitu osobnost.

Gotovo da i nema napisa o Sufflayu, u kojem se ne spominje utjecajni njemački filozof Oswald Spengler, koji je znamenitim, neko vrijeme posve obezvrijeđenim, a u novije doba opet oživljenim djelom *Propast Zapada,* zajedno s već spominjanim djelima Guglielma Ferrerra i Franceska Nittija, uputio europsku političku misao prvih godina poslije Prvoga svjetskog rata u smjeru provjeravanja vlastitih korijena i vlastite perspektive.

Nema sumnje, između Sufflaya i Spenglera postoje znatne podudarnosti. Poput Spenglera, i Sufflay je otkrivao i priznavao biologijsku osnovicu povijesnih procesa, ali bez negativnih rasnih konzekvencija koje su kasnije izvođene iz te teze. I on je držao da kultura, kao temeljni oblik povijesti, prolazi razdoblja prirodne evolucije i rasta, od svojih zametaka do zrelosti i starenja. Predviđao je, da se zapadnoeuropska kultura i civilizacija kreće silaznom putanjom prema svome završetku. Ali je otklanjao Spenglerov pokušaj da otkrije ritmičku zakonitost cikličkog ili kružnog tijeka povijesti. Tražeći filozofske osnove Sufflayeva poimanja povijesti, Žanko ispravno odbacuje njegovu vezu s aristotelovskom tezom kružnog gibanja, jer Sufflay zamišlja povijest kao spiralno kretanje: prstenasto, koje se nikad ne zatvara u krug, nego se svaki nedovršeni krug nadvija nad prethodnim. Ali Spenglerovo katastrofično proricanje da će godine 2000. propasti današnja civilizacija Zapada nije posve odbacio, u što nas uvjerava i njegov već spominjani roman.

I Bertrand Russell privlačio je njegovu pozornost i poticao njegove ideje. Komentirajući njegov tek izašli spis *Icarus or thè Future of Science* ("Hrvatsko pravo", 6. 9. 1924.: "to malo djelce koje se može pročitati za jedan sat veliko je djelo, kakvo već odavna nije izašlo"), priklanja se mišljenju da industrijska civilizacija, temeljena na tehničkim dostignućima, obećava ljudskom rodu više nesreće nego sreće, jer "između napretka znanosti i napretka etike nema razmjera", zaključujući efektnom poentom: "Moderna tehnika u rukama je divljaka." (Možemo li zaboraviti sličnost s rečenicom, kojom Krleža, tridesetak godina kasnije, završava svoju dramu *Aretej T)*

Ferrerò i Nitti, Spengler i Russell: to su imena koja ne možemo zaobići kad govorimo\ o Sufflayevoj političkoj misli, jer je ona rasla u njihovu duhoVnom krugu i kompatibilna je s njihovim idejama. A to dokazuj^, da je Sufflay kao politički mislilac duboko osjećao svoje vrijeìì\e i osjetljivo reagirao na njegove poticaje i potrebe. Možda mu je/to i omogućilo da bude vizionar koji predviđa događaje (o čemu smo već govorili), ali i anticipator političkih pogleda koji se javljaju kao sustavna koncepcija tek u ove dane na kraju XX. stoljeća. Danas već širom poznato (iako tek nedavno objelodanjeno) djelo *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka* suvremenog američkog politologa Samuela P. Huntingtona mogao je napisati i Milan Sufflay: toliko je u njemu izrazito sufflayevskih ideja, spoznaja i zaključaka.

Teško je naći povjesničara, na kojega bi podsjećao, još teže takvoga, kojega bi slijedio i o kojemu bi ovisio. Kao što je teško naći i pisca, za kojega bi se moglo reći da mu je bio uzor. Bio je povjesničar ferrerovskog tipa, ali vlastitih prosudbi i vizija, a izražavao ih je u samosvojno oblikovanim tekstovima, koji su nastajali, jezično i stilski, čvrstom sintezom znanstvene istine, literarne sugestivnosti i političke pronicavosti. Jasna i logična misao gradila je logičnu i jasnu rečenicu kako u sasvim kratkim, esejistički sažetim glosama o dnevnopolitičkim pitanjima (nastojeći i u njima prevladati dnevno-političke potrebe) tako i u razvijenijim cjelinama studijskoga karaktera. I kao politički mislilac i kao politički pisac bio je konzistentan uvijek i u svemu. Svoj i neponovljiv.

DUBRAVKO JELČIĆ

LJETOPIS

MILANA SUFFLAYA

1879. 9. studenoga, rođen je u Lepoglavi, kao najmlađe dijete učitelja Augustina Sufflaya (1847. - 190?.) i Franciske rod. Welle von Vorstern (1847. — 1910.), ugarske Njemice iz Osijeka. Imao je dvije starije sestre: Angelu (? - 1953.) i Zlatu (1873. - 1956.). Obje su završile učiteljsku školu. Cijeloga života bio je s njima tijesno povezan.

1889. Upisao se u zagrebačku Gornjogradsku gimnaziju. Kao vrlo nadaren đak postao je pitomcem Zaklade koju je 1838. osnovao njegov predak, kapetan Alojzije Sufflay. "Lik Sufflaya omladinca fiksirao je Većeslav Vilder, koji mu je bio najžučljiviji protivnik u najkritičnije njegovo doba. Bit će da je upravo zato vjeran lik, nimalo uljepšan. Vilder ga prikazuje kao najtemperamentnijeg suučenika, kolovođu diskusija i buna protiv nastavnika, urednika hektografiranoga đačkog lista 'Nada'." (Josip Horvat) "Drugi su ga smatrali 'genijalnom glavicom'. Bio je utjelovljena ambicioznost. U svemu nastojao biti prvi. Prvak i u — mačevanju, koje je onih godina uveo u srednjoškolsku nastavu Iso Kršnjavi. Tjelesno slabunjav, možda je htio fizičku krhkost nadoknaditi borbenom vještinom." (Horvat)

1897. 27. lipnja, maturirao je kao učenik "prvoga reda s odlikom". Ravnatelj škole bio je Mirko Divković, profesori su mu bili, među ostalima, Josip Sarkotić, dr. Jambreković, dr. Benigar i dr. Stjepan Bosanac, a školski kolege Vladko Maček, Josip Belobrk, kasniji rektor zagrebačkog Sveučilišta, Branko Senoa, sin Augusta Šenoe, budući akademski slikar i Većeslav Wilder, kasnije poznati publicist i političar jugoslavenske orijentacije. Ujesen se upisuje na Mudroslpvni fakultet zagrebačkog Sveučilišta, gdje studira povijesne znanosti. Tijekom studija otkriva rijetke sposobnosti, a profesor Tadija Smičiklas smatra ga svojim najdarovitijim studentom, pa mu već tada povjerava uređivanje zbornika "Codex diplomaticus regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae" - "Među vršnjacima,

možda i među profesorima, ima najširu naobrazbu. I jezičnu. U panonskoj su Hrvatskoj inteligenti znali njemački, u primorskoj talijanski. To je obično bilo sve. Uprkos sistemu, bijele su vrane koji umiju madžarski. Sufflay kao sveučilištarac, pored njemačkoga, čita engleski, francuski, talijanski, madžarski, sve slavenske jezike, latinski, starogrčki i srednjogrčki. Narednih je godina naučio albanski, novogrčki, hebrejski i svladao sanskrt. Filologiju je smatrao glavnom pomoćnom historijskom naukom." (Horvat)

1901. Postigao je stupanj doktora filozofije na temelju disertacije *Hrvatska i zadnja pregnuća istočne imperije pod žezlom triju Komnena (1075-1180),* koju je iste godine i tiskao u Zagrebu.

1903.-04. Studirao je na Institutu za austrijsku povijest u Beču. Bečka akademija tiskala mu je kao svoje izdanje oveću studiju *Die dalmatinische Prwaturkunde* (1904.), koja je ocijenjena kao rad koji otvara\jove poglede na balkanski segment povijesti srednjovjekovne^Europe. Tu^se susreće s temom, koja će ga ubrzo sasvim zaokupitiiproslost Albanije.

1905.-08. Živio je u Budimpešti, zaposlen kao asistent u Narodnom muzeju, što mu je omogućio tadašnji prvak mađarske historiografije Ljudevit Thallóczy, koji je još u Beču zapazio njegovu iznimnu darovitost. Imao je samo 45 forinti plaće, "manje nego svršeni pitomac kadetske škole. Da je živio oskudno, naslućuje se iz pisma sestri Zlati, kojoj piše kako se kloni prolaziti glavnom ulicom jer tamo čovjek 'jače osjeća svoje siromaštvo'." (Horvat) Tih godina objavljuje radove u mađarskim znanstvenim edicijama, ali ta aktivnost još nije temeljito istražena. U ediciji "Szàzadok" "objavio je i raspravu o jednoj Zvonimirovoj listini, porekao joj autentičnost, proglasivši je poznijim falsifikatom." (Horvat)

1908. Na poziv bana Pavla Raucha došao je u Zagreb i postao izvanrednim sveučilišnim profesorom na katedri za pomoćne povijesne znanosti. "Sufflay se od prvoga dana našao u viru bjesomučnog političkog rvanja. Đaci su proglasili bojkot protiv njega, četiri semestra ne dolaze na njegova predavanja. Sad se tek pročula njegova rasprava 0 dubioznosti Zvonimirove listine. Proglašena je izdajom 1 hulom narodnih svetinja. No deset godina kasnije općenito je prihvaćena Sufflayeva analiza." (Horvat) Tada je još politički sasvim "bezbojan".

1912. Izabran je za redovitog profesora.

1913. U Beču počinje izdavati *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia,* u zajednici s balkanolozima Thallóczyem i Jirečekom.

1915. Tiskao je *Die Kirchenzustande im vorturkischen Albanien* i *Politische Schicksale des Themas Dyrrachion* (u "Vjesniku Hrvatskog zamaljskog arhiva"), a u Budimpešti *Zu den Àltesten kroatisch-ungarischen Beziehungen* i *Biologie des albanischen Volksstammes* (obje u časopisu "Ungamene Rundschau").

1918. U prosincu, dekretom nove vlasti, uklonjen je sa sveučilišne katedre.

1920. Objavio je roman iz albanske povijesti *Kostadin Balšić,* pod pseudonimom Alba Limi. 2. prosinca je uhićen. U to je vrijeme već poznati pristaša Hrvatske stranke prava. 3. prosinca, zbog političke inkriminacije, prvi put je preslušan pred redarstvenim istražiteljem.

1921. Od 2. do 25. lipnja, pred Sudbenim stolom u Zagrebu, vodio se proces protiv njega i još 14 suoptuženika, pod optužbom da je htio "uskrisiti Tomislavovu državu". Proces ("yeleizdajnicki"!) vođen je u naelektriziranoj atmosferi. Sufflay je bio prvi, a dr. Ivo Pilar posljednji, petnaesti optuženik. Branitelj mu je bio zagrebački odvjetnik dr. Ante Pavelić. "Oduzeo sam Hrvatima jedan falsifikat, ali hrvatska povijest nije zato postala manje slavna. Za tu mrtvu listinu kralja Krešimira dajem evo živi dokument, ovu optužnicu, koja me tuži da hoću uskrisiti Tomislavpvo kraljevstvo", rekao je pred sudom. Osuđen je na tri i po godine tamnice, koju je izdržavao u Srijemskoj Mitrovici. Tijekom izdržavanja kazne dopremljen je u Zagreb u Zakladnu bolnicu na operaciju gdje su mu konstatirali tuberkulozu pluća, emfizem i grešku na srcu.

1922. 2. listopada, otpušten je iz kaznionice nakon što je izdržao polovinu kazne. Otada je stanovao kod sestre Zlate u Gundulićevoj 25 (Zagreb).

1924. Od 23. travnja do 1. kolovoza, u 75 nastavaka, objelodanjen je u "Obzoru" njegov znanstveno-fantastični roman *Na Pacifiku 2255.,* potpisan pseudonimom Eamon O'Leigh. Bio je to prvi SF roman u hrvatskoj književnosti, a poticaj za nj dobio je, po vlastitoj izjavi, jednim snom za vrijeme tamnovanja u mitrovičkoj kaznionici.

1925. 10. siječnja, kandidiran je za narodnog poslanika na listi Hrvatske stranke prava u izbornom kotaru Sisak, ali na izborima 8. veljače nije bio izabran.

1928. U proljeće, ponuđena mu je katedra povijesti Jugoistočne Europe na budimpeštanskom sveučilištu. Ponudu je prihvatio. 1. lipnja, imenovan je na to mjesto kao sveučilišni profesor. 17. lipnja, podnio je molbu za putovnicu, ali nije otputovao, jer mu je molba odbijena.

1929. Ujesen, Bečka akademija znanosti pozvala ga je da nastavi rad Thallóczya i Jirečeka, s kojima je već i prije surađivao, te da priredi za tisak treći svezak arhivske građe "Codex Albanicus". Istodobno je primio poziv albanskoga kralja Ahmeda Zogua da posjeti Albaniju. Kralj Zogu izrazio je i želju da kao mecena pomaže Sufflayeva albanološka istraživanja.

1930. Poslije dugih peripetija i višekratnih intervencija albanske vlade dobio je putovnicu za Albaniju, ali ne i za Italiju. Od albanske vlade primio je tri tisuće švicarskih franaka za putne troškove pa je u prosincu doputovao u Albaniju, ali je već

1931. sredinom siječnja istraživao arhivske fondove u Dubrovniku i Kotoru. Krajem siječnja, bio je dovršen III. svezak izdanja "Codex Albanicus". I\ veljače, uvečer, izvršen je na nj atentat hladnim oružjenvu Dalmatinskoj ulici u Zagrebu, pred zgradom koja je tada-qmalajarcni broj 4a (danas broj 6). 19. ožujka, preminuo je od zadobivenih ozljeda glave. Odmah nakon njegove smrti policija je iz njegova stana odnijela svu rukopisnu građu koju je našla, i od tada joj se gubi svaki trag. U travnju, Njemačka liga za ljudska prava u Berlinu uputila je Međunarodnoj ligi za ljudska prava u Parjzu Memorandum u kome se, povodom ubojstva Milana Sufflaya, diže optužba "protiv apsolutističke vladavine kralja Srbije kao i protiv užasa i strahota, što ih ta vladavina nad hrvatskim narodom počinja", a potpisali su ga Albert Einstein i Heinrich Mann.

1940. Od 10. do 14. lipnja, ponovljeno je suđenje atentatorima Branku Zwergeru, Ljubomiru Beloševiću i Stevi Večerincu. Sud je i sad izbjegao dokazati notornu istinu, da su atentat i umorstvo izvršeni po naredbi šefa zagrebačke policije Janka Bedekovića, a po narudžbi iz Beograda.

D. J.

BIBLIOGRAFIJA

IZDANJA DJELA MILANA SUFFLAYA

Hrvatska i zadna pregnuća istočne imperije pod žezlom triju Komnena (1075 - 1180). [Disertacija.] Tisak Dioničke tiskare. U Zagrebu, 1901. 63 str.

Die Dalmatinische Privaturkunde von Dr. Milan v. Sufflay. (Vorgelegt am 20. Mai 1903.). — "Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse. Band CXLVII. VI. In Kommission bei Cari Gerold's Sohn. Buchhàndler der Kais. Akademie der Wissenschaften. Wien, 1904. [166 str.]

A két arbei iker-oklevél. Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t. nyomàsa. Kulònlenyomat a "Szàzadok", Évfolyamàból. Budapest, 1905. 25 str. [mađ.]

Biologie des albanesischen Volksstammes. [Objavljeno kao poseban otisak. Prema katalogu NSK: Munchen, 1916. 26 str.]

Die Kirchenzustànde im vorturkischen Albanien von Milan v. Sufflay. Sonderabdruck aus dem I. Bande der "Illyrisch-albanischen Forschungen". Zusammengestellt von Dr. Ludwig v. Thallóczy. S. 188 - 281. Kòn. ung. Universitàtsdruckerei. Budapest, 1916. 96 str.

Kostadin Balšić (1392. - 1402^.). Historijski roman u tri dijela. Napisao Alba Limi. [Milan Sufflay] Tiskara Merkur d. d. Zagreb, 1920. 199 str.

Na Pacifiku god. 2255. Metagenetički roman u četiri knjige. - "Obzor", LXV, br. 110, str. 4; br. 111, str. 4; br. 112, str. 4; br. 113, str. 2; br. 114, str. 10; br. 115, str 2; br. 116, str. 4; br. 117, str. 3; br. 118, str. 4; br. 120, str. 3; br. 121, str. 2; br. 122, str. 4; br. 123, str. 4; br. 124, str. 4; br. 125, str. 4; br. 127, str. 3; br. 130, str. 4; br. 132, str. 4; br. 133, str. 3; br. 134, str. 5; br. 136, str. 4; br. 137, str. 4; br. 139, str. 5; br. 141, str. 4; br. 142, str. 4; br. 143, str. 3; br. 144, str. 4; br. 146, str. 3; br. 147, str. 4; br. 148, str. 3; br. 149, str. 5; br. 151, str. 4; br. 152, str. 3; br. 153, str. 4; br. 154, str. 3; br. 155, str. 4; br. 157, str. 4; br. 158, str. 3; br. 159, str. 2; br. 160, str. 3; br. 161, str. 4; br. 162, str. 4; br. 170, str. 4; br. 171, str. 3; br. 172, str. 7; br. 173, str. 4; br. 174, str. 5; br. 176, str. 3; br. 177, str. 3; br. 178, str. 3; br. 179, str. 6; br. 182, str. 3; br. 183, str. 5; br. 184, str. 3; br. 185, str. 3; br. 186, str. 5; br. 187, str. 3; br. 188, str. 5; br. 189, str. 3; br. 190, str. 5; br. 191, str. 3; br. 192, str. 3; br. 193, str. 5; br. 194, str. 3; br. 195, str. 5; br. 196, str. 3; br. 197, str. 5; br. 198, str. 3; br. 200, str. 5; br. 202, str. 4; br. 203, str. 3; br. 204, str. 5; br. 205, str. 3; Zagreb, 23. travnja - 1. kolovoza 1924. [Objavljeno pod pseudonimom Eamon O'Leigh.]

Stàdie una Burgen Albaniens hauptsachlich wahrend des Mittelalters. Vorgelegt in der Sitzung am 24. April 1918. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften, 63. Band, 1. Abhandlung. Holder — Pichler — Tempsky A. - G. Kommissions - Verleger der Akademie der Wissenschaften in Wien. Wien und Leipzig, 1924. 81 str.

Srbi i Arbanasi. (Njihova simbioza u srednjem vijeku.). Sa predgovorom St. Stanojevića, prof. univ. uXBeogradu. Biblioteka Arhiva za arbanasku starinu, jezik i etnologiju. Istoriska serija. Knj. 1. Izdanjeseminarazaarbanaskufilologlju^BeogradJLjubljana!], 1925. 142 str.

Serbét dhe Shqiptarèt. Na albanski preveli Zef Feke§i i Karl Gurakuqi. Tirana, 1926.

Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike. Dvanaest eseja. Zagreb, 1928. 61 str.

Hrvati u sredovječnom svjetskom viru. [Poseban otisak, bez navedenog mjesta izdanja. U katalogu NSK kao godina izdanja navedena je 1931.] Str. 214-241.

Historija e Shqiptarèye té veriut. Serbét e Shqiptarèt. Titulli i origjinalit: Dr Milan Suflay: *Povijest sjevernih Arbanasa. Srbi i Arbanasi.* Biblioteka historike. Rilindja. Prishtiné, 1968. 238 str.

Srbi i Arbanasi. (Njihova simbioza u srednjem vijeku). Sa predgovorom St. Stanojevića, prof. univ. u Beogradu. Biblioteka Balkanski istočnici. Književna zajednica Kultura. Sarajevo, 1990. 142 str. [Pretisak izdanja iz 1925.]

Dr. Milan Sufflay. Znanstvenik, borac i mučenik. Povodom 60 godišnjice od atentata 1931 - 1991. Izdavač: Hrvatska stranka prava. Zagreb, 199L 151 str. [Sadržaj: *In memoriam. Umjesto predgovora. Milan Sufflay - hrvatski žrec i vidovnjak. Hrvatska i zadnja pregnuća istočne imperije pod žezlom triju Komnena. Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike. Albert Einstein i Heinrich Mann za zaštitu hrvatskog naroda.* (Tekst Memoranduma iz 1931.). *Pogovor.]*

Srbi i Arbanasi. (Njihova simbioza u srednjem vijeku). S predgovorom St. Stanojevića, prof. univ. u Beogradu. Pogovor: Zekeria Gana. Knjiga 2. [Biblioteka] Mala Azurova povjesnica. [Ponovljeno izdanje iz 1925.] Beograd, 1925. - Zagreb, 1991. 120 str.

Na Pacifiku god. 2255. Metagenetički roman u četiri knjige. Izdavačko poduzeće Prosvjeta. Zagreb, 1998. 398 str. [Sadržaj: *Knjiga prva: Samsaro', Knjiga druga: Kvadrat jajeta', Knjiga treća: Skok na stazu klice; Knjiga četvrta: Tajna studeni. Prvi znanstveno--fantastični roman u povijesti hrvatske književnosti.* (Pogovor). *Bilješke. Rječnik.]*

Dr. Milan pi. Sufflay. Izabrani eseji, prikazi i članci. Izabrali i pripremili za tisak: *[Proslov* i *Zaključnu riječ nakladnika* napisao] Darko Sagrak i *[Pogovor* napisao] Musa Ahmeti. Nakladnik: Darko Sagrak. Zagreb, 1999. XI + 261 str. [Sadržaj: /. *Eseji, članci i prikazi o podrijetlu Hrvata, starijoj hrvatskoj povijesti (Crvenoj Hrvatskoj) i novijoj povijesti, o Arbanasima, vjeri u Hrvata i drugo; H. Feljtoni i eseji o svjetskim političkim velikanima, članci i rasprave o europskim i drugim zemljama, o I. svj. ratu i njegovim posljedicama, o aktualnim političkim temama...; III. Rasprava o Rusiji, religiji, znanosti i drugo. Izvori iz kojih je sačinjen izbor Sufflayevih radova objavljen u ovoj knjizi. Opis ilustracija u knjizi.]*

Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike. Dvanaest eseja. Biblioteka: Novija hrvatska povjesnica. Nakladnik Darko Sagrak. [Pretisak izdanja iz 1928.] Zagreb, 1999. 61 str.

Izabrani eseji, rasprave, prikazi, članci i korespondencija. II. dio. Izabrao, pripremio za tisak i uredio Darko Sagrak. Nakladnik Darko Sagrak. Zagreb, 2000. 308 str.

Dalmatinsko-hrvatska srednjovjekovna listina. Povijest hrvatskoga notarijata od XI. do XV. stoljeća. Uredio, prislovnom pripomenom popratio i preveo s njemačkoga Darko Sagrak. Nakladnik Darko Sagrak. Zagreb, 2000. 152 str.

D. J.

VAŽNIJA LITERATURA O MILANU SUFFLAYU

Dr. Mato Hanžeković: *Dvanaest eseja.* - "Hrvatski narodni borac", I, br. l, str. 8; Zagreb, 22. rujna 1928.

[Anonimno]: *Povodom obljetnice smrti hrvatskog učenjaka dra Milana pl. Sufflaya.* - "Hrvatsko pravo", XXIII, br. 5330, str. 1; Zagreb, 15. veljače 1932.

Dr. Mile Budak: *Sufflay, naš žrec i vidovnjak. (Prigodom 9-godišnjice mučeničke smrti 18. veljače 1931.)* — "Hrvatski narod", II, br. 54, str. 1; Zagreb, 16. veljače 1940. [Članak je objavljen istog dana u broju 54 i 54a.]

D. [Dušan] Žanko: *Sufflay kao filozof historije.* - "Hrvatski narod", II, br. 54, str. 5; Zagreb, 16. veljače 1940. [Članak je objavljen istog dana u broju 54 i 54a.]

PO.: *Dr. Milan Sufflay — borac, mučenik d ustaša. Žrtva našeg otkupljenja 18. - 19. veljače godine 1931.* -^Ustaša", XII, br. 8, str. 1; Zagreb, 22. veljače 1942.

Jure Prpić: *Hrvatska na granici svjetova. Povodom obljetnice smrti ustaše-učenjaka Dra Milana Sufflaya.* — "Ustaša", XII, br. 8, str. 3; Zagreb, 22. veljače 1942.

Franjo Bubanič: *Tragom žreca, vidovnjaka i mučenika. Dr. Milan Sufflay - mozak hrvatskog nacionalizma.* - "Ustaša", XII, br. 8, str. 4-5; Zagreb, 22. veljače 1942.

[Anonimno]: *Sufflay u krugu svojih najbližih.* -"Ustaša", XII, br. 8, str. 6; Zagreb, 22. veljače 1942.

Grgo Pejnović: Dr. *Milan Sufflay i Crvena Hrvatska. Tragovima hrvatske prošlosti.* - "Ustaša", XII, br. 8, str. 7; Zagreb, 22. veljače 1942.

Stanislav Polonijo: *"Htjedoše uskrisiti Tomislavovu državu". Veleizdajnički proces protiv Sufflaya i drugova godine 1920. i 1921.* - "Ustaša", XII, br. 8, str. 8-9; Zagreb, 22. veljače 1942.

Ljudevit Dolenčić: *Povjesničar i mislilac u obrani hrvatstva. Duhovni i politički preporod hrvatskog nacionalizma.* - "Ustaša", XII, br. 8, str. 11- 12; Zagreb, 22. veljače 1942.

S. [Stanislav] P. [Polonijo]: *Pilat pere ruke, ili istraga o ubistvu Dra Milana Sufflaya. Sudska rasprava u lipnju godine 1940. o zločinu u Dalmatinskoj ulici.* - "Ustaša", XII, br. 8, str. 13 - 14; Zagreb, 22. veljače 1942.

M.-ić [Milivoj Magdić]: Na *Pacifiku god. 2255. Značenje Sufflayeve koncepcije za današnje vrieme.* — "Spremnost", I, br. 5, str. 4; Zagreb, 18. ožujka 1942.

S. [Savie] M. [Marković] Štedimlija: *Sufflay.* Naklada Putovi. Zagreb, 1942. 46 str. [Knjiga sadrži tekst o Milanu Sufflayu na hrvatskom, njemačkom, talijanskom i francuskom, te *Bibliografiju Dra M. Sufflaya.]*

[Anonimno]: *Borac za vječnu Hrvatsku. Dr. Milan pi Sufflay, uzor rada, borbe i nepokolebive vjere u Domovinu.* — "Hrvatska gruda", IV, br. 130, str. 1; Zagreb, 13. veljače 1943.

(k) [?]: *Žrtva Dra Milana Sufflaya.* - "Hrvatska gruda", IV, br. 130, str. 2; Zagreb, 13. veljače 1943.

Z. [Zvonimir] pl. Vukelić: *Zašto su beogradski vlastodršci dali ubiti Sufflaya? Beogradski su se vlastodršci bojali Milana Sufflaya kao beskompromisnog Hrvata i kao učenjaka svjetskog glasa.* — "Hrvatska gruda", IV, br. 130, str. 2; Zagreb, 13. veljače 1943.

S. [Savie] M. [Marković] S. [Štedimlija]: *Sufflay je svojom mučeničkom smrću postao svjedokom nepobjedivosti i životnosti hrvatskih narodnih snaga. Lik dra Milana Sufflaya kao povjestničara i filozofa visoko se uzdiže medju njegovim suvremenicima.* — "Hrvatska gruda", IV, br. 130, str. 3; Zagreb, 13. veljače 1943.

Milivoj Magdić: *Sudbinsko odredjenje Hrvatske. Žive snage Sufflayeve bastine* [!]. *Uz 12. godišnjicu hrvatskog učenjaka i revolucionarca.* - "Spremnost", II, br. 52, str. 2; Zagreb, 21. veljače 1943.

S. [Savie] M. [Marković] Štedimlija: *Putokaz dra Milana Sufflaya.* - "Hrvatski narod", VI, br. 963, str. 1; Zagreb, 18. veljače 1944.

T. [Tijas] Mortigjija: *Ideolog našeg nacionalističkog europeizma. Politička vriednost baštine Milana Sufflaya. (Prigodom 13-godišnjice mučeničke smrti.).* - "Hrvatski narod", VI, br. 963, str. 3; Zagreb, 18. veljače 1944.

D. [Dušan] Žanko: *Poklonik stroge muze. (In memoriam Sufflayeva kobnoga dana 19. II. 1931.).* -"Hrvatski narod", VII, br. 1264, str. 3; Zagreb, 18. veljače 1945.

Stjepan Hrastovec: *Na obrani Sufflayeve baštine.* - "Hrvatski narod", VII, br. 1264, str. 3; Zagreb, 18. veljače 1945.

Milivoj Magdić: *Poslanje hrvatstva. Suvremeno značenje Sufflayevih koncepcija.* - "Hrvatski narod", VII, br. 1264, str. 3; Zagreb, 18. veljače 1945.

Josip Horvat: *Milan Sufflay.* - *Hrvatski panoptikum.* Zagreb, 1965. Str. 169-228.

Dušan Žanko: *Milan Sufflay.* - *Svjedoci.* Knjižnica Hrvatske revije. Knj. 13. Barcelona - Munchen, 1987. Str. 105 - 122.

Dušan Žanko: *Milan Sufflay na pragu "četvrtoga doba". Historijsko-filozofsko razmatranje o sudbini europske kulture.* - *Svjedoci.* Knjižnica Hrvatske revije. Knj. 13. Barcelona - Munchen, 1987. Str. 123 – 135.

Hrvoje Matković: *Sufflayeva akcija za osnivanje Hrvatske narodne radikalne stranke.* - "Časopis za suvremenu povijest", XXIII, br. 1-3, str. 167 - 173; Zagreb, 1991.

Petar Strčić: *Životni put dr. Milana pi. Sufflaya.* - "Kolo", obnovljeni tečaj, I (CXLIX), br. 3, str. 113-118; Zagreb, rujan 1991.

Aleksandar Stipčević: *Milan Sufflay kao albanolog.* - "Kolo", obnovljeni tečaj, I (CXLIX), br. 3, str. 119 - 122; Zagreb, rujan 1991.

Tomislav Raukar: *Milan Sufflay i hrvatsko srednjovjekovlje.* - "Kolo", obnovljeni tečaj, I (CXLIX), br. 3, sto. 123 - 127; Zagreb, rujan 1991.

Dubravko Jelčić: *Fragmenti o Sufflayu kao'~književniku.* - "Kolo", obnovljeni tečaj, I (CXLIX), br. 3, str. 128^131; Zagreb, rujan 1991.

Ante Krmpotić: *Literarni pseudonimat Milana Sufflaya.* - "Kolo", obnovljeni tečaj, I (CXLIX), br. 3, str. 132 - 134; Zagreb, rujan 1991.

Vladimir Košćak: *Vizija budućnosti Milana Sufflaya.* - "Encyclopaedia moderna", XIII, br. 1 (37), str. 120 - 125; Zagreb, 1992.

Stjepan Antoljak: *Milan Sufflay kao paleograf i diplomatičar.* - "Arhivski vjesnik", br. 38, str. 133 - 148; Zagreb, 1995.

Darko Sagrak: *Dr. Milan pi. Sufflay — hrvatski aristokrat duha.* Zagreb, 1998. 242 str. [Sadržaj: *Proslov* (Darko Sagrak). *I. Mladost i početci znanstvenog djelovanja. IL Sufflay - političar. III. Veleizdajnički proces protiv "otečestva". IV. Sufflay postaje nacionalni idol. V. Na margini kulturnog i znanstvenog života. VI. Arbanasi (Albanci) i Hrvati. VII. Hrvatski Erazmo Roterdamski. VIII. Ubojstvo u Dalmatinskoj ulici. IX. Bibliografija. X. Prilog. XI. Pogovor. XII. Temeljna bibliografija. XIII. Sažetak na njemačkom. (Zusammenfassung.). XIV. Indeks imena. XV. Kazalo.]*

D. J.

Ante Kuman: Milan Sufflay, crtež

IZABRANI POLITIČKI

mi Dušanovo carstvo i stvore federacije, to bi bila čisto balkanska kreacija. U njoj Hrvati izgubili bi ono, što je u njima najbolje po mnijenju Stranke prava, i ono, što je u njima najbolje po mnijenju Radićevu. Izgubili bi smisao za zapadnu civilizaciju i za - čovječnost.

Hrvatska misao, IV, br. 88, str. 1-2; Zagreb, 24. travnja 1924.

HRVATSKA KRV I ZEMLJA[1]

Tok "svjetske povijesti". - Pradomovina Hrvata i Srba. - Značenje ovih narodnih Dimena. - Sestina, masohistička slavenska krv na Balkanu. - Žarenja prvotno malene hrvatske i srpske jezgre. - Avarska natruha kod Hrvata, arbanaska kod Srba. Snažan utjecaj vagline, rumunjske krvi.

Ljudska povijest imade premalenu amplitudu, a da, bi se iz nje dali apstrahirati zakoni. Cijenimo li, kako je to učinio Haeckel, starost Života na Zemlji okruglo samo na 100 milijuna godina, i reduciramo li to golemo vrijeme hronometrički na jedan jedini dan, to trajanje onoga što se naziva "svjetskaV povijest" iznosi tek 6 sekunda tog biogenetskoga dana. Na temelju tako kratkoga opažanja, naravski, nije mogla takozvana nomotetska historička struja (koja ide za otkrivanjem historijskih zakona) baš ništa pozitivno utvrditi. Iz helenske povijesti kušalo se je zaključiti na neko kružno gibanje koje se približuje prstenu.*

To gibanje približuje se prstenu, ali ipak nije kolut. Jer historija ne ponavlja se tačno. Tok njezin organički je rast. Uvjetuju ga poglavito krv i zemlja, vis a tergo ili životni elan, pa klima i plastika tla. Vjekovi historije nadvijaju se, jedni nad druge, u obliku spirale. Ljudska pokrivača Zemlje biva sve gušća, funkcionalna suvislost svih događaja na Zemlji sve izrazitija. Dinamički čvorovi rasa, koji su negda tvorili osamljene oaze, sapinju se u jedinstvenu, teluričku mrežu. Rimsko Carstvo oko Sredozemlja bilo je jedna takova bijela *oaza,* gotovo posve nezavisna od savremene žute u Kitaju i smeđe

[1] Ferdo Šišić: *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara,* sa 280 slika i 3 karte u bojama. Zagreb, 1925., veliki oktav XVI. 735 str. Cijena 175 dinara.

prstenu?

oaze u Indiji. Tada, na britanskim otocima i na poljanama Rusije "prestajao je svijet". Gdje je tada prestajao, tamo stoje danas centri Istoka i Zapada, u koje se dijeli aktivna, stvaralačka, ljudska krv Zemlje. Kolijevka Hrvata i Srba njihala se u karpatskim krajevima, baš na liniji koja danas označuje granicu eurazijskog Istoka.

Ta zakarpatska domovina danas je znanstvena činjenica. Ne svjedoče toga samo vjerodostojni historijski izvori o Bijeloj Hrvatskoj i Bijeloj Srbiji*, pa narodna predaja, još vrlo svježa u X. vijeku. To bjelodano svjedoči i samo ime Hrvat. Ono potječe od imena" gorja Karpati, a ovo predindoevropsko ime postalo je od staroevropske riječi karp "kamen" i p-formanta za plural (Oštir). A i zagonetno ime Srbin dobiva najbolje tumačenje u jednom od brojnih jezika kavkaskih brdina, koje su postale pravim muzejem za ostatke mnogih predindoevropskih naroda što su negda živjeli na širokim skitskim poljanama. Prema tomu jeziku, koji pravi plural pomoću sufiksa *-b,* ime Serb znači "ljudi" (Županič). Još u svojoj pradomovini prošli su slovenski Srbi sličnim procesom kao poslije slovenski Bugari na Balkanu. Preslojeni od inorodnih osvajača, oni su ih utopili u svojoj krvi, ali su zadržali njihovo ime. Baš ove dvije najbolje teorije, o značenju i postanku imena Hrvat i Srbin, Šišič, koji izvrsno poznaje sveukupnu literaturu, nije istakao. Prvu, Oštirovu, je pregledao, dok druga Zupaničeva, (koju je valjalo zabilježiti na str. 239., nota 15.) dobiva baš u vezi s prvom, veliku težinu.

Iz zakarpatske pradomovine otkinuti su Hrvati i Srbi silom. Spopao ih je val seobe naroda, prouzročen nemirnom, ali organizovanom nomadskom krvlju. Već prije njih taj je val, probiv limes Rimskoga Carstva, bacao velike mase Slovena na Balkan, Slovena koji su, kao na pr. naši čakavci, jezično i krvno vrlo srodni Velikorusima (Nodilo). I Hrvati i Srbi došli su u novu postojbinu pod vodstvom turanskih Avara. Došli su kao "dijelovi jedne velike slovenske gomile, koja dugo još nije ni pomišljala na osnivanje organizovanih država", već je

"Bijeloj Srbiji"
vidi (...)

"produžila u novoj domovini stari patrijarhalni život po županijama i sa županima na čelu." (Šišić, str. 264.) U njihovim žilama spustila se s dalekih hladnih poljana na topli Jadran velika posuda svijetle, sesilne i masohističke krvi kakova se je kroz mnoga tisućljeća, daleko od mora i gora, izradila na golemom i ravnom pragu Azije. Poput kitajske, silnom snagom lijepi ta krv uz tlo; tiho po kitajski, guta ona svoje vagiine, sadističke osvajače; ali, jer nije bila zidinama izolovana, nema prodorne snage kao kitajska.

Na Balkanu dali su Hrvati i Srbi jezgre za dijelove sveukupne slovenske plazme koja se spustila na jug. Ove prvotne jezgre nisu ni izdaleka imale današnjih dimenzija. Hrvatsko ime imalo je svoj najsnažniji centar između Zrmanje i Cetine, a naročito u okolini Knina. Kninski biskup nazivan je par excellence "hrvatskim biskupom", posve analogno* kao što je biskup Kroje u arbanaskom centrumu** bio nazivan "arbanskim biskupom". Srpsko ime bilo je isprva vezano za srazmjerno mali teritorij između Pive, Tare i gornje Drine. Još od XII. do XVI. vijeka, od Drave pa sve do Drina-Bojane postojali su široki pojasi u kojima nije bilo uobičajeno ni hrvatsko ni srpsko ime, već općeniti etnički naziv "slovenski". Po jednoj ovakovoj "slovenskoj zoni", koja se je sterala između rijeke Neretve i Drina-Bojane (1292. dieta Sclavonia intelligatur a loco qui dicitur Orenta usque in flumen Lessi), širili se izbojci hrvatskoga centra na jug i tu se sretali sa žarenjem srpskoga centra. To je doista bila jedna zona hrvatsko-srpskog jedinstva*** čije pučanstvo vizantinski pisci XI. i XII. vijeka naizmjence nazivaju Hrvatima pa Srbima. Ovoga pojasa nije dovoljno istakao Šišić (str. 453. - 457.), iako na drugom mjestu (str. 553., nota 91.) ispravno veli da odnosna mjesta grčkih pisaca ne valja "sentimentalno tumačiti u smislu moderne ideje narodnoga jedinstva". Snažno pomicanje hrvatskog i srpskog nukleusa prema sjeveru nastupilo je tek pod turskim pritiskom.****

"analogno"
Nadopuna je nečitka,
"jedinstva"
pritiskom?

Hrvati i Srbi podjednako su, na Balkanu, preslojili nešto starije i posve srodno slovensko pučanstvo. Ali nijesu primili jednaku natruhu inorasne krvi. Turanska, avarska krv je daleko snažnije i trajnije utjecala na Hrvate, napose u krajevima Like, Gacke i Krbave. Još u X. vijeku znade car Konstantin Porfirogenet da "u Hrvatskoj imade i nekih od Avara i poznaju se da su Avari". U tim krajevima imali su oni svog osobitog glavara koga su zvaH "bajan", a od toga naziva postade docnije hrvatsko *ban* (Sišić, str. 276., koji je avarskim ostatcima posvetio i vrlo temeljit i učen ekskurs str. 678. - 680.). Srbi, dublje na kontinentalnom jugu, primili su daleko više ilirsko-arbanaske krvi. Hrvati uz more stupili su u krvne veze i s Romanima dalmatinskih gradova, Srbi s onima Duklje. Nu ova krvna komponenta u oba je slučaja posve neznatna. Ali od vanrednog utjecaja na primorske Hrvate i kontinentalne Srbe, bila je vlaška ili rumunjska krv, koju valja tačno razlikovati od romanske krvi rimskih gradova.

Predugo bi bilo da govorim o postanku Rumunja, o njihovom ilirsko-tračkom substratu i njihovoj diaspori, koju je prouzročio slom rimskoga limesa na Dunavu. Dosta je spomenuti da se je još u XVI. vijeku, uzduž čitave Dalmacije, od Kotora do Senja, protezao jak pojas Crnih Vlaha, Maurovlaha ili Morlaka. U XII. vijeku on je preko Istre sezao čak do Tagliamenta. Pretci ovih Morlaka spominju se već u dalmatinskim listinama IX. vijeka (Negulus, Draculus, Dedulus). Da su to zaista Rumunji, to se vidi po postponiranom spolniku *-ul*. Jaki odjeli Rumunja, kao južni nastavak dalmatinskih Morlaka, zarana su vidljivi u krajevima Zete, poznije Crne Gore. Ne samo da gorski vrhovi Durmitor i Vizitor nose god. 1330. ovo rumunjsko ime, već i stare srpske povelje, što se odnose na još istočnije krajeve, vrve slovenskim imenima s postponiranim rumunjskim spolnikom. Brojna pastirska bratstva Rumunja obitavaju ovdje, zbijaju se zajedno, kao Piperi i Mugoši između Zete i Morače i daju, ujediniv se sa prvotno sesilnim slovenskim Lužanima, materijal za velike sredovječne crnogorske plemenske tvorbe. I na sjevernom luku ujedinjenog Drina, u okolini Skadra, giblju se rumunjski vagilni elementi. Ovu snažnu, pomičnu, pastirsku rumunjsku krv, napose pak zaseban njezin jezični karakter nije dovoljno istakao Sišić (str. 275. i 654.). On ju meće u isti koš s

gradskim Romanima, kojih su krv i jezik italski, nipošto balkanski. Baš ova tamna, pastirska, slovenskom elementu vrlo tuđa krv, u kojoj drijemaju instinkti ilirsko-tračkog pradoba, tvori glavnu komponentu violentnog dinarskog tipa kod Arbanasa, južnih Srba i* južnih Hrvata.

U predindoevropski substrat balkanske krvi, na koju naiđoše Hrvati i Srbi, Sišić uopće nije ulazio. On je izvrsno, s političkog i kulturnog gledišta, obradio staroilirsko, a jednako i rimsko doba ovih zemalja. Ali za prodiranje u predhistoriju nijesu jedino sredstvo iskopine. I lingvistika, napose ona koja jezičnim reliktima dinarskih planina, Alpi, Pireneja, Kavkaza i tamošnjim dialektima posvećuje veliku pažnju, prodire, uporedo s iskopinama i s antropologijom, pomalo i sigurno u staroevropsku prošlost. Uopće, filološka sprema Šišićeva, kako to pokazuju neke njegove bilješke (str. 73., nota 3. o nekim geografskim imenima; str. 342., nota 48., o Blatnom jezeru) nije onako prvorazredna kao što mu je historička.

II.

Na granici vlasti, kultura i religija. - U sukobu Rima i Bizanta. - Oružani prijelazi Italije na Balkanu. - Bosna i stara Slavonija. - "Pacta conventa". -Monumentalno djelo.

Hrvati, doseliv se na Jadran, izmakoše da budu danas "graničari" iza Karpata, na svjetskoj pozornici Istoka i Zapada. Ali oni su, ostaviv krajeve gdje je tada "prestajao svijet", došli duboko u magički krug carstva, koje je bilo svijet za sebe, "orbis Romanus". Imajući iza leđa geopolitičku silu Podunavlja, legli su na Jadran, koji je bio miniatura Sredozemlja, kulturna jedinica, svezana obručem rimsko-dalmatinskih i italskih varoši. Sredozemlje pako bilo je još mnogo vjekova iza njihova dolaska optimum bijele civilizacije. Hrvati došli su u Ilirik, na pogranično zemljište par excellence, gdje su, prije i poslije, graničile vlasti, kulture i religije. Već prije nji-

hova dolaska, baš posred Ilirika, puklo je bilo, politički i kulturno, Rimsko Carstvo. Unifikacija Sredozemlja bila je i u naponu rimske snage tek prividna. Istok i Zapad bujno su živjeli pod tankom rimskom koricom i, konačno, stvorili od jednoga dva carstva. Hrvati naišli su na goleme ruševine Zapadnog Carstva, ali i na svježe žarenje papinskoga Rima, kojemu podlijega čitavi istočni Jadran od Istre do Drača. Prilagođuju se moru, ulaze u vir komplikovane jadranske politike i kulture. Postaju i gusari, pod svojim kraljevima i velika pomorska sila. Karakter Srba ostao je ukočeno kontinentalan. Hrvati prilagođuju se latinskoj crkvi. To čine i mnogo južniji srpski* vladari u Duklji. A kad napokon, u XI. vijeku, konačno puče vjerski jaz između Rima i Bizanta, čitava istočna obala Jadrana, politički ovisna od pomorske velevlasti Bizanta, postaje poprište borbe između papa i careva.

"Politička povijest Hrvatske Kraljevine zapravo nije drugo već odsjev borbe sredozemnog Istoka i Zapada."* Zapad je na hrvatskom tlu daleko nadmoćniji. Osim baštinskih jedinica romanske krvi u dalmatinskim varošima, stoji mu na raspoloženje sveukupni kler tih gradova, a kao brahij normanska sila u južnoj Italiji. Pod pokroviteljstvom papa, malo nakon crkvenog raskola (1054.), prelazi oružani Zapad u normanskom ruhu na balkansko tlo, najprije u Dalmaciju (1075.), onda (1081.) u Albaniju. Normanski grof Amiko iz Giovenazza, vazal papin, zarobljuje štićenika Bizanta, hrvatskoga kralja Slavca, i odvodi ga u sužanjstvo. Nasljednik njegov, kralj Zvonimir, očituje se svečano papinskim vazalom (1076.), što ga je poslije (1088.), nakon smrti velikog pape Grgura VII., stajalo života.

Opisujući potanko, na temelju svih izvora i sveukupne literature, ovu borbu Istoka i Zapada, Šišić se nalazi u svom elementu. Ne filozofira, ne traži historijskih zakona, ne piše eseja. Ali zato potpuno shvaća funkcionalnu suvislost svih događaja u Sredozemlju. Na taj način on utvrđuje i nove činjenice vanredno važne za opću povijest. Tako je (str. 543. — 548.) riješio pitanje, koja je to "veoma bogata zemlja uz more, kojom obladaše prostački i kukavni heretici", a koju papa Grgur VII. (1075.) nuda danskom kralju Sweinu II. Estridsonu da ju uzme u svoju vlast. Ta zemlja je, bez sumnje,* tadašnje Hrvatsko Kraljevstvo. Pod kraljem Zvonimirom Hrvatskaje potegnuta i u borbu njemačkog cara i pape. I ovamo je Šišić, velikim znanstvenim aparatom, unio jasno svjetlo utvrdiv (str. 576.), da je "plemeniti vitez Vecelin", koji se digao na hrvatskoga kralja, bio preko akvileiskog patrijarhe u Istri, privrženik cara Henrika IV. Kod ovako temeljitog poznavanja čitavog savremenog Sredozemlja upravo je čudno što je normanskoj navali na Drač (1081.), tom, iza starorimskog, prvom, ali nipošto posljednjem oružanom prijelazu Italije na Balkan, posvetio tako malo pažnje (str. 580.). Premda, dakako, znade da su Normana Roberta Guiskarda tom prilikoni\ pratili brodovi dalmatinskih gradova,** a valjda i hrvatske) čete, ipak Šišić ne opisuje bitku pod Dračem, gdje je hamje^ tom poražen bizantijski car Aleksije I. Komnen. A baš grupacija sila u toj bitci vanredno je karakteristična za čitavi tar"" dašnji zapadni Balkan ili istočni Jadran.

Uz papinske Normane stoje Hrvati, uz istočnog cara vrlo odlučno Arbanasi. Srbi, pod svojim kraljem Konstantinom Bodinom, ne će da učestvuju u bitci; stoje postrance i čekaju kako će boj svršiti. Kad vide poraz carev, mirno se vraćaju kući. Poslije se pridružuju Normanima (str. 596.).

Prema Šišiću (str. 463.) bio je "kraj Bosna" na porječju gornjeg toka rijeke Bosne, odakle se je to ime tek poslije pomalo proširilo u današnji geografski pojam, "sastavni dio hrvatske države, bar od druge polovice 9. vijeka do kralja Miroslava (945. do 949.), kada je došao u vlast srpskoga kneza Caslava. Ali poslije njegove smrti opet se je Bosna vratila u sklop hrvatske države."

Pod Hrvatsko Kraljevstvo spadala je, prema Šišiću, i zemlja između Gvozda i Drave. Za ove krajeve ne postoje isprave iz doba hrvatskih vladara. Šišić ističe (str. 615.) da je listina ostrogonskog nadbiskupa Felicijana od g. 1134. najstarije svje-

riječ srpski je izbačena
Pojednostavljeno
Zapada?

"bez sumnje"
"dalmatinskih gradova"

dočanstvo, što ga imamo, ne samo o biskupiji zagrebačkoj nego i o zemlji između Gvozda i Drave ili o sredovječnoj Slavoniji uopće. Posve je sigurno (str. 618.) da je zagrebačku biskupiju osnovao ugarski kralj Ladislav oko god. 1094. U odnosima Hrvata i Madžara Sišić razara neke fikcije, stvorene od prijašnjih hrvatskih historičara. Tako utvrđuje (str. 622.) da je posljednji hrvatski kralj Petar poginuo u bitci s Madžarima kod Gvozda u rano proljeće 1097., a ne 1102. Nipošto nije opravdano nazivati toga kralja Svačićem. To ime tek je literarna kombinacija Račkoga (str. 614., n. 56.). Kod pregovora kralja Kolomana s Mlecima potkraj 1097. o pitanju da li mletački dužd imade pravo na naslov vladara Hrvatske i Dalmacije, trebalo je (str. 628. do 630.) spomenuti ugovor cara Aleksija I. s toskanskom varoši Pizom od god. 1111. (Miklosich - Muller, *Acta graeca 3,* 5). Iz tog se ugovora jasno vidi da Bizant smjera natrag zadobiti "Hrvatsku i Dalmaciju". Ta listina u vezi s obnovom bizantinske vlasti u Dalmatinskom tematu god. 1091. bila bi odlučno poduprla njegovo mišljenje da je "Hrvatska kralja Petra bila u tijesnoj vezi s Vizantijom" (str. 631.).

Toliko branjena i napadana "Pacta conventa" između 12 hrvatskih plemena i kralja Kolomana na Dravi g. 1102. smatra Sišić vjerodostojnim izvorom za ovu godinu i preuzima ih u svoje djelo sa svim konzekvencijama (str. 635. - 641.). I ja smatram taj spomenik dragocjenim izvorom, ali tek za 14. vijek hrvatske povijesti. Sišić brani svoju tezu jednako kao i u prijašnjim svojim radnjama. Tek u jednom vrlo važnom detalju tog kompliciranog pitanja on temeljito mijenja svoje mnijenje. Dok u *Priručniku izvora* (Zagreb, 1914. Str. 522. - 524.) odlučno tvrdi da je u arhivu Zrinjskih postojala "isprava Kolomanova za Mrmanju od plemena Subića iz godine 1102.", dotle ovaj puta (str. 639.) odlučno niječe svaku mogućnost opstojanja te listine, i to baš u polemici s mojim nazorima u pogledu Pacta conventa. Nu Sišić je u *Priručniku* (str. 524.) ustvrdio kao sigurno to "da se u herceskom izvjesnom arhivu u Italiji navodno nalazi nalična isprava Kolomanova od 1102. koju će na svaki način nastojati da dobije u ruke". Koliko ja znam, tu se radi o arhivu knezova Cito-Filomarino u Napulju. Ta listina bila bi od odlučne važnosti u čitavoj kontroverzi. I baš ove listine ni jednom jedinom riječi ne spominje Sišić u svojem najnovijem djelu.

Djelo Sišićevo bez sumnje je najbolje, najpotpunije, znanstveno i tehnički najdotjeranije, što ga imamo o staroj hrvatskoj državi. Iziskivalo je čitav jedan radin i znanstveno dobro fundiran ljudski život. Samo stručnjak može potpuno ocijeniti golemi duševni posao i fizičku ustrajnost kod stvaranja ovakova djela. K činjenicama političkog značaja, koje su ovdje sabrane i poredane u uzročnoj vezi, teško da će ikada više pridoći nove. Sa gledišta stare historijske škole, koja je još uvijek dominantna, djelo se mora nazvati monumentalnim. Sa gledišta nove škole, koja shvata sile smjernice razvoja i uvoja i zahtijeva plastičko zrenje kolektivnog života u prošlosti, stanovište je posmatrača prema objektu odviše negibljivo, Djelo je preomašno, a da dobije ovu najvišu oznaku. /

Starohrvatska prosvjeta, l, str. 118-123; Zagreb - Knin, 1927.

ESEJ O VJEKOSLAVU KLAIĆU

ZNAČAJKE HRVATSKE NACIJE

Nad ponorom dvaju svjetova. - Na tisućljetnoj straži bijeloga Zapada. - Crvena Hrvatska i "reliquiae reliquiarum". -Nukleus hrvatske nacije. - Visoka kulturna misija hrvatskog nacionalizma.

I.

Kolijevka Hrvata njihala se je u zakarpatskim krajevima, baš na liniji, koja danas označuje granicu eurazijskoga Istoka. Tu, na skitskim poljanama za opažanja starih Rimljana gotovo je "prestajao svijet". Ali na tim poljanama upravo je bujao život prerazličitih naroda, jer one su bile posve otvorene prema Aziji. Tu je bilo pravo "rodilište naroda", vagina gentium. Kroz tisućljeća tu su se, osvajanjem i preslojivanjem jednih plemena po drugima, rađali novi i umirali stari puci. U Polesju, u močvarnoj zemlji, kojom protječe Pripjet, u trokutu, čije vrhove danas označuju gradovi Brest-Litovsk, Mohilev i Kijev, satkala se čudesna, sesilna i masohistička, slavenska krv, koja poput kitajske silnom snagom lijepi uz tlo i u mističkim, "bogonosnim" snovima traži ispunjenje želja, čije ispunjenje ne dopušta kruta java. Ta krv pod pritiskom sadističkih, nomadskih plemena gurnuta je na jug prema rimskom "limes imperii". Kad je taj pukao, poput bujice prelijevali se razni nomadski narodi na Balkan. Svi su iščezli. Ostala je jedino slavenska rasa i u X. vijeku bizantinski carevi taru sebi oči kao iza sna, jer da se je "poslavenila čitava zemlja". Kao i ostali Slaveni donijeli su i Hrvati u svoju novu postojbinu u svojim žilama posudu "praslavenske baštinske mase". Ta krvna baština dobila je ovdje jaku natruhu neposredne i posredne (arumunske, kucovlaške, morlačke) ilirske krvi, koja je stvorila dinarski tip (Hercegovci, Dalmatinci, Crnogorci), pak primjesu avarske krvi napose u Lici i madžarske krvi napose u Zagorju. Ta altajska ili turanska

natruha (jasno vidljiva u jakoj konjaničkoj sili Hrvatskog Kraljevstva u X. vijeku i u podrijetlu imena "ban") dala je slavenskoj baštinskoj masi Hrvata zasebnu tvrdokornost i gospodsku rigidnost. Najtvrđe, neslomljive karaktere još i danas u Hrvata stvaraju Zagorje i Lika.

Imajući iza leđa geopolitičku silu Podunavlja legli su Hrvati na Jadran, koji je bio miniatura Sredozemlja, kulturna jedinica, svezana obručem rimsko-dalmatinskih i italskih varoši. Sredozemlje pako bilo je još mnogo vjekova iza njihova dolaska optimum bijele civilizacije. Hrvati došli su u Ilirik, na pogranično zemljište par excellence, gdje su i prije i poslije graničile vlasti, kulture i religije. Već prije njihova dolaska baš posred Ilirika puklo je bilo, politički i kulturno, nadvoje Rimsko Carstvo. Unifikacija Sredozemlja bila je u naponu rimske snage tek prividna. Istok i Zapad bujno su živjeli pod tankom rimskom koricom i konačno od jednoga stvorili dva carstva. Hrvati naišli su na goleme ruševine Zapadnog Carstva, ali i na svježe žarenje papinskog Rima, kojem podlijega čitavi istočni Jadran od Istre do Drača. Politička povijest sredovječne Hrvatske Kraljevine zapravo nije drugo već odsjev velike borbe između sredozemnog Istoka i Zapada, Bizanta i Rima. Zapad je na hrvatskom tlu apsolutno nadmoćan i ova zapadnjačka dominanta ostaje karakteristikom hrvatske nacije kroz sva poznija vremena. Hrvati ostaju na zapadnom rubu ponora, koji dijeli dva svijeta na Balkanu i koji se ni na koji način ne dade prikriti travom i mahovinom. Nakon gubitka svoje dinastije oni postaju "predziđem kršćanstva" prema turskoj najezdi. "Bogonosec" slavenske baštinske mase stvara uoči ove najezde vanredno snažnu sektu bosanskih bogomila. Slavenska sesilnost pretvara se u vjernost prema domovinskoj grudi, slavenska mukotrpnost u čuvstvo lojalnosti. Na pograničnom teritoriju niču "graničari" i to ime zadugo postaje sinonim za Hrvate. K dominanti zapadne kulture u prvoj periodi Hrvata na Jadranu, k vjernosti prema grudi u drugoj periodi pridružuje se u trećoj periodi (kad prestaje turski tlak) silna i žilava svijest za "stare pravice", vidljiva već u prvoj periodi u znamenitom Savezu 12 plemena (sklopljenom na otpor protiv ugarskog feudalnog sistema), u drugoj periodi u Gubčevoj buni. Biološka pozadina ove svijesti pietet je prema mrtvim i dužnost prema još nerođenim

generacijama. Uz suradnju komponente "bogonosca" ta se svijest u današnjim danima kristalizira u martirsku borbu za načela čovječnosti.

II.

Historija takove izrazito zapadnjačke i slavenske nacije na tisućljetnoj izrazitoj granici dvaju svjetova, sredozemnog Istoka i Zapada, vanredno je važna s gledišta povijesti čovječanstva. Historik, koji piše *Povijest Hrvata,* hotice ili nehotice donosi znamenit prilog k *avant-* ili *arriere-gardi* bijelog Zapada. Nu kad se i ne radi svjesno u ovakovoj perspektivi, kad radi kao jednostavni "recorder", registrator historijskih činjenica, kad služi tek kao poluga mnemi ili kolektivnom pamćenju svoje nacije, on otkriva bitne značajke svoje nacije i daje putokaz za sigurno opredjeljenje i u najtežim njenim časovima. Ovakav "recorder" s golemim mnemičkim aparatom, smještenim u njegovoj nedovršenoj *Povijesti Hrvata,* bio je Vjekoslav Klaić.

Dvije od posljednjih njegovih studija izašle su ove godine u "Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva" pod naslovom *Županija Pset i pleme Kolunić,* pak pod naslovom *Građa za Hlivanjsku županiju.* Njima utvrđuje on, da su Hrvati bili slavenski prasjedioci zapadne Bosne. Gotovo istodobno u "Hrvatskom kolu" izdao je raspravu o *Crvenoj Hrvatskoj i Crvenoj Rusiji.* Tu je on nepobitno dokazao, da je Crvena Hrvatska popa Dukljanina zaista postojala u južnoj Dalmaciji i današnjem primorju Crne Gore ili Zete. Konstatira, da u zakarpatskoj pradomovini Hrvata dolazi ime Bijeli Hrvati, Bijela Rusija i Crvena Rusija. Između Buga i Sana bio je grad Crven (spomenut već g. 871.). Oblast oko tog grada dobila je ime Cervonaja Rus, Crvena Rusija. U tu oblast spadao je grad Sambor na gornjem Dnjestru, a mi imamo Samobor kod Zagreba i stari grad Samobor blizu sutoka Pive i Tare. Dnjestar ima pritoke Lomnicu i Bistricu, koji dolaze i u Hrvatskoj. U Bosni imamo rijeku Sanu, a po njoj imali smo i Sansku županiju, dok je župa Bužani bila između Otočca i Gospića. U Hlivanskoj župi već je koncem XII. vijeka postojalo pleme Hlivljani, koje se bijaše odijelilo od plemena Bužani i donijelo sa

sobom tradiciju o knjeginji Bugi (Buško blato, Bužanin-grad). Takovo opetovanje nije slučajno. Ono se osniva na prastarom i još vazda mladom običaju, da iseljenici redovito nazivaju rijeke, gore i naselja u svojim novim obitavalištima imenima iz stare domovine. Tako i Hrvati, sjećajući se svoje sjeverne domaje oko Červen-grada, prozvaše jedan dio svoje nove domovine Crvenom Hrvatskom. Ovim svojim istraživanjima Klaić se je potkraj života vratio k polaznoj točci svojih studija. On je naime još prije neko pedeset godina napisao izvrsno, ali još ni danas nedovoljno uvaženo djelce pod naslovom *Hrvati i Hrvatska.*

Svim tim studijama Klaić nije samo ustanovio rasezanje imena Hrvati u dalekim sjevernim krajevima, pa izvorno napučenje zapadne Bosne, južne Dalmacije i Crne Gore po Hrvatima, već je ujedno točno odredio zakarpatsku pradomovinu Hrvata i time pokazao historički kontinuitet "praslavenske baštinske mase", što su ju iz poljana Rusije u svojim žilama Hrvati donijeli na jadranski jug. Historijskom razgranjenju izvorne hrvatske krvi posvetio je zasebnu pažnju u svojoj raspravi o *Hrvatskim plemenima od 16. vijeka.* Napisao je prvi sredovječnu *Povijest Bosne,* u kojoj bogomilski pokret igra golemu ulogu. Time se je on instinktivno dotakao slavenske komponente "bogonosca". Tursku najezdu i žilavi ratnički otpor Hrvata proučio je s najvećom pomnjom. I tu je on shvatio, da "reliquiae reliquiarum olim inclyti regni Croatiae" sačinjavaju jezgru (nukleus) hrvatske zapadnjačke nacije. Ta jezgra, pod pritiskom Turaka, pomakla se je s Jadrana na sjever. Nikada ni na čas nije ona prošla kroz bizantinsko-tursku državnu retortu. Ostala je od ove netaknuta i kao u živoj ćeliji taj je nukleus vazda u stanju, da regenerira i državopravno obuhvati sve dijelove hrvatske plazme, koja se je rastočila po starom Iliriku.

Nacionalni kriterij žilava držanja i sticanja "pravica" ocrtao je Klaić još malo pred smrt ovim riječima: "Naši djedovi i u najnepovoljnijim prilikama vazda su budno pazili, da u javnom životu održe jednom stečena prava i da steknu nova. U tom su nastojanju polazili dvojakim smjerom: prvo da drže na okupu i da proučavaju kraljevske rezolucije i reskripte, drugo da artikulama svog hrvatskog sabora kraljevskom sankcijom pribave i utvrde zakonsku vrijednost, pa da tako tim

saborima održe zakonodavnu vlast. To se naročito opaža za vladanja porodice Habsburg, kad je Hrvatska bila članom velike i prostrane monarhije, skalupljene od raznih naroda i zemalja. Dok su vladari te monarhije već od prvoga časa snovali da od smjese naroda i država stvore jedinstvenu i homogenu državu, Hrvati su neprekidno radili da obrane svoju samosvojnost i svojoj domovini održe ne samo ime, nego i karakter kraljevine. Ta i sama Nagoda hrvatsko-ugarska od god. 1868. morala je priznati, da je Hrvatska 'politički narod', a Pliverić je dokazao, da je ona i po Nagodi ostala državom." ("Vjesnik Državnog arhiva u Zagrebu", 1928., str. 112.)

Tek u oštro graničarsku značajku hrvatske nacije nije duboko zagrabio Klaić. I to je manjak u njegovim radovima, koji će valjati nadomjestiti. Kad se ta historijska značajka posve jasno uoči, svaki hrvatski inteligenat, pa čak i filozof, znat će posve točno, da je hrvatski nacionalizam nešto daleko više od nacionalizma bilo kojeg ne-pograničnog naroda, da je viši i čovječanstvu korisniji od integralnog jugoslavenstva. Filozof s pravom* može držati, da je nacionalna ideja negativna, jer raskida** čovječanstvo i koči*** napredak raznih internacionala, pravi**** tuđine, a tuđin i neprijatelj su sinonimi. Ali dok postoji drevni jaz između sredozemnog Istoka i *Zapada* i puca još daleko veći, svjetski jaz između Azije i Evrope, dok s Balkana kroz 500-godišnju bizantinsko-tursku retortu juri XIV. vijek, hrvatski nacionalizam označuje jedan od najsnažnijih bedema zapadne civilizacije. Dok je ova ugrožena, a danas jeste, hrvatski nacionalizam ne znači samo ljubav prema rodnoj grudi i hrvatskim domovima na njoj, on ne znači lokalni patriotizam, već lojalnu službu čitavom bijelom Zapadu. I zato on je apsolutno pozitivan.

Hrvatsko pravo, XX, br. 5172, str. 3; Zagreb, 4. kolovoza 1928.

pravom
"raskida"
"koči"
"pravi"

"PEN-SI" HRVATSKOG JEZIKA

Rječnik narodnih zoooloških naziva

I.

Drevna kitajska kultura u davno je doba stvorila jedan čudesan termin, koji bijela znanost još ni danas nije dovoljno uvažila. Kitajci, vanredni ljubitelji životinja, napose pernatih, apstrahirali su iz posebnog dara i sposobnosti pojedinih životinjskih vrsta poseban pojam, kakav nije stvorio nijedan drugi jezik, izraz "pen-ši". Sepiri li se paun, pjeva li kanarinac, to je njihov pensi. Pensi goluba njegov je instinkt domaje, u pogledu kojeg bijeli zoolozi naslućuju poseban aparat, položen kod goluba listonoše u karakterističnim izbočinama iznad uha, a nezavisan od koštica labirinta. Pensi krta jest njegov rumeni nosić, kojim on unaprijed osjeća rahlost zemlje. Za taj nosić vele bijeli zoolozi, da je to neki predteča seismografskog aparata.

Taj kitajski pojam penšija tamno se je naslućivao već u davnim totemističkim životinjskim pričama bijelih, crvenih i smeđih ljudi. Te priče, u kojima životinje igraju ulogu, bujno su još živjele u evropskom "srednjem vijeku". Došle su i na Balkan preko Bizanta iz indijskih, perzijskih i arapskih vrela, a našle su na Zapadu i umjetničke obradbe kao na primjer u Goetheovom *Reinecke Fuchs.* Jasniji postao je taj pojam na evropskom Zapadu tek u naše doba u literarnim tvorevinama Kiplinga *(Jungle Book),* Bonselsa *(Maya die. Biene),* Branda *(Alcantraz),* Thomsona *(Arno),* Jack Londona *(The Cali of thè Wild),* Horacija Quiroge *(Cuentos de la Selva)* i Williama Beebea *(Jungle Peacé).* Ali bijela znanost još nije taj pojam posve uočila, jer inače bi ga već bila preuzela kao znanstveni termin, da njime označi biološki eksponenat, glavnu oznaku nekog organizma, neke bilinske ili životinjske vrste.

Klorofilna funkcija buine, ta najveća biološka tajna, kojom se hvata i magazinira sunčano svjetlo na ovom planetu, morala bi već biti označena kao "pensi" buine. Pensi ili biološki eksponenat pojedinih vrsta bilinskog i životinjskog carstva morao bi biti već uveliko izrađen onako, kako je to pokušao botaničar Francé, koji je na mnogo plastičkih primjera pokazao, da je bilina već stotine milijuna godina u suverenom posjedu svih principa tehnike, što ih je kasnije svojim umom otkrilo mlado planetarno biće, čovjek ili "Homo faber". Francé je na temelju ovakovih bilinskih putokaza riješio i neke zakučaste probleme najmodernije ljudske tehnike. Ovakovo proučavanje penšija dalo bi duboke poglede u smjernice planetarne evolucije Života. Na taj način postiglo bi se ono, što je Bergson u svojoj *Evolution créatrice* nazvao "une conscience coextensive a la vie". Jer svoje penšije nema samo bilina, nema ga samo animalno carstvo, koje preko čovjeka tendira prema otkriću tajne zelenog lista (na kojem sada još sasvim grubo parasitira). Pensi imade svaki organizam za sebe, svaki organ, a postoje i kolektivni, sociološki penšiji.

Svoj izrazito socijalni, komunistički pensi imade košnica, imade mravinjak i termitsko brdo. Ove kolektivne životinjske asocijacije nipošto ne spadaju u predsociologiju, kako bi to htjeli neki sociolozi. One su kulminacija onog životnog elana na ovom planetu, koji se je po tračnici kukaca vinuo do jedinstvene ćelije višeg, državnog tipa, u kojem individui košnice, mravinjaka i termitskog brda sačinjavaju kolektivnu plazmu, a kraljevsku jezgru matice. Ti kolektivni protisti postsociološki su fenomeni s ljudskog gledišta, jer njihov je razvoj započeo mnogo milijuna godina prije čovjeka, daleko u mezozoiku i kredi, pak je prema tomu stigao do stanja, čiji današnji pensi mogao bi da bude blijesak daleke budućnosti čovječajstva.

Čovječanstvo mlada je pojava na planetu. Ipak su u prošlom stoljeću sociolozi zapazili, da ljudske socijalne tvorevine podsjećaju na organizme. Stvorila se sociološka škola organicista, koji su stali potezati usporedbe između funkcija države i funkcija živih organizama. Takove analogije izgledaju nezgrapne, jer organisti tražili su odviše visoke organizme za svoje paralele; uspoređivali su države s ustrojstvom ljudskog tijela. Možda bi bolje bili uspjeli, kad bi bili za ljudska socijalna ustrojstva tražili homologije u jednostavnim ćelijama (Einzeller), u protistima.

Čovječanstvo stvorilo je do sada dva izrazita tipa zbijenih asocijacija, a to su Totem (T) i Polis (P). I vaglino (američko) indijansko pleme (odakle potječe ime totem) i sesilni helenski grad (polis, politela) kalaju se poput pratista mitotički. Totem dijeli se na dvoje, pa onda na četvero i osmero. Helenski gradovi slali su svoja sveta proljeća, svoje kolonije; rojili su se poput pčelca. Simbioza ovih dvaju tipova (T i P) stvorila je naciju (N), u kojoj P sačinjava nukleus, a T plazmu. Glavni unutarnji faktori za stvaranje ovakove kolektivne ćelije višeg reda jesu srodna krv, plastika tla, zajedničko pamćenje kolektivnih boli i radosti kroz dugi niz generacija, dakle rasni, geografski, kulturni i historički momenti. Zajednički jezik sam o sebi nipošto ne stvara naciju. Kroz dugi niz vjekova jezik čak razbija nekad jedinstvena plemena, kako to uči glotologija uopće, a indoevropska komparativna filologija napose. Golemo područje engleskog jezika smjesta bi se raspalo barem na tri zasebna jezika, kad bi nestalo literarne tradicije i kad bi se napustila etimologija u pisanju.

Svaka nacija imade svoj vlastiti pensi, svoje zasebne biološke odlike i mane, a prema tomu postoji i pensi njihova saobraćajnog organa, jezika. U svakom jeziku imade riječi, koje označuju pojmove, što ih nijedan drugi jezik nije uhvatio tako točno. Takove riječi ne dadu se nikada točno prevesti na drugi koji jezik. Kad bi se pokušao sastavljati doista jedan umjetni svjetski jezik, a ne onakovi nazovi-svjetski jezici kao što su to volapuk, esperanto, ido ili pak "doitsches pidgin", tada bi trebalo uvažiti pensi svih velikih mrtvih i živih jezika. Valjalo bi preuzeti svu grčko-latinsku terminologiju, kako je ovu kroz stoljeća ustalio Bijeli Zapad napose na polju astronomije, matematike i medicine. Za filozofske pojmove odlučna bi bila indijska terminologija, za socijalne kitajska, za tehniku engleska i njemačka, za brodarenje engleska i malajska, za poljodjelstvo ruska, za stočarstvo mongolsko-turska, za vojništvo njemačka i japanska, za kult mrtvih kitajska i indijska.

Svoje penšije imadu i hrvatski i srpski jezik. Jasno je vidljiv taj pensi u narodnim pjesmama, koje je vanredno teško prevoditi na koji drugi jezik. Kako je to pokazala Freudo-

va psihoanalitička škola, a napose dr. Rank, narodni mitos izgrađuje se po zakonima individualnih snova. Temeljno mu je vrelo težnja za ispunjenjem želja. Ono, za čim narodna duša uporno čezne, a što se ne dade realizirati na javi, to se očituje u mitu, u ciklu narodnih pjesama. U takovom ciklu sadržan je stoljetan san jedne nacije. A nacije sanjaju različito, pak je i snena odora takovih pjesničkih tvorevina teško povodljiva. Asocijacije obavljaju se ovdje u jakim skokovima kao u individualnim snovima. Imade tu izraza, atributa i metonimija, koji u tuđem jeziku zvuče skroz-naskroz nezgrapno.

Taj mitski i jezični pensi hrvatskog i srpskog naroda, kako on izbija u narodnim pjesmama, davno je poznat i u vanjskom svijetu. Sada dobivamo u *Rječniku narodnih zooloških naziva,* što ga je započela izdavati Jugoslavenska akademija znanosti u Zagrebu (knjiga prva, *Dvoživci i Gmazovi), a* sakupio ga i obradio dr. Miroslav Hirtz (Zagreb, 1928. Nadbiskupska tiskara, XV. i 197 stranica u velikom oktavu), znamenit i još nepoznat prilog za hrvatski i srpski* jezični pensi. Autor je tim djelom dokazao, da Hrvati i Srbi imadu "jedan** osobiti zoološki jezik, koji je dosad ostao gotovo neopažen i koji malo tko poznaje"(str. III.).

II.

Dr. Hirtz odličan je i snažan prirodoslovac, koji bi svoju struku znao dostojno zastupati na bilo kojem evropskom sveučilištu. Sveukupni njegov rad na znanstvenom i literarnom području vrlo je lijepo i opširno osvijetlio dr. Mato Hanžeković u "Savremeniku", 20, (1927.), str. 390. - 401. Ovim svojim najnovijim djelom dao je Hirtz ne samo važan prilog za naš jezični pensi, već je stvorio nešto, što nema precedenta u svjetskoj naučnoj literaturi.

Postoje doduše velike herpetologije i ofidiologije kao Schreiber *(Herpetologia Europaea)* i Boulanger *(The Snakes o f Europe,* London, 1914.), pa veliki njemački zoološki i prirodoslovni rječnici (Ziegler, Korschelt-Linck). Ali svi ti tumače tek znanstvene termine i strukovne *izraze, a* ne bave se s trivialnom terminologijom. Pa i lovački rječnici njemački, engleski i francuski (jer kod tih naroda postoji poseban lovački jezik), tumače tek pučke izraze, nu bez primjera iz narodnog jezika i literature i bez navoda lokaliteta. Nešto slično kao Hirtz pokušao je god. 1879. Bogoslav Šulek u svom *Jugoslavenskom imeniku bilja,* nu to je doista čisti imenik donosi tek gola imena, a ne cjelokupnu *termino-* i frazeologiju, vjerodostojno potvrđenu navodom mnogobrojnih primjera i lokaliteta.

Dr. Hirtz htio je prvobitno napisati jedinstveni zoološki rječnik, koji bi u isti mah obuhvatio sve velike skupove animalnog carstva. Nu građa mu je tako silno narasla, da se je morao odlučiti na podjelu po specijalnim područjima zoološke sistematike. Pojedina područja zoologije ionako su se s vremenom razvila u zasebne discipline. Tako su kao prva knjiga njegova zoološkog leksikografskog rada izašli *Dvoživci (Amphibia) i Gmazovi (Reptilia),* a imadu slijediti još četiri knjige i to: *Sisavci, Ptice, Ribe,* pa *Niže životinje.*

Vrela ovom rječniku u prvom su redu živa narodna riječ i pismeni spomenici tradicionalne književnosti, u drugom redu djela umjetne književnosti, napose naučne, koliko ona odišu narodnim duhom. Od tradicionalne literature iscrpeno je sve, do čega je autor mogao doći. Pregledani su upravo bezbrojni naši dnevnici, tjednici, godišnjaci, smotre, almanasi, beletristički časopisi, koledari, a tako i edicije naših književnika starijeg i mlađeg doba. Osobito dobro proučena je građa sabirača naše folklore. Dosta građe našlo se je naročito u rječniku Vukovu i velikom rječniku Jugoslavenske akademije.

Uz riječi, što ih je autor sam u narodu zabilježio, naznačen je lokalitet ili kraj, u kojem se one govore. Da se posluži višim ciljevima nauke, naročito lingvistici, i da se djelo učini pristupačnim i stranim učenjacima, istumačena je glavna sadržina latinskim i njemačkim stručnim jezikom. Dr. Hirtz pokazao je zamjerno poznavanje ovih dvaju jezika, jer jezični pensi, kako spomenuh, vanredno je teško prevoditi pogotovo na latinski jezik.

"i srpski"
"jedan"

Uz pojedine riječi navode se originalni primjeri, t. j. rečenice, uzete iz živog narodnog govora, dijelom iz pismenih izvora, da se tako utvrdi postojanost ili tipičnost odnosne riječi, izraza ili fraze, a podjedno prinesu dokazi, da se tu radi o jednom stalnom jeziku, a ne možda o nekoj slučajnoj figurativnoj dikciji ili jezičnoj ornamentici narodnih posmatrača i pisaca. Naročito su birani primjeri, u kojima ima građe za domaću folkloru i koji mogu da posluže kao predmet studija poredbenoj psihologiji naroda. U primjerima zadržan je kolorit govora onoga kraja uz lokalne dijalektične osobine, da se tako njima što obilnije uzmogne koristiti komparativna filologija.

U terminologiji ima mnoštvo izraza, koji se odnose na sistematiku, fiziologiju, biologiju, anatomiju, gonimatiku i ontogeniju amfibija i reptila. Velika pažnja skrenuta je terminologiji boja, za koju nam dosad gotovo posve nedostaju pravi narodni izrazi, zatim terminologiji, kojom se označuju životinjski glasovi, koje narod vrlo uspješno silabira.

U *Rječnik* ušlo je preko dvije tisuće termina, a od njih gotovo 1000 novih riječi i oblika (992) i 386 homonima, što znači, da su od svih ovdje sakupljenih termina dvije trećine za naš jezik nove. Da se proučavanje građe učini što preglednijim, označena je svaka nova riječ zvjezdicom, svaki homonim krstićem.

Da se vidi, kakovim su bogatstvom opažanja hrvatski i srpski* jezik vezani uz prirodu, donosim sljedeći primjer iz Hirtzova rječnika o zmiji: "Mužjak od zmije: zmičak, zmijac, zmijinac, zmijinov, zmijun. Mlade od zmije: zmijče, zmijčić, zmijić, zmijućak, kolektivno zmijčad. Zmija po boji: bijela, bjelasta, bjelugasta, bjelugava, bjelunjava, bjelušasta, bjeluškava, ciglena, crna, crvena, garasta, kestenasta, kostanjasta, kostanjeva, lasasta, lužava, lužasta, macasta, maglasta, medasta, mrka, murgasta, nacrna, nažutkasta, pepelnasta, pepeljava, pepeljiva, plavasta, plavušasta, podbjelasta, popelna, popeljasta, popeljiva, ribasta, riđa, sigava, siva, sivasta, subjela, sucrna, sugava, sura, šara, šarasta, šarava, šarena, šarfasta, šarevita, šarovita, tamnasta, vugasta, zagasita, zečkasta, zekasta, zelena, zelenasta, zeljkasta, žućkasta, žuljkasta, žuta, žuteljava, žutkasta, žutunjava. Zmija po šarama: cvjetasta, čogana, grlasta, iskrivuljata, ispirgana, istrikana, izolučena, izuvijana, izvezena, izvijugana, klječasta, kolasta, križasta, krpasta, peckasta, pečava, pergasta, pikasta, piknjasta, pigasta, pirgasta, pirgava, pirlitana, pisana, pisasta, pjegasta, pjegava, poštrapana, prugasta, prutasta, pulijasta, špirgasta, štrikasta. Zmija po izrastlinama: huhurasta, krilovata, krunasta, krunkasta."

Uz zmiju vezane su uspomene iz davnog poganskog doba, prežitci, koji su zajednički gotovo svim balkanskim narodima, a koji su još koncem XII. vijeka bili vanredno jaki na južnom Jadranu. Prema pripovijedanju popa Dukljanina na brdu Obliku (kod Ulcinja) stanovale su ognjene zmije (serpentes ignei). Rumunsko-arbanaska riječ "balaur" (koja izvorno znači "zmaj"), nalazi se u našem jeziku kao blavor, blaor, blahor, bahor, a označuje jednu vrstu guštera (Ophisaurus apus, Panzerechse). Praznovjerje, da zmija može biti dobar duh i čuvar kuće, to praznovjerje, koje u punoj mjeri nalazimo i kod Arbanasa (takova zmija kod njih naziva se "vittore"), jasno je vidljivo u nazivima: čuvar, čuvar-zmija, čuvarica, čuvar-kuća, domaća guja, domaća kaca, hižna kaca, krsnara, kućanica, kućarica, kućaruša, kućevna zmija, kućevnik, kućna zmija, kućnica, kućnjača, kutnja zmija, pokućara, pokućarica, pokućnica. U Crnoj Gori ona se naziva "sjenovita zmija", jer kod Crnogoraca "sjen" ne znači samo sjenu, već i duha-čuvara (Schutzgeist), posve analogno arbanskom "hie e ljig" (v. Hahn, *Albanesische Studien I,* 162.). Hirtz je dobro zapazio, da u ovu grupaciju spada i naziv "božji list", eufemizam za zmiju, koji se upotrebljava napose u Slavoniji. Snene asocijacije narodne izvrsno ilustrira primjer, da se Vipera ammodytes (Sandviper) naziva u Vrapcu "brezovača", jer je sivkasta kao brezova kora, a u srpskim krajevima (okrug Podrinjski) "dževerdan", "dževerdanka", jer je išarana kao dževerdan, koji spada među puške "risanice" s išaranim cijevima. Iz toga vidi se i golema razlika u mentalnim asocijacijama Srba i Hrvata.

(i srpski)

Obzor, LXIX, br. 192, str. 2-3; Zagreb, 19. srpnja 1928.

CINCARSKA KRV

Srpska knjiga o beogradskoj čaršiji

Kroz tisućljeća stari Ilirik bio je granicom religija, kulture i vlasti. Na tom tlu puklo je nadvoje Rimsko Carstvo. Sjeverni Jadran došao je pod Rim, balkansko zaleđe i južni Jadran pod Bizant. U doba, kad je Rimsko Carstvo pucalo na Istok i na Zapad, na Balkanu još nije bilo Slavena. Jadran bio je romanski i arbanaški. Balkan bio je na jugu grčki, rumunjski na sjeveru. Rimska vojnička kolonizacija na dunavskom "limes imperii" imala je potpuni uspjeh. Vojnički tabori i zemljišta, što su ih ovdje dobivali isluženi legionari, postali su etničkom retortom romanizacije. Latinski jezik brzo se je ovdje raširio, ali pritom je podivljao. Na teritoriju, gdje su obitavali rimski "militares et paene barbari", nije se održao nijedan autohtoni jezik, ali je stvorena široka prarumunjska jezgra.

Kad je pod pritiskom prerazličitih borealnih naroda* pukao rimski limes na Dunavu, poput bujice prelijevali se razni nomadski narodi na Balkan, a onda iščezavali. Ostala je jedino sesilna slovenska rasa, koja bez poriva nomadske krvi posvuda poput kitajske silnom snagom lijepi uz tlo. U X. vijeku bizantinski carevi taru sebi oči kao iza sna, jer da se je "poslavenila čitava zemlja".

Slavensko zaselenje rasteplo je i promijenilo velik dio sveukupne rumunjske etničke mase na Balkanu. Bacilo je čitave slojeve sjevernih pastirskih Rumunja na južne slojeve, u kompaktnim masama potislo ih na istok, stjeralo ih duboko na jug preko klasične granice grčkog i latinskog jezika i otkolilo ih na zapad sve do ispred vrata primorskih dalmatinskih gradova. U Makedoniji i Tesaliji, koja u XIV. vijeku nosi ime Velika Vlaška (Megale Blachia), javljaju se u X. i XI. vijeku

sjeverni

pradjedovi današnjih Makedorumunja, Aromuna, Cincara ili Kucovlaha. Tu oni žive u uskoj simbiozi sa Slavenima, a naročito s Arbanasima. Za ovakovu simbiozu karakterističan je nadimak, što ga (godine 1400.) daje janinska kronika osvojitelju epirske varoši Arte, Vongu. Ona ga zove "Serb-arbanito-bulgaro-vlah".

Na rumunjska plemena Makedonije i Tesalije turski je udar djelovao obratno nego negda slavenska najezda na Rumunje rimskoga limesa. Slojevi rumunjski kidaju se sada prema sjeveru. Pastirski taj rumunjski val giblje se u sjevernom smjeru mnogo brže, nego hrvatska i srpska jezgra, koja se također pomalo pomiče prema Dravi i Dunavu. Sve do potkraj XVIII. vijeka vrši se u turskoj državnoj retorti (koja je nastavak bizantinske) jako pomicanje rumunjskog elementa prema sjeveru. Gomile njihove prelaze i na austrijsko tlo. U žilama svojim nose one staru vagilnu krv i onakav mentalitet, kakav im je nametnuo stoljetni intenzivni grčki utjecaj, koji je bio vazda snažan i u Turskoj Carevini.

Zanimljiva i učena studija, što ju je pod naslovom *O Cincarima, Prilozi pitanju postanka naše čaršije* (Beograd, 136 str.) ovih dana objelodanio docent beogradskog sveučilišta dr. D. J. Popović, ne govori mnogo o davnom podrijetlu Cincara. "Sve su to Cincari i pogrčeni Cincari iz očito cincarskih mjesta i nešto malo Grka, ali to ne iz Helade nego iz— kako su stari Heleni smatrali te krajeve — polubarbarske Makedonije, Epira i Tesalije", kaže Popović (str. 132.). "Svi Cincari zovu sebe Aromunima. Ime Cincar treba da je postalo iz podsmijeha na njihov način izgovaranja broja pet, koji oni u svom jeziku izgovaraju čine, umjesto činč, kako to izgovaraju ostali Romani. Po Weigandu (koji je velik stručnjak za Aromune) Cincari su ovo ime dobili od Srba" (str. 9.). Vrlo dobro ističe autor, da su za njihovu sudbinu od predsudnog uticaja Grci. "Pod uticajem grčkog duha Cincari su se bacili naročito na kopnenu trgovinu, ali ne pod svojim imenom nego pod imenom Grka. Na taj način postali su Cincari, pored Grka, nosioci grčkog duha i grčke kulture na Zapad, naročito na Bal-

kansko poluostrvo" (str. 11.). "Ovo izjednačenje Cincara sa Grcima izgleda da se je utvrdilo i pojačalo naročito od 18. vijeka, kada je izgledalo da će Grci i njih i sebe osloboditi od Turaka. U 18. vijeku nalazi svaki veći politički događaj kod grčkog naroda i kod njih odjeka. Njihov ponos, Moskopolje (koje je imalo u 18. vijeku oko 60000 duša), nekad vrlo napredan, bogat, velik grad, rasut je u dva maha (1769., 1788.) u vezi s političkim kretanjem Grka protiv Turaka" (str. 12.). Kad je prvi puta razoreno Moskopolje, Cincari se razlijevaju po svoj Evropi, čak u Rusiju i Egipat (str. 20. — 25., 57. — 68., 78.). Poriv vagline njihove krvi jasno je vidljiv i u tom, što su oni bez svakog pritiska rado išli na zaradu u tuđinu, u "gurbet", koji je znao trajati i po 30 godina. Odlazili su kao djeca, a vraćali se kao starci (str. 48.). Bavili su se mnogo torbarenjem (kalajdžije ili pokućarci). Ne samo po Srbiji, već i po Hrvatskoj i Slavoniji sve do Koruške "drobni trgovci" bili su gotovo jedino Cincari i Grci (str. 56.). Austrija pravila im je mnogo neprilike, jer je tražila, da se stalno nastane. U hrvatskoj Krajini izdao je 1754. general grof Petazzi naredbu, po kojoj je odobren boravak samo onima, koji su se stalno nastanili. Za njihovo vladanje trebalo je da garantuju tri do četiri oficira, a uz to su se morali obvezati, da će trgovati samo turskom robom i to u kraju, u kojem su naseljeni. Torbarenje su morali posve napustiti (str. 65.). Imali su uređene trgovačke kompanije u Turskoj i u Austriji, s odborom i sudcem na čelu (str. 69.).

Prema podatcima, što ih iznosi Popović, tjelesne osebujnosti Cincara, koji su se vrlo rado ženili međusobno, jesu nos i oči. Stevan Sremac kaže za grčku školu, da je ondje "svaki đak pola dete, a pola nos". Cincari imali su vrlo karakteristične, duboko upale oči, iz kojih se vidi bistrina, razboritost, odlučnost, nadmoć, ali i lukavstvo i podmuklost (str. 30.). Kod crtanja psihičkih oznaka Popović se poziva na Cvijićev, Erde-Ijanovićev, pa Erdujhelyijev autoritet. Te oznake jesu: nevjerojatna sebičnost, grčko-cincarska drobna pamet bez milosrđa i gostoljublja. Osobito se cijene kod njih i smatraju za najpametnije lukavi ljudi. Opće im je shvaćanje, da se inovjercu može učiniti svako zlo, a da to ne bude grijeh (str. 33.). Sam pak autor kaže (str. 43.) ovo: "Od Grka iz vremena, kada su Rimljani stvorili riječ graeca fides nulla fides, pa do Sremčevog Grka, koji zadovoljno trlja ruke kao čovjek kad nekom dobro i na vrijeme podvali, nisu se oni u svome mentalitetu ništa promijenili."

Još početkom XIX. vijeka "Beograd je imao naročitu grčku boju. Mitropolit i njegovi činovnici bili su obično iz grčkih krajeva. Trgovci i zanatlije bili su porijeklom pretežno iz Makedonije i Bugarske. Jednom riječju cijela fizionomija Beograda, ukoliko je bio hrišćanski, izgledala je grčka" (str. 97.). Miloš Obrenović nije ih mario pa je u jednoj naredbi iz 1827. strogo zabranio da se "nijedan od žitelja beogradskih silom ne grči, niti da se Bugarin ili Cincarin pod Grka poturuje, svaki svoj rod da ljubi i svaki ime svoga roda da čuva" (str. 14.).

U posebnom poglavlju (str. 126. — 129.) opisuje Petrović,* kako je u XIX. vijeku sve više nestajalo** Cincara. "Na razvalinama Turske nastala je Srbija u kojoj dolazi do važnosti srpski elemenat, a osim toga Miloš Obrenović ih je naročito progonio. Šezdesetih godina Omladina je pokosila i u prečanskim gradovima posljednje ostatke ovih porodica, a i u Srbiji su, kako Stevan Sremac kaže, grnuli*** listom u Srbadiju" (str. 129.). Uza sve to, što su Cincari ovako "gruvali u Srbadiju", Popović u "završnoj riječi" (str. 136.) ipak apodiktički tvrdi da "sa negativnim osobinama grčko-cincarskog kolektivnog duha nema srpski deo našega naroda nikakve sveze"****. Malo čudno zvuči ova tvrdnja od pisca, koji na početku svoje knjige kaže (str. 14.), da su Cincari "vrlo često, odmah po dolasku u naše zemlje zamijenili svoje prezime srpskim. Tih slučajeva moglo bi se navesti vrlo mnogo." Čudna je ova tvrdnja pisca, koji na str. 37. uzima, da od Cincara potječe običaj, da se između imena i prezimena umeće početno slovo očevog imena, običaj, koji se kod Srba u starije vrijeme nikad ne sreta. Na str. 133. Popović ovako slavi Cincare: "Kada se jednom izvrši analiza krvi naših velikih ljudi, vidjet će se, kako je vrlo znatan broj naših velikih ljudi, naročito ro-

umjesto *Petrović Popouić*
"nestajalo"
"grnuli a ne pokorili"
"nikakve"

đenih u čaršiji, po muškoj ili ženskoj lozi ili, kako se to drugačije kaže, po debljoj ili tanjoj krvi u vezi s ovim sposobnim ljudima. Osnove naše moderne kulture, naš osamnaesti vijek, a u Srbiji prva polovina devetnaestoga vijeka čaršijskog života uglavnom pripada njima. Što smo dalje od ovoga vremena, a bliže sadašnjosti, oni sve manje znače. Danas može se reći, njih nema."

Mi Hrvati, a da ne čekamo na spomenutu analizu krvi, temeljito na vlastitoj koži osjećamo, da cincarska krv, kako se je kroz stoljeća svarila u bizantinsko-turskoj retorti, i te kako još danas živi u Beogradu. Mi se zadovoljavamo s konstatacijom koju iznosi Popović na str. 16., a koja glasi ovako: "Dok prezimena kao Dursa, Puljo, Barako, Dada, Kutula jasno pokazuju porijeklo, dotle je već teže odrediti porijeklo čaršijskih porodica sa prezimenima Petrović, Pavlović, Marković, Mihailović, Nikolić, Teodorović, Vasiljević, Simić, Matić, Tomić, Stanković, u stvari često cincarskog porijekla. Porodice s prezimenom Dimitrijević, Georgijević, Manojlović, Janković gotovo su bez izuzetka, bar u čaršiji, cincarskog porijekla. Popovići i Jovanovići u čaršiji vrlo su često cincarskog porijekla. Ove porodice sa srpskim prezimenima često imaju nadimak, koji u stvari znači njihovo ranije prezime." I "pri ovakom stanju stvari" nama nije (kao što je to autoru na str. 15.) "teško reći tko je šta".

Obzor, LXVIII, br. 331, str. 2; Zagreb, 11. prosinca 1927.

U PRODORNOJ ZONI PRAVOSLAVLJA NA JADRANU

Novo i kritično izdanje *Ljetopisa popa Dukljanina.*
Crvena Hrvatska i legenda o Vladimiru i Kosari

I.

Osnutak Bara. - Romanski nukleus jadranskih varoši. - Jake veze Duklje sa južnom Italijom.

Jadranska je obala posuta drevnim naseljima. Gotovo sve gradove na istočnoj obali možemo gledati u perspektivi tisućljeća. Gradovi, koji su ovdje cvali u staro doba, imadu ilirsku podlogu, dobivaju starohelenski oblik, a prelaze s rimskim sadržajem u srednji vijek. Sa seobom naroda započima na Jadranu selekcija postojećih rimskih gradova, ujedno i perioda novih varoških zametaka oko orijaškog sistema vojničkih kaštela, što ih je Istočno Rimsko Carstvo već zarana podizalo na ustuk prodiranju barbara.

Sistem vojničkih kaštela uglavnom je bio već dovršen pod carem Justinijanom. Po mogućnosti svaka župa od Dunava do Helade trebala je da dobije svoj vlastiti kaštel. U Novom Epiru nabraja Prokopije u svojoj knjizi o građevinama cara Justinijana 26 obnovljenih i 32 novopodignuta kaštela. Stratešku bazu ovog kaštelskog sklopa tvorila je isprva znamenita Via Egnatia, a kasnije, kad su barbari podvezali ovu cestu Drač - Carigrad, bili su bazom lučki gradovi Drač i Les. Jedna linija rimskih utvrda tekla je od Lesa uz Drin i uz nekadašnju rimsku cestu (koja je u srednjem vijeku nosila ime Via de Zenta) na Prizren. Još potkraj XI. vijeka bila je bizantinska granica u svim klancima utvrđena grabama, zasjekama i drvenim tornjevima. Iz ovog vremena potječe ime Krajina (alb. *Kraja),* kojim su Srbi nazivali kraj uz obalu Skadarskog blata između Bojane i crmničke doline.

Antikni gradovi, nesposobni za život, ubrzo su na toj liniji zakržljali. Ginu poput Epikarije (Puka), koja se posljednji put spominje kod Prokopija kao utvrda Pakue.*

Kad se nakon seobe naroda donekle staložio Balkan, uzduž čitavog istočnog Jadrana, u Istri, Dalmaciji, Duklji i Albaniji, postaju gradovi strana tjelesa, čahure antike, u novoj etničkoj plazmi svog hinterlanda. Etničku jezgru svih tih gradova sačinjavaju u srednjem vijeku potomci rimskih građana, Romani Porfirogeneta, Latini popa Dukljanina i Tome arciđakona.**

Snažan međusobni prekomorski dodir vršio se prvotno i poglavito u okviru sjevernog i južnog polukruga. Veze između južne Dalmacije, Duklje i južne Italije upravo su silne. Kotor potpadao je (1089. - 1328.) pod apulskog barskog (Bari) nadbiskupa. Dukljanski knez Bodin oženio je (1080.) kćerku odličnog barskog građanina. "Sanctus Nicola de Bario" i "Sanctus Angelus de Monte Gargano de Appulea" bili su znamenita hodočašća za južnu Dalmaciju. Za vrijeme velike suge godine 1348. onamo kreće čitav val arbanskih redovnika i svećenika za ispunjenje pobožnih zavjeta. Bogato darivan je Sveti Nikola Barski od srpskih kraljeva (1319.).

II.

Dračka metropolita i borba Bara i Dubrovnika za metropolitanska prava. - Bar kao latinska straža na prodornoj zoni pravoslavlja.

Kao politički pod Dračku provinciju (temu), tako je Bar (Antivari) crkveno isprva potpadao pod dračku metropoliju. Ali kad je stao pucati vjerski jaz između Rima i Carigrada, cjelina dračke metropolije, sa svojom dubokom oprekom između latinskog sjevera i grčkog juga, postala je neodrživom. I sama varoš Drač bila je u vjerskom pogledu dvoživac, s punim organizacijama obiju crkava. Poradi ove svoje dvostranosti postaje ova metropolija najživljim poprištem sukoba Istoka i *Zapada.* Na jugu kljaštre ju bizantinski carevi, na sjeveru rimski pape. Već godine 1022. gubi Drač formalno dvije svoje sjeverne biskupije, Bar i Ulcinj. Obje ove dieceze stavlja papa Benedikt VIII., izrazit neprijatelj Grka, pod vlast "nadbiskupa dubrovačkog", što izaziva golem odjek kod visokog klera čitavog istočnog Jadrana. Proti toj buli pape Benedikta ustaje nadbiskup splitski, čiji dosadašnji sufragan, biskup dubrovački, njome postaje nadbiskupom. Ali proti njoj ustaje i biskup barski, koji je bio na najboljem putu, da oko sebe okupi sjeverne provincije dračke metropolije. Dvostruka ova borba dieceza i prelata, ka kojoj je pridošao i momenat supremacije nad katolicima u srpskom hinterlandu, potrajala je pred Rimskom kurijom preko dva stoljeća (1022. - 1255.). Za dubrovačkog prelata svršila se je ona pobjedom na jednoj, a porazom na drugoj strani. Prema splitskom metropoliti on je ostao nadbiskupom, a prema barskom takmacu on je, nakon dva prividna uspjeha (1102., 1187.), faktički (1199.) izgubio sve arbanske dieceze (osim Ulcinja, koji pristaje uza nj do godine 1249.).

Kad je god. 1219. osnovana autokefalna srpska crkva, Bar je po svom položaju, s univerzalnog gledišta Rimske kurije, dobio na važnosti kao katolička straža. Žilava, a često i nasilna nastojanja dubrovačkih nadbiskupa, da preuzmu crkvenu vlast baš na granici dviju konfesija, sve većma su stala prijetiti da se mržnja protiv Dubrovnika pretvori u mržnju na papinstvo. Kad je god. 1247. odaslanik dubrovački pred općom skupštinom varoši Bara najavio u pogledu metropolitanskih prava svoju apelaciju na papu, "neki laici rekoše, što je nama papa, gospodin naš kralj Uroš je nama papa!" God. 1252., kad je već tekla parnica između Bara i Dubrovnika pred Rimskom kurijom u Perugiji, zatvoreni su najednoč izaslanici pape, koji su došli u Bar da pozovu na sud barskog nadbiskupa Ivana i njegove sufragane. Tom prilikom brat srpskog kralja, Ladislav, strahovito je psovao papu nazvavši ga "psom zajedno sa svim njegovim kardinalima".

Pod ovakovim prilikama moralo je Rimskoj kuriji u prvom redu biti stalo do toga, da se na čelu vanredno eksponi-

Pogrešan stav prema Dukljanima: Crnogorcima (Srbi nisu bili u Duklji) Vidi dr. Sava Stedimlija

davno prije splitskog arciđakona su (...) gradovi potlačeni

rane barske crkve nalaze posve pouzdani muževi. God. 1248. imenovao je papa Inocent IV. svog prijatelja, glasovitog minoritskog redovnika i svjetskog putnika Ivana de Plano Carpini nadbiskupom barskim. On je jasni predteča novog sistema Rimske kurije, po kojem Albanija postaje operacionom bazom proti pravoslavlju na Balkanu, a Bar glavnim uporištem protiv prodiranju srpske crkve na more. Kad u godinama 1318. do 1336. Sveta Stolica uzduž čitavog Jadrana od Neretve do Vojuše, počev od hrvatskih Subića do arbanskih Musakija i Arianita, sprema rat "proti perfidnom raškom kralju, pravom skizmatiku i neprijatelju kršćanske vjere", nadbiskupom je barskim južnofrancuski dominikanac Guillelmus Adae (1324. - 41.), fanatički protivnik svih skizmatika, izvidnica Zapada. Primoran da napusti svoju stolicu, boraveći u Avignonu (1329. — 37.), on piše za francuskog kralja djelo o novoj križarskoj vojni preko Balkana pod naslovom *Directorium od passagium faciendum* (1332.). Naslov nadbiskupa barskog "archiepiscopus Sclavinesis", koji se već god. 1256. javlja na kamenoj ploči u Rimu (a koji početkom XV. vijeka dovodi do naslova "primas Serbiae"), jasno pokazuje zadaću, što ju je imao da vrši ovaj rimski eksponenat na samoj širokoj prodornoj zoni, što ju je stalo već potkraj XII. vijeka dubsti srpsko pravoslavlje u primarnom katoličkom nasipu na Jadranu.

Imena srpskih* knezova IX. stoljeća većma su latinskog nego grčkog podrijetla. U srpskoj crkvenoj terminologiji imade i latinskih tragova, a u ruševini neke crkvice u limskoj dolini nađeni su odlomci latinskog natpisa X. vijeka. Svi dukljanski knezovi bili su odani papi. Knez Bodin primio je (1096.) u Skadru francuske križare najsrdačnije. Po kazivanju *Ljetopisa popa Dukljanina* grobnice ovih knezova nalazile su se u staroj benediktinskoj opatiji sv. Srgja na Bojani. Oko g. 1133., pet kilometara daleko od ruševina rimske varoši Duklje, u Ribnici, nije bilo drugih popova nego latinskih. Oni su krstili osnivača srpske države, Nemanju. Razlike između Istočne i Zapadne crkve nisu u ovim krajevima još ni u XII. vijeku bile svjesno jasne, premda je klica diferencijacije uzduž čitave jadranske obale postojala od konca IX. stoljeća u

"srpskih"

slavenskoj liturgiji. Tu su dakle postojali jaki apercepcioni momenti za obje crkve.

Ortodoksna prevaga započima umah, čim su Srbi dobili svoju narodnu crkvu (1219.) i stali koncentrirati svoju političku moć. Formalno prodiranje pravoslavlja prema moru vrši se odstranjivanjem latinskih biskupa u otvorenoj zemlji. Realno prodire ono u pučanstvo sve do Kotora, Bojane i Lesa preko metohija slavnog hilandarskog i brojnih srpskih kraljevskih monastira. Ortodoksni prodor katoličkog nasipa na Jadranu dovršen je uoči turske provale, kad se već u Ulcinju pod kaštelom spominje monastir arhangjela Mihajla, u Skadru monastir sv. Petra, obadva blizanci, osnovani od Gjurgja II. Balšića (umro 1403.), podređeni preko zetskog biskupa pećskom patrijarsi.

III.

"Ljetopis popa Dukljanina." - Izdanja i literatura. - Šišićevi rezultati.

Ova prodorna zona, još u posve embrionalnoj fazi, dala je svog barda u takozvanom *Ljetopisu popa Dukljanina*. Tu se čudesnom mješavinom sna i jave, slavenskih pričanja, romanskih nazora, rimsko-bizantinskih tradicija, a pod dojmom crkvene borbe Bara i Dubrovnika i s nesvjesnom pozadinom prvih papinskih nastojanja, da se ojača katolički nasip na istočnom Jadranu, odmata sneni film najvažnijeg sredovječnog isječka ove obale, Duklje usredotočene oko drevnog grada Skadra. Nešto kasnije sjeverni Jadran dobiva u osobi splitskog arciđakona Tome (1268.) svog pravog povjesničara, kojeg pokreće gordost varoških romanskih i papističkih tradicija naspram novijeg, hrvatskog hinterlanda i slavenske liturgije. Mnogo kasnije (1510.) dobiva i južni Jadran u *Povijesti kuće Musaki* svog arbanaskog historičara, koji već kao bjegunac na italskom tlu, u Napulju, bilježeći po pamćenju silnu mrežu arbanaske velikaške krvi, iznosi, slično popu Dukljaninu, davne i blize, ali vazda snene predodžbe o sjajnim tradicijama Bizanta, Srbije i Bugarske, kako se one u praskozorju

evropskog Disa ili Zapada, pod lećom arbanaskog i srpskog bojarskog* fermenta stapahu na tlu između Mata i Vojuše.

Za spomenik, kao što je to *Ljetopis popa Dukljanina,* naravski je postojao interes, otkako je on napisan, a još veći, otkako ga je prvi put u talijanskom prevodu štampom objavio Dubrovčanin Orbini (1601.), a u latinskom originalu Trogiranin Lucije (1666.). Od jednog dijela tog ljetopisa postoji i hrvatska redakcija, koju je god. 1510. u Makarskoj krajini našao Splićanin Dmine Papalić, a koju je prvi publicirao Kukuljević (1851.). Ljetopis je doživio dosta rano ruski (1772.), a zatim i srpski prevod (1853.).

Literatura o njemu je velika. O njegovoj vrijednosti nije vladalo dobro mišljenje (Engel, Kukuljević, Krause, Dumler, Ruvarac). Rački posvetio je ljetopisu iscrpljivu studiju (1864.). "Historička vrijednost dukljanskog ljetopisa je neznatna, a kronike hrvatske baš nikakova**", kaže on. Njegovo mišljenje, da je pop Dukljanin crpao iz narodne tradicije, detaljnije je razradio Jagić (1867.). Prvi je Stojan Novaković izričito naglasio (1880.) istinitost i vjernost geografskih kazivanja ljetopisa. Dosta slabo pisao je o tom ljetopisu i pokojni srpski političar i akademik Ljuba Jovanović (1902.). Konstantin Jireček u svojoj *Povijesti Srba* kaže (1911.) ovo: "Jedan latinski spis bez naslova i završetka, koji je po svoj prilici napisao neki svećenik iz Bara posljednjih godina vlade cara Emanuela (oko 1160. — 1180.), naziva se od vremena Dubrovčanina Tuberona (1527.) knjigom Dukljaninovom. Prvi dio, koji se tiče više Hrvatske, identificira južne Slavene sa tobože poganskim Gotima, a kao uzor služio mu je *Libellus Gothorum,* koji je bio poznat i Tomi arciđakonu. U ljetopisu jasna je rimokatolička tendencija, ali bez ikakova neprijateljstva prema pravoslavnoj crkvi."

Sada je Srpska akademija izdala u redakciji prof. Sišića taj *Ljetopis popa Dukljanina* (Posebna izdanja, knjiga 6, Filosofski i filološki spisi, knjiga 18, Beograd - Zagreb 1923., 450 str.). Izdanje izvršeno je s punom spremom i s ogromnim aparatom. Sam uvod Šišićev, u kojem se raspravlja o rukopisima, literaturi, postanku i vrijednosti ljetopisa, iznosi 184 stranice (tiskane ćirilicom, što je naravski, a pisane u ekavštini, što je manje naravski).* Iza toga dolazi ekskurs o lokrumskim falsifikatima (str. 185. - 255.), a onda slijedi tekst latinske redakcije ljetopisa (po Lucijevom rukopisu u Vatikanskoj knjižnici) s paralelnim Orbinijevim talijanskim prevodom, pa hrvatska redakcija s Marulićevim latinskim prevodom (str. 289.^— 416.). Komentari k ljetopisu, poradi opsežnosti bilježaka Šišićevih, posebno su štampani pri kraju (str. 417.-466.).

Glavni rezultati Sišićevi s obzirom na pisca ljetopisa i njegovo djelo ovi su: *Ljetopis* napisao je neki svećenik dukljansko-barske nadbiskupije, koji je jamačno živio u Baru. O ličnosti Ijetopisca ne zna se baš ništa ni kako se zvao, ni što je bio po svom činu među svojom braćom. Jedino znamo, da je bio vješt "srpsko-hrvatskom**, latinskom i vjerojatno još i grčkom jeziku, da je već bio starac, kad se je dao na pisanje *Ljetopisa"* (str. 82.). Sve se to razabire iz uvodnih riječi u sam *Ljetopis.* Rok, prije kojeg nije mogao nastati taj ljetopis otprilike je godina 1148. - 1149. Termin, nakon kojeg je već postojao, nije moći točno odrediti. S mnogo razloga može kazati Sišić, da je *"Ljetopis* napisan najdocnije oko 1200., odnosno, kako je već Jireček odredio, u drugoj polovini 12. vijeka, a u posljednje vrijeme cara Manuila Komnena oko 1160. — 1180." (str. 105.)

Ja držim, da je godina 1180. preuranjena kao terminus post quem non. U barskom ljetopisu vanredno su jaki slavenski elementi, što upućuju na to, da je on pisan već iza godine 1184., kad je Bar dospio pod izravnu vlast Nemanje i započela (kako se to bolje vidi u Kotoru) slavenska*** ozmoza u varoš. Nadalje je napisan u ono vrijeme, kad su u Baru već po mogućnosti bile istražene uzduž čitave istočne jadranske obale davne i svježe historičke uspomene o političkoj i crkvenoj razdiobi, poglavito u svrhu dokaza, da dubrovački prelat nije nikakav nadbiskup, već običan sufragan splitske metropolije. To se je dogodilo pod barskim prelatom Grgurom (1173. -1189.),

"srpskog bojarskog"
"nikakova"

ali što je, kada se radi o Šišiću, ipak — naravski.
"srpsko-hrvatskom"
"slavenska"

kad su fabricirane i neke papinske bule, da se dokaže starost barske nadbiskupije. Sam taj Grgur piše (1177.) pismo, iz kojeg se vidi, da su pravljene historijske studije o rasizanju splitske (solinske) nadbiskupije (ex antiquis rescriptis et monumentis antecessorum et diversis aliis coniecturis). U Baru se je dakle oko g. 1177. nalazio znatan i raznolik historijski materijal, među njim, po mom mnijenju, i *Libellus Gothorum*. Iz uvodnih se riječi starine popa vidi, da je opstojnost tog libela bila u čitavoj varoši Baru uopće poznata u času, kad se on sprema da ga prevede na latinski. Da se stvori ovakovo javno zanimanje za taj spis, trebalo je zacijelo dulje vremena.

Šišić drži (str. 108.), da taj libel nije tuđi spis, već djelo istoga popa, napisano slavenski u mlađim njegovim godinama. Kad bi tomu bilo tako, to bi još većma govorilo za to, da je latinski prevod pop učinio blizu k godini 1200., jer libel je u Baru zacijelo već bio u godini 1177. Nu razlaganje Šišićevo o libelu ne čini mi se vjerojatnim iz jednostavnog razloga što tekst ljetopisa glasi: "libelum Gothorum, quo omnia gesta et bella *scripta sunt."* U slučaju da je taj libel načinio prevodilac, umjesto "scripta sunt" stajalo bi bez dvojbe: "descripsi".

Ocjenjujući taj ljetopis (str. 164. - 184.) konstatira Šišić, da je to u prvom redu "važan izvor za geografiju 11. i 12. vijeka" (str. 175.) a za ovo vrijeme "u suštini dobar historijski izvor" (str. 179.). Čitava ocjena Šišićeva s heurističkog gledišta posve je ispravna, ali sama perspektiva ocjene jednostrana je, ponešto moderno patriotski* jugoslavenska. Ja sam u prva dva odsječka nastojao da za ocjenu tog važnog ljetopisa dadem jadransku, sredovječno-svjetsku perspektivu.

IV.

Crvena Hrvatska je postojala. - Najmoćnija svetačka legenda na Balkanu.

S historičkog gledišta, za kolektivnu mnemu, u barskom ljetopisu naročito su snažna dva stavka: spomen Crvene Hrvatske i pripovijest o svetom dukljanskom knezu Ivanu Vladimiru i njegovoj supruzi Kosari.

Na saboru na Duvanjskom polju, pripovijeda pop, razdijeljeno je Primorje u dvije provincije. Prva sezala je od Duvna do Vinodola. Zvala se je Bijela Hrvatska, također i Donja Dalmacija. Druga sezala je od Duvna do Drača. To je bila Crvena Hrvatska ili Gornja Dalmacija. "Ovo je očito u prvom redu učinjeno zato", kaže Šišić (str. 166.), "da se to jače istakne nekadašnja veza Gornje Dalmacije s Donjom u jednoj istoj državnoj organizaciji i tako podupre vjerojatnost podjele državne teritorije u dva crkvena područja (Duklju i Split) u jedno isto vrijeme. Nu ako se i ne može nikakovim svjedočanstvom iz drugog izvora potvrditi izričaj 'Crvena Hrvatska', pa ni to, da se hrvatska državna vlast ikad širila i po Gornjoj Dalmaciji, a ono je ipak hrvatsko ime živjelo u nekom izvjesnom dijelu Gornje Dalmacije, vjerojatno baš u samoj Duklji (Zeti)." Crvena Hrvatska ne mora da bude prosta izmišljotina popa Dukljanina. "Ali ako se ne može poreći, bar s valjanim razlogom, postojanje hrvatskog imena u Gornjoj Dalmaciji 11. i 12. vijeka, taj rezultat još uvijek ne znači, da je ona bila i sastavna čest države Hrvatske, pa čak ni to, da se ovdje radi o etničkim Hrvatima u onom smislu kao u Hrvatskoj, gdje je to ime bilo ne samo nacionalno, nego i političko (državno). To znači samo toliko, da je i među Srbima Dukljanima bila izvjesna skupina naroda, koja se zvala Hrvati, baš onako kao što je takvih skupina Hrvata bilo među Česima 10. i 11. vijeka i među Poljacima onoga vremena" (str. 169. - 172.).*

Nije baš tako! Ovo je formulacija za srpsku publikaciju. Sam Šišić iznosi (str. 168.) sve bizantinske pisce, koji spominju Hrvate oko Kotora, pa Hrvate i Dukljane zajedno, a ne iznosi nijednog dokaza, da su se ti tadašnji Dukljani zvali Srbi! A zašto bi to bili kakovi drugi Hrvati, nego onakovi, koji su sjevernije, između Knina i Zrmanje, baš tada započeli s osnivanjem saveza dvanaest plemena, ili onakovi, koji su pod imenom Hrvatin, Hrvatinić sjedili tada u bosanskim "donjim krajevima". Kad se znade da u arbanaskom jeziku imade ča-

"patriotski"

Nadopuna je nečitka.

kavskih pozajmica, da u arbanskom Pilotu (uz pokrajinu Dukljiu) još u XIV. vijeku sjede ljudi, koji ne govore štokavski, već čakavski, koji se zovu Ivan, a ne Jovan (a tako se naziva i otac Jurja Skenderbega, "gospodin Ivan"), i kad se u Svetom Srgju na Bojani i u Skadru spominje (1372.) "Stanchus frater Chervatini"!

Ja sam u "Obzoru" (23. svibnja 1925.) dokazao, da su u srednjem vijeku uz Skadarsko blato postojale dvije župe ili bolje jedna župa s dva imena, od kojih je jedno slavensko (Crmnica), drugo arbansko (Kučeva), a obadva znače "crvenu župu". Prošlog mjeseca izdao je prof. Klaić u "Hrvatskom kolu" (izdanje Matice hrvatske raspravu o *Crvenoj Hrvatskoj i Crvenoj Rusiji* (koju Šišić više nije mogao upotrijebiti u svom djelu). Prof. Klaić konstatira, da u zakarpatskoj pradomovini Hrvata dolazi ime Bijeli Hrvati, Bijela Rusija i Crvena Rusija. Između Buga i Sana bio je grad Crven (spomenut već god. 871.). Oblast oko toga grada dobila je ime Červonaja Rus, Crvena Rusija. U tu oblast spadao je grad Sambor na gornjem Dnjestru, a mi imamo Samobor kod Zagreba i stari grad Samobor blizu utoka Pive i Tare. Dnjestar ima pritoke Lomnica i Bistrica, koji dolaze i u Hrvatskoj. U Bosni imamo rijeku Sanu, a po njoj imali smo i sansku župu, dok je župa Bužani bila između Otočca i Gospića. Takovo opetovanje nije slučajno. Ono se osniva na prastarom običaju, da iseljenici redovito nazivaju rijeke, gore i naselja u svojim novim obitavalištima imenima iz stare domovine. Tako su i Hrvati, sjećajući se svoje sjeverne domaje oko Črven-grada prozvali i jedan dio svoje nove domovine Crvena Hrvatska.

Pop Dukljanin prvi je fiksirao divnu pripovijest o dukljanskom knezu, svetom Ivanu Vladimiru, protkanu nekolikim arbanaskim poganskim motivima. Na Vladimira digao se je bugarski car Samuel, opkolio ga, uhvatio i odveo u ropstvo. Tu ga je ugledala careva kćerka Kosara. Zaljubila se u nj i od oca izmolila za nj brak i povratak kneževine. Sveto živio je taj bračni par. Ali nasljednik Samuelov pozvao je u goste Vladimira i dao ga je na prevarni način pogubiti. Tijelo Vladimira, (oko kojeg se stala događati čudesa) Kosara je odnijela u Krajinu na Skadarskom jezeru i pohranila ga u crkvici sv. Marije.

Elementi ove svetačke legende već su prije toga zabilježeni (u drugoj poli XI. vijeka) kod bizantinskog pisca Skilitzesa (Šišić, str. 125.). Vladimir bez dvojbe je historička ličnost, a njegova smrt pada u godinu 1016. Poslije donose legendu brojne grčke akolutije. Stari grčki oficiji slave sv. Vladimira kao patrona dračkog. Tijelo mu je naime (oko god. 1215.) preneseno u Drač, a zatim u monastir Sin-Gjon kraj Elbasana, gdje se i danas nalazi. Pjesnički obradio je ovu legendu prvi Andrija Kačić Miošić (1670.). Ona je najšire i najdublje od svih usječena u narodno pamćenje Balkana.

Čudesnom slavom optočila je ova legenda crkvicu Prečiste Krajinske, gdje se je u vrijeme popa Dukljanina obdržavalo veliko proštenje ili panagjur na dan 22. svibnja. Ali kad se je Krajina poturčila, divnu je crkvicu potkraj XVII. vijeka stao prekrivati bršljan. Od nje ostadoše samo ruševine i krst Vladimirov, "krajinski krst", koji se čuva u selu Velji Mikulići, na području Mrkojevića između Bara i Ulcinja. I taj krst još dandanas pokreće sljedbenike i pravoslavne i katoličke i muhamedanske vjeroispovijesti, da na Duhove pred zoru svi zajedno s tim krstom hodočaste na brdo Rumiju.

Ovaj silni legendarni nimbus stvorio je negda (oko g. 1446.), u svezi s ozbiljno mišljenim pokusima unije katoličanstva i pravoslavlja, katoličku nadbiskupiju krajinsku. Posve je naravski, da je Rim svim silama nastojao da tada dođe u posjed tako moćna faktora, kao što je to bila crkvica Prečiste Krajinske u dušama pučanstva prodorne ortodoksne zone. U slučaju uspješnog rada ove nadbiskupije bio bi se preko Crne Gore, i opet slijepio katolički nasip dalmatinsko-hrvatskih i arbanskih dijeceza i opatija. Ali pokus taj nije uspio. Došla je turska sila. Jedan od posljednjih krajinskih nadbiskupa bio je Andrija, Hrvat od prastarog plemićkog roda Jamometića (umro u tamnici u Bazelu oko g. 1483.).

Obzor, LXIX, br. 97, str. 7; Zagreb, 7. travnja 1928.

DR. MILAN SUFFLAY

SRBI I ARBANASI

(NJIHOVA SIMBIOZA U SREDNJEM VIJEKU)

SA PREDGOVOROM

ST. STANOJEVIĆA,
PROF. UNIV. U BEOGRADU.

PRILOZI IZ NOVINA I ČASOPISA
(1923. - 1930.)

BEOGRAD

1925.

Nastavnica prvotiska Sufflayeve monografije ***Srbi i Arbanasi***

KULTURNE STRUJE NA SREDOVJEČNOM JADRANU*

I.

Iako danas optimum civilizacije živi oko Atlantika, kroz dugi niz svih poznatih vjekova, taj je optimum tvorilo Sredozemlje. Jadran je tek jedan isječak, on je, gledan historijski, miniatura ili barem jedno žarište kulturne elipse Sredozemlja, jer leži na granici dvaju antiknih vjekova. Dva puta, u helenskom i bizantinskom ruhu, prelazi tu Istok u Italiju, četiri puta, u rimsko-normansko, anžuvinsko i mletačko doba, prelazi oružam Zapad na Balkan. Peti prijelaz zapaža se baš u našim danima.

Jadranska je obala posuta drevnim naseljima i gotovo sve gradove na istočnoj obali možemo gledati u perspektivi tisućljeća. U toj perspektivi ne samo da postaju vidljive goleme kulturne struje jadranske monade, već tu gine i ono, što izgleda sasvim nepomičnim: ljušture gradske prestaju biti sesilne, čitavi gradovi điplju i sele se. Ulćin se niše od sjevera na jug, varoš Skadar oscilira oko svoje citadele, Les odbacuje i opet regenerira svoju akropolu, Drač se poput ježa rasteže, a onda od vremena seobe naroda sve jače savija u klupko. Ugrožena, napadnuta od neprijatelja ili od klime, čitava se rimska i helenska naselja topografski metamorfoziraju: Solin prelazi u Spljet, Epidavar u Dubrovnik, Duklja u Bar (Antibari), Apolonija u Valonu.

Sva ta naselja, bila ona helenskog, rimskog ili ilirskog podrijetla, dobivaju poput inih gradova orbis Romanusa jedinstveno obilježje u doba, kad je rimsko pravo, izgrađeno na pojmu gradske komune, iznudilo kulturnu unifikaciju čitavoga Sredozemlja. Nu ta je unifikacija, kako je to pokazao

Dr. Viktor Novak: *Scriptum beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane. Paleografi)ska studija.* U prilogu 18 faksimila rukopisa i isprava, VII. 88 u 4°, Zagreb, 1920.

Mitteis, tek prividna i u vrijeme napona rimske snage. Istok i Zapad živjeli su bujno pod tankom rimskom koricom, koju su doskora i vidljivo razderale latentne sile provincijalnih prava.

Jadran ostao je do kraja pod Rimom, vanredno dugo pod Bizantom. I kad se je, nakon seobe naroda, donekle staložio Balkan, uzduž čitave istočne obale, u Istri, Dalmaciji i Albaniji, postaju gradovi strana tjelesa, čahure antike u novoj etničkoj plazmi svog hinterlanda. Sa iščeznućem rimske vlasti, pod kojom su negda čitave države padale na rang gradova, pojedini gradovi pomalo postaju samostalne republike. U gradskom se mikrokozmu opetuje starovječna povijest. Kao što negda, u predrimsko doba, Hvar i Drač stoje pod ilirskim knezovima, tako u poodmaklom srednjem vijeku stupaju dalmatinski gradovi u ovisnost prema hrvatskim kraljevima. Skadar je prijestolnica "slavenskog kralja" Bodina, poslije "mladih kraljeva" srpskih, Drač imade svoje "susjede" (proximi), napokon svog arbanaskog gospodara Topiju. Na granici dvaju svjetova, na granici kultura, religija i vlasti istočna obala jadranska jest kao ono mjesto u priči, na kojem se sastaju vjetrovi iz svih krajeva svijeta. Svaki dinamički trzaj u Italiji, na Balkanu, u Podunavlju, osjećaju ti primorski gradovi i postizavaju u pogledu promjene političke vlasti nad sobom rekord nad svim gradovima Sredozemnog mora.

Ali osim sile nema za njih veze sa zaleđem. Oni tih veza ni ne će da imadu. Krv i kultura spaja ih sa suprotnom obalom italskom. Etničku jezgru svih tih gradova od Istre do Drača i Kroje, sačinjavaju u srednjem vijeku potomci rimskih građana, Romani Porfirogeneta, Latini popa Dukljanina i Tome arhiđakona, Ladhinon Arapina Edrisija, od Hrvata i Srba nazivani Vlasima i Latincima, od Arbanasa Leti(ni)ma. Jezik ovih Romana, znanstveno nazivan dalmatinskim, bio je poseban, potpuno razvijen dijalekat, "latinum idioma", od kojeg prve tragove nalazimo u dalmatinskim listinama XI. i XII. vijeka, a od kojeg je zadnji prežitak još vegetirao u gradu Krku god. 1898. Najmanje udaljio se on od talijanskog smjera latinskog jezika, ali ga valja s obzirom na genezu i razvoj oštro razlikovati od drugog latinskog jezika na Balkanu, od rumunjskoga. Vitalnost tog jezika bila je već u XIV. vijeku

vrlo neznatna. Na jugu podlegao je on najranije talijanskom utjecaju i etničkoj ozmozi Slavena, odnosno Arbanasa.

Ti Romani dominantne su baštinske jedinice jadranskih gradova. - Pod izravnim utjecajem bizantinskog prava i barbarskih zakona, ponešto tek i pod pritiskom slavenskih i arbanaskih susjeda, kristalizuju oni rastočeno rimsko pravo u vanredno interesantne gradske statute. Od Istre do Valone gledaju oni preko mora svoju latinsku braću, odanle uzajmIjuju oni suce, oficijale i rektore, odanle dobivaju i redaktore svojih "dobrih običaja". I ti statuti najizdašniji su registri bezbrojnih struja jadranskog kulturnog kruga. Nije ovdje mjesto da se upustim u raspravu o gradskim pravima sredovječnog Jadrana. Ali je nužno, jer je vrlo slabo poznato, istaknuti, da statuti na našoj strani Jadrana ne prestaju prema jugu s Kotorom i Budvom. Imade jasnih tragova barskog (antibarskog) ulćinjskog i dračkog statuta, a postoji sačuvan statut grada Drivosta, koji je u XIV. vijeku bio pod jurisdikcijom biskupa*. Ovi statuti, pa i onaj trojezičnog (grčkog, romanskog i arbanaskog) Drača, pisani su također latinski i pokazuju jasno, da od Kvarnera do Otrantskog tjesnaca, od Mletaka do Barija, nema pukotine u cjelovitom kulturnom krugu. More tu nije elemenat, koji razdvaja. Nema tu meridijana, koji bi taj krug dijelio na Istok i Zapad. - Prema etničkim i političkim odnosima postoji tu tek jača diferencijacija između Sjevera i Juga. Čisto romanske varoške tvorbe s laganom slavenskom penetracijom u Istri i Dalmaciji stoje pod vodstvom sjeverne Italije; inercija starogrčkog elementa (Magna Graecia) i dugotrajni bizantinski utjecaj udaraju biljeg južnoj poli, u Apuliji i Kalabriji jednako kao i u Albaniji. Tetiva, koja je u srednjem vijeku presijecala jadransku oikumenu u dvije pole, išla je otprilike iz Tranija u Les, gdje je u carsko rimsko doba počimala klasična granica latinskog jezika na Jadranu i grčkoga u Makedoniji. Sredovječni Drač kao i apulski Bari imade dvojaki notarijat, dvojezičnu, grčku i latinsku listinu. U oko-

Upozorujem ovdje sve, kojih se tiče, da je taj jedini primjerak albanskih statuta bio g. 1915. u posjedu lajpciškog antikvara Hiersemanna *(Katalog 438.,* str. 43., no. 250.) Potanje o tom čita se u "Vjesniku Hrv. arhiva", 17, (1915.), 41., n. 9. Kad tog rukopisa nije znao nabaviti Zagreb, možda će to znati učiniti Beograd!

lini Drača, jasno vidljivo za svakoga, granice u XIV. vijeku tri velika područja sredovječnih pismenih jezika Evrope: područje latinsko, grčko i slavensko. U tom pogledu tvori on drugo žarište sredozemne elipse, poput Palerma na Siciliji, gdjeno se latinskom i grčkom književnom jeziku pridružuje s juga arapski. Sjeverno od Lesa tvori skupina od neko sedam romansko-arbanaških gradova pod kulturnim vodstvom bizantinski jako nahukanog Dubrovnika uspjeli prijelaz k dalmatinskim varošima s rimskom, od Bizanta nezasutom podlogom.

II.

Nuždan je bio ovaj dugački uvod, da se barem približno uzmogne razabrati, s kakovim se poteškoćama mora boriti istraživalac jadranske kulture, i kakovu orijašku znanstvenu spremu mora imati za rješavanje bilo kojeg detalja. Ispitivanje pojedinih apstraktnih kulturnih struja, ispitivanje kojeg geografskog segmenta tu se ne može provoditi izolovano, jer jadranski je krug bez pukotine, iako imade jednu teoretsku cenzuru od Istoka na Zapad.

Tko na pr. ispituje razvoj (i uvoj) neke vrste pisma, taj mora biti nacistu ne samo s političkim prilikama, ne samo s baštinskim dominantama etničkog medija, u kojem se najbrže može kretati odnosna struja. On mora biti nacistu i s tim, da su registri, iz kojih on hoće stvoriti vremenski diagram jedne jedincate struje, mnogovrsni i da se međusobno korigiraju. Mora znati, da kretanje jedne vrste latinskoga pisma tek je pjena, koja pliva na više dubokih kulturnih struja. Ove se struje moraju mjeriti istodobno i iz drugih registara (forma listine, imena gradskih magistrata, itd.). Tko piše o beneventani, taj na primjer ne može mimoići notare, a kad ulazi u notare mora imati potpun prijegled o vrlo kompliko-vanoj genezi jadranskih pravnih institucija. Tko pako sebi odabere zadaću, da nakon temeljnog Loewova djela *(The Beneventan Script,* Oxford, 1914.) prikaže "povijest života i biti beneventane ne samo s obzirom na cjelokupno rasezanje, nego napose s obzirom na njezinu aktivnost u dalmatinskim centrima, jednako hrvatskim, kao što i romanskim" (Novak, p. V.), taj, da učini svoju radnju samu o sebi znanstveno vrijednom, mora historijski svladati Jadran u njegovim romanskim i bizantinskim nuanceama i to barem na čitavoj njegovoj južnoj geografskoj poli. Nema li pisac ove prednosti pred Loewom, radnja postaje glosiranjem Loewa.

Prema tome bilo je vrlo uputno, da kao uvod pisac *Beneventane* dade kratak prikaz tadanje južnotalijanske civilizacije, jer tu, u kneževini Beneventu imade svoje ishodište pismo, što je živjelo od VIII. do konca XIII. vijeka, a u Dalmaciji zaseglo vidljivo od Kotora do Osora, a zacijelo sizalo na jug do Drača. Trebalo je iznijeti etnička, vjerska i kulturna obilježja južne Italije i provesti paralelu sa suvremenom dalmatinskom i dračkom temom (provincija). Valjalo je istaći osobito grčki substrat (Magna Graecia), a onda bizantinski na objem stranama Jadrana, jer u Italiji vlada beneventana baš ondje, gdje se kroz vjekove dodiruju i žive usporedo latinsko i grčko pismo i listina. Da se o tom dobije dobar prijegled, trebalo je osim radova o paleografiji i umjetnosti čitati i djelo Gay, *L'Italie meridionale* (Pariš, 1904.), bezuvjetno pako djelo Ferrari, */ documenti greci medievali,* "Byzant. Archiv", 4, (1910.) a da ne govorim o specijalnim studijama o statutima (Faraglia, Bruneck, Zeno, Jamison) i grčkom pravcu (Brandileone). Istina je, da dračka tema nema sačuvanih pisanih spomenika iz ove dobe, ali ona je baš onaj segmenat kruga, koji najvećma spaja obje suprotne obale. Da je usporedno s Ferrarijem pregledao *Acta Albaniae* (Wien, 1912.), pa pročitao Jirečekove monografije o skadarskom i dračkom području, što su izašle u "Glasniku Srpskog geografskog društva" (1913.), postalo bi mu bilo jasno kulturno jedinstvo južnog Jadrana, kao i to, za što i kako se je beneventana mogla širiti po svoj Dalmaciji. Ne bi bio tek konstatovao, da se bizantinski utjecaji u Apuliji i Dalmaciji tu i tamo odražavaju u - inicijalima (p. 35.), već bi bio postavio jaku hipotezu, da je okrugla beneventana nastala genuino u velikoj zoni latinsko-grčkoj i da je latinsko pismo u južnoj Dalmaciji moralo imati posve sličan razvoj iz mlađe rimske kurzive, kao i ono u južnoj Italiji. Bio bi vidio i to, da su se u XI. i XII. vijeku u Dubrovniku i Antibariju pisale grčke noticije episkopata za Rimsku kuriju. Svim tim bio bi genetički opravdao svoj ispravni zaključak, "da se je tip okrugle beneventane razvijao u Dalmaciji bez

osobitog utjecaja Baria ili kojeg drugog centra Apulije" (p. 35.). Utjecaja nije naime bilo, jer nije bilo (na jugu dalmatinskom) izrazite opreke.

Dvojim, da bi tada bio napisao ovo: "Za Dalmaciju se pokazalo, da je imala veza s Bariem, no pokazalo se također i to, da ta veza nije ni izdaleka bila tako jaka, kao što je bila upravo s Monte Cassinom, koji je imao najveći utjecaj kod osnivanja benediktinskih opatija u Dalmaciji" (p. 33.). Ni prema onomu, što Novak o tim vezama s Bariem i Apulijom znade (p. 13.), ne bi se to moglo tako apodiktički tvrditi. Ali on o tom mnogo toga ne zna. Ne zna na pr. to, da je glasovita Via Egnatia, što je tekući iz Drača u Carigrad kroz vjekove spajala Istok i Zapad, dobila ime po istoimenom apulskom gradu. Ne spominje odnosa dukljanskih knezova prema apulskom Bariu, ni toga, kako je Sveti Nikola Barski bio hodočašće za čitavu južnu Dalmaciju, i kako su tog sveca darivali srpski kraljevi. Nu što je čisto neoprostivo, on ne zna, da je Kotor (prije zajedno s Dubrovnikom pod Spljetom) u XI. i XII. vijeku potpadao pod apulskog barskog nadbiskupa!

Kakove su moćne i nerazderive veze postojale između južne Dalmacije, Albanije i Apulije, za to je dokaz i to, što za vrijeme južnodalmatinske i arbanaske diaspore pretežiti dio bjegunaca nipošto ne seli u Istru, Mletke i Jakin, već baš u Apuliju i Kalabriju (o tom Rešetar, *Schriften der Balkankommission, 5,* 1911. i Thallóczy, *Illyrisch-albanische Forschungen l,* 1916.).

Čitavo rasezanje beneventane u Dalmaciji tumači Novak jedino benediktinskim redom, baš kao da je taj red donio prvi pismo u posve nepismene krajeve. Tom je redu i njegovim samostanima posvetio prvu, dakle temeljnu glavu svoje radnje. Nu ni tu ne vlada on nipošto svojim predmetom suvereno. Ne ću govoriti o tom, da su osnuci tih manastira u Dalmaciji prikazani vrlo nesuvislo i s malo akribije. Prelazim preko toga, što s obzirom na opatiju na Tremitima, koja je i po njegovu sudu vrlo važna (p. 7.), ne pozna monografije Gay, *Le monastère de Tremiti au XI-e siede, Mélanges d'archeologie,* Rome, 1897. Mimogrece spominjem, da se na fundacionu listinu benediktinskog samostana na Lokrumu (978. - 1023.) Jireček ne samo poziva (Novak, p. 8., n. 3.), već da o njezinim redakcijama i raspravlja u Jagićevu "Arhivu", 25, 503. Te redakcije vanredno su interesantne. Jedna je pisana beneventanskim pismom. Vidi se, da je latinski izvornik morao imati grčkih potpisa svjedoka u uncijali! Ali što ću sada da navedem, to nije više mimogredno, to je izravno.

Tek po imenu spominje Novak (p. 11.) samostane sv. Mihajla u Kotoru i sv. Marije u Budvi. Dalje na jug, gdje započima prava velika zona drevnih i izolovanih benediktinskih opatija (Rtac, Sv. Ivan kraj Drivosta, Sv. Pavao u Pilotu, Sv. Nikola na Bojani, Sv. Veneranda u Kurbinu, Sanctus Salvator Arbanensis g. 1166. itd.), koje poslije, u tursko doba postaju tvrđice, centri oružanog otpora, pače prijestolnice opatskih državica (Sv. Aleksandar na Svetom brdu iznad Orošija), dalje na jug - tako izgleda na prvi mah - on ne će da pođe. Nema ni riječi o samostanu Spasiteljevu (1166.) u Antibariju, ispušten je "monasterium s. Petri de Campo", što ga spominje pop Dukljanin. Kad bi bilo istina ono, što na prvi mah izgleda, mogla bi se možda oprostiti takova nojeva gesta u znanstvenom istraživanju. Ali, začudo, to nije gesta, to je očito i puno nepoznavanje predmeta! Na istoj strani 11. veli naime Novak ovo: "Južno Dubrovnika nalazio se manastir sv. Sergija i Baka, a njegov se opat spominje jednom kod posala biskupa kotorskoga." Istina, taj se je manastir nalazio južno Dubrovnika, ali se je nalazio i južno od Antibarija, od Roteza, od Sv. Ivana kraj Drivosta! Radi se naime o preslavnom monastiru sv. Srgja i Bakha na južnoj obali Bojane, 18 milja od ušća, 6 milja od Skadra, utemeljenom po svoj prilici pod konac VI. vijeka. Tu su bile grobnice kralja Mihajla, Bodina i drugih srpskih kraljeva iz Dioklitije u XI. i XII. vijeku. Obnovila ga kraljica Jelena i njezin sin kralj Stjepan Uroš II. Milutin (1303.). Tu je bio glasovit trgovački emporij. U *Acta Albaniae* može se naći serija njegovih opata. O tom samostanu pisao je Jireček u svojoj povijesti Srba, u monumentalnom djelu *Staat und Gesellschaft,* potanko pako u "Glasniku Srp. geogr. društva" (1913.). Poslije Jirečeka pisao sam o tom ja u studiji o crkvenim odnosima Albanije u "Vjesniku Hrv. arhiva" (1915.). Drevni taj monastir bio je slavan na čitavom Jadranu i u čitavoj sredovječnoj Srbiji, a o njemu Novak znade tek, da je "južno Dubrovnika", a "njegov se opat spominje jednom".

III.

Novakovo poglavlje (III.) o morfologiji pisma vrlo je dobro. Bojovanje njegovo proti nazivu "bari tip" za okruglu beneventanu imade stvarno mnogo za sebe, ali formalno je jasno i to, da treba za apulsko-kalabreško-arbanaško-dalmatinski tip naći simbolički, kratak izraz, a taj je postignut u terminu "bari tip". Vrijedni su i njegovi dodaci nekih varijanata Loewovom popisu kratica (IV.). U pogledu *Slavizama u dalmatinskoj beneventani* (glava V.) valjalo je (na str. 45. ss) bezuvjetno usporediti primjetbe Jirečekove o Romanima, što pišu slavenske listine (Jagićev "Arhiv" 26, 172.). Vidjelo bi se odatle, da i ti ljudi, koji vladaju ćirilovskim pismom i srpskim jezikom, ipak prečesto zamjenjuju glasove *(t : d, g : k, k : g, s : ζ* itd.), pa da je na temelju uskog materijala (beneventane) teško govoriti "o nekom pravilnom redu" latinske transkripcije hrvatskih glasova.

O tomu, da je uglata beneventana imala utjecaja kod stvaranja (hrvatske) uglate glagolice, nakon Novakovih istraživanja nema više dvojbe. On je utvrdio, što su Rački i Jagić hipotetički ustvrdili. Vrlo interesantno je njegovo otkriće slavenskih riječi: "svetost uresna" u jednom (beneventanom pisanom) rukopisu Spljećanina Majona, nastalom god. 1025. - 1030. Pismo, kojim su pisane ove dvije riječi u tekstu latinskom, po sudu Novakovu (ako sam ga dobro shvatio) neki je prijelaz grčke uncijale u arhajsku ćirilicu. Ja još nijesam dospio, da o tom stvorim svoj sud.

Paleografske analize beneventanskih rukopisa i nekih isprava, što se čuvaju u Zagrebu (glava IX.) vrlo su dobre. Nu kako se i malo udalji od svoje beneventane, već Novaku ne ide posao glatko od ruke. Za Zvonimirovu listinu (1078.) veli on ispravno, da ju paleografski kriteriji čine savremenom, nu dodaje, da diplomatski kriteriji ne podupiru u svemu paleografijske i s njima se ne podudaraju (p. 83.). I premda naglašuju, da u djelokrug njegove rasprave ne spada diplomatska analiza isprava, on ipak iznosi prigovore originalnosti ove isprave. Jedan od tih prigovora počiva "na formalnim zakonima, po kojima su se imale graditi onakove isprave, kojima je bila namijenjena sva punoća pravne snage". Tu primjećujem, da sam u svojoj studiji o dvjema rabskim listinama ("Szàzadok", 1905.) pokazao, kako hrvatska kraljevska listina nije nipošto javna isprava, koja je samo o sebi dokaz, već je ona čista "hrvatska noticija", kojoj dokazna snaga leži jedino u svjedocima. Ako ti nijesu navedeni, listina je falsifikat. Naziv "kancelar" za onoga, koji piše kraljevske noticije, potekao je iz crkvene, odnosno papinske prakse i ne znači nikakove pravne promjene; svojim potpisom "scriptor et testis šum" on kao i prije završava niz svjedoka. Tu sam raspravljao i o kraljevskom pečatu, koji se tek javlja baš u ovo doba. Što se tiče Stjepanove listine (1089.), kojom se neizravno potvrđuje spomenuta darovnica Zvonimirova, a čiju autentičnost Novak također dovodi u sumnju, pričekat ću njegovu zasebnu studiju, što ju je obećao. Svakako valja, da se za to bolje spremi, nego za benediktinske monastire i - za Svetog Srgja na Bojani.

Obzor, LXVI, br. 349, str. 9; Zagreb, 23. prosinca 1923.

MBRETNIJA SHQIPTARE

MINISTRI/M E ARSIMI/'

'.lonsleur 1(: Proioatjftur,

J'ai 1'ι.ν···:.i'uv d'uficnaer 1·· reception de voli·' eatldiee lettre datpe du 30 septembre dernLer,par laquellc vou3 .30 faiatez connaftrp v.iire plfin de travall pour lo

-nie.

lonytcìnps vous avez rendus a notre payз por oeз racherclU<H

Alo'innis a decide' de vous accordar 3000 (trolàjoillles) fГ;Iι^ί:

3.002529 (en irancs Julsans 2962,45)341" le Banque CO.ОДРГ-

\?0U3 rscillter la niue tacile чие voua evez efctreprisa.

Vuuu vóarez Lieri, .ronaiaur le ProГеззеиг, лонj

pervenir 1eз documenta que vouJ aurea reeueillta a Ra^uaeet a Cattare.

.tlo

A Ion31eur

'r.le Frof .Dr..'.[ilan sufilay

Oundullòeva 25.

ζ д o R F. B

Youcosluvle

Pismo albanskog ministra informacija kojim odaje priznanje dr. Milanu pi. Sufflayu 1930. za njegova albanološka istraživanja

ETNIČKI CIKLONI NA BALKANU

Nacijonalni mozaik u Maćedoniji i njegov postanak.

U manastiru svetog Pantelejmona na ostrvu Janinskog jezera čuva se kronika pisana grčkim jezikom. Poglavito obuhvaća dogodovštine tada još izrazito grčkog bogatog grada Jamne (1355. - 1400.), kojemu je poslije po čitavom svijetu pronio slavu silni i strašni Arbanas, jedna od najsavršenijih tvorevina violentne dinarske krvi, Ali-paša Tepeleni (f 1822.). Ta je kronika, pod naslovom *Pričanja monaha Kommena i Prokla,* izdana već više puta, najposlije zajedno sa srpskim prijevodom Evte Avramovića u "Glasniku Srpske slovesnosti" 14 (1862.). Posljednja vijest u njoj glasi doslovno ovako: "29. oktobra u srijedu (1400.) despot Spatas preseli se u vječnost. Odmah zatim brat njegov Zgur zauzme Artu. Poslije nekoliko dana napadne na njega Serbalbanitobulgarovlah Vonko, istjera Zgura, počne laskati mjesnim starješinama i zatvori ih u grad, a njihovu imovinu upropasti." Iza toga slijedi nekoliko bogougodnih jadikovki o propasti divne zemlje Akarnanije i preblagi poniznici, oba autora, zamukoše za vazda.

Čitav jedan stoljetni etnički ciklon simbolizovan je u nadimku Serb-albanito-bulgaro-vlahos, što ga je urbano grčko pučanstvo nadalo pobjedniku Spatà, novom i prolaznom konkvistadoru Epira. Ali u njem, već prije 500 godina, vidljiv je i onakav nacijonalni mozaik, kakav je danas nešto istočnije, u Makedoniji, još potpuno sačuvan i upotpunjen jakim turskim, pa slabim židovskim elementom doseljenim u XVI. vijeku iz Spanije. Gdje i kako dugo je vitlao taj ciklon, to je lasno moći pokazati iz balkanske historije XIV. vijeka. Nu da se pokaže, odakle su neslavenski i negrčki elementi takova mozaika i što oni zapravo znače, za to treba segnuti mnogo dublje u prošlost.

Prije zaseljenja slavenskoga, prije rimske kolonizacije Balkan jé na sjeveru Helade pripadao ilirskim plemenima uz Jadransko more, a tračkim plemenima u nutrini. Sveukupno rasizanje ilirskog življa teško je odrediti, jer i sama njegova jezgra bila je u neprestanom vrenju. Poput svojih istočnih susjeda Tračana bili su naime Iliri podijeljeni u bezbrojne veće i manje skupine, stajali u međusobnoj plemenskoj borbi, a osim toga predstavljali vagilnu, pomičnu plazmu, jer im je način života bio pastirski. Na rubovima jezgre može se već zarana konstatovati jako miješanje sa susjednim narodima. Japude, koji su obitavali u današnjoj Hrvatskoj, naziva Strabon "keltsko-ilirskim narodom". Baš u istom kraju, gdje je poslije vidljiv veliki ciklon srpsko-arbanaški i bugarsko-vlaški, u Epiru, Akarnaniji, Etoliji nastaje uslijed ekspanzije ilirskih plemena ilirsko-grčko mješovito pučanstvo, "miksobarbari" Euripida, čiji jezik Tukidid označuje posve nerazumljivim, a koje današnja znanost ipak ne računa među prave Ilire.

Kad je nadošla rimska kolonizacija Balkana, tamošnji etnički substrat zacijelo nije tvorio homogenih jedinica. Između ilirskog i tračkog življa ležala je velika mješovita zona, koja je bila, što južnije, to šira. Prvotni etnički slojevi bili su isprebacani i izjedeni. Nutrina zemlje bila je rjeđe napučena, nego primorje. K tomu je i rimska politička vlast - kako to pokazuje preseljenje rudarskog plemena Pirusta pod carem Trajanom s ilirskih gora (ispod Kotora) u daleke zlatne distrikte Dacije (Erdelj) — zagrabila u plemenske naslage upravo elementarnom snagom. Lagano i stalno opadanje pučanstva postaje vidljivo, ako usporedimo golemi ljudski materijal, što su ga mogla izbaciti ilirska plemena prigodom ustanka proti caru Augustu, s potpunom nemoći ovih zemalja u vrijeme seobe naroda.

Šaren je bio dakle, tekući i razne gustoće onaj etnički medij, u kojem su se lomile jezične zrake rim. kolonizacije kroz 800 godina na dalmatinskoj i arbanaskoj obali, a kroz 500 godina na donjem Dunavu. Uzduž jadranske obale, gdje su se rim. općine mogle učahuriti u prave i tvrde gradove sve do Drača i Skampe na jug i stajati u stalnom dodiru s Italijom, romanizacija provodila se *intenzivno*. Tu seje održao rimski jezik i razvio se poslije u dalmatinski, koji je od svih romanskih pokćerka najbliži talijanskomu. Moćno utjecao je rimski poredak i jezik na Italiji najbliže Ilire u današnjoj Albaniji. Od III. vijeka prije Krista do V. vijeka po Kristu, kad je latinski jezik ovdje bio još uvijek službeni, praalbanski jezik stigao je na točku, da se pretvori u romanski. Latinske tuđice šćipetarskog jezika ne proteže se samo na kulturne pojmove, što su ih tek Rimljani sa sobom unijeli, već i na imena životinja, kovina, jela, odijela, dijelova tijela i na pojmove, što se odnose na stanovanje. Latinski utjecaj potkopao je domaću zgradu fleksije; u sprezanju albanskog glagola nalazimo čisto latinska vremena i načine, u sklonitbi plural se označuje i na rimski način. Današnji albanski jezik jest okamina nepotpunog romanizovanja.

Drugačija bila je rimska kolonizacija na dunavskom limesu imperii. Ona je nosila čisto vojničko obilježje. Naselja veterana pograničnih legija sizala su duboko na jug, u okolinu Prizrena i Skoplja. Ne tvrdi zatvoreni gradovi, već vojnički tabori i zemljišta, što su ih dobivali isluženi veterani, postaju ovdje etničkim retortama romanizacije. Nošena od bezbrojnih isluženih legionara i njihovih obitelji u nutrinji zemlje, djelovala je romanizacija ovdje ekstenzivno. Latinski jezik brzo se je širio, ali je pritom podivljao i udaljivao se sve većma od onoga Italije i Dalmacije. Na teritoriju, gdje su obitavali rimski "militares et paene barbari" nije se održao nijedan autohtoni jezik, ali je nastala čitava skala takozvanih "kompromisnih jezika" i to prema snazi romanizacije i kakvoći domaće etničke podloge (Iliri Tračani). Glavni i golemi nukleus stvorio se na samom dunavskom limesu: centar prarumunjski ležao je ondje, gdje je latinsko područje u zemljama donjeg Dunava imalo najveću širinu. Ali osim toga bilo je prema jugu sve do u blizinu praalbanskog područja, više inih začetaka romanskih jezgri. Oko tih začetaka bilo bi se, slično kao na Pirenejskom poluotoku kristalizovalo više oštro odijeljenih romanskih narječja, da nije došao golemi ciklon seobe naroda, napose pak slavenska najezda.

II.

Na rimskom se limesu kroz više vjekova nagomilale silne energije prerazličitih borealnih naroda. Kad je pod tim

minira pomični katun, vazda spreman da proždere nepomično kulturno selo i da iz zemljoradničkog kaosa stvori novu plemensku tvorbu.

U albanskim se brdinama, netaknutim od rata i pošasti, uzdržalo svježe pučanstvo prekrasnog soja, plodno, žilavo, vanredne vitalnosti u pojedincima, otporno proti svim nepogodama, ratnici, kojima je "krevet zemlja, a jastuk kamen" (dušek toka, jetek guri). Vagilni taj elemenat stao se je valjati iz brdina u nizine, izmorene neprestanim ratovima i pošastima, prema Tesaliji i Puloriji, "zemlji šuma", kako su tada Arbanasi nazivali Epir. Impuls za ovaj golemi ciklon dao je rat između Anžuvinaca u Draču i Bizantinaca, napose pak udar napuljskog generala Sullya na Belgrad (Berat, 1280.). Arbanasi prelili se preko "ilirske ravnice", preko Savre ili Muzakije, i sa ženama i djecom, sa stokom i konjima grnuli u Tesaliju pustošeći otvorenu zemlju (1325., et ad presene consumunt et destruunt taliter, quod nihil remensit penitus extra castra). U dolini Ahelousa, u krajevima Angelokastra vežu se Arbanasi s Remerima, kako je glasilo arbansko ime za Vlahe, nastalo iz plemena: Romanus. Po krvi i načinu života srodan je to živalj Arbanasima, a pomičan kao živo srebro. Danas riječ "remer" nije više vlastita, već znači "pastira", baš kao i turska riječ "čoban", kojom Arbanasi označuju Vlahe oko Berata. Proti Arbanasima i njihovim saveznicima diže se bizantinski car i Katalonci, gospodari Atenskog Dukata. Od turskih plaćenika car ih daje progoniti do samih gorskih bila, a ime "katala" još danas znači arbanski "grdosiju". Proti naseIjivanju arbanskog pučanstva brani se grčko urbano pučanstvo i tesalski grad Phanarion traži, da se oni na njegovo zemljište nikako ne naseljuju (1342.). Bilo je to zacijelo radi istih uzroka, radi kojih u vrijeme arbanske diaspore Ankona donosi svoj glasoviti statut proti Arbanasima (1458., Quoniam Albanenses viri sanguinei sunt et malignantis naturae omnes, a quibus tamquam a furiosis gladiis aufugendum est). Ali sve mjere ne pomažu ništa. U polovini XIV. vijeka giblju se po Tesaliji moćni arbanski Masteki i Zenevije uz Malakaše i Buje, koje je znanost danas prepoznala kao Rumunje, a koje car Kantakuzen — što je vrlo karakteristično — označuje pogrješno kao Arbanase. Pod gorskim je sklopovima Pindosa i Gramosa, u krajevima između Janine i Kostura zavitlao silni etnički ciklon, koji traje čitavo stoljeće, prelazi u Macedoniju i Heladu i upija u svoj orijaški ošmrk dijelove svih balkanskih nacija. Godine 1346. sjede "Vlasi, Bugari i Arbanasi" na zemljištima biskupije Stagi u Tesaliji. U malom vidljiva je tu simbioza triju narodnosti, kakova se kroz stoljeća, prije i poslije vršila uveliko i dovela do interesantnih paralela, među inim na pr. do toga, da sva ta tri različita jezika zapostavljaju spolnik imenici.

Car Dušan zaposjeda g. 1348. Epir i Tesaliju do granica Atenske Vojvodine. U njegovim četama nalaze se većinom Arbanasi. G. 1350. srpski vojskovođa Preljub prodire sve do tvrđave Pteleona u zalivu Volo nasuprot Negropontu. Mlečani nazivaju njegove trupe Alebanenses. Grčki arhonti i stratiote (vojini) protjerani su sa svojih zemljišta dolaskom Dušanovim u Epir i Tesaliju. Njihova mjesta zauzimlju većinom arbanski poglavice i ratnici, tek ponešto Srbi. Ovi dolaze u većim masama tek u Makedoniju zauzimajuć mjesta grčkih pronijara. G. 1350. spominje se u Beru 30 srpskih plemića s djecom i ženama i s 1500 konjanika. Sada se spuštaju na jug ljudi iz dalekih gorskih krajeva Zapada. Vojvoda Mladen, otac sebastokratora Branka u Ohridu, bio je negda zapovjednik u okolini Dubrovnika. Njegov unuk klesar Grgur podiže (1361.) na istočnoj obali Ohridskog jezera (danas monastir Zaum) crkvu posvećenu Bogorodici Zahumskoj. U tim krajevima imade sada (1379.) plemića iz hercegovačkog Nevesinja i Ljubomira.

Kad se sruši Dušanovo carstvo, doseljeni odlomci srpski na dalekom jugu, u Tesaliji i Makedoniji zajedno s bugarskim sesilnim pučanstvom ulaze u trombu arbanaško-vlaškog ciklona, što ga je fiksirala janinska kronika u izrazu: Serb--albanito-bulgaro-vlah.

I na to nadolazi strahoviti turski udar. Sesilnog slavenskog pučanstva ne stavlja on zadugo u gibanje, ali zato umah obraća drugim smjerovima strujanje vagilnog arbansko-rumunjskog življa. Arbanaska najezda skreće na jug, u dukat atenski (1387.), u Argolidu i Naupliju (1398.), pa duboko na Moreju (1380.), odanle na otok Negroponte, napokon uz potporu Turaka i na ine otoke Egejskog mora (1550.). Posljedica turskog pritiska je i velika diaspora albanske jezgre, započeta god. 1387., s kojom uz Rumunje kroz čitavi XV. vijek sele i

Slaveni iz južne Dalmacije i Duklje, iz područja rijeke Vojuše u Jakin, Mletke, Istru, najviše pak u Apuliju i Kalabriju.

Na rumunjska plemena Mačedonije i Tesalije turski je udar djelovao obratno nego negda slavenska najezda na Rumunje rimskoga limesa. Slojevi kidaju *se* sada od juga prema sjeveru. God. 1610. dokazuje mjesto Molocussi, da se kraj Kroje nalaze odlomci južnih Malakaša. Dijalekat današnjih Rumunja u sjevernoj Albaniji jest macedo-rumunjski. Slavenske riječi u narječju Rumunja, što se koncem XV. vijeka iselili u Istru, sadržavaju ostatke rinezma, koji vode do bugarskog sredovječnog jezika. Mnoge arbanaske riječi iz marvogojstva predali su rumunjski pastiri na uzmaku Slavenima, pače Madžarima. Rumunjski taj val, što je zašumio prema sjeveru, gibao se djelomično u posve srodnom mediju. Postojala je još velika morlačka zona uzduž jadranske obale od Senja do rijeke Drine, a ni hrvatski ni srpski blok nije bio tako zgusnut kao danas. Od onda (zacijelo od konca XVII. vijeka) poslavenjeni su i snažni Morovlasi i danas na čisto slavenskim područjima nalazimo tek neznatan broj Aromuna, koji kao na pr. u Bosni, gube svoj jezik, tek što su se uselili. Jednaka sudbina čeka i Macedo-rumunje, što su rastepeni još ostali na jugu. Oko Soluna i Sera, pretvaraju se oni u Grke, oko Veleša, Prilipa i Prizrena u Slavene, oko Elbasana, Berata i Tirane u Arnaute.

U XVII. vijeku započima u ovim krajevima nov ciklon. I opet ga zavitlali arbanaski pastiri, sada već muhamedanske vjeroispovijesti, prema centrumu Balkana, a onda prema Makedoniji. Od vremena turske okupacije povlači se srpsko pučanstvo sve većma prema sjeveru, dok napokon *g.* 1690. ne uslijedi veliko iselenje u Ugarsku. U staru domaju Srba ulaze Arbanasi preko Opolja, Ljume, uz Bijeli Drin na Kosovo, pa sve do Novog Pazara i Niša. Peć (Ipek), gdje je kroz neko 600 godina postojalo glavno sijelo Srpske crkve, postao je, kao Đakova i Gusinje, nekom vrstom arbanaske gradske republike, u koju je poradi ratničkog i razbojničkog pučanstva bilo teže doći nego do ruševina grada Ninive. Etničko uzmicanje Srba i ekspanziju Arbanasa pojačao je Srpski ustanak (1804. - 1815.), a pogotovo Srpsko-turski rat 1876. - 1878. Od XVIII. vijeka Arbanasi teško pritištu Maćedoniju. U gornjoj dolini Vardara slavenski zemljoradnici sjede jošte na velepo-

sjedima muhamedanskim (ćiflici); ostali teritorij nastavaju albanski pastiri. Arbanasi zaposjeli su i jugozapadnu obalu Ohridskog jezera. Njihovih sela imade oko Kumanova, Kastorije i t. d. Svi ti Arbanasi, što su prodrli daleko na istok, znadu još točno, ka kojemu plemenu svoje gorske domaje pripadaju. Napredovanje Arnauta vršilo se kroz ta dva stoljeća zacijelo onako, kako je to uoči Balkanskog rata (1912.) zapaženo od prof. Cvijića i njegovih brojnih učenika u okolini Pologa, Tetova, Kičeva i drugdje. Ponajprije osvanu arbanaske bande, jake do 300 ljudi, odvode djecu i muževe (zulum), da ih uz otkupninu puste na slobodu. Sesilno pučanstvo slavensko postaje nemirno, gubi sigurnost, obustavlja gospodarske radnje. Na to dolaze 2-3 arnautske obitelji nastupajući kao gospodari. Autoritet daje im krvna osveta, jer iza ovih pojedinaca stoji jedinstveno čitav fis. Napokon, ne mogući snositi terora ostavljaju seljaci svoju zemlju i povlače se u nutrinju.

I veliki evropski rat, pa njegove političke posljedice u svim tim krajevima, što imadu vagilnih neslavenskih elemenata, izazivlju, kako se čini, nov etnički ciklon. Znade se na pr. da je Berlinski ugovor izazvao arbanasku osjeku, da se na sjeveroistoku stali Arbanasi povlačiti iz novih kotareva Srbije. Da li će takav nov ciklon izmijeniti etnički mozaik Mačedonije ili će ga napokon staliti u jedinstvenu masu, to još kako bi rekao stari Homer, "leži u koljenima bogova".

Obzor, LXV, br. 16, str. 1-3; Zagreb, 17. siječnja 1924.

NACIJONALNE MAGLICE

Sredovječna plemena Albanije i Crne Gore

I.

U arbanaškoj i crnogorskoj prošlosti i sadašnjosti nakrcano je gradivo, koje imade prvorazrednu vrijednost i s gledišta opće historije čovječanstva. Premda obje zemlje leže na visoko kulturnom Jadranu, društvena struktura njihove indoevropske ljudske pokrivače još dandanas je izrazito plemenska. Klasično je to područje za studij gentilnog ustrojstva, ali posve drugačije, nego američko područje primarnih indijanskih totema. Gledana socijološki, povijest Albanije je neprestano stvaranje plemenskih maglica i propadanje starih gentilnih sistema. Postoji vis a tergo, elan iz pradoba, ali taj nije izvorno sačuvan kao na poljanama Wild Westa, već je nekoliko puta prošao kroz visoko kulturni medij.

Ilirska plemena rastočena su od rimske, arbanaška prva od bizantinske i srpske državne retorte. Ovo, što danas vidimo ondje, jest treća gentilna formacija na tlu Albanije, istodobno druga na tlu Crne Gore s pretežito slavenskom krvi. Socijalne su to okamine kasnog srednjeg vijeka. Nijesu to izvorni totemi, već palingenetske tvorbe, stvorene prodorom kolektivnog atavizma, što ga je izazvao strahoviti turski šok. Izazvao ga je u času, kad su doline već bile posve pitome, pune jadranske kulture, kad se ondje, u praskozorju evropskog Disa (zapada), pod lećom arbanaškog i srpskog boljarskog fermenta, stapahu sjajne tradicije Bizanta, Srbije i Bugarske. Pod turskim se nožem naglo stali kidati društveni sklopovi s rimsko-bizantinskom strukturom; vraćaju se k prvotnoj formi, da se održe, involviraju se, da se uzmognu regenerirati. Na ranu, što mu ju zadaje nož, socijalni organizam u Albaniji i Crnoj Gori reagira podjednako.

Jer Zeta i sjeverna Albanija tvore jedan jedini biološki facies; nerazdruživo povezane su one jednakom plastikom tla, istom ilirskom krvlju, istim historijskim bolima.

Od vremena, kad su još stari Iliri štovali posebnog pastirskog boga, do naših dana, kad je (1908.) barun Noposa našao pripadnike plemena kraj Rugove sa svojim stadima u okolini Drača, na čitavom tom području oscilacija gorskih pastira između ljetne i zimske paše tvori biološku konstantu. U srednjem vijeku, kao i danas ime *Arbanas, Arnautin* kod zemljoradničkih se Slavena pokriva s pojmom *pastir*. Ovaj način polunomadskog života, u kojem poljodjelstvo uzmiče pred marvogojstvom, nametnut je plastikom tla. Tom načinu života podlijegaju i sesilni slavenski zemljoradnici u Hercegovini i južnoj Dalmaciji. Planine centralno-dinarske zone stvorile su "stan", stvorile pastirsko selo ili katun, koji je bez obzira na arbanašku, slavensku ili rumunjsku krv homogen, po ustrojstvu isti u svim vjekovima historije, u svojoj jezgri jednak pastirskom životu centralnih Apenina *(tratturi)* i asocijacijama pastira u Pirenejima.

Od zaseljenja Balkanskog poluostrva, Slavenima do danas područje Zete i sjeverne Albanije, talionica je ilirsko-arbanaškog i srpskog življa, retorta za stvaranje onog soja ljudi, što ga je Cvijić prozvao "violentnim dinarskim tipom". Preko Skadra, uz Bojanu do mora preplavili su Slaveni Ilire i osnovali kraljevstvo dioklitijsko (1089. *rex Sclavoruni),* poslije udjelnu kneževinu srpske države. Ali umalo zatim ekspanzija Arbanasa rastače ovaj slavenski klin, poglavito uz rimsku cestu Scodra — Narona, koja preko Hotove gore spušta se u nizinu kraj sela Tuzi. God. 1278. spominju se arbanaški čopori na rječici Cèvni (alb. *Zem),* pritoku Morače. Listina za monastir Dečane (1330.) nabraja između Lima i Bijelog Drina brojne katune arbanaške i rumunjske, a diploma cara Dušana za monastir prizrenski (1348.) devet arbanaških katuna sjeverno od Prizrena. Preplavljene su i drevne slavenske župe što ih na zapadnoj obali Skadarskog blata sve do Bojane nabraja kronika popa Dukljanina (oko g. 1200.). Jaku natruhu arbanaške krvi, koja potječe baš iz ovoga doba, dokazuju imena mnogih crnogorskih bratstava, kao na pr. Mataguži, kod Podgorice (1335.), Mahine uz primorje (1435.), koji podsjećaju na ilirske Manioi, Malonšići u dolini rijeke Zete, dav-

no izumrli Mataruge (prozvani tako po svojim kopljima), koji danas žive tek u pričama oko Grahova, pa Bukemiri (alb. *lijepi kruh)* i Madžure u tradicijama Vasojevića. - Spomen na arbanaško pleme "Velikih gubica" sačuvan je u imenu mjesta Goljemade (prvi put spomenuto g. 1444.) duboko u Crnoj Gori, gdje danas nitko ne razumije arbanaški. Karakteristične su u tom pogledu i priče, koje podrijetlo arbanaških i srpskih plemena svode na zajedničke pradjedove. Po njima na pr. današnji srpski Vasojeviči, Piperi i Ozrinići, pa arbanaški Krasnici i Hoti, potječu od petero braće. Današnji Kuci (alb. *kuć* znači *crven),* na istoku Crne Gore govore srpski, vjere su pravoslavne. Po izvješću kotorskog patricija Bolizze, oni su još g. 1614. bili "Chuzzi Albanesi del rito romano". Obratno prema tom prodoru Arbanasa na sjever, spominje se već u XV. vijeku u drevnoj župi Prapratnoj uz obalu morsku između Bara i Ulćina, odasvud optočeno arbanaškim življem, slavensko pleme dugokosih Mrkojevića (1409. *Li Mirchoe, de Marchois,* 1553. *al Marchovich).*

II.

Kad su ovako moćne bile veze tla, krvi i načina života, onda nije začudno, što oči stranaca u čitavoj zoni od Kotora do Valone, nijesu vidjele nikakovih etničkih ili geografskih granica. Jasno postaje i to, kako je ime *Arbanija,* prvotno ograničeno na vrlo neznatan prostor oko Kroje, pomalo moglo izrasti i postati *Albanon* Bizantinaca, kao temeljni dio dračke provincije, pa anžuvinski *regnum Albanie* oko Drača, pa *Raban* Srba (1198.), u koji je već unišla dvostruka pokrajina Pilot uz cestu Skadar - Prizren, napokon *Albanija* Dubrovčana, koji ovamo broje Svetog Srgja na Bojani (1386.), *Antibari* (1429.), *Podgoricu* (1443.), i *Albanija* Mlečana, u kojoj je Kotor.

Ime *Albanija* prikriva pomalo sva provincijalna imena, kojih je bilo vrlo mnogo. Na sjeveru, na drevnom području ilirskih Dokleata, kojih "grad" se pretvorio u rimsku varoš, a onda u ruševine, postojala je provincija *Doklea, Duklja,* pod utjecajem priča o caru Dioklecijanu, prozvana i *Dioklitijom.*

Ovo ime ulazi u naslove srpskih kraljeva. Zadnji put se spominje u naslovu crnogorskog dinaste, muhamedanca Skanderbeg Crnojevića (g. 1523.). Počev od XI. vijeka istiskuje ovo ime naziv Zeta *(Zenta, Genia),* poteklo od istoimenog pritoka Morače. Dvostruka je to provincija. — Donja Zeta ležala je uz more od Budve do Svetog Srgja. Gornja Zeta prostirala se od bregova Njeguša nad Kotorom do istočne obale Skadarskoga blata. U XIV. vijeku računaju se ovamo i veliki dijelovi Donjeg Pilota. Sveukupno gorovito tlo uz cestu Skadar - Prizren, odijeljeno od Srba golemim brdinama, što se u XVI. vijeku nazivale "lanac svijeta" *(Catena mundi),* arbanaški "preko mjeseca" (1603., *perhim* t. j. *per hene),* u bizantinsko doba nosilo je ime *Palati* (897.) ili "kraj palača", srpski *Pilot* (1198.), *Li Paliti* kod Musachija (1510.), arbanaški *Pulati.* I ta se je pokrajina dijelila u gornju i doljnju. Južno od Pulata, iza Trafandija, između Drača i rijeke Mata ležala je Hunavija, "zemlja kunića". U jednom, od Šafafika *(Slavonske starožitnosti),* izdanom starosrpskom popisu naroda, koji na sebi nosi biljeg pravog pravcatog totemizma, označuje se *Arbanasin* kao *dabar, Hunav* kao *zec.*

Osim tih i još drugih velikih, vidljivo je na sjeveru i mnoštvo malih pokrajina, kao na pr. Zabojana i Viljepolje uz more, pa Zadrima i Rogomanija *(kraj strmina)* kod gradića *Dagna* ili *Danja* na Drinu. Nedaleko odavle napose ističem pokrajinu, koja se je arbanaški nazivala *Malzi,* Malcija, a istodobno srpski posve doslovno *Crna Gora* (1444., *oppidum Dagni cum Satho et Cerna Gora vel Mali Ixii,* "Starine", 14, 56.), kod Musachija (1510.), *Montagna Nera.* Odavle, mislim, proteglo se ovo ime na čitavu Zetu.

III.

Rasezanje albanskog imena postaje posve jasno, kad uvažimo, da je pleme Albanaca *(Albanon),* spomenuto prvi put kod Ptolomeja u II. vijeku po Kristu u okolini grada Albanopola (poznije Kroje), imalo centralni položaj u poluromanizovanom ilirskom mediju, a osim toga da je sezalo do glavne žile kucavice starog i sredovječnog Balkana, koja je preko Drača spajala Carigrad s Italijom, do Careva puta ili Ude mretit,

kako su Srbi odnosno Arbanasi, nazivali glasovitu Via Egnatia. Pa iako Arbanasi, kad preko bizantinskih pisaca u XI. stoljeću stupaju u historiju, nipošto ne tvore narod, već tek grupu plemena bez zajedničke svijesti, to su oni ipak, u očima tuđinaca svi jedno. Kod Bizantinaca oni su *Albanitai, Arbanital,* kod Latina *Albanenses,* kod Talijana *Arbanesi,* kod Srba *Arbanasi.* Turski naziv *Arnaut* postao je od novogrčkog *Arbanit* metatezom *Arnavit.* Sredovječno srpsko ime za Albaniju glasi *Raban,* pravilno iz *Arbanum.*

Svijest zajednice stala je među plemenima svitati tek onda, kad je zaprijetila turska pogibao, a arbanaski se velmože stali oslanjati na zapad. U XV. vijeku ime *Arben* moralo je biti već donekle i kod njih skupno, budući da je poznato arbanaskom pučanstvu, koje se je u to vrijeme razlijevalo u Grčku i selilo u južnu Italiju. Nu već prije, osobito na sjeveru, javljaju se i drugi pokusi za stvaranje skupnog imena. Jedno od takovih glasi *Sćipetar,* a prvi mu tragovi ukazuju se podkraj XIV. vijeka. Izbija kao obiteljsko ime *(Schapuder, Schepudar).* Jer se javlja baš u takozvanom "crnogorskom kutu", gdje se kroz vjekove tare arbanaski, srpskH rumunjski živalj, to je tumačenje G. Meyerovo, pò kojem *Sćipetar* znači *čovjeka,* "koji (jezik) razumije" (alb. *šćiponj,* od lat. *excipere),* vrlo vjerojatno.

Drugo takovo skupno ime, koje su Arbanasi davali sami sebi, glasi *Maljok,* a znači *brđanin.* Sačuvalo se izravno kao obiteljsko ime (1376. Lazarus Malliocus, notar u Ulćinu), a neizravno u nazivu *Pamaljok,* t. j. *Nemaljok* (1423. *pamalioc,* iskvareno vrlo često: *pamaliot, ypamaliot, tamaliot, pampalion, pamaltot),* koji su Arbanasi davali srpskom plemenu Mrkojevića kraj Ulcinja. Danas se ova riječ upotrebljava samo kao podrugljiv nadimak za *Gege* u Beratu, a znači također *budalu.* U srednjem vijeku imala je ona isto značenje, kao i *maljsur,* koja se riječ javlja (1416.) kao prezime u selu Grisa pod brdom Marinajem *(Petro Malizori, Todoro Malizori),* a još danas označuje jedno veliko katoličko arbansko pleme.

IV.

Za oko historika dugo krije bizantinska kora sređivanje plemenskog kaosa, koji je nastupio, kad je rimska okupacija rastočila *primarna* ilirska plemena Labeata, Pirusta, Sardeata, Batiata, Partina i dr. Sama okolnost, što kod bizantinskih pisaca nakon devet stoljeća uskrsava ime onog istog plemena, što ga spominje Ptolomej, ne bi bila još dokaz, da su se na tlu Albanije stvorile *sekundarne* plemenske formacije. Ali postoji za to nedvouman dokaz u popisu od 13 albanskih plemena, s kojima Anžuvinci, gospodari Drača, god. 1304. prave sporazum *(Acta Albaniae,* 1563.). Tu se spominju *Arjaniti,* koji su svoje davno ime zacijelo dobili od rječice *Argyas* (rimski natpis u Bilidi: *item pontes in Argya flumine),* današnje Janice, pritoka Dievali — Semena. Tu se spominju južni Zenevije, pa Spate, prozvani tako po dugačkim grčkim mačevima, gospodari provincije Spatnije, južno od Elbasana. Tu su Škure iz okolice Drača (pokrajina Skurija), pa Matesei, nazvani od rijeke Mata, Latini *(Letini),* kojima je ime vjerskog podrijetla, pleme "crnoustih" (u popisu: *Bucceseos,* sp. 1274., *sevastus Tanussius Bessossia,* alb. *buze-e-zeze),* a na čelu svima pleme Albi.

Sva ta plemena u ovo su doba na najboljem putu da nestanu. Uništuje ih pronijarni i feudalni sistem, pa titule bizantinske, srpske, papinske i anžuvinske, što ih dobivaju njihovi poglavice. Oni postaju sebasti, protosebasti, despoti, kaznaci, župani velji, milites, comites i maršali. - Pleme Mesa *(Messia,* dvostruka pokrajina *Messia tra Croia et Alessio)* prozvano tako po tome, što je, u opreci sa Letinima, po ortodoksnom običaju uzimalo prosforu, ne spominje se više u anžuvinskom popisu, ali se zato već prije (1272.), spominje *sebastus Petrus Messia.* U XV. vijeku na mjesto svih tih plemena dolaze dinaste Dukadžini, Topije, Arjaniti, Musaki, Spate itd.

Kad pod kraj XIV. vijeka pod turskim pritiskom stadoše da u stožerima pucaju socijalne uredbe centralistički uređene bizantinske i srpske države, kad u XV. vijeku Turci istrebiše ili podjarmiše male dinaste arbanaske i zetske, tada nadolazi čas pastirskog katuna, krcata baštinskim jedinicama pradoba, oružana praćkom, palicom i otrovnom strijelom, bremena pranagonom samoodržanja, krvnom osvetom, bijesom i pobratimstvom. On proždire pitoma sela doline, a s njima i bizantinsko-srpske pravne ustanove, i po treći put pokriva se tlo Albanije, po drugi put (nakon prvotnih slavenskih župa) tlo Crne Gore moćnim plemskim tvorbama, koje traju do danas.

Već je Jireček naglasio, da su moderna crnogorska plemena, kojima počeci sižu u XIV. vijek (Zubci pod planinom Orjenom 1305., Maleševci u okolini Bileća 1397., Banjani 1389., Drobnjaci na Durmitoru 1354., Bjeloglavci u dolini Zete 1444., Ozrihnići i Njeguši nad Kotorom 1435., Piperi na Morači 1416., Vasojevići u srednjem vijeku kod kule medunske 1444.), postala iz većih pastirskih sela ili katuna. I tragovi mnogih modernih plemena arbanaskih vide se u XV., pače u XIV. vijeku. Kasirati, kojima je embrio sjedio kod ruševina rimskog "Kastra" (tabora, Iminacium?) viđenih još g. 1559. na cesti Skadar — Orosi, pa Prekali, Malisori. Škrelje dolaze kao prezimena (1416.) u skadarskom katastru. Ime u XVII. vijeku vanredno moćnih Klimentinaca (alb. *Klmen,* plural *Klmente)* potječe od bizantinskog kaštela Clementiana, što ga spominje Prokopije, a koji valja tražiti na rimskoj cesti, što vodi iz Skadra u Prizren, kod sredovječne carinare svetoga Spasa (1353., *dominus Georgius filius Georgii Clementi de Spasso,* Smičiklas, 12, 215.). Pučka etimologija izvodi to ime od pradjeda, koji se zvao *Kol-mendi, oštroumni Nikola.*

No iako za sva ta plemena općenito vrijedi, da su postala iz katuna, to je ipak njihova geneza u detalju kudikamo kompliciranija.

U dečanskoj se listini (1335.) spominje "katun Arbanasi", kojemu je poglavica Les Tuz. Selo je to Tuzi skadarskog katastra od g. 1416. na istočnoj obali Skadarskoga blata sa 16 kuća samih Tuza. Ali čitavo pastirsko pleme Tuzi, kojemu područje od rječice Rioli na istočnoj obali seže sve do zimovišta u Viri (alb. *veri, zimska paša)* na zapadnoj obali Blata, imade iste ove godine 150 kuća i 500 ratnika. Na području tog plemena nalazi se i selo Kamenice, kojemu je stanovništvo u XIV. vijeku bilo vrlo šareno, polovica sastojala se od pridošlica iz sela Momuše kraj Prizrena. Uzme li se k tom slučaju Tuza kao paralela postanak plemena crnogorskih Pipera, koji su prema istraživanjima Erdeljanovićevim nastali od Piperà, pa od sesilnih stanovnika luške župe, Lužana i vagilnih rumunjskih Mugoša, to postanak plemena postaje posve prozirnim. Jedno bratstvo (arb. *vlazeni,* sp. *villa Vlasami* 1416.), zapravo zadruga pastira, zagospoduje nad vagilnim i sesilnim stanovništvom jednog kraja i stapa se s njim vojnički u času pogibli. Takovo arbanasko bratstvo u blizini Kamenice bili su i Biithdose (1335., *Bisdos,* 1416. *Busadosa,* alb. *buthdose* znači *podex porci).* Oni se ubrzo (1514.) stapaju s Tuzima. Na jednaki način postaje vanredno moćno i pleme Hota, kojemu je kolijevka ležala kod Plava iznad Gusinja na Limu (Hotina gora, Mali Hotit 1330.). Dugo pustoši taj "brijeg" ili pleme mletački teritorij, poslije (1417. — 1442.) stoje u mletačkoj službi.-Poglavica njegov nosi naslov kapidan, "capitaneus montanee Ottorum", a godine 1434. veli se: "Junch Hoth iam dominus in partibus Albanie." Kod Mrkojevića (Pa*maljoki)* poglavica se u to vrijeme naziva "vojvoda".

Time, što katun guta sesilne sela doline, dobiva on u sebe dva nova elementa, jedan vojnički, drugi pravni. Sesilno selo bilo je naime vezano na sistem pronija, koji je davao državi, a poslije malim dinastama vojnike. I Mlečani u Albaniji nastojali su svim silama, da taj sistem održe u svoj oštrini. Selo pod svojim poglavicom *(cavo),* koji je zapravo pronijar *(stratiot, vojin),* postaje organizovanom jedinicom, premda nema ni izdaleka tako uskih krvnih veza kao katun. To su "compagnie overo communi", koje se u času pogibli vežu u veće saveze.

Iz XVI. i XVII. vijeka posjedujemo više popisa ovakovih sela iz Crne Gore i sjeverne Albanije, u kojima je uz broj kuća naznačen i broj ratnika. God. 1455. zaključuju na otoku Vranjini predstavnici od 51 sela Gornje Zete, da se priključuju Mlečanima. Tu je vidljiv konvent (alb. *kuvent,* od latinskog *conventus)* ili sabor sela *(tuto el convento de Xenta).* Ta sela doline unose u plemensku maglicu, kojoj fermenat sačinjava gorski katun, sve one elemente visoko razvijena pravnog života, što su danas vidljivi u običajima arbanaskih i crnogorskih brđana. Tradicija, po kojoj se ovi pravni običaji *(Kanun Lekes)* dovode u svezu s Lekom III. Dukadžinom (1456. — 79.) simbolički uzeta, nije nipošto kriva. U instituciji priseżnika (alb. *perote* od srb. *porota)* u kaputsaru ili navodžiji zločina na pr. sadržani su doista fosili sredovječnog bizantinsko--srpskoga prava.

V.

Na temelju vojnički organizovanih sela započeo je u XV. vijeku i veliki savez Mirdita. Katuni imali su tu tek ulogu lijepa.

Prvi trag tog imena nalazimo u prezimenima dviju obitelji u selu Mensabardi *(bijeli pastuh)* ispod Skadra (1416. *Jon Mirdit, Petro Mirdit).* Ovi ljudi zacijelo se doselili ovamo iz krajeva između Mata i Fandija gdje je bio u običaju pozdrav "dobar dan" (alb. *mirdit),* neobičan u sjevernim krajevima. God. 1436. vraćajući se iz Svete zemlje prolazi kroz Dubrovnik neki sin stjegonoše Prenka *(filius ducis Prengchi,* lorga. *Notes 2,* 313.). To je prvi spomen naslova *princ, prenk* (od latinskog *princeps),* što ga još danas nose šefovi gorljivo katoličkih Mirdita, koji od davnine stoje pod jakim utjecajem opata benediktinskog samostana S. Lesi *(Sanctus Alexander de Monte)* na Svetom brdu *(Mali Šent).* U tursko doba postao je taj samostan tvrđavom. Ispod njega razvilo se podgrađe, koje je, od vala rumunjskih bjegunaca s juga, dobilo ime Orosi (rumunjski *Varoš).*

Kao vanredno moćan savez spominju se Mirditi oko god. 1570. *(nelle montagne de Alessio vi sono villagi chiamati Mereditti popolati da cattolici con 12 000 combattenti, pronti ad ogni commando).* Stoje pod nasljednim vođama. Od kako prerazličitih elemenata sastavljan je taj plemenski savez, to još danas pokazuju takozvana tri ohridska "barjaka" Mirdita, "te tre bairake Ohrids": Kšela, Bkaši, Selita. Pradjedovi tih bratstava po svoj su prilici još u vrijeme prvih strahota turskih u Ohridu i okolini (1466.) prebjegli na područje Mirdita. God. 1641. spominju se iznad Lesa, na Matu i oko Kurbina usporedo Mirditi, Bugari i Selite *(genti d'Albanesi montani cioè Mirditi, Bolgari e Selite).* Turci ih nazivaju *haini o rebelli.*

U vrijeme samoodređenja albanskih i crnogorskih plemena, kad je već ondje posve nestalo visoko plemstvo, a Turci već posve izagnali i Mlečane, postaje utjecaj crkve na sva ta plemena upravo enormnim. Od zetskih brda sve do Ohrida i Himare viđaju se jasni pokusi, da se organizovana plemena pretvore u hierarske državne amebe. Kako je poznato Crna Gora doista je to i postala pod svojim "vladikama". God. 1553. stoje Mrkojevići kraj Bara pod vodstvom pope Stefana *(il prete Stefano loro capo et uomo sceleratissimo),* koji stanuje kod "Crne Pećine". God. 1596. vodi ortodoksni ohridski nadbiskup Atanasije, odjeven u skerletno ruho, preko deset tisuća Cimariota *(tutti seguitavano il loro arcivescovo chi era vestito di rosso).*

Ova pojava crvenog nadbiskupa stoji u svezi s velikim gibanjem (1593.) sveukupnog kršćanskog elementa na Balkanu proti Turcima. Papa i zapadne velesile tu su umiješane. Uz Arbanase i Srbe, Cimariote i Hercegovce trebali su da istupe i Albanezi iz Apulije. Uz ohridskog nadbiskupa, koji se naziva patrijarhom Bugarske, Srbije i Albanije, stoje na čelu pokreta pećki patrijarh Jovan (f 1614.), biskup korčulski, a od više arbanaških napose biskup leški. Iza arbanaskih vladika stoje geruzije ili "plećeni", vijeća staraca (1593., *li vecchi di Albania),* koja predstavljaju egzekutivnu vlast udruženih plemena. Sad se stvaraju goleme lige, koje živo podsjećaju na gotovo istodobni (1560.) Savez Irokeza u Sjevernoj Americi, opjevan (1855.) od Longfellowa u glasovitom *Song of Hiawatha.*

God. 1614. javlja kotorski patricij Bolizza, kako su gorštačka plemena Hota, Kuca i Skrelja prisegom utvrdila, da će se pomagati međusobno i ne će dopustiti prilaz Turaka. Vrhunac tih plemenskih liga postignut je god. 1620. Tada (11. studenoga) sastaju se u Beogradu na Dunavu vojvode iz Like, Poljica, Dalmacije, čitave Crne Gore, pa poglavice Kuca, Dukadžina i Klementa, da stvore zaključke za oslobođenje. Moderna Albanska liga *(millet),* što je stvorena nakon Berlinskog ugovora izazvala je (1881.) veliko zanimanje u čitavoj Evropi i postala glavnim uporištem za nacionalističku propagandu.

VI.

Centralnu dinarsku zonu pokrivaju još dandanas nacijonalne maglice, plemena. Plemenska svijest tu se još nije uzdigla do nacijonalne. Ali ona je tako snažna, da još i danas lomi ograde, što ih je na tom klasičnom pograničnom tlu religija nametnula razlika u vjeri.

Uz Skadarsko jezero, u srpskoj Krajini, pod brdom Katrkolom, u pretežito arbanskom mediju stajala je negda čudesnim nimbusom ovijena crkvica Prečiste Krajinske (Bogorodice). U njoj se čuvale moći dukljanskog kneza, svetog Vladimira (f 1016.). U XV. vijeku bilo je tu sijelo katoličkog krajinskog nadbiskupa. Poslije se Krajina poturčila i divnu je

crkvicu pokrio bršljan. Od njene slave nije ostalo ništa osim krst sv. Vladimira, "krajinski krst", čuvan u selu Velji Mikulići na području Mrkojevića kraj Bara. I taj krajinski krst pokreće još dandanas sljedbenike muhamedanske, grčkoistočne i katoličke vjeroispovijesti, da na Duhove pred zoru svi zajedno hodočaste na brdo Rumiju! Pendant tomu jest običaj, da muhamedanci arbanskog plemena Škrelja još uvijek plaćaju desetinu katoličkom župniku i na blagdane sv. Nikole i sv. Gjurgja donose posvećene svijeće!

Plemenska, u životnom smislu riječi plemenska svijest stvorila je od Crne Gore političku jedinicu. Ona hoće da ovu i dalje održi. Mirditi su Crnogorci Albanije. Opreka između malene, sjeverne Albanije, gdje postoji taj historijom stvoren katolički plemenski savez, i veće južne, muhamedanske Albanije, gdje nije nikada došlo do trajnih plemenskih formacija, a turski je sistem ćiflika nadovezao na bizantinsku upravu i veleposjede protjeranih albanskih aristokrata, ta opreka tako je vitalna, te još dugo ne će zamuknuti vijesti, da Mirditi traže svoju vlastitu republiku.

Obzor, LXV, br. 49, str. 4; br. 50, str. 4; br. 53, str. 3; br. 54, str 3· Zagreb, 1924.

DRŽAVNE JEZGRICE

Sredovječni dinaste Albanije i Crne Gore

Ključem Balkana u srednjem je vijeku bio velegrad Drač, izlazna točka znamenite ceste, koja je spajala Carigrad s Rimom. Veliki četverokut oko toga grada između Lesa, Dibre, Ohrida i Avione kroz dugi je niz vjekova bio izrazitim regulatorom istočnih i zapadnih velesila. Pomno bdiju nad njim bizantski carevi. Ovamo, kad su najmoćniji, guraju se Bugari, pa Srbi. Ovamo upravljaju svu svoju snagu italski osvajači, svu svoju pažnju rimski pape.

Kad nakon starorimske okupacije, prvi put prelazi sredovječna Italija na Balkan (1081. - 1106.), osudna bitka bije se pod zidinama dračkim. Zarobljenje hrvatskog kralja Slavca (1075.) po papinskom vazalu, normanskom grofu Amiku iz Giovenazza, tek je jedna epizoda iz golemog sukoba Istoka i Zapada nakon raskola crkvi (1054.). Pod Dračem na jednoj strani stoje južnoitalski Normani, saveznici velikog pape Grgura VII.; u njihovoj vojsci imade hrvatskih četa, u njihovoj floti spljetskih i dubrovačkih brodova. Na drugoj strani stoji veliki istočni car Aleksije I. Komnen. U pomoć došao mu je srpski knez Bodin iz Skadra, ali ne ulazi u bitku. Nakon poraza careva on pristaje uz papu.

Na Valonu i na Drač koncentruje se druga velika ofenziva Italije na Balkan. Vode ju preko jednog stoljeća (1271. - 1379.) napuljski Anžuvinci. Osnivaju "regnum Albanie" oko Drača, poslije Dračći dukat, koji, kao i kratkotrajni Mletački dukat (1205. - 1213.), nadovezuje na bizantinske tradicije. Odavle proširuje se njihova politika na čitavi istočni Jadran. U nju, kako znamo, svom snagom ulaze hrvatski Subići. U zaleđu Anžuvinaca stoje rimski pape. Oni mobilizuju čitav katolički kler Albanije, najprije proti Bizantu, poslije proti srpskim shizmaticima. God. 1319. dažde papinske bule, upravljene na "ljubljene sinove", gotovo na sve velmože istočnog

Jadrana, počev od Mladena II. Šubića na sjeveru pa do arbanaskih Jonima u dukljanskom primorju, do Mataranga između Škumbija i Dievalija do Musakija kraj Valone i Klisure. Tada (1319. - 1336.), kuša se spriječiti napredovanje srpske vlasti na Jadran. Vezu između albanskih velmoža i pape tvori poglavito krojski biskup Andrija II. U Antimariju nadbiskup je (1324. - 1341.) fanatički neprijatelj pravoslavlja južnofrancuski dominikanac Guillelmus Adae, izvidnica Zapada, koji u Avignonu (1331.) piše za franceskog kralja *Directorium od passagium faciendum* preko Balkana na Istok, u Svetu zemlju.

I kad treći put Italija potkraj XIV. vijeka, u punoj snazi, u mletačkom ruhu prelazi na Balkan, ona to čini preko Zadra, Skadra (1396.) i Drača (1392.). Sukobljuje se sa srpskim Balšićima i srpskim despotima, poslije s Turcima. Naravski, i Mlečane podupiru pape, i uz njih stoji katolički kler Jadrana. Epilogom ovog zadnjeg sredovječnog sukoba Istoka i Zapada osnutak je katoličke nadbiskupije krajinske (1439. - 1480.) kraj drevne i prestalne crkvice Prečiste Krajinske, odnosno poznijeg (1413.) ortodoksnog monastira na zapadnoj obali Skadarskog blata, baš na ušću one zone, kojom je preko Zete srpska narodna crkva probila moćan katolički nasip na istočnom Jadranu.

Gledana u ovakovoj perspektivi, najnovija anastrofa Italije u svom bivstvu nipošto moderna. Ona je bremena starorimskim atavizmom i sredovječnim papizmom. Ti davaju smjer, u kojem se odapinje živa sila, što izvire iz vanredne plodnosti talijanskog pučanstva.

Svaku od tri sredovječne italske ofenzive, i od samih Albanaca bolnije, oćutjeli su Hrvati. Ako igdje na svijetu, na istočnom se Jadranu baš danas u punoj snazi osjeća težak ritam historije. Ali iz tog ritma trebali bi u prvom redu da uče baš - Srbi.

Kad Anžuvinci (1272.) dolaze u Drač, bizantinska je državna retorta već napola rastočila drugotni sloj plemena, što se, nakon ilirskih, stvorio na albanskom tlu (v. o tom "Obzor" od

20. - 25. veljače o. g.). Oni tu nalaze moćne plemićke obitelji; ugovaraju s plemstvom sebasta, u koje se pretvorili plemenski poglavice (Škura, Leti, Mašja, Arjanit, Buzezese), i s plemstvom vitezova (Vlado Blinisti miles, Theopia miles), koje je niklo na feudalnim zemljištima bizantinskih stratiota ili pronijara. Posve slično plemstvo postoji i dalje na jugu, u grčkom Epiru, gdje je (1301.) jasno vidljiv i utjecaj franceske viteške klase iz Ahaje i solunske kraljevine. Ovo albansko plemstvo Anžuvinci nazivaju skupnim imenom "comites et barones (et feudatarii) regni Albanie". U stoljetnom kreševu dvaju svjetova, služeći čas velikom istočnom caru, čas papinstvu, čas Anžuvincima ili srpskim Nemanjićima, u XIV. vijeku gdjekoji od tih sevasta postaje protosevastom, protoalagatorom, dukom, pače despotom, papinskim ili anžuvinskim grofom *(comes),* maršalom srpskim kaznacom i županom vejim, a nakon raspada Dušanova carstva i posve nezavisnim dinastom.

Naravski da je ovakovo laviranje između velesila bilo puno smrtnih opasnosti i da je mnoga nadobudna sevastska obitelj već u prvim počecima svoje "svjetske politike" temeljito nastradala (Bracca Buzezeze, Clange, Limi, Verona). Gdjekoja je skršena naglo u naponu snage, kad se je već visoko uspela kroz niz generacija. Takova je na pr. obitelj *Blinisti* (u ispravama iskvareno: *Bleusisti, Bleuisci).* Područje ove obitelji ležalo je između rječice Gdjadri kraj Lesa (1416. selo Blinisti od arb. *bljini brijest)* i mirditskih brdina kod Oroša. Pradjed obitelji Vlado, valjda iz plemena Matjana *(Matesei),* javlja se (1274.) kao bizantinski stratiot *(miles).* Ponajprije pristaje uz Anžuvince nu malo zatim pridružuje se Srbima, što mu donosi naslov "kaznac" *(komornih).* God. 1279. uhvaćen je taj kaznac od dračkog kapetana i u lancima prepraćen u Brindiz. Nu to je za njega tek mala nezgoda. God. 1304. dobiva on napuljsku diplomu, kojom postaje pravi "conte" (comitatus onore decoravimus, ut inter alios regni Albanie nobiles refulgeas), dok sin njegov, koji već nosi posve zapadnjačko ime Guillelmus postaje maršalom Albanije. Ovom Vilimu uspijeva (1319.), da k svojim zapadnim naslovima pridruži i onaj bizantinskog protosevasta. Jedan njegov rođak Kalojan (Lijepi Ivan) Blinisti nosi naslov "comes" (1304. - 1319.). Ali u velikoj buni, što ju podjariva papinska stolica proti Srbima

(1319. — 1336.), iščezava ova obitelj za vazda. Kod njena uništenja osim srpskoga kralja, čine se da su svojski sarađivali Dukadžini, a napose Topije.

Istodobno s Bliništim, ali tek privremeno, iščezava i obitelj *Jonima* (Gonoma, Guonimi) u osobi Vladislava Jonime, župana Duklje i Primorske Albanije, (1319. papinska bula: Bladislao Gomome, Dioclee et Maritime Albanie comiti), koji g. 1303. živi na dvoru srpskoga kralja, a bez dvojbe je potomak "sevasta Jonime" spomenutog g. 1274. Ova obitelj javlja se opet početkom XV. vijeka oko gradića Danja i Satija na Drinu ravnopravna s ondjašnjim Zaharijama (1365. Nikola Zaharija, kaštelan Budve i Dušmenima (1403.) u Gornjem Pilotu), koji samostalno ili kao mletački vazali drže stražu proti Turcima.

Potpuni proces od poglavice plemena i bizantinskog stratiota do nezavisnih dinasta obavile su tek nekolike familije, od kojih ističem Arianite, Musakije, Grope, Topije i Dukadžine.

Po izvorima najdublje u prošlost dade se slijediti trag čuvene obitelji *Arianit.* Sijelo njezino, kao i plemena, iz kojeg je potekla, nalazilo se je na današnjoj Janici *(flumen Argyas* u rimsko doba) kod sela Aranitas. U strašnim bojevima, što bi je proti Bugarima baš na tlu Makedonije i južne Albanije vodio car Basilije II. (946. - 1025.), istakao se kao bizantinski vojskovođa "patricij David Arianites". U prvo anžuvinsko doba (1274.) Arianiti su sevasti, ali već Vilim Arianit (1283. Gulielmus de Albania, kraj Valone) spominje se papinskoj buli od g. 1319. kao bizantinski protalagator. U XV. vijeku "Golem Arianit-Komnen", slavan gotovo kao Skenderbeg, vlada od Mokre na Ohridskom jezeru preko Španije sve do Valone i Kanine. Izričito (1451.) potvrđuje mu aragonski kralj čitavu pokrajinu Musakiju.

Arianiti u neku su ruku takmaci moćne obitelji Musaki, kojoj je kolijevka stajala u okolici Valone, u takozvanoj *Musakji Vljores.* Prezime ovo čini se, da je grčkog podrijetla (deminutiv od *Muza,* Mojsija, po Hahnu). Svakako nije plemensko, već gradski nadimak. Prvi od te obitelji spominje se u ispravama (1280.) "Johannes dictus Musac". Uhvaćen je kao veleizdajnik zajedno s Vladom Bliništijem, ali je na molbe arbanaskog plemstva domala pušten na slobodu. Njegov rođak

(sin?) Andrija I. drži uz Anžuvince, boravi sa ženom i djecom u kaštelu avionskom. G. 1319. nosi on naslov maršal Albanije; istodobno je njegov sin Todor I. "Pletenica" *(Chiscetisi)* bizantinski protosevast. Taj Todor dobiva od cara Andronika III. najviši naslov bizantinske dvorske ljestvice, naslov despota. Predana mu je, kako pripovijeda Giovanni Musaki (1510.), zlatna bula i prijestolje, u koje je bio biserom izvezen carski grb. Kao despot pregovara on (1336.) u ime svih od svoje krvi s Anžuvincima u Draču, gdje imade također posjeda. To je vrhunac obiteljske moći, koja tada siže do Drača na sjever, pa duboko u Epir, a preko Berata do Kostura na istok.

Obitelj *Gropa* prvotno bila je susjedom i Bliništija u mirditskim gorama oko današnjeg sela Kraje (1273. *Crayé).* Pradjed Pavao bio je sevast i jedan od prvih, koji se poklonili Anžuvincima. U vrijeme srpskog prodiranja u Makedoniju pomiču se i Grope prema jugu, postaju susjedi Arianita i Špata, a po smrti kralja Vukašina, Andrija Gropa, koji se na grčkom kamenom natpisu (1378.) naziva *megas zupanos* (župan velji), postaje gospodarom, posljednjim kršćanskim gospodarom Ohrida prije turske okupacije.

Bizantinsko feudalne početke imade obitelj *Topija,* koja od 1368. do 1392. vlada uz neke prekide nad Dračem, a naravski i u Kroji. Prvi Topija, koji se spominje u listinama, bio je pronijar na području staroga plemena Arben (1274. Theopia miles). Još danas postoji selo istoga imena na jednom pritoku Išmija između Tirane i Rruje. Velike usluge morala je ta obitelj iskazati papinskoj stolici, jer zacijelo po nagovoru krujskog biskupa Andrije (1318. do 1334.) dariva papa Ivan XXII. Tanušu Tojnji grofovski naslov i područje između rijeke Mata i rijeke Škumbi (1337. *comitatum a Maet usque Scampinum, donatum eidem comiti, ut ponitur, per dominum summum pontificem).* Brat toga Tanuša, Dominik, dvorski je kapelan u Napulju (1336.), poslije biskup korčulski (1360.), pa nadbiskup zadarski, u službi najmoćnijeg Anžuvinca, ugarskog kralja Ljudevita. Taj Tanuš oženio je naravnu kćer (una figliola batarda) napuljskog kralja Roberta, što ga je, kako pripovijeda Giovanni Musachi (1510.), poslije stajalo glave. U trojezičnom, grčkom, latinskom i srpskom natpisu manastira Sin Gjon kraj Elbasana veli (1381.) Tanušev sin Karlo, da potječe "iz krvi kralja franceskoga". On je već posve neza-

visan vladar; ćuti se, kako mu kaže i ime Karlo, Anžuvincem, nazivan je od Mlečana "catolicus princeps Albanie", od Srba "župan velji" (1374. u papinskoj listini "magnus comes"). Jedini njegov sin Gjuro umro je malo nakon predaje Drača (1392.) Mlečanima. Time je izumrla muška loza velikog principa. Ali ostaje još jedna pobočna loza (comes Niketas f 1415.). Jedna od Karlovih kćeri, Jelena, gospodarica Kruje, udala se za mletačkog patricija Marka Barbadiga, a otjerav ovoga za zlosretnog Kostadina Balšića, kojemu Mlečani sijeku glavu g. 1402. u Draču.

Obitelj *Dukadžina* zadržala je do u tursko doba značaj zadruge, pače bratstva. Valjada kao pristalice Paleoioga, ali možda i kao stjegonoša ili "vojvoda" u vojsci srpskoga kralja, stekao je eponimos ove obitelji, Gin Tanuš naslov "duka" (1281. ducam Ginium Tanuschum Albanemsem). I on je bio zarobljen od dračkog kapetana. Poslije, kako se čini, ubijen je od katoličkih brđana pod vodstvom benediktinskih opata u Trafandiju. Velika ova zadruga vladala je u krajevima između Lesa i Fandija, a glavno sijelo bilo joj je u samoj varoši (ne u akropoli, koja je g. 1396. stara ruševina) Lesu na ušću Drina. Kod predaje ove varoši Mlečanima (1393.) spominju se brojni "propinqui, consanguinei ac germani". Jedan ogranak te glavne, leške linije, valjada potomci Tanuša II. Dukadžina, sina Leke L, bili su gospodari u Perlatu (1402.). Osim ovih pravih Dukadžina (La casa dei veri Ducagueni) bilo je još mnogo drugih kuća (questi altri Ducagini). U Lesu održali se oni daleko u tursko doba.

II.

Ponešto različita je geneza sredovječnih dinasta Crne Gore. Milieu u kojem su oni nikli, za sto je godina mlađi. Ovi krajevi tvore od konca XII. vijeka sastavni dio srpske države. Obitelji tu ne vuku loze od bizantinskih sevasta, već od srpskih župana i ćefalija (kaštelana). Uspon im je vanredno brz. U sparini, koja nastaje raspadom srpske carevine (nakon 1355.), ove obitelji, da dozriju, ne trebaju dugi niz djedova. To su skorojevići iz kruga malih ratnika, koji gdjekad u jednoj jedinoj osobi zgušćuju praoce generacija. Na čitavom području

bivše srpske carevine ničuovakovi tipovi. Najbolji primjer za to pruža kralj Vukašin i njegov brat Uglješa. Vukašin pod carem je Dušanom (1350.) župan u Prilepu. Car Uroš imenuje ga despotom i odjednom (1366.) on se kraj svog cara ispoljava kao kralj. Njegov brat Uglješa nosi naslov despota sa svim atributima carskog dostojanstva.

Pravi sjeverni skorojević bio je Žarko Mrkšić, koji je pod carem Urošem (1357.) upravljao ovećom pokrajinom u Bojani. Oženio je Teodoru, kćerku sevastokratora Dejana, sestru gospodina Kostadina, gospodara istočne Makedonije. Po njegovoj smrti Teodora udala se za Dorđa I. Balšića. Sin Zarkov, Mrkša (il ré Marchisi) postao je oženiv se s Ruginom, kćerkom Balše II., gospodarem Valone i Kanine (1396. - 1414.). Iz ruku ove srpske dinastije prelazi Valona u turske ruke.

Braća *Balšići* (Stracimir, Gjorgje I. i Balša II.) javljaju se počev od g. 1360. kao župani u Zeti, najprije u Budvi i Baru, zatim u Skadru, Ulcinju i Prizrenu (1372.), a gotovo istodobno, preko ženidbenih veza Balše II., u Valoni i Beratu. Moć ove obitelji postizava vrhunac oko g. 1383., kad Balša II. (il ré Balša kod Musakija) osvaja Drač i uzima naslov "duka drački". Otac ove troje braće bio je siromašan vlastelinčić: pod carem Dušanom posjedovao je jedno jedino selo u Zeti. Balšići su rumunjskog, vlaškog podrijetla, slove kao Arbanasi, vode srpsku kancelariju i smatraju se baštinicima srpskog carstva. Treća generacija već je u propadanju. Izgubila je Drač, Valonu, Berat. Turci, pa onda Mlečani dobivaju Skadar. Osvježena je donekle naslovom "princeps Albanie", što ga ugarski kralj Sigismund (1396.) podjeljuje Đorđu II. Stracimiroviću, koji tada postaje i guvernerom *(comes)* Korčule, Brača i Hvara. U četvrtoj generaciji gasne (1421.) ta obitelj. Zamjenjuju je Crnojevići.

Iz velikog crnogorskog bratstva Đuraševići *(Zernoevichi chiamadi Giurasi),* kojemu se pradjed Gjuraš g. 1326. spominje kao "čelnik" na dvoru srpskoga kralja, iskače u drugoj poli XIV. vijeka Radič Crnoje. On je 1371. ćefalija Gjorgja I. Balšića u Budvi. 1389. buni se on proti svojim gospodarima *(factus est šibi rebellis)* i pogiba (1396.) u bici s Gjorgjem II. Balšićem. Uz "jaku kuću" (alb. *špija e fori)* Crnojevića drži se neko vrijeme čitavo bratstvo Gjuraševića. Ali g. 1452. Stjepan Crnojević, savremenik Skenderbegov, pravi je dinasta,

jedini gospodar čitave Gornje Zete (capitaneus et vojvoda Zete Superioris). Posljednji od Crnojevića, Skenderbeg već je muhamedanac piše se "Sandžak Crne Gore i vsoj dioklitijanskoj zemlji gospodin" (1523.).

U Valoni, na dvoru despota Jovana Komnena-Asena (1350. — 1363.), šurjaka cara Dušana i brata bugarskog cara Jovana Aleksandra, stajala je kolijevka moći Kastriota. U jednoj srpskoj povelji "avionskog i kaninskog gospodina" Aleksandra, valjada sina despota Jovana, spominje se (1366.) "ćefalija kaninski Kastriot". Kako mu to pokazuje ime, taj ćefalija bio je podrijetlom Grk. Od Balše II. (oko g. 1383.) dobio je on u leno dva sela u srednjoj Albaniji na Matu. Njegov potomak, Ivan, "gospodin Ivan" u srpskim poveljama, "Ivan Castrioth" u mletačkim spomenicima (1407. - 1443.), spominje se već rano kao "dosta moćan gospodin u krajevima Albanije". Kad Kruja (1415.) dolazi u turske ruke, postaje on turskim vazalom. Sin njegov Juraj, koji je (prije g. 1428.) kao turski talac prešao na islam i dobio ime Skenderbeg, postaje najmoćnijim dinastom Albanije, (capitaneus generalis, princeps Albanie), prema kojemu poglavari starih obitelji Arianita, Musakija i Dukadžina izgledaju kao "gospodičići" (1448. quelli altri signoretti che sono cum lui in intelligentia).

III.

Sve ove i još neke druge obitelji Albanije i Zete u XV. vijeku povezane su međusobno jakim i mnogostrukim vezama krvi. Ali one su u srodstvu i s velikim dinastijama Paleologa, Nemanjića, Asjena i Anžua. U rodu su s despotima janinskim na jugu, pa s Lazarevićima i Brankovićima, s bosanskim hercezima Sandaljem Hranićem i Stjepanom Vukčićem (il signor Erceho), a preko ovih i s hrvatskom aristokracijom na sjeveru. Silnu ovu mrežu krvi, koju je moći kontrolirati i po ispravama, odmata čudesna *Povijest kuće Musaki* (1510.), u kojoj se slijevaju sjajne tradicije Bizanta, Bugarske, Srbije, Albanije i Crne Gore. Sve ove obitelji po krvi su ravnopravne, tek o osvajačima, koji početkom XV. vijeka kao plemenski vođe zauzimaju Epir (Serb-albanito-bulgaro-vlah Vongo), govori Musaki s neke visine nazivajući ih "signori da per se".

Svaka od ovih obitelji sačinjava pravu državnu jezgricu. Sve one drže dvor, na kojem se kreću podložni vlastelini i vlastelinčići *(gentiluomini, boiari);* imadu svoje ministre financija *(protovestijari),* kancelare *(logofeti)* i "dijake", vode upravu preko ćefalija i vojvoda. U njihovim ispravama sastaju se sva tri pismena jezika Evrope: latinski, grčki i slavenski. Ali latinski jezik gasne pomalo. God. 1434. javljaju Dubrovčani caru i ugarskom kralju Sigismundu, da Andrija Topija imade samo "slavenske kancelare" (sclavonos cancellarios), pa da zbog toga mora careva pisma dati čitati od latinskih notara u primorskim gradovima, radi čega sadržaj pisama ne ostaje tajan. Na sjeveru u poveljama posve je preoteo mah srpski, na jugu uz srpski drži se i grčki jezik. Ne samo Balšići, već i Dukadžini (1379.) i Kastriote (1422.) imadu slavensku kancelariju, ali Niketa Topija (1408.) potpisuje jedan ugovor s Mlečanima grčki.

Izravan dodir s Anžuvincima i sa franceskim viteštvom iz Ahaje učinio je, te se grb u ovim krajevima već zarana upotrebljava. Nad kamenim napisom Karla Topije u Sin Gjonu uklesan je okrunjeni lav, pod njim u kosu polju Ijerovi anžuvinski. Na starom grbu Musakija bio je izvor s dvije baklje, valjada aluzija na starodavne izvore nafte u blizini Valone. Kad Muzaki postaju despoti, uzimaju u grb dvoglava orla sa zvijezdom (l'arme dell' Impero). Dukadžini imadu bijela orla u grbu. Na pečatima Balšića vidi se vučja glava s iskečenim zubima; legenda je ćirilovska. Kastriote upotrebljavaju za pečat antikne geme. Već zarana osjeća albansko plemstvo lahor talijanskog humanizma, koji stvara modu, da se rodoslovlja svode na klasično, helensko ili rimsko podrijetlo. Još na albanskom tlu nastala je priča, da Muzaki potječu od drevnih helenskih Molosa u Epiru (noi siamo cognominati Molosachi dal paese de Molossi). Na talijanskom tlu ova smjernica donosi čudnovate plodove u genealoškim krivotvorinama albanskog "principa" Andrije Angela (1535. - 1567.), što ih je objelodanio prof. Gaspare Jakova-Merturi, *Genealogie dei principi Albanesi* (Roma, 1904., ρ. 7.). Taj Andrija izvodi lozu svoje obitelji od cara Teodozija, smatra se nasljednikom carskih Angela. Jedna knjiga Barletijeva (Rim, 1555.) nosi posvetu: "Andree Angelo, Dyrrachiensi, Pulatensis Minoris principi ducique, comiti Drivastensi", odnosno "Petro Angelo Drivasten-

ra turski je "kadiluk", Arbanijom vladaju sandžaki. Ali na mjestu razdrobljenih državnih jezgrica brzo se uzdižu nacijonalne maglice, plemena. Potkraj XVII. vijeka iznose one na čelo Crne Gore cetinjske metropolije ili vladike. Mirditi održavaju neki stepen nezavisnosti sve do ponajnovijeg vremena. Oni (1908.) ne ulaze ni u turski parlamenat, jer nijesu nikada plaćali zemljarine.

Uspomena na izginule arbanske dinaste bila je vrlo moćna. Uz tlo, nad kojim su vladali, lijepila su njihova imena još dugo nakon njihove propasti. Kao što je Epir po zadnjem svom kršćanskom gospodaru Karlu Tocco u staroosmanskoj upravi nazivan *Karl-Ili,* "zemlja Karlova", tako se još danas provincija uz rijeku Semeni naziva *Musakja,* Muzeki. Dvostruka je to provincija: Velika i Mala Musakja *Muzeki e madhe, Muzeki e minar.* U XVI. vijeku glasilo joj je ime: Musakite, što je zapravo arbanski plural vlastitog imena Musaki. Tada se kraj Lesa još spominje i "lo paese de Guonimi". Oblast Dukadžina, prešav u tursku upravu (1434. Ismail Teuoro voyvoda contrate olim Tanus Ducayu) sačuvala se do danas. U jednom opisu Albanije od g. 1570. bregovi sjeveroistočno od Skadra nose ime po obitelji Špan (li monti che si dicono Spani sotto quali e fra li monti delli Docagini corre Brino.).

Obzor, LXV, br. 105, str. 4; br. 106, str. 4; br. 107, str. 2; br 108 str 3; Zagreb, 1924.

SINN FEIN

Hrvatska i Irska

Na prekjučerašnjoj sjednici Hrvatskog narodnog zastupstva rekao je predsjednik Stjepan Radić i ovo:

"Monarhija je danas fakat i to međunarodno priznati fakat, ali nije dobila priznanja Hrvatskog sabora. Vidovdanski ustav nije ni toga ni mnogih drugih velikih pitanja riješio, nego je sve zabašurio. Laž je trojedini narod i jedinstvena država, stvorena Versailleskim ugovorom. Treba reći: postoje međunarodno priznate granice i narodi i državni programi. Konstitucioni akt ne može sačinjavati volja pojedinih stranaka i grupa, nego državnih i nacionalnih jedinica."

Potpisujemo ove riječi, kojima je jezgrovito fiksirano današnje stanje SHS-a. Njima je nedvoumno pokazan smjer, kojim po jugoslavjanskoj pustoši kreće jedna silna karavana. Čuje se lavež pasa, ali karavana kreće mirno dalje prema svojoj zelenoj oazi.

Još je Radić rekao i ovo važno:

"Čičerin se prilikom našeg dolaska u Biograd bojao, da ćemo biti fanatici i da ćemo se držati forme, a ne stvari. Rekao mi je: mi smo ranije mislili, da Vi uopće nećete doći u Biograd ili ako dođete, da ne ćete priseći pa da ćete sami sebi zatvoriti vrata parlamenta. Međutim Pašić Vam je zatvorio vrata, premda ne vodite sinfainovske politike i premda bismo mi i ovo potonje odobrili. Ja sam odgovorio: naš i srpski odnošaj nije kao irski i engleski. Mi i Srbi imamo mnoge zajedničke interese i zajedničke patnje."

Pravo imade Radić, da hrvatski i srpski odnos nije kao irski i engleski. Ali razloga za to nije naveo. Jer ono, što je rekao o "zajedničkim interesima i patnjama", to je krivo ili barem površno. To je floskula, koja pokazuje, kako ni sam stoglavi Radić ne zna naći snažnih i uvjerljivih razloga za nuždu hrvatske i srpske zajednice. To pače stoji u opreci s

mnogim ostalim istodobnim njegovim izjavama. Napose stoji u protimbi s njegovom standard-izjavom, da "Mi Hrvati nismo Balkan ni geografski, ni politički, ni kulturno." Ne spadamo li pako na Balkan, to ne može biti ni mnogo zajedničkih interesa, ni zajedničkih patnja. I doista takovo što u historiji do Verzaljskog mira nije ni bilo. A kad je ono, što je tim mirovnim ugovorom stvoreno, jedna laž, onda su i zajednički interesi laž! Patnje nasuprot, šestgodišnje patnje, te nisu laž. I baš te zajedničke patnje prouzročene su ili barem potencirane fikcijom zajedničkih interesa!

Mi ćemo ovdje iznijeti temeljitije razloge, zašto se Hrvatska danas ne može uspoređivati s Irskom.

Usporedba Hrvatske s Irskom bila je prilično točna u bivšoj monarhiji, kad se je Hrvatska nalazila, kao Irska, u sklopu drevne imperije, snabdjevene golemim internacionalnim poštovanjem i silnim nizom ugovora i temeljnih zakona, kojima je kontinuitet i autoritet rastao kroz stoljeća.

Ni tada takovo uspoređenje nije poteklo od Hrvata, kako to mnogi misle, već je ono izvorno englesko. Pokojni Arthur Griffith, kojeg općenito drže pravim organizatorom Sinn Féina, za irski je pokret i ciljeve tražio uzorke u Magjarskoj i njenom otporu protiv Beča. Napisao je i studiju o *Uskrsnuću Ugarske (Resurrection of Hungary).* Nasuprot tomu engleski su političari, kad je potkraj prošlog stoljeća irsko pitanje prvi puta postalo goruće, stali studirati Hrvatsko-ugarsku nagodbu, da analogno položaju Hrvatske u zemljama krune sv. Stjepana izrade kakav-takav Home Rule za Irsku.

Irci su tada već imali svoj pokret poznat pod imenom Sinn Féin. Doslovno te dvije riječi znače: "Mi sami", otprilike isto, što i pravaška krilatica: Bog i Hrvati.

Ali tada još nije bilo novog javnog prava Europe. Nije bio međunarodno postavljen princip narodnog samoodređenja. Irci su morali, da dođu do svojih narodnih ciljeva, upotrijebiti revolucionarne metode bojkota, terora, ustanaka i krvavih pučeva. Dugo vodili su oni takovu borbu. Podlijegali su i nanovo se dizali.

Napokon je došao princip samoodređenja. Primijenila ga i prva velevlast na svijetu prema jednom svom malom narodu. Irska, usprkos Ulsteru, koji je bio za jedinstvo, postala je Slobodna Država (Free State of Ireland) u sklopu britanske imperije. Jedan i to veći dio sinnféinovaca postao je "slobodnjacima" *(Free Statere).* Preuzeo je vladu u Slobodnoj Državi, u kojoj je engleski kralj tek blijeda sjena. Ali za drugi dio pravih i nepomirljivih republikanaca pod vodstvom Eamona De Valere taj je kralj ostao crvena krpa. Ti pravi republikanci nastoje oboriti slobodnjake, da posve odcijepe Irsku, da ta ne bude više ni formalno u britanskoj imperiji. Lozinka njihova je: bullet not ballot (olovne, ne gumene kuglice). Sa Slobodnom Državom irski pokret za slobodu nije dovršen!

A Irci, kad su prihvatili načelo: "Mi sami", nisu imali svog svježeg državnog prava. Nisu bili izgubili ništa, jer nisu imali ništa. Oni su htjeli dobiti, prvi puta dobiti. Hrvati hoće da se uspostavi stanje od 29. listopada 1918., dakle vrlo nedavno stanje. Irci upustili su se u borbu, u krvavu borbu s najvećom svjetskom silom, bez zaleđa u velikom svijetu. Hrvati nemaju svjetske sile, nemaju velevlasti proti sebi, a imaju uza se već sav prosvijetljeni svijet. Irci dobili su svoje pravo, čim je princip samoodređenja došao na snagu. Hrvati su to svoje pravo i sva druga baš tada izgubili!

Hrvatska doživjela je strasnije stvari od Irske. Hrvati imaju isti cilj kao i Irci. Nije dakle čudo, da Čičerin (a i mnogi drugi državnik Europe) potpuno razumije, kad bi se Hrvati prihvatili sinfajnovske politike. Jer ta politika je jedno, a položaj Irske i njezin odnos prema Engleskoj posve nešto drugo.

Ipak Hrvati se ne hvataju sinfainovske politike, De Valerine republikanske politike. Ne će se toga valjda ni trebati hvatati. Barem ne tako dugo, dok njihovo narodno zastupstvo ustraje barem na takovom stanovištu, na kakovom stoje najkoncilijantniji Irci. To najpomirljivije irsko stanovište glasi, prema Shaw Desmondu *(The Drama of Sinn Féin,* New York, 1923.), ovako:

"Veza (s Engleskom) mora biti temeljena na vječnoj bazi slobode: partneri moraju biti slobodni za ujedinjenje, slobodni za razlaz. Jedino u separaciji leži unifikacija." (The union must be based upon thè eternai basis of freedom, thè partners free to unite, free to separate. In separation alone lies unification.)

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4780, str. 1-2; Zagreb, 16. kolovoza 1924.

Pismo predsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti Tadije Smičiklasa iz 1902. kojim podržava dr, Milana Sufflaya za sveučilišnog profesora

Želimo gluhomu dobro jutro!

U Beču je dne 1. kolovoza pokrenuta važna smotra pod naslovom "La Fédération Balcanique". To je polumjesečnik u dva stupca, od kojih jedan donosi članke u francuskom jeziku, drugi iste te članke u izvornom jeziku pisca. Članci su svi potpisani. Dosada izašla su dva broja. U njima imade prikaza i elaborata pisanih na bugarskom jeziku i na macedonskom narječju tog jezika, zatim hrvatski, srpski, rumunjski i grčki. U prvom broju od Hrvata javio se zastupnik Došen, u broju od 15. o. mj. napisao je članak i Radić. (O tom članku izvješćujemo na drugom mjestu.)

Prema programu muževa, koji su se sakupili oko te smotre, imali bi se svi pokreti za slobodu na Balkanu sliti u jedno tako, te bi se na temelju narodnih samoodređenja skršila vlast svih imperijalističkih vlada u svrhu federativnog uređenja čitavog Balkana. Svaki pokret za sebe je preslab, da izvede što odlučno. Svi zajedno strašna su moć, pred kojom svi silnici postaju plačljive sjene.

Za ilustraciju tog programa, za osvjetljenje, kako izgleda stanje na Balkanu prema shvaćanju autohtonih boraca za slobodu balkanskih naroda, donosimo odlomak uvodnika, što je pod naslovom *Politička situacija* izašao u zadnjem broju ove smotre iz pera macedonskog publiciste N. Harlakova:

"Nikad nisu nacionalne borbe na Balkanu bile tako napete i oštre kao danas. Nikada nisu unutarnje opreke u balkanskim državama bile tako katastrofalne kao danas.

Srbi i Grci ne samo što niječu macedonskom narodu pravo autonomije, već se žure da ga unište nasilnom politikom odnarođivanja. Grci i Srbi ne samo da odnarođuju pripojene krajeve arbanaske rase, već pomoću Italije spremaju diobu male nezavisne Albanije. Srbi ne samo što ne daju kulturnom hrvatskom narodu pravo samoodređenja nego bruse nož

za njegovu diobu između Italije i sebe. Vlade srpska i bugarska ne samo da se mire glede Macedonije već se spremaju da međusobno podijele Grčku Macedoniju i Trakiju. Pogledi Biograda i Sofije upereni su na Solun i Kavalu. Jučer Pašič i Cankov, danas Davidovič i Cankov htjeli bi time spasiti propalu unutarnju politiku svojih vlada.

Nikada se Erdeljci, Besarabljani i Dobrudžani nisu osjećali većma tuđima prema feudalnoj Rumunjskoj kao danas. Nikada Hrvati, Bošnjaci, Crnogorci i Slovenci nisu bili tako neprijateljski prema Srbima kao danas. Nikada Arbanasi nisu bili tako ugroženi od Srba. Nikada Macedonci u srcu zemlje nisu bili tako zdvojni poradi *bugarske* politike i spremni, da se oružjem u ruci bore proti njoj.

Nikada Grčka, rastočena unutarnjom neslogom, nije bila tako slaba; nikada Bugarska, oslabljena luđačkom politikom svoje krvave vlade, nije bila tako blizu katastrofi; nikada opstanak centralističke i monarhističke države kao što je Jugoslavija nije bio tako ugrožen pritiskom centrifugalnih unutarnjih sila; nikada feudalna država kao što je Rumunjska nije bila tako nagnuta nad ponorom, kamo će pasti strmoglavce kod prve jače kretnje Rusije ili Magjarske.

I u ovom vrtlogu protivnih struja, antinacionalnih i imperialističkih smjernica, u bezumnoj borbi za vlast i hegemoniju nikada potlačeni, razderani i etnički različiti narodi nisu se ćutjeli međusobno tako blizima kao što se ćute balkanski narodi u borbi za oslobođenje i samoodređenje.

Gospodo diplomate i publiciste, progledajte! Balkanska revolucija ne treba nikakove boljševičke propagande, ni fondova Kominterne. Za nju dosta su već učinili Clemenceau i Lloyd George, Poincaré i Millerand. Za nju još i sada dosta rade Morgan i Dawes, Herriot i Macdonald, Cankov i Davidović, Brătianu i Sofulis.

I na dnu ovih briga leže zločini europske i balkanske diplomacije, koji su stvorili i zaoštrili macedonsko, hrvatsko, crnogorsko, kosovsko, besarabsko, dobručko, tračko i ostala pitanja, od kojih svako pojedino svakoga časa može zapaliti vatru na Balkanu i europski požar."

Slobodarski pokret na čitavom Balkanu, kako je osvijetljen u smotri "La Fédération Balcanique", istom je u svom prvom začetku. On je posve moderan. Ali za onoga, koji pozna povijest Balkana, nije ipak sasvim nov. Nešto vrlo slično odigralo se koncem XVI. i početkom XVII. vijeka. Pod auspicijima pape i zapadnih velesila započelo je oko god. 1593. veliko gibanje sveukupnog kršćanskog elementa na Balkanu proti Turcima. Još onda nije bilo nacija u današnjem smislu; mase je narodne pokretala vjera. Ali i onda bio je silnik i tlačitelj — Turčin. Arbanaska i crnogorska plemena vezala se tada u velike saveze. Stupila u dodir sa Grcima, Macedoncima, Srbima i Hrvatima u Dalmaciji, Hercegovini i Lici. Uz ohridskog nadbiskupa, koji se nazivao patrijarhom Bugarske, Srbije i Albanije, stoje na čelu pokreta pećki patrijarh Jovan, pa biskup korčulski, a od više arbanaskih napose biskup leški. Dne 11. studenog 1620. zasjedao je, pod izlikom da donosi danak, u Biogradu pravi balkanski federativni konvent. Tamo su bili vojvode iz Like, Poljica, Dalmacije, Hercegovine, čitave Crne Gore, poglavice Kuca, Dukadžina i Klementinaca, pa Macedonci, Srbi i Bugari, da vijećaju o oslobođenju.

Moderni balkanski pokret na bazi nacionalnog samoodređenja još je u zametku. Još postoje sile, koje priječe, da se pojedine bujice ne sliju u velerijeku. Još se ne trese, ne lomi, ne trga Balkan. Ali podzemna tutnjava jasno se čuje. Ne čuju je tek vlastodršci na Balkanu s golemim ušesima, ali bez bubnjića i labirinta u njima. Gluhi su oni kao top. I zato im ovim člankom oduševljeno kličemo dobro jutro!

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4789, str. 1-2; Zagreb, 27. kolovoza 1924.

TEHNIKA I ETIKA

Bertrand Russell

Icarus or *thè Future o f Science,* New York, Dutton & Co. 1924.

Svi najdublji mislioci Zapada osjećaju, da se bijela rasa nalazi pred ponorom. Prave se zdvojni napori, da se spriječi strmoglav. Zasjedanje Lige naroda, na koje su došli prvi državnici svijeta, jedan je od takovih napora. Američki predlog za razoružanje jedan je od takovih preventivnih sredstava. Svojim prekjučerašnjim govorom Macdonald učinio je divski napor u tom smjeru.

Kakova je to strašna civilizacija, kakove su to strašne bijele države, što mogu u pet godina da pokolju deset milijuna ljudi i spale dvije trećine čitavog zgomilanog svjetskog blaga?! Bolji od takove zapadne civilizacije, veli Bertrand Russell, jest Kitaj. Ondje je barem konfucijanski mir. (Taj je sada i te kako poremećen baš od bijele rase! Op. ur.) Kad u krvi i plamenu propadne Evropa, nova nada čovječanstvu osvanut će u Kitaju.

Bertrand Russell engleski je zastupnik, član Lahora, prijatelj Macdonaldov. Poznat je već od prije hrvatskoj publici iz konferencije, koju je Radić dne 25. listopada prošle godine održao u Londonu u vanjskom odboru radničke stranke. Tu je Russell stavio na Radića pitanje: "Kako se slaže Vaš pacifizam s Vašom izjavom, da ćete se tući s Talijanima?" Zadovoljio se je Radićevim odgovorom, kojemu je kratak sadržaj bio taj, da pacifiste nisu i ne smiju biti defetiste.

Po zanimanju je Russell odličan matematičar i sveučilišni profesor u Cambridgeu. Slovi danas kao jedan od najvećih majstora engleske proze. Od prošle jeseni, kad je izašlo djelo *Izgledi industrijalne civilizacije (The Prospects of Industriai Civilization),* što ga je napisao zajedno sa svojom suprugom Dorom, on je priznat kao jedan od najdubljih mislilaca anglosaske rase.

Dublje je segnuo u bit bijele civilizacije od Wellsa. Mnogo dublje od Nijemca Spenglera, koji je u svojem glasovitom djelu *Untergang des Abendlandes* na temelju kratkovječne ljudske povijesti kušao otkriti ritam historije, ustanoviti ciklički njezin tok; koji je ustvrdio, da se naše doba nalazi nad prvim stoljećem Rimskog Carstva i koji propast zapadne civilizacije proriče za godinu 2000.

Russell nije čitao Spenglera. Nije toga ni trebao. Jer on je segnuo do biološkog korijena čitavog problema, a nije mu gledao tek krošnju.

Njegovo najnovije djelo, što je izašlo pred par mjeseci pod naslovom *Ikar ili budućnost znanosti* zapravo je *jezgra* njegovih *Izgleda industrijalne civilizacije.* To opsegom malo djelce, koje se može pročitati za jedan sat, veliko je djelo, kakovo već odavna nije izašlo.

Industrijalna civilizacija zapravo je civilizacija bijele rase. Istok, napose Indija i Kitaj, njoj su instinktivno protivni. Tim zemljama obrađivanje polja jedina je prava industrija.

Industrijalna civilizacija temelji se na tehničkim otkrićima. Ovi daju znanost. Znanost stupila je punom snagom i u službu rata. "Bojim se", veli Russell, "da će znanost biti većma upotrebljavana da digne moć dominantnih grupa, nego da čini ljude sretnima. Ikar, podučen od svog oca Dedala da leti, smrvljen je svojom vlastitom nesmotrenošću. Bojim se, da će ista sudbina zadesiti i pučanstvo, koje su moderni ljudi znanosti naučili letjeti." *(Icarus having been taught to fly by his father Daedalus was destroyed by his rashness. I fear that thè same fate may overtake thè populations whom modern men of science have taught to fly.)*

Znanost ulazi u ljudski život na dva različita načina. Ona ili povećava ljudima moć, kako će ispuniti svoje želje, ili pak mijenja ljudsko umno i moralno shvaćanje. Fizičke ili materijalne znanosti rade u prvom smjeru, religija, filozofija i takozvane antropološke znanosti u drugom smjeru. Prvi utjecaj daleko je snažniji. Između napretka znanosti i napretka etike nema razmjera. Moderna tehnika u rukama je divljaka. Bijela rasa, pijana od nacionalizma i drugih predrasuda, sje-

di na prekrasnom automobilu, koji strahovitom brzinom juri - u propast.

Znanost učinila je ljude bez dvojbe jačima. Zašto ih nije učinila sretnijima?! Devetnaesto stoljeće, taj raj znanstvenih luđaka, tvrdilo je, da će to uslijediti. I ovo XIX. stoljeće svršilo se 1. kolovozom 1914.!

"Znanost povećala je ljudsku kontrolu nad prirodom. Ona bi prema tomu morala povećati sreću i blagostanje čovječanstva. To bi doista i nastupilo, kad bi ljudi bili racijonalna bića. Nu uistinu oni su puni strasti i pranagona."

"Politički internacionalizam, za kakav se je držalo da će ga uvesti Liga naroda, ne će imati uspjeha, dok nema ekonomskog internacionalizma, koji će među razne internacionalne organizacije sporazumno dijeliti surovine i tržišta svijeta."

"Znanost i industrijalizam bili su dovoljno jaki, da stvore *nacionalnu* organizaciju ekonomskih sila, ali nisu bili dovoljno jaki, da stvore *internacionalnu* organizaciju."

Da su ljudi razumna bića, oni bi stvorili ovakovu internacionalnu organizaciju sporazumom. Ali ljudi su ludi! Pa zar se ne mogu boljemu naučiti?! Jest, kad bi znanstveni napredak imao dobrotu, da stane i pričeka, dok se pridigne ljudski razbor, onda da! Ali ovako ta znanost goni čitavu civilizaciju u propast. Potrebna bi bila ravnoteža između znanstvene spreme ljudi i njihove umne i moralne spreme. Ali tehnički progres neprispodobivo je brži od etičkog progresa. I zato nema nade.

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4798, str. 1-2; Zagreb, 6. rujna 1924.

NA BALKANU I NA TIHOM OCEANU

Millard, *Gonfiici of Policies in Asia,* New York, 1924., 504 str.

Do velikog svjetskog rata, pače do raspada dunavske monarhije, politička borba hrvatskoga naroda bila je razmjerno vrlo jednostavna.

Hrvatski narod imao je oklop svoje autonomije. Nalazio se u europskoj državi, u monarhiji s velikim i drevnim međunarodnim autoritetom. Kroz trostruki ovaj oklop nisu do njega sezale velike međunarodne brige i svjetski problemi. U okviru svoje autonomije vodio je idiličku stranačku borbu. U oklopu svoje autonomije vodio je s Peštom borbu za svoje ojačanje, nipošto smrtnu borbu za svoj opstanak.

Danas je to posve drugačije. Hrvatski narod stoji u borbi ne samo bez svakog oklopa, već gol golcat. On nema autonomije. On je u balkanskoj maglici, iz koje se tek imade stvoriti državni sistem. A Balkan odvajkada je europska vjetrometina. Danas jače nego igda. Tu se križaju interesi europskih velesila. Ovamo ne gledaju samo oči britanskih, ruskih i talijanskih Argusa. Već tu izravno siže gigantska ruka Velike Britanije i Rusije, pa prsti Italije. Danas pače osjeća se ovdje i refleks zemljotresnog sukoba Istoka i Zapada, Europe i Azije, bijele i žute civilizacije.

Taj se sukob vrši na drugom kraju svijeta, u Tihom oceanu. Vrši se oko Kitaja, te čudesne seljačke zemlje, koja hrani četvrtinu pučanstva na planetu.

Bijela industrija, kojoj je najsilnijom predstavnicom anglosaska rasa, treba za svoj eksport ovu zemlju. Ali Istok i čitava Azija instinktivni je neprijatelj bijele industrije. Ruski boljševiki znadu to. I u želji, da slome bijele državne tvorbe rimskoga tipa, oni se vežu s Kitajem i Indijom. Podupiru i podjaruju otpor čitave Azije proti industriji Engleske i Amerike. U tom leži jezgra ruskog pokreta. Tu je biološki uzrok, zašto Amerika smrtnom mržnjom mrzi Moskvu. Na Tihom

oceanu započela je strašna borba, od ispada koje zavisi sudbina čovječanstva.

S ovog gledišta knjiga Thomasa F. Millarda *Sukob politika u Aziji,* kojoj posvećujemo ovaj članak, nema samo za Amerikance vrijednosti. Njezin sadržaj poučan je za svakog političara. Napose pako za političara onakovih naroda, koji se istom bore za svoju slobodu i pritom moraju računati sa svjetskom dinamikom.

Millard slovi kao jedan od najboljih poznavalaca Dalekog istoka, napose Kitaja. Došao je onamo kao dopisnik velikih američkih novina prigodom Bokserskog ustanka. Bio je na Filipinima i kod ruske vojske u vrijeme Rusko-japanskog rata. God. 1911. stalno se je naselio u Sanghaju, gdje je uređivao jedan dnevnik. Prisustvovao je kao savjetnik kitajske delegacije mirovnoj konferenciji u Parizu, pa konferenciji za sniženje oružanja u Washingtonu.

Njegova glavna teza je dvojaka. Žarište svjetske politike pomaklo se je s Atlantskog na Tihi ocean, kao što se je negda iz Sredozemnog mora bilo pomaklo na Atlantik. Prema tomu je životna nužda Amerike, da takozvanu Monroe-doktrinu (Amerika Amerikancima) proširi u Hay-doktrinu t. j. u "politiku otvorenih vrata" *(thè policy of thè Open Door).* Otvorena vrata treba naime da drži Kitaj.

Uz Sjevernu Ameriku djeluju na Tihom oceanu još dvije velesile, Japan i Velika Britanija. (Na Rusiju se pisac ni ne obazire, jer ona nije pomorska vlast!) Ove dvije sile protivne su politici otvorenih vrata. One imadu "sistem interesnih sfera" t. j. stiču specijalna prava i privilegije u Kitaju svaka za sebe.

Po mnijenju pisca, koji je poput svih Amerikanaca mrzio Japance, cilj je ove otočne rase, da zagospoduje gospodarski i politički ne samo Kitajem već čitavom Azijom. Hoće da gospoduje nad čitavom žutom rasom i da jedina vlada na Tihom oceanu.

Engleska kao gospodarica velikog azijskog carstva u Indiji, kao mati zemlja Australije, vidi opasnost od Japana. Nu ona ne odobrava potpuno ni politiku Amerike, jer da ova svojom politikom samouprave na Filipinima unosi u Aziju elemente, koji su pogubni za duševni mir Istoka.

Ona velesila, koja će moći steći simpatije Kitaja, ta će imati u ruci rješenje čitavog velikog problema Istoka. Pisac misli, da je Amerika zvana, da postavi Kitaj na noge, a politika otvorenih vrata da je poštena i pravedna, da znači "fair play". I baš ova potonja tvrdnja pokazuje, da ni najbolji amerikanski poznavaoci Kitaja ne mogu shvatiti Kitaja. Prema tomu o simpatijama žutih za anglosasku rasu ne može biti ni govora. Od svih bijelaca jedino kontinentalna i seljačka Rusija može približno shvatiti Kitaj.

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4802, str. 1-2; Zagreb, 12. rujna 1924.

SVJETSKE TAJNE SILE

Na Balkanu i na Tihom oceanu

Obračun između zapadne, industrijalno-kapitalističke Evrope i sovjetske Rusije još nije izvršen. Još nije započela prava bitka na život i smrt između bijelog intelekta Zapada, kojemu je najodličniji predstavnik anglosaska rasa i intuicije Istoka, kojemu je evropska predstraža Rusija. Sve to, što je bilo, tek su gigantske pripreme za odsudan boj između dva svijeta, između Anglo-amerikanaca i Eurazijata.

Savinkovljev proces, koji je nedavno vođen u sovjetskoj Rusiji, pokazao je bjelodano, kakove je strašne napore poduzimala Evropa, da zatre gnijezdo svjetskih revolucijonaraca, ruske Sovjete. To nije išlo god. 1919. - 1921. Zapad se je pritajio iza toga, uvidio je, da se mora najprije sam srediti, da treba urediti prije svega njemačko-francuski spor. Jer tjera li se i Njemačka u naručaj Rusije, propao je čitav evropski kontinenat. Propao je sa stanovišta industrijalno-kapitalističkog mentaliteta, propao je kao nositelj rimskog državnog tipa.

Zakleti neprijatelj sovjetske Rusije jest anglosaska rasa. Vojničkom silom ugrožavala je vazda Rusija Engleze u čitavoj Aziji, u Perziji, Afganistanu i Indiji. Ta je slomljena.

Ali na njezino mjesto došla je Rusija, koja je pravi dvoživac, koja se i u Evropi i Aziji osjeća kod kuće. Ta sovjetska Rusija ne radi topovima. Ona u Aziji radi duhom. Svojom revolucijom ona se je približila poimanju azijskih naroda. Stavlja se u izravan duševan dodir s najvećim ljudskim rezervama čitavog svijeta, s Kitajem i Indijom. A Kitaj i Indija imadu staru kulturu, koja je u najoštrijoj opreci s takozvanom bijelom civilizacijom. Oni preziru tu bijelu kulturu. Kitajci nazivaju Evropljane i Americane "bijelim vragovima". Gandhi je u Indiji pokrenuo bojkot proti bijeloj industriji. Sovjetska Rusija nijeti sve ove pokrete. Ona radi na savezu čitave Azije proti anglosaskoj rasi.

Izgubi li pako Engleska i Amerika azijska područja, gdje stovaruje svoju hiperprodukciju industrijalnu, ruše se bijele državne tvorbe kao kuće od karata. Pokret evrazijski, revolucija ruska, kitajska i indijska ugrožavaju smrtno Englesku i Ameriku. Najopasnija je Rusija, jer ona ima bijela sredstva, a žutu dušu. Ona je jedina bijela velevlast, koja duboko shvaća Aziju i može njom upravljati.

Od svih država svijeta najukočenije, najgordije drži se Sjeverna Amerika prema Sovjetima. Engleska pregovara s Rusijom, ali samo dotle, dok radi na spašavanju Njemačke.

Amerika i Engleska spašavaju Njemačku, da ju spase za sebe. Da se i ona ne pridruži Euraziji. Da uzmogne jedamput postati bojni ovan proti Rusiji.

I doista se čini, da je anglosaskoj rasi usprkos kratkovidnosti francuskoj uspjelo spasiti Njemačku za Evropu. Tim je stvorena temeljna baza za daljnje operacije proti Rusiji.

Poslije prihvata Dawesova plana zapinje glatko provođenje Rusko-engleskog ugovora. Engleski konzervativci, a i liberali spremaju se da ometu prihvat tog ugovora u parlamentu. Ima indicija da se radi i na tom, da sada, kad se proveo Dawesov plan, padne i Macdonald.

Ali i vodeći muževi Rusije osjećaju, da se sprema ofenziva Anglosasa na Sovjete.

Još dne 28. kolovoza donijeli su neki sovjetski listovi iz Rige (u Hrvatskoj posve nezapaženi) brzojav o govoru pučkog komesara Kamenjeva, što ga je izrekao na Vijeću pučkih komesara. Među ostalim je Kamenjev istakao, da je Dawesov plan vrlo opasan za Sovjetsku Republiku. Po njegovu mišljenju taj plan je vrlo podesna baza za razvoj trgovačke i ekonomske infiltracije Anglosasa. Kamenjev misli, da će Amerika netom plan Dawesov bude primijenjen dati inicijativu za jednu internacionalnu ofenzivu protiv sovjetske Rusije. Sovjetska Rusija će se naći u opasnosti ništa manjoj od one, kada je protiv nje Europa proglasila ekonomsku blokadu.

Taj isti Kamenjev održao je jučer u plenarnoj sjednici Centralnog komiteta komunističke omladine govor, u kome se je osvrnuo na kampanju, koja se vodi u Engleskoj protiv ratifikacije Rusko-engleskog sporazuma. Engleski konzervativci kušaju međunarodni položaj sovjetske Rusije uzdrmati. U tom

ih pomaže Perzija, Afganistan i Turska. S toga stanovišta treba posmatrati i intervenciju stranih sila u Kini.

Nu s toga stanovišta ni proglašenje velikog kneza Girila ruskim carem nije lih djelo ruskih emigranata. U pozadini, čini se, da stoje veće, ali još tajne sile.

U svom nedavnom članku *Na Balkanu i na Tihom oceanu* pokazao sam, da između ova dva geografski vanredno udaljena pojma postoji politička suvislost. U svjetskoj dinamici Istoka i Zapada danas Balkan dolazi umah iza Tihog oceana. Na Balkanu opet dvije su točke vanredno važne, Bugarska i Hrvatska. Hrvatski političari ne smiju ni na čas da smetnu s uma važne za sada još pritajene smjernice, na koje je prstom pokazao Kamenjev.

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4811, str. 1-2; Zagreb, 23. rujna 1924.

"UMGRUPPIERUNG"

Anglo-američki blok i Rusija

"Hrvatsko pravo" pomno prati najzamašitije svjetske probleme. Ono ne registrira samo svjetske događaje, već ih komentira. Za malen list kao što je naš, to bi bio negda luksus. Danas to nije. Danas je to politička nužda.

Jer otkako je Hrvatska izgubila svoju autonomiju, izašla iz drevnog sklopa podunavske monarhije i ušla u balkansku maglicu, gdje se bori za svoj opstanak, odonda u makovom zrnu na Balkanu stali se sve moćnije osjećati refleksi svjetske dinamike. Balkan, a u njemu i Hrvatska, postali su poprište gigantske borbe između azijskog Istoka i anglo-američkog Zapada, između Rusije i Amerike. Biološke uzroke te borbe prikazali smo dne 12. o. mj. u članku *Na Balkanu i na Tihom oceanu.*

Poslije, u članku *Svjetske tajne sile* pisali smo dne 23. o. mj. i ovo:

"Obračun između zapadne, industrijalno-kapitalističke Evrope i sovjetske Rusije još nije izvršen. Još nije započela prava bitka na život i smrt između bijelog intelekta Zapada, kojemu je najodličniji predstavnik anglosaska rasa i intuicije Istoka, kojemu je evropska predstraža Rusija. Sve to, što je bilo, tek su gigantske pripreme za odsudan boj između dva svijeta, između Anglo-amerikanaca i Eurazijata.

Zakleti neprijatelj sovjetske Rusije jest anglosaska rasa. Vojničkom silom ugrožavala je vazda Rusija Engleze u čitavoj Aziji, u Perziji, Afganistanu i Indiji. Ta je slomljena.

Ali na njezino mjesto došla je Rusija, koja je pravi dvoživac, koja se i u Evropi i Aziji osjeća kod kuće.

Od svih država svijeta najukočenije, najgordije drži se Sjeverna Amerika prema Sovjetima. Engleska pregovara s Rusijom, ali samo dotle, dok radi na spašavanju Njemačke.

Amerika i Engleska spašavaju Njemačku, da ju spase za sebe. Da se i ona ne pridruži Euraziji. Da uzmogne jedamput postati bojni ovan proti Rusiji.

Poslije prihvata Dawesova plana zapinje glatko provođenje Rusko-engleskog ugovora. Engleski konzervativci, a i liberali spremaju se da ometu prihvat tog ugovora u parlamentu. Ima indicija da se radi i na tom, da sada, kad se proveo Dawesov plan, padne i Macdonald."

"Umgruppierung" koji je nastupio na Velikom Zapadu mi smo dakle zapazili, dok o tom nije bilo ni riječi u europskim novinama. Kako ispravno smo to zapazili, svjedoči bujica vijesti, koja je jučer poplavila čitavu europsku štampu. Ne možemo sve registrirati. Ne možemo donijeti ni članak ruskog komesara Kamenjeva u službenom sovjetskom listu "Izvestija", koji se navlas pokriva s gornjim našim opažanjima. Ali donosimo izjavu ruskog komesara za vanjske poslove Čičerina.

Prekjučer je Čičerin primio novinare i dao im izjavu o sovjetskoj vanjskoj politici. Čičerin je ponajprije vrlo oštro napao američkog tajnika za vanjske poslove Hughesa, koji je nedavno izjavio, da je američka vlada odlučno protivna priznanju sovjetske vlade i uspostavi diplomatskih odnosa sa sovjetskom Rusijom, te da prema tome ne može biti govora o zaključenju ekonomskih ugovora između Amerike i sovjetske Rusije. Replicirajući na ovo Hughesu, Čičerin je optuživao američkog državnog tajnika, da je do sada u svakoj prilici prožet mržnjom prema sovjetskoj vladi oštećivao interese Sovjetske Republike.

O londonskoj konferenciji Čičerin veli, da je njezin glavni cilj bio, da nađe kompromisno rješenje u spornim pitanjima, koja interesuju Evropu i da su pritom imperijalističke države u Evropi uklonivši međusobne opreke, postavile zajedničku frontu za akciju protiv kolonijalnih država i Ujedinjenih Sovjetskih Republika. Imperijalistička ofenziva protiv Sovjetske Republike ima uskoro početi. U toj imperijalističkoj ofenzivi vodeću ulogu igra anglo-američki blok. Anglosaski imperijalizam ne bira u borbi protiv sovjetske Rusije nikakva sredstva.

Izjave Hughesove u Parizu, te Macdonaldove i Herriotove u Zenevi stoje u opreci sa stvarnim stanjem, koje podupiru države, koje oni zastupaju. Prema tome nikakove pacifističke izjave ne mogu demantovati faktično nastojanje Amerike, Engleske, a donekle i Francuske, da agresivnom politikom priguše sve one države, koje hoće da se emancipuju i da same odlučuju o svojoj sudbini. Toj navali imperijalizma stoji na udaru u prvom redu sovjetska Rusija.

Na koncu je Čičerin izjavio, da je sovjetskoj vladi poznato, da se pod vodstvom Amerike namjerava poduzeti imperijalistička ofenziva protiv Sovjetske Republike, kojoj bi imala da predhodi ekonomska blokada Rusije. Sovjetska vlada vodi o tom računa i spremna je na svaku eventualnost.

Nema dvojbe, stojimo pred novom fazom svjetske politike. Njezin refleks bit će u dogledno vrijeme vidljiv i u Biogradu. I tamo će nastupiti "Umgruppierung". Ne će tomu moći izmaći ni "tabor, u kojem se je našao vaskoliki ostali hrvatski narod". (O tom taboru, izvan kojeg se po riječima "Hrvata" nalaze "frankovački purgari", govorili smo jučer u uvodniku.) Jedino HSP ne će trebati da se tomu podvrgne. Ne možda zato, što je zaista mnogo toga predvidjela, već poglavito zato, što nepokolebljivo stoji na programu Ante Starčevića, na kojem se kao na granitnoj hridini moraju da polome svi stari i novi valovi svjetske i biogradske politike.

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4817, str. 1-2; Zagreb, 30. rujna 1924.

GEOPOLITIČKE SILE

Jedna tajna države SHS

Nauka o utjecajima, što ih vrši kora zemaljska na državne tvorbe i njihove granice, zove se geopolitika.

Kora zemaljska, gorske kose, tok rijeka, velike nizine, pustinje i more stariji i moćniji su faktor kod historičkog stvaranja država, nego i sam pojam nacije ili historičkog naroda.

Verzaljski mir nije uzeo gotovo nikakav obzir na geopolitičke sile. "Mirotvorce" u Parizu vodila je osveta i nagrada u prvom redu. Tek zatim samoodređenje naroda. Pritom su nastradale čitave velike ekonomske jedinice, kojih je harmoničko funkcioniranje sredila kora zemaljska kroz stoljeća. I danas je Europa, osobito Srednja Europa, a naravski i Balkan u kaotičkom stanju.

Na razgrađivanju verzaljske zgrade ne rade samo nacionalni sporovi, ideje-sile historičkih naroda i njihovo pamćenje, već u prvom redu geopolitičke sile. Prve rade poput malih laguma na mahove, ove druge polagano, ali neodoljivo poput orijaškog parnog valjka.

U zadnjem listopadskom broju bečke macedonske smotre "La Fédération Balcanique" napisao je Radić članak pod naslovom *Seljačka republikanska Hrvatska prema balkanskoj federaciji*. U tom članku može se čitati i ovaj odsjek:

"Tri područja balkanske federacije: Prvo je područje jadransko, drugo gorsko-kontinentalno, treće podunavsko. Prvomu području spada Slovenija, Hrvatska, naravski i s Dalmacijom, Crna Gora i Albanija, drugomu području Bosna, Srbija, Macedonija i južna Bugarska, trećemu sjeverna Bugarska, podunavska Srbija i podunavska Hrvatska. Grčka ostaje na strani, baš kao i Rumunjska. Danas je politički najzrelija i najnaprednija, da tako kažemo, jadranska federacija svih ovih krajeva. Tu federaciju već stvarno sačinjava Slovenija, Hrvatska, Crna Gora i Albanija, pa treba samo jedne zgode, da ta unutrašnja stvarnost postane i vanjska formalnost. Srednje gorsko-kontinentalno područje duboko je razderano srpskom imperialističkom politikom, koja je od sebe zauvijek odbila i Bosnu i Macedoniju, te ne može biti ni govora o centralnoj velikoj Srbiji, koja bi bila glavni faktor balkanske federacije. Da je Srbija ostala seljačka i postala republikanska, to je moglo biti, i balkanska federacija dobila bi takorekući svoju srpsku hrptenjaču. Pašićevi Srbi tu su hrptenjaču sami slomili. Bosna se definitivno okrenula k Hrvatskoj, a Macedonija se samostalno razvija u posebnu narodnu i državnu jedinicu. Južna Bugarska više nikoga ne privlači. Na svu sreću da ostaje u vezi sa sjevernom Bugarskom i da k njima još uvijek neodoljivo teži i Dobrudža. Bugarska s Dobrudžom postaje glavni faktor podunavske balkanske tvorbe, kao što je Hrvatska glavni faktor na jadranskoj obali. Sporazum podunavske Bugarske i jadranske Hrvatske, rješava problem balkanske federacije, sporazum naravski najprijateljski prema Srbima, ali ne sabljašima i osvajačima, nego prema Srbima seljacima i republikancima."

U ovom odsjeku imade mnogo istinitih znanstvenih geopolitičkih zasada. Šteta je, što su izmiješane s nekim jednodnevnim političkim momentima, što geografski termini nisu precizni.

Nema dvojbe, da s gledišta kore zemaljske postoje na Balkanu tri područja. Ali od njih samo dva su potpuna. Podunavsko područje tek je odsječak velike Panonske nizine. Dočim su jadransko i gorsko-kontinentalno područje dvije potpune geopolitičke cjeline.

Hrvati su most između podunavskog i jadranskog područja. Jadransko područje dalo im je značaj primorske nacije. Podunavsko područje dalo im je izrazito protubalkanski karakter.

Srbi su nasuprot posve čista kontinentalna nacija. I baš u tom izrazito kontinentalnom značaju i centralnom položaju Srba na Balkanu leži njihova hrptenjača. Ta hrptenjača nije nipošto slomljena. Jer onda bi bio slomljen čitav srpski narod, što naravski nije, kako to svi dobro znamo. I baš u toj hrptenjači i leži glavni uzrok, što je balkanska federacija prava pravcata utopija.

Ali vanredna razlika u plastici tla učinila je, te se i sam seljački stalež na Balkanu bitno razlikuje. Drugi značaj, drugu dušu i druge snove imade, recimo, poljodjelsko seljaštvo riječnih nizina uz Savu, Dravu i Moravu, a posve drugi marvogojstveno i pastirsko seljaštvo kraške i dinarske zone.

Nu što je najglavnije, sama država SHS imade u sebi isječke iz sva tri područja Balkana. I u tom leži jedna od tajna, zašto se ta država ne da srediti. Jer od triju geopolitičkih područja ne da se obrazovati zdrava, centralistički uređena država.

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4834, str. 1-2; Zagreb, 20. listopada 1924.

SAN I JAVA

Vijesti o smrti Pašićevoj

The carter dremeth, how his cartes goon;
The riche of gold; thè knight fighi with his foon,
The seke mei he drinketh of thè tonne,
The lover met he hath his lady wonne.

(Chaucer, *The Parlament of Foules.)*

To su staroengleski stihovi. Napisao ih je Chaucer (čitaj Caser), otac engleske poezije (f 1400.). On je s njima izrekao ono, što sadržavaju poslovice mnogih naroda, što sadržava hrvatska rečenica, da baba sanja o uštipcima. Izrekao je shvaćanje, da svatko sanja prema svojim interesima i nagnućima, da se san temelji na principu ispunjenja želja.

Bečki profesor Sigmund Freud digao je ovakovo shvaćanje do znanstvene spoznaje. On je uveo snove u psihologiju i analizom snova dokazao, da je san ispunjenje takovih želja, koje cenzura mozga i pune svijesti, poradi socijalne etike i moralnih zasada ucijepljenih odgojem, ne dopušta na javi.

Njegovi učenici pošli su i dalje. Rank je pokazao, da su mitos i narodna priča građeni po principima individualnih snova. Da je mit, narodna priča i epopeja zapravo stoljetni san odnosnoga naroda. Sve za čim je duša narodna čeznula i čega nije mogla realizirati na javi, to je realizirano u mitu i u ciklu pjesama oko kojeg snenog narodnog heroja.

Jung je Freudovu teoriju o individualnim snovima primijenio donekle i na velike kolektivne jedinice. Tu još nije sve pročišćeno. Još nije nitko detaljno ispitao psihologiju gomila s obzirom na mitos i na individualni san. Ali je posve stalno, da masama pokreću principi snova, a prava java da je za njih tek san.

Ono što živi u podsvijesti milijuna pojedinaca, koji sačinjavaju narod, to je volja tog naroda u zbilji, na javi. I ona u

doba demokracije na izborima dolazi do *izražaja.* One krilatice, koje tu snenu želju ispunjuju, te krilatice dinamički su faktor jave. Historiju stvara san narodnih masa. Onaj, koji ne sudjeluje u tom snu, čija podsvijest nije nakrcana istim porivima, ne može biti vođa pogotovo ne dugo, na javi.

Nu da netko bude dobar vođa i na javi, nije dovoljno, da samo jednako sanja kao i njegov narod. On mora da vidi i javu. Mora da jasno vidi i milieu, u kojem se njegov narod nalazi. Jer taj milieu, to jest kora zemaljska i susjedni narodi, to je java, s kojom sneno ispunjenje želja narodnih ne računa. Dobar vođa mora biti istodobno u snu i na javi. On mora omjeriti snagu sna i jave. Ako je nužno, on mora probuditi narod, da taj vidi i javu. Nikako ne smije da ga uljuljava u san, ako je java strašna. Jer ta će ga probuditi, kad će već biti prekasno. Najmanje pak smije da falsificira snove, da podmeće svom narodu porive, koji nisu u njemu i da njegov realni nacionalni san pretvara u neku anacionalnu, irealnu maglicu.

Za srpski narod Pašić je simbol njegovih snova. On je pravi vođa tog naroda, jer je vazda snivao s njim zajedno, a pritom je oštro gledao javu. Među mnogim inim i hrvatski narod za njega je zgoljna java. Jer sa snom tog naroda njega ne veže baš ništa. Za hrvatski narod Pašić je strašna java. I oni, koji na vodećim mjestima hrvatskog naroda tu javu podcjenjuju, ti prave zločin prema svom narodu. Pokazuju, da se sami nalaze u snu i da ne vide jave. Pokazuju, da nisu sposobni da budu vođe. Kad još nije bio na Vladi, tvrdili su, da je politički pokopan. A sad, kad je na Vladi, proglašuju ga fizički mrtvim!

Prije par dana raznijele su se glasine po Zagrebu, da je Pašić već umro, a da radikali taje njegovu smrt. Ozbiljni ljudi u Zagrebu to su ozbiljno tvrdili. Vijesti ove morale se daleko proširiti i izvan Zagreba. Valjda su na mnogim mjestima niknule i posve nezavisno. Na to upućuje prekjučerašnji brzojav iz Biograda, koji u sarkastičnom tonu javlja ovo:

"Iz više mjesta iz unutrašnjosti dolazila su danas u Biogradu pitanja o smrti Fasica. Ta vijest pronesla se i po Biogradu. Međutim iz Pašićevog stana sve te vijesti su demantirane sa navodom, da je Pašić bolestan, ali da još uvijek nije tako bolestan da bi se mogla očekivati smrt."

Psihološki vanredno su interesantne ovakove vijesti. One pokazuju jasno, kako su silni zakoni snova. Kako kolektivnim mišljenjem ravna temeljna bit sna: ispunjenje želja. Ove vijesti jednostavno negiraju Fasica, koji je na javi vrlo neugodan. Brišu ga iz života.

I u tom leži žalosna politička činjenica. Vođe hrvatskog naroda, čini se, da svjesno hrane ovakav san. Ne usuđuju se pogledati javi u oči. Ne bi bilo čudo, da čovjek s 80 godina doista skoro umre. Ali računanje s ovakovim slučajevima podsjeća na slučaj Carigrađana g. 1453.

Turci su provalili u Carigrad. Bizantinci nagrnuli u Svetu Sofiju, umjesto da brane ulaz Turcima. Nagrnuli u crkvu i čekaju čudo, koje će ih spasiti. Arkangjel Mihajlo će doći s ognjenim mačem i istjerati će Turke. Umjesto arkanđela došli su Turci i odveli ljude, koji su očekivali čudo, u ropstvo.

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4851, str. 1-2; Zagreb, 10. studenoga 1924.

GLAS HRVATSKE KRVI

Uoči Velikog vijeća HSP

Dne 11. o. mj. u 9 sati ujutro sastaje se Vijeće Hrvatske stranke prava. Odlučit će o svom radu i nastupu kod budućih izbora.

Odluka ne će Vijeću stranke biti teška. Jer svaki pojedini član te stranke u žilama svojim nosi hrvatsku krv. A glas čiste hrvatske krvi nepogrješan je, kad se radi o dobru domovine, o dobru hrvatskoga naroda.

Danas, nakon 6 godina HSP stoji na istom stanovištu, na kojem je stajala prve godine. Jedina ona nije se trebala umgrupirati. Jedina ona osjećala je, što će doći. Jedina ona je predvidjela, što će biti. Jedina ona htjela je odvratiti zlo od hrvatskoga naroda. Nije to mogla, jer lakomisleni Hrvati htjeli su imati dokaze za zlo, koje ih čeka. Nisu htjeli vjerovati nepogrješivom glasu hrvatske krvi. Mislili su, da imadu bolju pamet od najbolje krvi. Da je njihov um zdraviji od hrvatskoga instinkta.

I nakon 6 godina opažanja i razmišljanja došla je baklja mudrosti, dr. Trumbić, do one spoznaje, koju je ispovijedalo svako pravaško dijete na prvi dan nezgodne situacije, u koju je ušao hrvatski narod.

Ovakovim ljudima, koji nemaju hrvatski instinkt, koji svojim prolaznim mozgom klipšu za događajima, ne može se i ne smije povjeriti budućnost stare hrvatske nacije! Ti slijepci i ćoravci neka idu u špital, a ne u vodstvo hrvatskoga naroda.

Iz izbornih je žara Banske Hrvatske dvaput dosada, na temelju širokog prava glasa, sukljala hrvatska historija, vjera otaca, zapadna kultura, nošena baštinskim jedinicama seljačke i građanske krvi. Ona će sukljati i dalje jednako moćno, dok bude izbora i hrvatske krvi, dok djedovi žive u našim žilama, a mi u krvi naše djece.

Ideja pravaštva uloptala je hrvatsko seljaštvo u neslomivu falangu. Hrvatski narod nije samo seljački, on je pravaški.

Ali vođe njegovi zaboravili su, da se taj hrvatski narod nalazi na granici Zapada i Istoka, katoličanstva i pravoslavlja, europske kulture i barbarstva. Oni su zaboravili, da je Hrvatstvo sinonim za sve, što je lijepo i dobro stvorio evropski Zapad!

Radić i HRSS srlja na Balkan, srlja na Istok, u Rusiju! Kroz tisućljeće stajao je hrvatski narod kao zid prema Balkanu, prema Istoku. Radićevci, pošav u Biograd, prekinuli su kontinuitet hrvatske historije. Zadali su udarac ideji Tomislavove države, koja je jedina kadra, da proti srpskom carskom dijademu, proti Stjepanovoj kruni, proti rimskom imperijalizmu sačuva hrvatski narod zdrav i čitav.

Radić i HRSS povezali se sa slavosrbima, s jugoslavjanima, s anacionalnim strankama, da stvore neke bezimene balkanske republike, neke čudne balkanske federacije, u kojima bi Hrvatska bila tek jedan bezimeni dio. Oni su poradi toga odbili i svaki razgovor s nama, s jedinom državopravnom i hrvatskom državotvornom strankom.

Ali osim toga ni oni ne predviđaju. I oni srljaju za događajima. Oni nisu predvidjeli evropskog korduna velikog saveza svih bijelih velevlasti proti Sovjetima. Oni nas vode na Balkan, u jednu propast! Oni nas vežu s Rusijom u drugu propast! Uz to hoće sporazum s Biogradom, a to je ludost! Uz priznanje državnog i narodnog jedinstva, to bi bila izdaja!

Hrvatskoj naciji mjesto je na Zapadu i uz Zapad. Hrvatskoj naciji nema mjesta na Balkanu. Tko je veže proti *Zapadu,* radi proti hrvatskoj povijesti. Tko srlja na Balkan, taj truje hrvatsku krv.

Tko je za bilo kakav sporazum, osim za *razlaz,* taj u sebi ima kaos balkanske krvi. Na Vijeću Stranke prava takovog ne će biti.

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4875, str. 1-2; Zagreb, 10. prosinca 1924.

OBZNANA

Pred hrvatskim trijarijima

Izašao je službeni komunikej o primjeni Zakona o zaštiti države proti HRSS-i. Tekst donosimo na drugom mjestu. Poradi kratkoće nazivamo taj komunikej - Obznanom.

Cvilenje poradi toga, pravnu debatu, da je ta Obznana protupravna, prepuštamo cvilidretama. Njima prepuštamo i jadikovke zbog toga nasilja. Dajemo im savjet, da za uzor uzmu proroka Jeremiju.

Stranka prava nije skupina cvilidreta poput HZ-e. Ona nije skup "apostola" poput HRSS-e. Ona nije jugoslavjanski jazavac, ni balkanski šišmiš. Ona ima samo jednu domovinu, Hrvatsku. Ona imade samo jednu politiku, čisto hrvatsku, čisto nacionalnu, čisto u skladu s principima Velikoga Zapada.

U njezinim redovima stoje muževi, koji su prošli katakombama, porugama i tamnicom, a da nisu trenuli ni okom. Tu je kvalificirana snaga historijske hrvatske nacije, zadnja njezina rezerva.

Veliki, klasički narod Rimljana imali su za slučaj, kad je bitka došla u opasan stadij, izraz: res ad triarios venit, stvar je došla do trijarija.

Bojna linija rimska bila je naime trostruka. U prvim redovima stajali su mladići ili iuvenes, u drugom redu kopljanici ili hastati. Zadnju rezervnu liniju tvorili su prokušani borci, veterani, koji su prošli stotinama bitki. I ti se zvali trećaci ili triarii. Kad je do ovih prodro neprijatelj, kad se je reklo: res ad triarios venit, to je značilo, da su polomljeni i iuvenes i hastati. Ali to je i redovito značilo slom neprijatelja.

Jer poput zida stajala je linija rimskih veterana. Svaki od njih znao je, da od njegova držanja zavisi sudbina Rima. Svaki je učinio svoju dužnost do smrti. I u najtežim časovima ova zadnja linija slomila je neprijatelja. Pretvorila poraz u odlučnu pobjedu.

U borbi hrvatskog naroda za samoodređenje stvar je došla do trijarija!

Kao pljeva rastepeni su bili, ne mladići *(iuvenes),* već djeca zajedničarska. Njihovi ostaci povukli se u drugu liniju, među mirotvorne kopljanike.

Ovi su dugo držali borbu. Vodili je časno kroz 5 godina. A onda su pukli. Išli su u Biograd. Prestali su biti hrvatska državopravna stranka, prestali su biti hrvatsko narodno zastupstvo. Postali su stranka biogradske skupštine. Prestali su biti čisto hrvatska stranka, postali su balkanski šišmiši. Išli su za ludošću balkanskih federativnih republika. Išli su se pačati u čisto srpske stvari, u srpsku instituciju kraljevstva. Htjeli su usrećiti srpski narod po svojem ćefu. Zaboravili su pritom, da ni hrvatski narod ne će sreću po srpskom, već po svojem vlastitom ćefu.

Ali to još nije bilo sve. Oni su na seljačkoj čovječanskoj bazi dobili panslavistički izrastak. Njihovo vodstvo postalo je rusofilsko, što je Radić odvajkada.

Zaboravili su na svoju prisegu, danu hrvatskom narodu. Izazvali su sile, koje bi bile morale mirovati, dok se vodi borba za nacionalno samoodređenje. Htjeli su svoje socialno poimanje narinuti Srbima. Time izazvali su proti sebi i to posve suvišno, moćne tradicije. Izazvali su svojom tezom balkanskih republika susjednu velevlast Italiju. Svojim panslavizmom pobudili su sumnju čitave Zapadne Europe. Svojim vezama s Rusijom, i to s boljševičkom Rusijom oni su izazvali kob.

0 glavnim elementima svjetske politike, koji su doveli do toga, te Veliki Zapad trpi Obznanu proti vođama HRSS-e, govorit ćemo u narednom uvodniku.

Ovdje ističemo tek, da Veliki Zapad točno znade, da u hrvatskom seljačkom narodu nije a ma niti jedna kokoš, a kamoli ljudi boljševički orijentirani. Znade i to, da Radić nije nipošto komunist, tek sanguinički utopist.

1 da nema Radićeve utopističke politike, nijedna vlas s glave kojeg člana hrvatskoga naroda ne bi smjela pasti bezrazložno. Utopija je smrtna pogibelj za one, koji ju ne pišu, već ju hoće ostvariti u životu!

Kako je, poradi predalekih ciljeva, poradi daleke muzike budućnosti, bila u stvarnosti strašno kratkovidna i nehrvat-

ska politika vodstva HRSS, to se vidi najbolje po tomu, te Europa izručuje HRSS na milost i nemilost onom istom Biogradu, proti kojemu ta ista Europa ustaje na obranu Šćipetara, na obranu Albanije!

Trebalo je pravodobno razderati strašnu mrežu, koju je Biograd pleo u vanjskom svijetu. Stranka prava pravodobno je upozoravala na to. Možemo za to iznijeti dvadesetak jasnih citata iz "Hrvatskoga prava", počev od mjeseca travnja pa do 22. studenoga ove godine. Još prije pada Macdonaldova, prije jasno vidljiva preokreta u svjetskoj politici, pisali smo dne 29. rujna ovo:

"Stranka prava nijeti i štiti svetu vatru čistog, zapadnjačkog, nebalkanskog hrvatstva, da ju ne pogase balkanske bure. Na njoj moći će se zgrijati i svi hrvatski putnici, kad se, napola smrznuti od biogradskog mraza i ruskog leda jednoć povrate sa svojih balkanskih ekskurzija."

Biogradske mjere temeljite su poduke za lisicu s 99 kunštov. Za onoga, koji srlja na Balkan, koji gledajuć u Moskvu i Peking zaboravlja na hrvatski narod, gledajući daleku budućnost, ne vidi sadašnjost. To je Munchhausenova pedagogija, koji je privezao lisicu o drvo i tukao je tako dugo, dok nije iskočila iz — kože.

I zato ta "obznana" samo pospješava rješenje hrvatskog pitanja, koja je sa svojih 99 kunštov *zatezao* Radić. Jer te mjere nesvjesna su magička kretnja balkanskog vrača, koji nad logor hrvatski uz svetu vatru, izaziva orijašku sjenu Ante Starčevića. Njegov duh dat će snage hrvatskim trijarijima da izdrže zadnji nasrtaj.

Obznana može biti koliko hoće. Ali dok bude ijedne hrvatske žare, iz nje će sukljati hrvatska historija, vjera otaca, zapadna kultura. Iz nje će sukljati sveta vatra. I o njenom svjetlu vidjet će Europa, da je malom narodu, koji je kroz tisuću godina stajao na braniku zapadne civilizacije, počinjena strašna nepravda!

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4892, str. 1-2; Zagreb, 2. siječnja 1925.

PACIFIK I NAŠI PACIFISTE OD PEKINGA DO ZAGREBA

Dne 12. rujna o. g. donijelo je "Hrvatsko pravo" uvodnik pod naslovom *Na Balkanu i na Tihom oceanu.* Bio je to prikaz jedne američke knjige (Millard, *Gonfiici of Policies in Asia) Sukob politika u Aziji.* Uvodničar dao je tom prikazu skroz originalan uvod, koji je među inim glasio ovako:

"Hrvatski narod u balkanskoj je maglici, iz koje se tek imade stvoriti državni sistem. A Balkan odvajkada je europska vjetrometina. Danas jače nego igda. Tu se križaju interesi europskih velesila. Ovamo ne gledaju samo oči britanskih, ruskih i talijanskih Argusa. Već tu izravno siže gigantska ruka Velike Britanije i Rusije, pa prsti Italije. Danas pače osjeća se ovdje i refleks zemljotresnoga sukoba Istoka i Zapada, Europe i Azije, bijele i žute civilizacije.

Taj se sukob vrši na drugom kraju svijeta, na Tihom oceanu. Vrši se oko Kitaja, te čudesne seljačke zemlje, koja hrani četvrtinu pučanstva na planetu.

Bijela industrija, kojoj je najsilnijom predstavnicom anglosaska rasa, treba za svoj eksport ovu zemlju. Ali Istok i čitava Azija instinktivni je neprijatelj bijele industrije. Ruski boljševiki znadu to. I u želji, da slome bijele državne tvorbe rimskoga tipa, oni se vežu s Kitajem i Indijom. Podupiru i podjaruju otpor čitave Azije proti industriji Engleske i Amerike. U tom leži jezgra ruskog pokreta. Tu je biološki uzrok, zašto Amerika smrtnom mržnjom mrzi Moskvu. Na Tihom oceanu započela je strašna borba, od ispada koje zavisi sudbina čovječanstva."

Mnogi hrvatski "državnik", koji je čitao taj članak, držao ga je čistom fantazijom. Još je sjedio Macdonald u Londonu, još se je čitava Europa ulagivala Rusiji. A onda, što imade makovo zrno na Balkanu zajedničko s dalekim Tihim oceanom?! U kakovo se to visoku i nedosežnu politiku upušta purgarsko "Hrvatsko pravo"?! To je uvodnik za H. G. Wellsa, a ne za realne zagrebačke građane.

I

Međutim danas se množaju dokazi, da je Tihi Ocean jedina prava realnost svjetske politike. Sve važnije što se u Europi zgađa zadnja dva mjeseca, odanle dobiva svoj impuls. Ondje bivaju stvari sve napetije. Azija se budi iz tisućljetnoga polusna.

Za ilustraciju toga donosimo dvije važne vijesti:

Pariš, 24. prosinca. Prema posljednjim još neprovjerenim vijestima Mongolija se prisajedinila Uniji Sovjetskih Republika. Ova je vijest registrirana od nekoliko tiskovnih agencija, ali službene potvrde do sada još nema. Pri tome treba spomenuti, da je Mongolija ovim aktom na svoju ruku poništila ugovor, kojim je bila o proglašenju kitajske republike uključena kao autonomna provincija. Sovjetska vlada sa svoje strane poništila je ugovor zaključen s Kitajem u ožujku o. g. kojim se bila obvezala, da će poštivati suverenitet Kitaja nad Mongolijom. Prema informacijama "Matina" sovjetski poslanik u Pekingu Karahan ovim je najnovijim aktom Mongolije potpuno proveo svoju misiju u pogledu boljševiziranja Mongolije.

London, 30. prosinca. "Daily Mail" londonski list s najvećom nakladom na svijetu, javlja iz Pekinga, da se ponovni rusko-japanski pregovori smatraju kao prvi znak priznanja sovjetske Rusije sa strane Japana. Nakon ovog priznanja uslijedio je savez između Rusije i Japana i Kine, koji je imao kao cilj zajedničku kontrolu na Bliskom istoku i smanjivanje inostranog utjecaja. "Daily Express" javlja, da će zapadne države u skoro vrijeme biti stavljene pred vrlo teške opasnosti na Dalekom istoku. Položaj je u Kini takav, da izazivlje zabrinutost ne samo u Sjedinjenim Državama, nego i kod svih inostranih država.

Za čitavu Aziju anglosaski blok jedna je strašna neman. Kinezi nazivaju Veliki Zapad "bijelim vragovima". Nu još strasnija neman za Anglosase bila bi Azija pod vodstvom ruskih Eurazijata.

Kad je "Hrvatsko pravo" otvorilo seriju svojih članaka o Tihom oceanu ili Pacifiku, nije htjelo gnjaviti svojih purgara. Ti članci bili su pisani za vodstvo hrvatskoga naroda. Ali ono ih je razumjelo manje, negoli naši purgari.

Jer vodstvo jednoga naroda, koje se bori za samoodređenje, mora poznavati temeljne smjernice svjetske politike. Mora ploviti s moćnim i faktičnim strujama, koje su geografski i historijski blize tomu narodu. I zemljopisni položaj hrvatskog naroda i njegova historija nerazdruživo su vezani s Velikim Zapadom.

Mali narod ne može diktirat svjetske koncepcije. Borbu proti Velikom Zapadu može poduzeti nepregledna Rusija, mistička Indija, konfucijanski Kitaj; najbolje sva tri zajedno. AH hrvatski narod u srcu Europe, iza korduna proti Sovjetima ne može i ne smije biti ekspozitura Istoka, ne će li da bude dobrovoljna i suvišna žrtva za daleku budućnost.

Kad je rumunjski seljački vođa dr. Lupu stigao u Zagreb, veliki žreci Zapada prelomili su štap nad vodstvom hrvatskog naroda. Jer u toj pojavi vidjeli su ozbiljni pokušaj ruskog prodora na zapad. To je bila strijela iz Pekinga, koja se imala zabiti u Ahilovu petu Europe.

I umah zatim zatvorio se kordun, naježio se čitavi kontinenat, izronio Pašić, Cankov i Brătianu. Tihi ocean stvorio je frontu proti Sovjetima. On od balkanskog, orientalnog Biograda stvara sredstvo Velikog Zapada. A tisućljetnoj zapadnoj hrvatskoj naciji donosi progone. Sve zato, jer je vodstvo HRSS prekinulo s historičkim tradicijama i jer naši pacifiste nisu poznavali dinamike Pacifika.

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4893, str. 1-2; Zagreb, 3. siječnja 1925.

GANDHI I DE VALERA

Povodom uapšenja Radićeva

Dva veličajna, ali skroz oprečna tipa narodnih vođa u borbi za samoodređenje stvorila je najnovija svjetska faza. Jedan tip dala je Indija, drugi Irska. U jednom oživotvorena je potenca meditativnog, intuitivnog Istoka, u drugom sva napetost vehementnog, inteligentnog Zapada. Jedan tip se zove Gandhi, drugi De Vaierà. Ova dva tipa ne dadu se kombinirati.

Jer preko ponora gledaju se Istok i Zapad. Nezavisno od Istoka otkrio je bijelac kompas, tiskarstvo, puščani prah. Doživio je još neviđeni uspon tehnike i materijalnu svoju kulturu, stvorenu mozgom, hoće silom da narine Istoku, gdje živi intuicija. Oholo gleda on na zemlje, gdje postoji starinska tehnika. Ne vidi ondje nego preslicu i starinski plug, koji valja nadomjestiti strojem. Da tamo postoji sklad između ljudske kulture i ljudske nature, da tamo nema jaza između religije i znanosti, to njega nije briga. Zapad posve je zaboravio, da od nepoznatih vremena stari i gusti Istok daje čovječanstvu jedine njegove prave vođe; nikada nije spoznao, da usprkos materijalnoj kulturi, jer bez ljubavi k bližnjemu i gluh za oproštenje, još više tisuća godina daleko stoji iza nauke Kristove.

Nasuprot Istok u bijelcu gleda surova barbara. Od Zapada vidi on samo mašine i bombe, te strahovite bojovne organe, što su izrasli na bijelom tijelu čudesne nemani.

I proti toj strašnoj tehničkoj kulturi, koja mu razara dom, unosi rat, buni ga u meditacijama o vječnim istinama, ustaje Istok na obranu svoje stare civilizacije.

Ne ustaje oružjem u ruci, već nenasilnim otporom *(non--resistance, non-violencé),* bojkotom, uskratom svakog dodira sa zapadnjaštvom. Karamčand Gandhi, nazivan od milijuna svojih indijskih pristaša Mahatma ili Velika Duša, eksponenat je tog silnog pokreta.

Slavni francuski pisac i pacifista Romain Rolland daje ovaj portret Gandhijev:

"Tamne mirne oči. Onizak slabunjav čovjek s finim licem. Nosi bijel turban, odjeven je u grubo bijelo platno, bosonog. Živi o riži i voću, pije samo vodu, spava u veži, spava malo i radi neprestano. Ništa na njemu nije napadno osim velike strpljivosti i velike ljubavi. Pearson vidjev ga g. 1913. u Južnoj Africi sjetio se na Franju Asiškoga. Gandhi je nevin kao dijete, blag i učtiv prema protivnicima, besprikorne iskrenosti. Ne voli mnoštva, ne trpi mobokracije, nedisciplinranih rulja. Dobro se ćuti tek u manjini, sretan je u samoći, gdje sluša tihi i slabi glas, koji ga vodi. Takav je taj čovjek, koji je nadahnuo 300 milijuna ljudi, potresao britanskim carstvom i inaugurirao najsnažniji pokret u ljudskoj politici od nekih dvije tisuće godina."

God. 1914. on je započeo svoj pokret za sprečavanje dodira sa zapadnjačkim životom. Kad je politika ne-kooperacije dobila silan mah, odlučio je Gandhi (1922.) da započne s uskratom posluha britanskim oblastima. Poslao je pismo podkralju lordu Readingu, u kojem mu najavlja svoju novu politiku za sljedeći tjedan.

I baš kad je pismo bilo predano, stigle su vijesti o krvavoj pobuni pučanstva u Chauria-Chaura. Ta se je revolta silno kosnula Gandhija. Kad se još bilo gdje u Indiji narod laća oružja, to on još nije dovoljno discipliniran za samoupravu *(self-government),* rekao je Gandhi. I u punoj svijesti odgovornosti za ovu revoltu, on se je sam izručio britanskim oblastima, pošao dobrovoljno u tamnicu, da okaje grijeh svoga naroda i svoj.

Gandhi je neshvatljiv za zapadne mase. On je neshvatljiv i zato strašan za britanske državnike. Njega shvaća tek nekoliko europskih umova.

Ali zato Zapad i svi potlačeni narodi Europe shvaćaju De Valeru. Taj je i u Hrvatskoj popularan. Tu postoji pače i stalno uspoređivanje s Irskom. On se je za slobodu svog naroda borio olovnim kuglicama *(bullet not ballai)* proti Velikoj Britaniji. Bori se na izmjenu istim metodama i još apstinencijom proti svojim prijašnjim drugovima, koji su sklopili nagodu s Englezima. Ali njegova pojava nije eksplozivna. Da izrade jednoga De Valeru, ginule su u krvavoj borbi tri generacije ne-

poznatih Iraca. On je moguć tek u miljeu, koji je prekaljen borbom na život i smrt. U okolini, gdje su iščupani vlastitim tajnim sudovima brbljavci, doušnici i plaćena gamad. Gdje je nemoguć zidar, koji bi pravio skrovište i o tom govorio. Gdje se ne da zamisliti služavka u službi policije. U takovoj okolini mogao se je Vaierà kriti mjesece i godine pred engleskom policijom. Mogao joj je pače u vrijeme rata uteći u Ameriku.

O De Valeri pisao sam dne 18. kolovoza ovo:

"Tajna ovoga vitkog, *asketskog* Irca leži u njegovoj krvi. Majka mu je irska aristokratkinja. Otac njegov bio je dosta glasovit španjolski artista. Misteriozna osebina keltske krvi, takozvani keltski *hwyl,* koji od ljudi pravi fanatike, od fanatika mjesečnjake, ljude sa somnambulnim zrenjem *(second sight),* u Eamonu je dobio natruhu južnjačke umjetničke krvi. Taj blijedi, delikatni Irac s gibljivim licem i bijelim rukama teolog je i učenjak. Fanatička ljubav za svoju zemlju vodi ga, ne osobna ambicija. I to svoje čustvo on tajnom keltskog *hwyla* ulijeva u čitavi rezervoar irske krvi. U krvi svog naroda živi on."

Idejno Gandhi i Vaierà nemaju ništa zajedničko. Posve su im oprečne i metode. Posve slučajno idu oba za tim, da se oslobode baš engleskog gospodstva. Ali da su oba ova divna tipa askete, neženje, suhonjavi, blijedi ljudi, to nije nipošto slučaj!

Radić nema u sebi baš ono, što je obadvjema zajedničko. A ipak je htio oba ova tipa kombinirati. Baš onako kao što je htio imati istodobno potporu Velikog Zapada i Rusije. Kao što je htio biti istodobno starčevićijanac i balkanac. Kao što je istodobno govorio o podunavskoj konfederaciji i o saveznim balkanskim republikama.

Radić propovijeda mirotvorstvo, dade se nazivati Gandhijem, piše i sam mnogo o tom velikom indijskom borcu. Ali kad dolazi Pašić, on ne čeka s nirvanskim smiješkom oko očiju dolazak Pripčevih zbira. On se ne izručuje sam oblastima poput Gandhija. On se odjednom hoće igrati De Valere! On hoće, nedosežan za policiju, boraviti usred svog naroda i izdavati direktive. Ali za takav rad osim De Valere potrebni su bili i - Irci. A Radić imao je uza se zajedničare! Imao je uza se baš onakove Irce, kakav je on De Vaierà.

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4895, str. 1-2, Zagreb, 7. siječnja 1925.

NOVA FRONTA

Napokon je izašao čavao kroz torbu. Ili bolje, pukao je čitavi zajedničarski homunkulus s pilećim mozgom i ogromnom mješinom. Iz ove prska čista žuč i žučna nečist na sve strane. Prska i na našu stranku. Mi ne ćemo krpati ove puknute mješine. Udarit ćemo ju nogom, da se brže iscijedi. Ali ćemo udariti logikom i ostatke pilećeg mozga, da homunkulus prestane buncati.

"Hrvat" od prošlog četvrtka piše uvodnik pod naslovom *Zašto se to radi?* Tu se čita i ovaj stavak:

"Zato je glavni cilj nasilnih mjera biogradskih ne toliko dobiti umjetnu većinu, jer ta je prolazna, nego razbiti narodnu slogu, jednodušnost i borbenost za hrvatske ciljeve. Kad bi hrvatski narod bio razdrobljen na mnogo sitnih grupa i grupica, to bi bio pravi uspjeh biogradskih vlastodržaca, jer bi tek onda oni mogli trajno učvrstiti svoj režim i provesti svoje osnove protiv hrvatskoga naroda.

Za taj cilj uzeli su u svoje službe razne pojedince i strančice, koje bi imale da po naručbi Biograda pomagati da se taj glavni cilj ostvari. U tom poslu rade pomagači Biograda s raznih strana. Šurmin i Drinković s vlade, Lovreković, Horvat i dr. sa strane "seljaštva", frankovci sa strane "građanstva", pučkaši sa strane "općinstva". Svi oni nastoje da razbiju stranke hrvatskom frontu i da tako utru put potpunoj pobjedi^ biogradskih vlastodržaca."

Što se tiče razbijanja hrvatske fronte, navest ćemo doslovno ono, što smo pisali dne 4. prosinca prošle godine, kad je postalo sigurno, da vodstvo HRSS ne će uopće ni da odgovori na službenu zamolbu predsjedništva Stranke prava (od 14. studenoga) "za neobvezatnu izmjenu misli predsjedništva stranaka, koje stoje na hrvatskom stanovištu". Tada smo uglavili sljedeće:

"Hrvatska stranka prava predvidjela je točno i svjetsku i balkansku situaciju, u kojoj se danas nalazi hrvatski narod.

Njezin organ 'Hrvatska misao', a zatim 'Hrvatsko pravo' prvi je upozorio na dizanje europskog korduna proti Sovjetima Ono je predvidjelo, da će čitavom Europom još jednoć, i to strašnom silom, zašumjeti val nacionalizma. Ono je znalo, da pravi i moćni predstavnici bijele rase, Anglosasi, u jačanju nacionalizma vide danas jedini uspješni protulijek protiv, za njih, strašnih bacila boljševizma.

Zato je već odavna 'Hrvatsko pravo' najavilo 'Umgruppierung' na Velikom Zapadu, na granici Istoka, na Balkanu, u Biogradu, napokon u Zagrebu.

I taj je umgrupirung već posvuda dokraja obavljen. Nije posve obavljen tek u Zagrebu. Tu žive i vode tjesnogrudni ljudi za široka vremena. I oni su sebe puni. U svojoj kratkovidnosti potcjenjuju ozbiljnost položaja. Oni negiraju istinu samo zato, jer je tu istinu utvrdila Stranka prava. Oni su bijesni i udaraju po prstima onoga, koji istinu gudi. Oni ne će ono, što je jedino spasonosno. Ne će zato, jer to hoće Stranka prava.

'Hrvatsko pravo' pisalo je kroz mjesece za orientaciju prema Velikom konservativnom Zapadu. Za snažni nacionalni program Ante Starčevića. Za zajedničku izbornu frontu svih hrvatskih stranaka proti nasrtaju i uzmaku Biograda."

Mi smo htjeli postaviti na Starčevićevom programu frontu, kojoj bi zaleđe tvorio čitavi Veliki Zapad. Radić i Zajednica nisu se htjeli s nama ni razgovarati. Mi smo pošli samostalno u izbore.

Blatili nas poradi toga, što smo to učinili, da stojimo u službi Biograda, još je ružnije nego kada bismo mi rekli, da oni ustrajući u svojoj fronti stoje u službi Moskve!

Jer njihova "fronta", sa zaleđem Rusije, dakle okrenuta prema Zapadu, danas je ludost. Ova fronta, kad bi bila i čitava, ne bi vrijedila ništa, jer dovodi čitavi hrvatski narod u unakrsnu vatru čitave Zapadne Europe i Biograda! Tko ne vidi, da takova fronta, pa bila ona kako jedinstvena, danas dovodi čitavi hrvatski naraštaj u katastrofu, taj se sastoji od pilećeg mozga i ogromne torbe žuči.

Mi idemo u izbore, stojeći na čisto nacionalnom programu Ante Starčevića i na društvenim principima Velikog Zapada. Ne idemo zato, da razbijamo staru i posve nepodesnu frontu, već da stvorimo novu i svrsishodnu! Da stvorimo barem jezgru za čisto zapadnjačku i nacionalnu frontu.

I mi smo proti pojedincima, sitnim grupama i grupicama. Tražimo povjerenje čitavog hrvatskog naroda na historičkom tlu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Tražimo povjerenje na temelju 60-godišnje neokaljane prošlosti Hrvatske stranke prava, koja nije nigda primila vlast iz ruke tuđinca. Nema danas nikoga, tko bi toga povjerenja bio dostojniji od naše stranke, u čijim redovima se bore muževi, koji su zbog hrvatstva prosjedili više godina u tamnicama, nego što su zajedničari prosjedili dana na biogradskim ministarskim stolicama.

Dade li nam hrvatski narod svoje povjerenje, (a valja ga ne će dati Pripcu, Davidoviću ili Trumbiću), obavljena je bezuvjetno nužna promjena hrvatske fronte u roku od 12 sati dne 8. veljače ove godine. U zaleđu stajat će joj Veliki Zapad. I katastrofalan poraz Radićev, bit će pretvoren u odlučnu pobjedu.

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4898, str. 1-2; Zagreb, 10. siječnja 1925.

PAEASITI

"Slobodni graničar" kao uš

Jasno je kao sunce bez mrlja, da je Obznana proti HRSS-i plod svjetske napetosti između Sovjeta i anglosaskog bloka. Jasno je, da se makovo zrno nalazi u svjetskom žrvnju, u koji je dospjelo krivnjom Radićevom. Jasno je, da Hrvatske ne mogu spasiti oni, koji ju i nadalje guraju među mlinske kamene. Da ju ne može spasiti skupina cvilidreta i zajedničarskih Jeremija, već muževi, koji su u stanju da odmaknu jedan mlinski kamen, strašni kamen sumnje na Zapadu.

Buncanje o jedinstvenoj fronti danas je dvostruka laž i glupost. To je nezgrapan švindel onih jadnika, koji više ljube sebe, više mrze Stranku prava, nego što ljube hrvatsku domovinu. To je zajedničarski švindel!

Takova fronta sa zaleđem Rusije, kakovu su sastavili Radić i zajedničari imade nestati. Imade ustupiti mjesto novoj fronti sa zaleđem Velikog Zapada. Imadu se odstraniti generali, koji su skrivili čudo od sramote, te se orientalni Biograd danas smatra predziđem Velikog Zapada, a tisućljetna zapadna i katolička hrvatska nacija da izgleda kao ekspozitura Istoka.

Još je veća sramota i bezočnost, da oni isti ljudi, koji tvrde da Hrvatska stranka prava u interesu ove i ovakove kobne fronte nije smjela postavljati svojih listina, da ti isti ljudi postavljaju svoje vlastite kutije.

Zajedničari odbili su (početkom prosinca) kao i HRSS svaki razgovor s nama o zajedničkom istupu na izborima. Oni su stvorili svečani zaključak, da ne će postavljati svojih listina već će glasati za HRSS. Sedmorica njih došlo je na listine HRSS. Ali prije par dana oni su u Varaždinskoj županiji i u gradu Zagrebu postavili svoje vlastite listine! Pljunuli su na svoj zaključak. Razbili su sami svoju famoznu frontu. Ovim svojim istupom viču oni jasno za svakoga: Spasi se, tko može! To je poklik razbijene fronte u divljem bijegu.

A nas, koji smo dne 11. prosinca, dakle dva tjedna prije Obznane stvorili zaključak, da idemo nezavisno u izbore, ovi jadnici u divljem, paničkom bijegu sa svoje fronte usuđuju se još nazivati Iješinarima!?

Dne 11. o. mj. držala je HZ svoje vijeće. Tu nas je napala ona mješina od biogradskog ministra dr. Ivica Kovačević. O njemu drugi put. Ali tu nas je napao i onaj otrovni škorpion iz Nove Gradiške, pokretaška slavjanska perjanica od davnine, dr. Milovan Zanić. On je u smislu svog govora napisao u svom "Slobodnom graničaru" (dne 10. o. mj.) i članak pod naslovom *Lješinari.* Tu se među inim čita i ovo:

"Vidimo međutim da je i među Hrvatima dosta političkih dešperatera i špekulanata, koji na Obznani, na sili učinjenoj na HRSS, na tomu, da će se odnijeti kutije HRSS, temelje svoje kandidature i nadaju se uspjehu na izborima.^

Sto to čine pojedinci politički dešperateri poput Šurmina, Drinkovića i Lovrekovića, koji su pljunuli na svoju prošlost, još kako-tako, ali je jadno da su se našle i dvije stranke, koje hoće da ih se smatra hrvatskima, a koje samo na Obznani, tom PP nasilju osnivaju svoje kandidature.

To je Pučka stranka (popovci) i Stranka prava (frankovci). I jedni i drugi nemaju nikakova oslona u narodu. Ni jednoj od njih ne bi palo na pamet da kandidira kod ovih izbora, kad bi narod mogao slobodno glasovati, jer baš nikakova uspjeha imali ne bi.

Zato nisu ni mislili na kandidature, dok se iz Biograda nije počelo javljati, da će se izdati Obznana, da će se rastjerati HRSS i da će se odnijeti kutije Seljačke stranke. Tek onda zaključili su i frankovci i popovci da kandidiraju u svim županijama.

Biograd ne samo da proti frankovačke i pučkaške listine i proti njihove agitacije ništa ne poduzima, nego te listine svakim načinom podupire, upozorujući direktno, da Obznana nije izdana protiv svih Hrvata i da ima Hrvata i pod drugim strankama.

I radi toga su kutije Pučke stranke i frankovaca baš ono isto, što su i kutije Pašićeve i Pribićevićeve. I jedne i druge osnivaju se na protuzakonitoj Obznani, na protuzakonitom rastjeravanju HRSS, na ostalim nasiljima režima; i jedne i

druge ne priznaju suverenitet narodne volje i hoće da tu volju na izborima iskvare.

Zato, ako dođu u sela agitatori frankovaca i pučkaša pa budu svijetu govorili, da glasuju za njihove kutije, kad ne može za HRSS, jer da su i to kutije hrvatske, valja im reći, da su to kutije baš takove kao i Pašićeve, jer ruše jedinstveni hrvatski front i slabe hrvatsku borbu, i da te kutije zato ni jedna hrvatska kugljica pasti ne će.

To su gavrani i Iješinari, koji se skupljaju, čim nanjuše da će biti krvi. I oni se skupili, tek kad se je javilo da će se rasturiti jedinstveni front hrvatski, kog predstavlja HRSS, javili su se, da ugrabe plijen."

Ne znamo ništa od toga, da pučkaši hoće, da ih se smatra hrvatskom strankom. Ako to hoće, nemaju prava na to. Njihova nedavna prošlost je jugoslavjanska, baš kao i ona Davidovićevih tribunaša pod vodstvom zubara-Pavelića. Mi niti smo bili, niti ćemo ikada biti Jugoslavjani. Mi ne poznamo i ne priznajemo "Jugoslavije". Naša je lozinka Bog i Hrvati, pa Hrvatska Hrvatom.

Pod tom lozinkom polazimo mi u izbornu borbu proti svima i svakomu, proti biogradskoj vladi, proti Pripcu dripcu, a bogme i proti slavjanskom graničaru Žaniću.

Milodar, što ga je taj Zanić dobio kao kandidat na listini HRSS-e, ne ovlašćuje ga nipošto, da bestidno laže.

Sto Biograd na nas ne proteže Obznane, to nije nipošto njegova milost, već je to zasluga našega nacionalnog programa. Da su Radić i HRSS pravaši, ne bi im pala ni vlas s glave. Biograd nas ne goni en bloc (pojedinačno i te kako nas goni, ali mi zato ne cvilimo kao zajedničarske cvilidrete), jer nas ne može i ne smije goniti! Ne mogu se istodobno udariti Obznanom Hrvati orientirani prema Istoku, prema Rusiji, i Hrvati orientirani prema Velikom Zapadu. Naša stranka je danas nepovrediva sa strane vlasti. To je ujedno putokaz za čitavi hrvatski narod. To je dokaz, da je Starčevićev program najjača hrid proti svim balkanskim burama i nepogodama. Na njoj treba izgraditi novu frontu.

Mi nismo gavrani i Iješinari. Tako daleko može se zaboraviti samo pokvareni zajedničar i ćoravi mandatolovac. Jer on tim istim riječima naziva HRSS-u *strvinom. A* HRSS nije nipošto strvina, već živi i jaki organizam. Zdravi organizam, kojemu je tek mozak utopistički. Zdravi organizam, jer mu je embrio ili zametak pravaški. Najbolji dokaz za njegovo zdravlje i jakost leži u tomu, što je, bez opasnosti za svoje zdravlje, mogao na svojem tijelu podnijeti kroz godine brojne i različite parasite. Kao siti klopovi i krpelji na njemu vise zajedničarski bivši ministri. Kao gladne uši na nj se popeli aspiranti na ministarstva. Taj organizam ugojio je nanovo dr. Trumbića, ali još nije zasitio najmlađu svoju uš, dr. Žanića. I zato ona grize na sve strane.

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4904, str. 1-2; Zagreb, 17. siječnja 1925.

NADRIKIPARI

Hrvatski narod nije od sadre!

Dne 29. prosinca, uoči uapšenja vodstva HRSS, mi smo pisali uvodnik pod naslovom *Moralna dužnost.* To je bio neke vrste apel na sve one inozemne muževe, koji nose moralnu odgovornost za zlo, u koje su god. 1918. uvalili hrvatski narod. Napose apostrofirali smo dva Engleza, Wickham Steeda i Seton Watsona.

U tom članku može se čitati i ovaj stavak:

"Sto jugoslavenski problem unutarnje organizacije nije još riješen, tomu je prema Steedu najviše kriv Pašić, Sonino i Orlando. Bože sačuvaj, da su tomu možda krive dvije različite historije, koje se preko noći ne dadu stopiti u jednu. Dvije različite narodne duše, kojih Steed ne pozna. Jer da ih pozna, ne bi bio Jugoslavjanin, to jest neprijatelj hrvatstva i srpstva. Ne bi se u naponu svoje silne moći bio usudio *s* ta dva naroda postupati kao s dva neznatna kunića. Ne bi si bio zamišljao državu SHS, u kojoj više nema nijednog Hrvata, nijednog Srbina, već sami Trumbići i Davidovići."

0 Setonu Watsonu pisali smo mnogo puta. Zadnji put dne 25. listopada, kad je dohrlio u Biograd, da spasi Davidovićevu vladu. Tada smo rekli o njemu ovo:

"To je čovjek, koji je mnogo skrivio i hrvatskom i srpskom narodu. Jer on je bio najgovorljiviji zagovornik stvaranja 'Jugoslavije' u inozemstvu. Njemu su hrvatski i srpski narod kunići, s kojima on pravi svoje učenjačke eksperimente. Zabio si je u glavu, da se baš na ponoru Istoka i Zapada, na granici Europe i Balkana, katoličanstva i pravoslavlja, Tomislavove države i Dušanova carstva dade stvoriti ideal od države. I od toga on ne popušta. Zaludu se koprcaju kunići. On ih hoće žive rezati i od dva kunića načiniti jedinstveni živi monstrum."

1 taj čovjek doista ne popušta u svojem "znanstvenom" ludilu. On ne osjeća nikakove moralne odgovornosti, nikakove moralne dužnosti prema hrvatskom narodu. On bunca o Jugoslaviji, naglašuje nedjelivost države, preporuča sporazum. On ne priskače u pomoć Radiću i HRSS-i, na koje se je survala državna vlast. On priskače u pomoć jugoslavenskim sisarima, koji vise o vimenu države, koji se tove od vidovdanskih, pa kosovskih vizija, koji od kamena prave Kraljevića Marka, kao da ih nema dosta živih, što oru drumove.

Prekjučer donio je "Obzor" kabelogram, a po njemu "Jutarnji list" brzojav, koji glasi ovako:

"New York, 19. siječnja. Izložba djela Ivana Meštrovića u Brooklynu zaključena je pred par dana.

Jučer je otvorena druga Meštrovićeva izložba u samom New Yorku. Udruženje 'American-Jugoslav Society' priredilo je preksinoć veliki banket u počast Ivanu Meštroviću i Seton Watsonu, koji je stigao ovamo pred kratko vrijeme. Banketu je prisustvovao lijepi broj najodličnijih ličnosti New Yorka. Na banketu govorili su američki general Bliss, prof. Pupin, Meštrović, Seton Watson.

Ivan Meštrović u svojem govoru istaknuo je svoje hrvatsko seljačko porijeklo. Žali što se hrvatskim seljacima, trećini pučanstva cijele države nastoji onemogućiti da manifestiraju svoju slobodnu volju na izborima. G. Meštrović najodlučnije pobija glasine, koje se kuša proširiti u američku javnost, da je hrvatski seljak boljševik. Hrvatski seljak nije boljševik, kao ni srpski. Na koncu je g. Meštrović dao izražaja svojoj nepokolebivoj vjeri u pobjedu pravog jedinstva u boljoj budućnosti.

Iza g. Meštrovića uzeo je riječ gosp. Seton Watson, koji je u opširnom izlaganju prikazao postanak Jugoslavije. Naročito je naglasio suprotnost dvaju mentaliteta, Zapada i Istoka, borba, koja je glavni uzrok sadanjih kriza u Jugoslaviji. Gosp. Seton Watson u daljnjem toku svoga govora naglašuje nedjeljivost države i preporuča sporazum. Na koncu je podvrgao naročito oštroj kritici sadanji režim i njegove metode."

Za one, koji ne znaju tko je Meštrović spominjemo, da je on kipar, jugoslavjanski nadrikipar. Stekao je slavu u vrijeme rata, kada je Antanta od svake buhe, koja je k njoj priskočila, pravila slona. U Meštrovićevim motivima nema ništa hrvatsko. Njegove umjetničke vizije isto su tako jugoslavjanski bljutave i čađave kao i političke koncepcije Setona Watsona. U njima dominira nekrofilija, nagnuće prema mrtvacima.

I oba ova Jugoslavjanina, jedan hrvatskog, drugi škotskog podrijetla, ne usuđuju se ni zinuti u korist Radića i vodstva HRSS-e. Ne usuđuju se ni zinuti o pravu samoodređenja. Ne usuđuju se to učiniti ondje, gdje je niknula krilatica Wilsonova!

Nasuprot bunca Meštrović "o pobjedi pravoga jedinstva" i valjda to jedinstvo već i vidi u dvjema torbastim vimenima na grudima jedne od njegovih hermafroditskih aveti. A Watson gudi o nedjelivosti države, premda u njoj vidi suprotnosti Zapada i Istoka!

Crn se oblak laži spustio nad hrvatski narod. Vidi se to i odatle, što Meštrović mora pobijati glasine u američkoj javnosti, da je već i hrvatski seljak boljševik! Hrvatski seljak sam će temeljito pobiti ove glasine dne 8. veljače 1925. On će ih pobiti najbolje, ako glasuje za Stranku prava. U tom slučaju pobiti će i one, koji su prijatelji Radićevoga "branitelja", a ne brane Radića, kad bi ga najbolje mogli braniti. Pobit će sve jugoslavjanske plasticare, koji misle da su hrvatski i srpski narod od sadre, iz koje će oni praviti model jugoslavjanske nadnacije.

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4909, str. 1-2; Zagreb, 24. siječnja 1925.

NE ĆE IH OBRANITI!

S njima hajd' pod pete!

Drago mi je! Počela je "Slobodna tribuna" predprošle subote. Nastavio je "Hrvat" ove subote. Suga i guba oko zubar--Pavelića, rasa prokletnika od 5. prosinca 1918. ide rame o rame s republikanskim poldrug litrama i slavjanskim trumbentama kod "Hrvata". Prekjučerašnji "Hrvat" donosi ovaj napadaj:

"Nemojte se ljudi smijati, kad čujete glas, tko je ta pravaška korenika i cepika, koja dnevno tumači nauku Antuna Starčevića u 'Hrvatskom pravu'.

To je dr. *Milan Sufflay*.

Jest, nemojte se smijati. To je zbilja dr. Milan Sufflay, najodurnija figura, što ju je barun Rauch dobio od mađarske vlade kao poputbinu, kad je preuzeo banstvo. I tu najodurniju figuru je sebi frankovačko vodstvo uzelo za službenoga tumača svoje politike.

Dr. Milan Sufflay je izvrstan rodoljub. O tom nema sumnje. Ali ne rodoljub hrvatski, nego mađarski. Mađar od glave do pete po osjećaju, ispunjao je u vrijeme Austrije vjerno i točno svoju službu, koju mu je Pešta povjerila. U tu ga je svrhu mađarska vlada mimo volje mudroslovnog fakulteta imenovala profesorom zagrebačkog sveučilišta, kao i Khuen-Héderváry dra. Gjuru Surmina. I Sufflay je vjerno vršio službu mađarskog rodoljuba. Gdje god je trebalo ustati protiv Hrvata, tko je ustao?

Dr. Milan Sufflay.

Ded'te, pravaši Hrvati, pozovite toga gospodina, koji vas danas uči pravaštvo, neka iznese jednu jedinu svoju radnju, u kojoj je on za vrijeme Austrije branio Hrvatsku i hrvatsko stanovište. - Ne će vam moći prikazati ni jednu jedincatu.

Pitajte, pravaši Hrvati, koliko je taj današnji vaš branitelj štoviše i kandidat Hrvatske stranke prava u dva kotara,

napisao članaka i rasprava protiv Hrvata? - Na kilograme ćete ih naći.

I toga odlučnoga Mađara i prijatelja Hrvata utoliko, ukoliko oni dolaze u račun Mađarima, učinilo je vodstvo frankovačke stranke svojim tumačem u glasilu svojem.

Otvorite oči, ljudi, i ne dajte se zavaravati!

Isprva je taj čovjek pisao uvodnike bez svoje šifre 'Š'. Ali kad ga je frankovačko vodstvo uvelo i u egzekutivni odbor stranke i kad je vidio, da se nitko od nas pravaša ne sjeća njegove mađarske, protuhrvatske rabote za vrijeme Austrije, usudio se izaći i sa šifrom 'S'. I sad taj Mađar vodi glavnu kampanju protiv Radića, protiv Trumbića, protiv HRSS, protiv HZ u vašem listu. - U čije ime? - pitajte ga. - Za koga? - Za Mađare? - Bome za Hrvate ne.

Dokle ćete dati sramotiti svoje pravaštvo po jednom Mađaru?"

Zakasnile su krastače! Trebale su ovaj napadaj iznijeti god. 1921. Ovako ih je temeljito pretekao državni odvjetnik. Jer sve glavno, što ovdje iznosi "Hrvat", gotovo od riječi do riječi govorio je dne 25. lipnja 1921. državni odvjetnik Urbany. Govorio je to pred Velikim senatom Sudbenog stola u Zagrebu. Govorio je to nakon mog obranbenog govora. Nakon što me je temeljito optužio da radim "na uskrišenju Tomislavove države". I sud me je zbog toga osudio. Ne za špijunažu, kako laže "Slobodna tribuna", već radi veleizdaje. Osudio me je na temelju mog vlastitog priznanja!

Proti svemu, što "Hrvat" iznaša, branio sam se tada na sudu. Moj obranbeni govor od 23. i 24. lipnja g. 1921. donesli su u opširnom izvatku "Hrvatska misao" (2. srpnja 1921.) i "Slobodni dom" (5. srpnja). Ovdje donosim (prema "Hrvatskoj misli") samo jedan stavak iz moje obrane.

"Na pitanje volanja dra. Gjermanovića odgovara dr. Sufflay da je g. 1917. sudjelovao u Pešti kod rješavanja hrvatske krize. On se je natjecao s Pribićevićem i drugovima u unionizmu, ali im nije bio dorasao. Tada se je radilo o hrvatskom kurzu pod lozinkom Hrvatska Hrvatima. Imala se je postići baza za reviziju nagode in melius, što bi bila jedna etapa do trializma. Ali Tisza bojao se hrvatskog kurza baš radi trialističke tendence. On je s protivnicima imao održati jedinstvenu ugarsku državu i bio je glavni uzrok, da hrvatski kurs nije uspio.

Na dalnje pitanje odgovara da je profesorom pomoćnih znanosti historije, ali nije predavao, jer su ga đaci (g. 1908.) bojkotirali. On je naime znanstveno dokazao, da je jedna listina kralja Krešimira falsifikat, što su izrabili njegovi neprijatelji, da ga ocrne. To im je i uspjelo, premda je bio ljubimac prof. Šmičiklasa. Poslije je (pod Tomašićem) protiv svoje volje premješten k vladi. Oduzeo sam Hrvatima jedan falzifikat', veli optuženi, 'ali hrvatska povijest nije zato postala manje slavna. Za tu mrtvu listinu kralja Krešimira dajem eto živi dokumenat, ovu optužnicu, koja me tuži, da hoću uskrisiti Tomislavovu državu.'"

Ako su hrvatski Zagorci i kajkavci Madžari, onda sam dakako i ja Madžar. Sedam poznatih generacija mojih pređa živjelo je i umiralo na hrvatskom tlu. U Zagorju stekli su oni u XVII. vijeku plemstvo.

Nije sramota biti Madžar. Ali je sramota, da se preko lista, koji se zove "Hrvat", penje dalmatinska rasica na grbaču hrvatskog naroda. Da se iza toga lista sakrivaju podlaci, koji blate čovjeka radi njegova držanja u državi, koje više nema, jer ne znaju ništa slagati hrvatskom narodu proti njegovu držanju u državi, koja je tu.

Bio sam onda i jesam sada proti svim hrvatskim slavosrbima. Bio sam onda proti slavosrpskoj koaliciji i proti svim slavosrpskim banovima. Bio sam im tako opasan, da me je ona banska gnjida Skerlecz u sporazumu s protektorom svih slavosrba, grofom Tiszom god. 1915. predala u vojsku. Dok su svi sveučilišni profesori, ako su bili i časnici, bili egzimirani od vojne službe, ja sam kao prosti baka, regrutiran u studenomu 1914., morao u ožujku 1915. pridoći.

Sedmu godinu lebdi sjekira državne vlasti nad mojom glavom. Jednom je već zasjekla. I u času, kad Biograd proti Radiću iznosi "ugovor s mađarskom vladom", kada "Balkan" objavljuje hajku na pravaše, "Hrvat" obnalazi shodnim, da me proglašuje "izvrsnim madžarskim rodoljubom"! Radi podlije od "Riječi", koja me je god. 1921. napadala, posve jednako, tek poslije uapšenja.

Na jednake napadaje državnog odvjetnika i Pripčeve "Riječi" ja sam odgovorio mukom i prezirom. Oni su bili za to plaćeni od države. "Hrvat" to čini badava!

Radi koga to čini! Zar radi Radića i HRSS-e?!

Ja ne napadam Radića. Još manje HRSS, tu krv pravaškog narodnog srca. Ja sam Radića branio u brojnim člancima. Ja sam godine 1921., dok je još Zajednica odozgo gledala na Radića, prvi izjavio pred sudom, da on predstavlja hrvatski narod (Radić je tada bio pravaš!). Trumbiću je on tada predstavljao "zavedenu masu". Ja sam Radića kušao obraniti umah nakon pada Macdonaldova. A kad bih danas i kritizirao Radića, bio bih mu daleko manje pogibeljan od njegova "branitelja" Trumbića!

Toga mogula svih rasica, junaka od Rapalla, prvog jugoslavjanskog ministra, koji je hrvatski narod nazvao "zavedenom masom", jednog od glavnih grobara hrvatske slobode, njega napadam ja. Napadam sve gubavce i čitavu rasu prokletnika, utjelovljenu u zubar-Paveliću. Napadam sve hrvatske krapove i cvilidrete, na kojima raste mahovina i koji se deru i cvile, kad bi morali stisnuti zube, ako ih imadu.

Činim to pod početnim slovom svog prezimena, ne pod tajnom šifrom. Činim to zato, jer stojim na stanovištu, na kojem i Radić, da za napadaje treba preuzeti i ličnu odgovornost. Izabrao sam taj čas sada, kad je prestala idila i kad dolazi vrijeme strahovitih sukoba. U tom me zacijelo ne će sljediti "Hrvat".

On donosi napadaj, koji izgleda, kao da je potekao iz pravaških krugova. Svi pravaši pljuju na ovaj napadaj. Oni znadu da ovaj i svi budući napadaji na moju osobu imadu samo jednu svrhu, da obrane velikog mogula Trumbića i gubavca zubar-Pavelića, koji su zarazili Hrvatsku zajednicu i HRSS-u, koji su survali već jednoć hrvatski narod u pakao, a sada lažu, da će ga odvesti u nebo! Na dnu pakla im je mjesto! Pod nogama, ne na grbači hrvatskoga naroda! I od toga ih ne će obraniti "Hrvat", pa izmislio on, da sam ja glavom Madžar Horthy ili Židov Trockij!

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4910, str. 1-2; Zagreb, 26. siječnja 1925.

UOČI IZBORA

Ognjeni stup pravaštva

Sutra su izbori! Muževi, koji su usprkos dvadesetgodišnjoj slavosrpskoj gnjusnoj raboti, usprkos jugoslavjanskom nebu i balkanskom paklu ostali nepokolebljivi pravaši, glasovat će listom za kutije Hrvatske stranke prava. Njihovi glasovi bit će sjeme, koje pada na plodno tlo. Iz tog sjemena brzo će izbujati deblo hrvatske slobode. Jer i klima za bujni rast vanredno je povoljna.

Hrvatski narod u krvi svojoj, u duši svojoj jest pravaš. Hoće li živjeti samosvojno, bez tutora, on to mora postati i formalno.

Ne će li, da bude satrt, ne od Biograda, jer taj je za to preslab, već od čitave Zapadne Evrope, on se mora postaviti i formalno na društvene principe Zapadne Evrope. Mora prionuti uz svoj stari program, program Ante Starčevića!

Da je Radić ostao pravaš, da je HRSS i formalno ono, što je ona u svojoj duši, Obznana bi bila nemoguća. Nijednomu članu HRSS-e radi njena programa ne bi tada mogla pasti ni vlas sa glave!

Hrvatska stranka prava radikalnija je od HRSS-e u državopravnom pogledu. A ipak ju Obznana ne može doseći! Stranke prava ne smije Biograd "rasturiti!" Njezine kutije su za nj "neprikosnovene".

Jer Stranka prava konservativna je u socijalnom pogledu. Ona radi u smjeru historičke evolucije, a ne u smjeru socijalne revolucije. Ona je u državopravnom sukobu s Biogradom, ali nije u sukobu s društvenim poimanjem Velikog Zapada. Ona sluša glas hrvatske historije, religije i kulture, ali ne lovi utve zlatokrile daleke budućnosti. Ona ne će, da hrvatski narod bude u sadašnjosti ostrvo izopćenih, na koje sa sumnjom gledaju i susjedi i Veliki Zapad. Ona hoće, da hrvatski narod bude sustavni dio velikog mozaika zapadnoga društva i zapadne civilizacije. Ona ne će dopustiti, da se hr-

vatsko nacionalno pitanje komplicira socijalnim natruhama, koje mogu postati kobne za više hrvatskih naraštaja.

Spor između Istoka i Zapada, između azijske lige, kojoj se na čelo guraju ruski Sovjeti, i između angloameričkog bloka tek je u začetku. Taj spor bit će karakteristika čitavog 20. vijeka. Taj spor je strahovit. On će jenjati i bujati, ali prestati ne će do konačnog sloma. Na kocki je sudbina čitave bijele rase. A ta rasa imade danas još, i za nekoliko generacija, strašnu energiju.

U taj svjetski žrvanj dospjelo je Radićevom politikom hrvatsko makovo zrno. Ne promijeni li Radić i HRSS-a svoje politike u čisto pravaškom smjeru, bit će satrti. Bit će smljevena najdivnija domovina čitavog planeta. Jer ona se nalazi usred sfere anglo-američkog bloka, a nije nipošto u mozaiku eurazijske lige. Ona se nalazi između raznih Fasica, Horthya, Bratianua, Cankova, Mussolinija i Ahmed-Zogua.

Na svakom drugom temelju osim na pravaškom ići danas u boj za samoodređenje hrvatskoga naroda, znači jurišati na vjetrenjače, znači glavom udarati o debeli zid.

Građani i seljaci, koji su usprkos dvadesetgodišnjoj gnjusnoj slavosrpskoj raboti, usprkos jugoslavjanskom nebu i balkanskom paklu ostali pravaši, dobro su radili. Bili su i jesu poput ognjenog stupa iz *Biblije,* koji hrvatski narod vodi u Obećanu zemlju.

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4920, str. 1-2; Zagreb, 6. veljače 1925.

9fid

IZBORI U ZAGREBU

Golema pobjeda HRSS-e

Izbori su prošli. Kako su prošli u čitavoj državi SHS, kako su prošli u Banskoj Hrvatskoj, o tomu još nema posve točnih podataka, dok ovo pišemo. Ako su svagdje, gdje je HRSS kandidirala, stajale njezine kutije (a u glavnomu su stajale), onda je sigurno, da je HRSS tu posvuda tukla sve druge stranke hametom kao obično.

Ali kako su izbori prošli u glavnom gradu svih Hrvata, to znamo točno. Tu su izbori bili posve slobodni. Stajale su sve kutije. I tu je HRSS tukla sve ostale hametom.

Jer o tom nitko ne dvoji, da je u Zagrebu iznijela golemu pobjedu HRSS, a ne njezin rasni klop Trumbić. Mislimo, da ni on sebi ne utvara, da je u Zagrebu on nosio HRSS-u. To bi bilo baš tako, kao kad bi buha na tijelu jednoga pilote u aeroplanu tvrdila, da je ona digla i pilota i aeroplan nebu pod oblake. U Zagrebu tukao je Radić, koji se na listini Trumbićevoj zove Košutić i Krnjević. Mislimo, da i to zna Trumbić, pak će iz toga potegnuti konsekvencije.

Mi pravaši pošli smo u izbore samostalno. Nije nam žao. Volimo poraz, nego da glasujemo bilo gdje, a pogotovo u Zagrebu za Trumbića. Volimo poraz, nego mandate od milosti. Volimo brojiti svoje glasove, pa ako ih je i malo, nego operirati crnogorskom tlapnjom: nas i Rusa imade jedno more!

To, što se je dogodilo u Zagrebu nama, bilo bi se dogodilo svakoj hrvatskoj stranci, koja nije HRSS. Zajednici na primjer bilo bi se dogodilo još i gore. Ona bi bila i vidljivo posve iščezla s lica zemlje. Ovako nje i HRSS-e imade jedno more, na kojem momentano pliva jugoslavjanska trumbenta.

Mi nismo očekivali mandat ni u Zagrebu. Ali smo ipak izgubili u Zagrebu više, nego što smo očekivali. Izgubili smo prema izborima od god. 1923. skoro 4000 glasova! Sve ih je progutala HRSS! Zacijelo nijednoga Trumbić! A bogme ni zu-

bar-Pavelić ne, odnosno Davidović, koji je nešto porastao glasovima novopečenih glasača.

Mi bismo voljeli, da smo izašli u staroj snazi u Zagrebu. Ali kvalificirana naša snaga prešla je u kvantitativnu HRSS. Nije ni ondje izgubljena. To je tek znak, da je naš purgar postao nestrpljiv i da kuša na sve moguće načine da se oslobodi pakla. Ide s većinom. U nebo ne će doći, dok je Trumbić u toj većini.

Onima pako, koji su udarili ili će udariti u indijansku dreku, da je "Hrvatska stranka prava" hametom poražena u Zagrebu, velimo ovo:

"Stranka prava" vršila je i kod ovih izbora svoju dužnost prema hrvatskom narodu i dobro ju je vršila. I ona je pridonijela mnogo k tomu, što su stajale kutije HRSS-e i omogućila ovoj pobjedu. Nedavni članak "Balkanov", u kojem ovaj traži, da ostanu kutije HRSS-e, e se ne bi ojačali prokleti frankovci, dovoljan je dokaz za to.

Velimo im i ovo:

Izbornici u Zagrebu nisu zacijelo zato bacali svoje kuglice u kutiju br. 8, da se tuče već sto puta mrtvom proglašena "Hrvatska stranka prava", nego zato, da se dokine biogradsko nasilje. Oni, koji su pobijedili kod izbora, neka ne žive od poraza "Stranke prava" na štetu, već od vlastite pobjede na korist hrvatskoga naroda!

Hrvatsko pravo , XVII, br. 4921, str. 1; Zagreb, 9. veljače 1925.

VELIKI SUZANJ

Mali branitelj

Kod Zagrebačkog sudbenog stola zatvoren je Stjepan Radić, predsjednik HRSS-e, vođa hrvatskoga naroda. Zahvatio ga je svjetski žrvanj, jer on je kušao biti više nego nacionalni vođa. Pokušao je reformirati čitavu bijelu rasu, koju je svjetskim ratom stigao strahoviti živčani potres.

Proti sanjaru budućnosti diglo se je prastaro naslijeđe. Digla se čitava java sadašnjosti, koja se voljko osjeća i preže pred temeljnim promjenama socijalne strukture. To je redovita sudbina reformatora. Nije ju teško bilo predvidjeti i ja sam još 24. travnja prošle godine u "Hrvatskoj misli" napisao ovu izreku: "Radić sam može doživjeti slom, ali taj će biti tek prividan. Njegovo ime već je danas ušlo u svjetsku historiju i ostat će ondje zavazda."

Radić je danas sužanj. Za koji mjesec možda i kažnjenik, robijaš! Njegovi korijeni u hrvatskom seljaštvu, u hrvatskom narodu još su podjednako silni i zdravi. Ali po krošnji njegova stranačkog debla brste već koze. Parasitne biljke i rasne gljive najezdnice prijete da prekriju i da osuše deblo.

U biogradskoj "Politici" dao je Trumbić nakon izbora (dne 12. o. mj.) intervju. Taj intervju prenio je i "Obzor". Kako nije nigdje demantiran, smatram ga autentičnim. Glasi doslovno ovako:

"Poslije konferencije vaš dopisnik zadržao se je kratko vrijeme kod dr. Trumbića i upitao ga je o instrukcijama koje su dane dr. Policu i Pavlu Radiću pri polasku za Biograd. Dr. Trumbić je bio vrlo rezerviran i izjavio je samo to, da postoje raniji pogledi g. Radića na opću političku situaciju u zemlji, u okviru kojih će članovi HRSS i Hrv. zajednice voditi svoje razgovore na konferenciji opozicijonog bloka. Dr. Trumbić je naglasio da HRSS stoji u pogledu dalje akcije na stanovištu deklaracije Ljube Davidovića: parlamentarni režim, poštena uprava i sporazum i pri tome je izjavio da Hrvati ne će nikada napustiti rad na sporazumu. Čitav rad opozicije, koja je

sada najkompaktnija razvijati će se na parlamentarnom terenu, i nema ni govora o kakovoj parlamentarnoj apstinenciji. Na konferenciji će se pretresati i pitanje imuniteta narodnih poslanika HRSS. Tom prilikom iznio je g. Trumbić jedno mišljenje, po kome vlada namjerava zadržati dr. Mačeka i drugove u internaciji da bi omogućila sebi nesmetani rad u verifikacijonom odboru i prilikom izbora privremenog predsjedništva parlamenta. Dr. Trumbić drži da su vijesti o pritisku vlade u narodu i nepuštanje interniranih u uskoj vezi sa vladinom parlamentarnom akcijom, i da ne bi bilo čudo ako bi vlada u smislu te akcije pohapsila još nekoliko poslanika opozicijonih grupa.

Na kraju je vaš dopisnik upitao dr. Trumbića da li je posjetio g. Radića poslije izbora. Dr. Trumbić mu je odgovorio da je g. Radića posjetio, ali da s njim nije mogao da govori ni riječi o političkim stvarima jer je sud odlučio da nikome ne dozvoljava takove razgovore.

Prije polaska dr. Trumbića, vaš je dopisnik upitao ga još i šta misli o vijestima koje se pronose po gradu o sondiranju terena za sporazum između HRSS i Radikalne stranke. Dr. Trumbić je bio tim pitanjem iznenađen i odgovorio je, da će te vijesti biti u vezi sa nekim novinarskim kombinacijama koje su se u posljednje vrijeme širile."

Dvojimo, da je to, što je Trumbić ovdje izjavio o parlamentarnom režimu, poštenoj upravi i sporazumu, danas još stanovište Radićevo i vodstva HRSS-e. Znamo, da je Radić još dne 19. listopada prošle godine izjavio ovo: "U slučaju da se povrati PP strahovlada, zastupnici HRSS-e će ostaviti skupštinu i više nikada ne će se u nju povratiti."

Tako izgledaju autentični "raniji pogledi g. Radića na opću političku situaciju u zemlji". Ali Trumbić brsti po njima kao koza. On se tovi na onim ranijim pogledima, koji njemu konveniraju. On ne kani "nikada napustiti rad na sporazumu". On je pače tako hrabar, da je voljan s gingavim Davidovićem na tom sporazumu raditi tako dugo, dok se Radiću u tamnici sedam puta ovije brada oko stola.

To, što Radić danas misli, toga, hvala Bogu, on nije u stanju saznati. "Jer sud je odlučio, da nikomu ne dozvoljava takove razgovore."

I zato, naravski "nema ni govora o kakovoj parlamentarnoj apstinenciji"! Klopovi na HRSS-i vodit će parlamentarnu borbu, dok će Radić trunuti u tamnici. Jer čitavi Radićev pokret, čitavi hrvatski narod samo je zato tu, da veliki mogul svih rasica može blistati u biogradskoj skupštini.

To dakako *ide bez* svakog ličnog rizika. Ali i bez svakog stvarnog uspjeha! Čim je taj uspjeh dalje, tim će dulje trajati "vodstvo" Trumbićevo. I zato, naravski, "nema ni govora o kakovoj parlamentarnoj apstinenciji".

Ali zato nema ni govora o samoodređenju hrvatskoga naroda! Za ovu Wilsonovu, čisto zapadnu, nipošto boljševičku krilaticu Trumbić baš tako ne zna, kao što nije znao god. 1919. Ne zna za nju, jer ona bi mogla donijeti hrvatskom narodu i Radiću slobodu! Ne zna za nju, jer za nju treba imati petlje. A Trumbić nije solunski, već salonski borac i tvorac.

Za Trumbića ustanovili smo nedavno, da niti predstavljati ne zna vrline, koja se zove lojalnost. Sada se jasno vidi, da ne zna predstavljati ni vrline, koja se zove kuraža. Bez lojalnosti i bez kuraže nema valjana branitelja u ovakovom procesu, koji pogađa čitav jedan narod. Svezani sužanj gigant imade patuljka grdana s pilećim prsima za branitelja. To će žalosno svršiti. Dakako ne po grdana.

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4928, str. 1-2; Zagreb, 17. veljače 1925.

NOVA UTOPIJA

Povodom pisanja o monarhiji engleskog tipa

Ovih zadnjih šest godina prošli smo na papiru već kroz sve moguće republike i po naslovu i po sadržaju. Bila je tu hrvatska republika, hrvatska seljačka republika, seljačka republika, napokon samo "republika svemu svijetu dika".

Nu otkako je nositelj republikanske ideje tipa francusko--američko-hrvatskoga, naše hrvatsko narodno zastupstvo postalo seljački klub biogradske skupštine, otkako je HRSS počela "na čitavom području Jugoslavije da ulazi u najaktivniju stvaralačku politiku" (to su najnovije riječi Radićeve na usta njegova proroka Rudolfa Hercega), odonda se je republika pretvorila u "monarhiju engleskoga tipa".

I da se uzmogne jasno vidjeti, da to pretvaranje nije nikakovo čudo u Kani Galilejskoj, već da je "monarhija engleskoga tipa" zapravo prirodni nastavak "republike svemu svijetu dike", izašao je u posebnom izdanju "Hrvata" od prošle srijede članak, u kojem Radić tumači, a Herceg bilježi: *Kakvu državu hoće i treba seljački narod?*

Da u seljačkom življu živi primarna kolektivna svijest, a u gradskom pučanstvu da je jak individualizam, da kolektivna svijest traži stalni autoritet i stalnog pojedinačnog eksponenta, a individualizam da je proti tomu, da je dakle seljaštvo u svojoj biti monarhistično, a buržoazija (građanstvo) da je u biti republikanska, to je sociološka istina. Potvrđuje ju historija u svako vrijeme i na svakom mjestu. Ali s tom znanstvenom činjenicom nipošto ne operira Radić.

On ima pred očima "zadaće seljačkog pokreta u cijeloj *kopnenoj* Evropi, a HRSS-e u čitavoj Jugoslaviji". Ali ne raspravlja o već stvorenim državnim tipovima na tom kopnu, već pokazuje blagodati kraljevstva na jednom *otoku.* On slavi monarhiju engleskoga tipa, kao da je ta onamo pala s Mjeseca, a nije trebala stotine godina, da se razvije na jednom od neprijatelja dobro zaštićenom otoku. Ta monarhija stvorena je historijom, a ne zaključkom jedne parlamentarne većine ili manjine a la Davidović-Trumbić. Ta monarhija stvorila je sama svoj nepisani ustav, a nije ustav izdiktirao njezin tip.

Sve to ne veli Radić, a ipak završuje svoje razlaganje ovako:

"Zato je i predsjedništvo HRSS moglo izdati ono saopćenje o 'monarkiji engleskoga tipa', i ja samo želim, da se prilike bar toliko srede, da uzmognem sazvati i glavni odbor HRSS i skupštinu predsjednika svih organizacija, pa sve ovo razložiti, da svaki čovjek vidi, da upravo zato, što jesmo i što ostajemo republikanci, možemo najprije odlučno zahtijevati a onda iskreno i pošteno prihvatiti monarkiju engleskoga tipa."

Herceg slušao je s osobitim zanimanjem i zadovoljstvom ovo razlaganje, ali negdje u dubini duše je osjećao, da je to daleko i da u Biogradu to ne bi nitko razumio... Predsjednik kao da je to primijetio, pa nastavi među inim i ovako:

"Ti poznaš Betona Watsona. On tebi nije simpatičan. Rekao si mi. Imaš pravo. On ne samo da je konzervativan nego je socijalno toliko zaostao, da englesku radničku stranku prosuđuje po prilici onako kao frankovci našu HRSS."

Pa gle, engleska ustavnost udahnula mu je takav duh, da on vrlo često piše ovako: "Osnovno je obilježje engleske monarhije, da je ona sretna, kad može pozdraviti koji novi narod na svom području kao što je Kanada, Australija, Kapska (Južna Afrika) ili kad može historijskim narodima na svom području pomoći do potpunoga razvoja: kao Irskoj, Škotskoj i Walesu. - Ovo doduše nije baš tako, naime da je ta monarhija sretna, kad ona to može učiniti, te ona to ni ne čini, ali ona je sposobna tomu se ne protiviti i tim sebe ne slabiti nego naprotiv jačati."

Drago nam je, da Radić i Herceg poznaju Watsona i da im nije simpatičan. Nama je odvratan. Nu koliko znamo, Watsona obožava Trumbić, a ovog je po riječima Pavla Radića poslao sam Bog!

Watson je u Engleskoj konservativan, ali od Hrvatske on pravi naprednog jugoslavenskog kunića zajedno sa Trumbićem i Davidovićem. Mi doduše nismo konservativci "engleskog tipa", ali hoćemo konservirati proti Watsonu, Trumbiću i Davidoviću hrvatski svoj narod.

Sad Radić tvrdi, da ono, što veli Watson, nije doduše baš tako ni u pogledu Engleske. Mi velimo, da ni ono, što tvrdi Radić, nije baš tako ni u pogledu "engleskog tipa".

Za prenošenje toga tipa potrebne bi bile velike predradnje kao na primjer kopanje kanala i napuštanje mora u balkansko kopno. Jer preduvjet za engleski tip jest otočje. I glasovita Eutopija zamišljena je kao otok. I to je glavni uzrok, zašto čovječanstvo, koje većim dijelom živi na velikim kopnima, ne može da tako brzo ostvari svojih utopija.

Hrvatsko pravo, XVII, br. 4951, str. 1-2; Zagreb, 16. ožujka 1925.

ZAGONETKA POPA DUKLJANINA

Crvena i Bijela Hrvatska

L

U svojoj kronici, koja je izmiješala sa zbiljom mnoge davne i već posve snene predodžbe slavenskog narodnog pamćenja, pop Dukljanin iz Bara (Antibari) pripovijeda oko god. 1200. i ovo:

"Na saboru na Duvanjskom polju kralj Sventopelek (Svetopuk) razdijelio je Primorje u dvije provincije. Prva sizala je od mjesta Duvna (Dimno, staroilirski *Delminium)* do Vinodola; zvala se je također Bijela Hrvatska, također i Donja Dalmacija (a *loco Dalmae usque Valdevino vocavit Croatiam Albam quae Inferior Dalmatia dicitur).* Druga sezala je od Duvna do Drača. To je bila Crvena Hrvatska ili Gornja Dalmacija *(Croatia Rubea quae et Superior Dalmatia dicitur)"*

Ovakova razdioba pokrajine u gornju i donju karakteristična je za sve sredovječne provincije od Drave do Vojuše, od Slavonije do Muzakije. Potanko je ona napose provedena na arbanaskom tlu. Ovdje papinske bule iz god. 1410. - 1443. razlikuju dvije Albanije; govore o "tota Albania" o provincijama "utriusque Albanie", pa "Albanie Superioris et Inferioris".

Pojam obiju Dalmacija, kako ga je, s malom greškom na jugu, fiksirao pop Dukljanin, bio je u njegovo doba još živ i sasvim svjež.

Kad su "rimske legije" cara Emanuela Komnena (f 1181.) oko godine 1165. konačno potukle Ugre i Srbe i ušle u Duklju i Dalmaciju sve do Zrmanje, kada se caru poklonilo i moćno hrvatsko pleme Kačića, tema (provincija) dračka obnovljena u svom starom opsegu. Prvi puta je tada jasno opaženo, da niz romanskih i hrvatskih gradova (Ostrvica, Šibenik, Skradin, Omiš) od Zadra do Splita s dvojakim, hrvatskim i vlaš-

kim (rumunjskim) pučanstvom hinterlanda i roj romanskih gradova od Dubrovnika do Ulcinja s trojakim pučanstvom hinterlanda tvore dvije polovice jedinstvene dalmatinske primorske zone.

Od Duklje sa svojim gradovima, koji su nekoć pripadali Dračkoj temi, i od južne Dalmacije na sjever do Neretve stvorena je pod carem Emanuelom jedna jedinica. Odgovara donekle nekadašnjoj rimskoj provinciji Praevalis. Na čelu joj je "dux Dalmatie et Dioclee" (1166.). Na području pako od Zrmanje do Neretve vlada iz Splita "dux Dalmatie et Croatie" (1171. do 1180.); Zadar ostaje pod Mlečanima. Uzduž jadranskoga istočnog primorja, nešto prije nego što je stao pisati barski pop, umjesto nekadašnjih dvaju bizantinskih ternata, Drača i Dalmacije, postoje dakle tri bizantinska dukata: dračći, dalmatinsko-dukljanski i dalmatinsko-hrvatski.

Prema tomu postaje posve jasnom, a uglavnom i istinitom razdioba, kako ju iznosi barski pop. U njegovo vrijeme ona je doista bila takova. Nu time biva i posve razumljivim, što grčki pisci iz doba Komnena nazivaju Srbe većinom Dalmatincima i što pisac Kinam stavlja grad Ras u Dalmaciju. Nije nimalo začudno ni to, što se prema Stjepanu Prvovjenčanomu Skadar nalazi u "pravoj Dalmaciji", a prema splitskom arciđakonu Tomi (f 1265.) Ulćinj i Bar u "Superior Dalmatia".

II.

Nešto drugačije stoji stvar sa spomenom Bijele i Crvene Hrvatske kod barskoga popa.

Nezavisno od njega, ali vezano na ime basnoslovnog kralja Svetopuka pozna ove nazive (oko 1350.) i mletački kroničar Dandulo (a plano itaque usque Hystriam Croatiam Albani vocavit et a dicto plano usque Dyrrachium Croatiam Rubeam). Poznaju ih (Croazia Alba, Croazia Rossa) i dubrovački analiste Luccari (f 1615.) i Resti (f 1735.). Izraz *Croates Albi* pozna, navodno prema "rukopisnoj bilješci" svog prijatelja Splićanina Jerolima Luccari i zadarski patricij Sime Ljubavac (1663.), pomagač Trogiranina Lucija.

Bijela Hrvatska barskoga popa pokriva se doista s teritorijem, na kojem je hrvatsko ime postalo najprije dominantno. Nu kako su to već pokazali Rešetar i Jagić, postojali su od XII. do preko XVI. vijeka od Drave pa sve do u Zetu široki pojasi, u kojima nije bilo u običaju ni hrvatsko ni srpsko ime, već opći etnički termin "slovenski". Ovamo je na primjer na sjeveru pripadala čitava stara Slavonija između Drave i Gvozda, na jugu pako poglavito kraj od Splita do preko Dubrovnika. Kotorski gradski statuti točno razlikuju sjevernije Hrvate od Slovena *(Sciavi),* koji izmiješani s Rumunjima *(Vualachi)* i Arbanasima stanuju u blizini varoši. U jednom trgovačkom ugovoru između Dubrovnika i Ankone (1292.) pod Slavonijom razumijeva se kraj između rijeka Neretve i Drina-Bojane *(et dieta Sclavonia intelligatur a loco qui dicitur Orenta usque in flumen Lessi)*. Ova Slavonija ostatak je nekadašnjeg golemog geografskog pojma Sclavinica, koji je u VII. - X. vijeku obuhvaćao sve zemlje između Zadra, Soluna i Rodopa.

Kao što je srpsko narodno ime u "slovenskom" mediju, isprva bilo vezano na razmjerno maleni teritorij između Pive, Tare i gornje Drine, tako je i hrvatsko ime imalo svoj najsnažniji centar između Zrmanje i Cetine, a naročito istočno od Zadra u okolini Nina *(Nunac)* i Knina *(Tininium, Teneu, in Tene.no)*. Kninski biskup nazivan je par excellence "hrvatskim biskupom", posve analogno kako što se je krojski biskup u arbanaskom centru nazivao i "arbanskim biskupom". Tomu hrvatskomu biskupu plaćali su "po starom običaju" svi hrvatski plemići desetinu (1353.).

Preko Duvanjskog polja zarana proširilo se hrvatsko ime u Bosnu do gornje Neretve, a od Knina do Gvozda i do rijeke Sane u bosanske "Donje krajeve". Tu sjedi u XIII. vijeku jako pleme Hrvatin, Hrvatinić na brojnim posjedima, od kojih neki (Cečva, Tuklek) upućuju na ilirska, odnosno arbanaska naselja. Kod ovog plemena stvorilo se i vlastito ime Hrvoje, što je deminutiv imena Hrvatin. Najodličnijim nosiocem tog imena bio je veliki vojvoda Bosne i Splita, Hrvoje Vukčić Hrvatinić (f 1416.). Uslijed rodbinskih veza s velikašima arbanaskog juga ime Hrvoje došlo je pače i u Skadru u modu. Katolički arbanaski velmoža Petar Špan (1430. - 1457.) imao je sina tog imena.

Nu da su izbojci hrvatskoga centra prodirali i daleko na jug po "slovenskoj" zoni i tu se sretali sa žarenjem srpskoga centra, o tom imade izravnih i neizravnih dokaza.

Grčki pisci Skilitzes (1081.) i Zonaras (1118.) govore o "hrvatskom plemenu *(ethnos),* koje neki zovu i Srbima" i o "srpskom plemenu, koje zovu i Hrvatima". Ovo potonje, po pripovijedanju Skilitza, provalilo je oko 1075. u Bugarsku. Zonaras govori i o plemenima Hrvata u višebroju *(ta ethne).* U mjesecu kolovozu g. 1203. boravi, čekajući na dozvolu prelaza kroz bizantinski Drač, bugarski nadbiskup Bazilije, poslan od svog cara Kalojana k papi Inocentu III., u selu "in villa Cravatochori". To "selo Hrvata" po svoj je prilici identično s današnjim mjestom Hrvati u Donjoj Prespi.

Pod ovim vidom mogla bi moderna filološka raspra, da li u arbanaskom jeziku imade pozajmica iz čakavskih primorskih dialekata, dobiti novo lice. Da je na rubu arbanaske jezgre, u mješovitoj slovenskoj dukljanskoj zoni pod srpskom političkom vlašću, bilo elemenata jednakih onima sjevernije hrvatske sfere, za to imade i nekoliko neizravnih znakova.

God. 1404. spominje se u dubrovačkim knjigama neki "Thomas filius Pavel Dominchovich de Pilloto partium Albanie". Oblik imena Pavel *(e* za poluglas) ne upućuje nikako na štokavski medij (ep. Jireček, *Staat 3,* 27., op. 4.). Jednako je i ime "Ivan", što ga god. 1416. nose dva stanovnika velikog sela Kupelnik u Donjem Pilotu (Ivan Sudija, Ivan Budimir) karakteristično za primorski katolički pojas od Bara i Dubrovnika na sjever. I otac Skenderbegov naziva se u svojim srpskim poveljama "gospodin Ivan", a tako ga zovu (Ivan Castrioth) i svi mletački spomenici 1407. - 1443. Uz prvoga od obitelji Kastriota, koji je vršio službu kaninskog ćefalije, spominju se (1368.) na dvoru gospodina Aleksandra u Valoni "Prodan vojvoda i Mikleuš". Taj posljednji prema svom imenu (Miklauš, Mikula), kako veli Jireček, "zacijelo je Hrvat; južni Dalmatinac, Srbin, Arbanas zvao bi se Nikola, Nikša".

III.

Sve ovo što je navedeno, naravski nije dokaz da je Bijela, a pogotovo Crvena Hrvatska bila realnost u vrijeme popa Dukljanina. Ali te dvije Hrvatske živjele su u priči primorskoga pučanstva i to baš na jugu od Neretve do Bara. Ta priča nosi u sebi praelemente zajedničke gotovo svim Slavenima, donesene iz daleke pradomovine na sjeveru iza Karpata.

Car Konstantin Porfirogenet (950.) poznaje Bijele Hrvate i Bijele Srbe baš na dalekom sjeveru, iza Karpata u ruskim poljanama. Nasuprot poznati su najstarijoj ruskoj kronici "Horvate belii" na jugu. Nu u Rusiji postoji puna i realna paralela za Bijelu i Crvenu Hrvatsku. Postoji od XV. vijeka Belorusija s centrom oko Smolenska i Čermnaja Rus u Haliču oko Lavova. (Na ovu rusku paralelu upozorio me je nedavno prof. Klaić.)

Ime Hrvat izvodi, jedino ispravno, današnja filologija iz predindoevropskoga imena gorja Karpat. A i zagonetno ime Srbin, čini se, da dobiva najbolje tumačenje u jednom od brojnih jezika kavkaskih brdina, koja su postala pravim muzejom za ostatke mnogih predindoevropskih naroda, što su nekada živjeli na širokim skitskim poljanama. Prema tomu jeziku, koji plural pravi pomoću sufiksa *-b,* ime *Serb* značilo bi *ljudi.*

Postoji dakle neka istinita jezgra u pričanju bizantinskoga cara i barskog popa. Između obadva postoji i neka sveza. I jezgra i sveza sastoje se poglavito u muklom sjećanju doseljenih Hrvata i Srba na svoju nekadašnju sjevernu postojbinu.

Ističem, da je baš u vrijeme popa Dukljanina bio saobraćaj između barskoga i splitskog klera vanredno živahan. Barski prelat Grgur, koji se je rodio i umro (1195.) u Zadru, baš je tada (1173. — 1189.) u borbi proti crkvenom presizanju Dubrovnika tražio oslona kod splitskoga nadbiskupa, čija je metropolija obuhvatala hrvatsku narodnu jezgru. U Baru htjelo se je dokazati, da dubrovački prelat uopće nije nikakav nadbiskup, već obični sufragan splitske crkve (1177., *ex antiquis rescriptis et monumentis antecessorum et diversis aliis coniecturis veritatem perpendens, quod Salonitana ecclesia totius Dalmatie dominatimi et primatum quondam optinuit).* To je bilo doba, kad su se u Baru, uzduž čitave jadranske obale, najrevnije tražile davne historičke reminiscencije, a i priče o političkoj i crkvenoj razdiobi.

Da li je snena slika o Crvenoj Hrvatskoj imala utjecaja na postanak imena drevne župe Crmnica i susjednoga kraja

Kučeva, a posredno i na postanak plemenskoga imena Kuci (arbanaski *kuć, crven),* ili su pak imena spomenutih župa služila kao podražaj za izronjenje drevnih uspomena iz pradomovine, to nije lasno odlučiti.

Obje *crvene župe (Cermeniza, Cuceue)* spominje pop Duk-Ijanin. Crmnica (staroslav. *crmn, črmn, crven)* prostirala se je uz sjeverozapadnu obalu Skadarskoga jezera s glavnim selima Trnovo, Orahovo i Godinje. Ime Kučeva, prema barskom popu, leži uz kraj bliže varoši Budvi. Nu zapravo bila su to tek dva imena, arbansko i slovensko, za jednu i istu oveću pokrajinu između Budve i Skadarskoga blata.

Kako se to može vidjeti iz srpskih povelja za manastir svetog Nikole na otoku Vranjini, u XIII. vijeku u *crvenoj župi* bila je jaka mješavina slavenskog i arbanaskog pučanstva. G. 1278. u dubrovačkim se knjigama spominje *Bardogna de Cozoa de Genia,* Bardonja iz Kučeve u Zeti, koji poslije u srpskoj povelji dolazi kao stanovnik sela Orahovo *(Bardonja a déti,* Petar zlatar Kučevići).

U pogledu plemenskog imena Kuci spominjem, da se ono *(Kuč, Cucci)* ponajprije javlja (oko 1335.) u katunu Tuzi na istočnoj obali Skadarskoga jezera, a zatim u skadarskom katastru od god. 1416. u selima: Sardani, Bolsa, Egressi, Ibardi (arb. *barth, i-bardhi, bijeli).* U tom distriktu ležala je god. 1402. također *quedam vila vacata Barbadirossi* (Brada Crvenih), danas Barbaluši na Drinu.

Nu za punu ocjenu ovdje nabačenog pitanja valja istaći i ovo:

U povelji kralja Uroša III. za monastir vranjinski, kod razvoda granica za selo Stitari južno od Crmnice u Krajini, čita se stavak: "u Crlenu pešteru, ot Črlene peštere pravo u katun". God. 1333. nalazio se kraj Bara kamenolom crvenog kamenja *(incidendo iuxta Antibarum lapides rubeas circa centum).* U nutrini zemlje između Danja i Orošija zvalo se je (1446.) jedno selo Guricuchi (arb. *Crveni Kamen),* romanski (1459.) *Pierà Rossa.*

Još danas postoji na sjeveru i istoku Elbasana gorska pokrajina Čemrenika. Od te pokrajine po svoj prilici nosili su biskupi propaloga rimskoga grada Skampe u srednjem vijeku uz naslov *episcopi Vregenses* i ponešto iskvaren naslov *episcopi Cernicenses.* Pokrajina "Germanica alii confini di Tessalia" spominje se god. 1603.

Baš za ovu, također staru crvenu pokrajinu bilo bi vrijedno ispitati, da li u njoj imade napadnih geoloških formacija, koje su diktirale njeno ime, ili je pak ona čista tvorevina slavenskoga sjećanja na daleku pradomovinu.

Obzor, LXVI, br. 138, str. 6; Zagreb, 23. svibnja 1925.

PRASJEDIOCI NA BALKANU

I.

Naučni interes za Balkan. - "Arhiv za arbanašku starinu, jezik i etnologiju". - Problemi arbanologije.

Intenzivan interes za Balkan i balkanske narode traje već nekih 70 godina. Uglavnom, uzrok tomu je trojak. Na ovom poluostrvu razvila se je naime u davnini helenska civilizacija svjetskoga zamašaja, a uzdržao se je, do god. 1453. i kontinuitet Rimskoga Carstva u Carigradu. Nadalje je, naročito u posljednjim decenijima, rastao interes uporedo s političkom aktivnošću velikih sila, koje su imale u svom programu prodiranje na Istok preko Balkana. Napokon su se ovdje, dijelom već ispod osmanske državne korice, dijelom i u vlastitim državama, razvile nacije, koje su, u svrhu poznavanja samih sebe, stale gajiti sve nauke, koje takovu spoznaju promiču.

U zadnja dva decenija interes bio je usredotočen na Albaniju, koju je Evropa napokon (1913.) od geografske podigla do političke jedinice. Dominantan položaj i u znanstvenom pogledu zauzimao je Beč, koji je preko 50 godina, počev od istraživanja cesaro-kraljevskoga konzula dra. Johanna Georga von Hahna, posvećivao osobitu pažnju novoj nacijonalnoj maglici na Balkanu.

Nakon sloma podunavske monarhije, znatno je jenjalo naučno žarenje Beča na Balkan. Mnogo je tomu pridonijela i smrt Jagića i Jirečeka. Posve je prirodno što naučni manjak, koji je time nastupio, nastoji nadoknaditi Beograd. Srbi su kroz dugi niz vjekova potpuno adaptirani za Balkan. Prošlost njihova tendirala je prema jugu. Centar stare srpske države bitno je prosizao na arbanasko tlo. U srednjem vijeku između Srba i Arbanasa postojale su najtješnje veze, pretežito prijateljske. Danas, Arbanija je neposredni susjed naše kraljevine. Kod nas živi mnogo Arbanasa i dosta Srba, koji znadu arbanaski. Po običajima, socijalnoj strukturi i načinu života, nema između arbanskog i crnogorskog pučanstva nikakove razlike. Beograd je danas, bez dvojbe, u položaju da preuzme svaku znanstvenu koncentraciju, koja prodire u probleme Balkana, napose pako da postane centar arbanologije.

To su posve jasno shvatili pokretači znanstvenog časopisa "Arhiv za arbanašku starinu, jezik i etnologiju", čija je prva sveska izašla potkraj godine 1923. Taj arhiv štampa se u Ljubljani. Urednik, glavni kritičar i referent mu je profesor za komparativnu indoevropsku filologiju na beogradskom univerzitetu dr. Henrik Barić. On je rodom Dubrovčanin, a studije je svršio u Beču, Njemačkoj i u Turinu. Nema mu još ni 35 godina, a vlada potpuno ne samo svojom golemom strukom, već i sa susjednim naučnim disciplinama.

Iz dva godišnjaka ovoga "Arhiva", što su dosada izašla, dobiva se jasan uvid u dva važna problema arbanologije i u njihovo najnovije stanje.

Ponajprije je tu pitanje o podrijetlu Arbanasa. Jezik njihov jest indoevropski. Ali osobite srodnosti ne pokazuje on prema nijednoj od indoevropskih jezičnih grupa. Može se reći da mu najbliže stoji nordijska, baltičko-slovenska grupa. Po najnovijim istraživanjima izgleda, da mu je još bliže maloazijska, frigijsko-jermenska indoevropska jezična grana. Sada se vodi u nauci velika raspra, da li je arbanaski jezik nastavak staroilirskoga ili starotračkoga jezika, koji su obadva negda živjeli na Balkanu. Historici uzimaju posve prirodnim, da su Arbanasi etnička metamorfoza starih Ilira. Nu filozofi nisu u tom posve saglasni. Neki čak tvrde, da su Arbanasi mlađi doseljenici na Balkanu, koji su se ovdje razvili na starom ilirsko-tračkom subtratu.

Drugi važan problem, koji se bez temeljitog izučavanja prošlosti Arbanasa ne da riješiti, jest takozvani "balkanski jezični tip". Između balkanskih jezika razne strukture, postoje naime uske paralele u gramatici, sintaksi i frazeologiji. I arbanaski i bugarski i novogrčki, gotovo su izgubili infinitiv. Ta tendenca za gubitkom ovoga glagolskog oblika zapaža se i u srpskom narodnom govoru. Vanredno napadan primjer za "balkanski tip" jest činjenica, da i arbanaski i bugarski i rumunjski jezik posjeduju spolnik, koji se postponira imenici. Pojava postponiranog spolnika u rumunjskom nema premca

u ostalim romanskim jezicima, koji svi imadu spolnik ispred imenice. Bugarski je pak jedini slovenski jezik, koji uopće imade spolnik. I taj se postponira kao u arbanaskom. Čini se, da su baš Arbanasi sačuvali izvorni onaj praelan, koji stvara fenomen balkanskog jezičnog tipa.

Taj praelan, taj *vis a tergo* imade svoj vrutak u golemim dubinama predhistorije, u predindoevropskoj podlozi balkanske krvi, na koju su naišli doseljenici Heleni, Iliri, Tračani, zatim Rimljani, napokon Sloveni, među njima Hrvati i Srbi.

kl.

Triumf glotologije: Radovi Alfreda Trombettija. - Geografska imena Sredozemlja. - Jezične niti što vežu tri velika kontinenta.

U bit ove prvotne etničke podloge stala je uspješno prodirati lingvistika ili glotologija, nauka o jezicima. Znatne uspjehe postigao je već (1886.) Pauli svojom radnjom o jednom predhelenskom natpisu sa otoka Lemna. Na temelju antiknih imena mjesta u Italiji, Grčkoj i Maloj Aziji on je postavio hipotezu o srodnosti italskih Etruska, balkanskih Pelazga i starog stanovništva Male Azije. U tom smjeru nastavio je Hommel (1890.), koji je tom iščezlom starom sloju pribrojio i živi georgijski jezik u Kavkazu, nadalje Kretschmer, Fick, Schulze, Ribezzo, Schuchardt i ljubljanski sveučilišni profesor Oštir. Ovi potonji povukli su u tu "alarodsku" jezičnu skupinu i živi jezik Baska u Pirenejima.

Nu najdublje i vanredno smiono zagrabio je u taj problem Talijan Alfredo Trombetti. Svojim djelom *Podrijetlo baskičkog jezika (Origini della lingua basca,* 1925.), koje odaje upravo stupendno poznavanje svih jezika kugle zemaljske, on se je vinuo među prve linguiste svih vjekova. Sada je Trombetti, u netom izašloj 1. svesci ovoga godišta "Arhiva za arbanasku starinu", na talijanskom jeziku objelodanio svoju novu radnju *Prijegled stare onomastike (imenoslovlja) Sredozemlja (Saggio di antica onomastica mediterranea,* str. 1. — 116.). On je sva ta imena grupirao s obzirom na konsonante u njima povodeći se pritom za semitskim jezičnim sistemom, koji je već

davno i intuitivno shvatio golemu važnost konzonantnog kostura svojih jezičnih oblika.

Ova grupacija nedvoumno pokazuje, da imade obilje jednakih imena mjesta razasutih po čitavom Sredozemlju. Tako ime panonske varoši Segesta (Sisak) nalazimo u Maloj Aziji, na Siciliji, u Liguriji i na Pirenejskom poluotoku (str. 48.). Ime Karp, kojemu je temeljno značenje *kamen, pećina,* ne javlja se samo u imenu gorja Karpati (odakle potječe narodno ime Hrvat), već i u Maloj Aziji, na otoku Cipru, u Italiji i u Španiji (str. 33.). Ime Lara, Larissa razasuto je posvuda, od Kavkaza do Mezopotamije, od Balkana do Pireneja. Osnovno mu je značenje "kamen". Riječi ovoga tipa *l-r* s jednakim značenjem sežu preko mongolskih jezika Azije sve do Tasmanije (str. 36.). Iz drugih primjera, što ih navodi Trombetti (baza *k-r* i *k-t,* str. 32. i 34.), vidi se da se napose u značenju "obitavalište", mreža jednakih baza proteže preko sva tri velika kontinenta, koji zatvaraju Sredozemlje, čak u jezik umirućeg naroda Ainua na Sahalinu i u grupu afričkih bantu-jezika.

Još začudnije rezultate postizava Trombetti uvodeći nas u golemi svijet jezičnih sufiksa. S obzirom na sufikse postoje jake niti koje vežu i indoevropske i semitske i finougarske grupe, a imade i paučine, koja ove grupe veže s jezicima Eskima i crvenokožnih Indijanaca. Ono što je Wundt svojom analizom postanka ljudskog govora utvrdio sa psihološkog stanovišta, to Trombetti u mnogom pogledu nadopunjuje s filološkog stanovišta. Vidi se, da imenice indoevropskih jezika i u nominativu sakrivaju drevne sufikse, koji su se stalili s bazom (njem. *Dor-f* prema baskičkom *athar-be,* str. 78.) i potpuno se izbrusili. Njihovu opstojnost otkrivaju napose uporedbe s jezikom Baska u Pirenejima i Georgijaca u Kavkazu. Latinski sufiks *-itta,* od kojeg potječe francuski *-ette (Julitta: Juliette),* nije nipošto galskog već etruskog podrijetla. Taj se sufiks nalazi i u grčkom jeziku, i u maloazijskim imenima, a dolazi kao deminutiv i u baskičkom i georgijskom jeziku, i u grupama semitskih i bantu-jezika (str. 70.).

Svi detalji ove radnje, zacijelo, ne će izdržati stručne kritike. Ali glavni rezultati Trombettijevi izgledaju posve utvrđeni. Prema njima, stari urođenički jezici Male Azije, jezik izumrlih Etruščana u Italiji, pa predhelenski jezici na Balkanu, na otocima Lemnu, Kreti i Cipru grane su zajedničkoga

stabla. Na tom stablu kasnije su nikli indoevropski jezici. U najdubljem dijelu ovoga stabla stoje kavkaski jezici sa svojim svezama prema dravidskim jezicima u Indiji i hamitskim u Africi. Kavkaski jezici u uskoj su svezi s ibero-baskičkim jezikom u Pirenejima. Ova, geografski silno udaljena, veza dade se protumačiti jedino time, da je prvotno postojao etničko-linguistički most između Kavkaza i Pireneja. Taj je potopljen poplavom novih, indoevropskih doseljenika. U tim gorama ostala su od njega samo dva stupa (str. 115.). U taj most spadali su i prasjedioci Balkana. Njih/su posve preslojili Heleni, Iliri, Tračani, a zatim Rimljani i .Sloveni. Uz temeljne jezike Kavkažana i Baska, i arbanaskijezik sa svojim drevnim mnemičkim znakovima jedno *jeo^pomagala* s kojim učenjaci gledaju u davninu, u koju-ne'siže nikakova druga tradicija.

Obzor, LXVII, br. 117, str. 2-3; Zagreb, 1. svibnja 1926.

BENITO MUSSOLINI

Prošlog tjedna došlo je do značajnih promjena u talijanskoj vladi. Najbliži i isprobani saradnici predsjednika vlade Mussolinija preuzeli su kao odgovorni ministri najvažnija ministarstva, koja je dosada vodio sam Mussolini. Među njima valja napose istaći ministra vanjskih poslova Grandija. Fašizam i država još jače su se stalili. Funkcionare fašističke stranke odsada imenuje sam kralj na predlog ministra predsjednika. Sporazum s Vatikanom dobio je sa strane Mussolinija snažne konture. Fašisti osjećaju se dovoljno jakima, da ni u čemu ne popuštaju klerikalnoj struji, a da istodobno pobijaju i svaki znak života kod "žutih", kako je Mussolini nazvao slobodne zidare ili framasune. Znameniti govor Mussolinijev, kojim je plastički prikazao dinamiku fašizma i obrazložio svoje nove odluke, donosimo na drugom mjestu. Ovdje govorimo o tvorcu fašizma i o biti njegove tvorevine.

Benito Mussolini najveća je pojava, koja je na evropskom kontinentu izronila iz kaotičkog stanja nakon svjetskog rata. Bezbrojne studije već su izašle o njemu. Izašao je i njegov vlastiti *Ratni dnevnik* i njegovi govori (Časa editrice Imperiax, Milano, 1921.). Najiscrpljivija knjiga o njemu potekla je g. 1923. iz pera Antonija Beltramelli pod naslovom *Novi čovjek (L'uomo nuovo)*. U tom životopisu imade mnogo posve zaboravljenih činjenica. Otac Benitov bio je vođa internacionalaca u provinciji Romagni. U svom sinu gledao je on budućega Crispija. Majka bila je pouzdanica svog sina sve do svoje smrti (1905.). Poradi sudjelovanja u velikim štrajkovima bio je Mussolini g. 1911. osuđen na zatvor od godine dana. U tamnici, što je vanredno značajno, napisao je on životopis — Jana Husa.

U jednom interviewu, što ga je dao g. 1925. nekom američkom novinaru, Mussolini je priznao, da je na njega osobito djelovao njemački filozof Nietzsche, koji je stvorio pojam

"Uebermenscha". "Duboko me se dojmila", kazao je Mussolini, "čudesna Nietzscheova zapovijed: Živi pogibeljno." I Mussolini je doista živio pogibeljno i postao je tvorcem novog državnog tipa. Za stvaranje tog novog tipa on je upotrebio stare pokretne sile svog naroda.

Mussolini je u neku ruku revolucionar prošlosti. Tajanstveni sjaj tog moćnog političkog kometa izvire baš iz toga, što se je ostrugnuo o biološki korijen svoje već izrađene nacije, što je prodrmao podsvjesnim njenim dubinama i dao se nositi od narodnog panlćenja i narodne religije. Historijskom perspektivom on je osvježio koncepciju svoje nacije, religijom prodrmao je njeno/čuvstvovanje za-Rim. Jer imade moćan *vis a tergo,* faši^ain nije nipošto utopija. To je u velikom dijelu prodor davnih narodnih uspomena. I zato je fašizam moguć-sanfo kod posve izgrađenih, starih nacija. Na najžarčoj, najsvjetlijoj protuberanci narodnog pamćenja jaše Mussolini. Iz davnine dočarao je viziju starog rimskog imperija. Sporazumom s Vatikanom pridošla je pokretna sila stare narodne religije.

I ruski Sovjeti stvorili su nov tip države. Ali tom tipu manjka svaki *vis a tergo.* U njemu nema nijedne sile prošlosti. To je srljanje mozga prema - utopiji. Zato je boljševizam irealan. Fašizam je realnost, lijek za boljševizam.

Hrvatsko pravo, XX, br. 5234, str. 1-2; Zagreb, 21. rujna 1929.

ŽUPANIJA VARAŽDINSKA

Stari krovovi i stara krv Zagorja

U IX. i X. vijeku od Skadarskog blata do Blatnog jezera prostiralo se je gotovo jednolično područje bezbrojnih slavenskih župa, plemenskih teritorijalnih jedinica, na čelu kojih je stajao "župan", najstariji i najugledniji muž odnosnog, zemljanim opkopom utvrđenog "župnog grada". Riječ *župan* jest predslavenska i znači *gospodin (pan) u okrugu.* Pod tankom koricom nomadskih, madžarskih osvajača Podunavlja stoji ova južna gentilna plazma, preko slovačkih, u dodiru s češkim plemenima.

Kraljevska vlast, bila ona vlastita ili tuđa, najveći je neprijatelj sićušnih plemenskih tvorbi. Od župana tvori ona dvorjanina, od dvorjana velike štuke, što proždiru krapove plemenskih jezeraca, uništuju svoje saplemenike, plemiće u izvornom smislu ove riječi, grabeći njihovu djedovinu, stvarajući ih kmetovima. Posvuda, gdje se jača kraljevska vlast, podlijegaju plemenske formacije vrlo brzo. U Podunavlju ugarski kraljevi prave od slavenskih plemenskih župa upravne velike jedinice, varmegjije. Župan prestaje biti eksponentom plemena. Postaje pouzdanikom kraljevim, koji ga imenuje i mijenja po volji. Plemensko zborovanje župljana pretvara se u kongregaciju plemića. Ti više ne drže svoju zemlju kao plemensku djedovinu ili baštinu, već sjede na njoj na temelju kraljevske darovnice. Tim darovnicama rastaču se plemena, a stvara se feudalno plemstvo.

U XIII. vijeku, u staroj Slavoniji ili zemlji između Drave i Gvozda uglavnom postoje već same varmegjije ili županije kao upravne velike jedinice. Zadnje ostatke sitnih plemenskih župa baš tada posve absorbira kraljevska vlast svojim kolektivnim darovnicama, po kojima pripadnici malog plemena stječu zemlju kao feudalni plemići. Tada posljednje plemenske župe postaju plemićke općine, kakovim se je jasni trag sačuvao sve do danas na pr. u Turopolju i Draganiću.

Od svoje prve pojave u historiji Varaždinska županija jest upravna županija ili varmegjija. Samo ime Varaždin dolazi od riječi *uarošd,* što je madžarski deminutiv za *varoš,* dok je sufiks *-in* latinskog porijekla. *Varaždin* dakle doslovno znači *varošica* ili malo predgrađe ispred tvrdog grada ili kaštela (madžarski *var).* Prvi poznati župan varaždinski zvao se je Bela, a živio je između godine 1131. - 1141. *(quidam Belee nomine, comes de Garestin, tempore avi mei, regis Bele secundi).* Taj župan oteo je bio tada zagrebačkom kaptolu Varaždinske Toplice. Kralj Andrija II., kojemu su Varaždinci još kao hrvatskom hercegu iskazali mnoge usluge, kad je bio od svog brata, kralja Mirka, zatvoren u Kneginc u kraj Varaždina, podigao je varoš Varaždin g. 1209. na stepen slobodnog i kraljevskog grada. U toj povelji varošani nazivaju se *burgeri,* a njihov sudac *rihtar.* U kaštelu varaždinskom i nadalje je sjedio župan *(comes)* kao glava županije.

Županija varaždinska imade dakle drevnu prošlost i kontinuitet stoljeća. Nju nije stvorio časoviti hir. Hir ju je tek dokinuo. Njezino gorovito područje jest baš pravo Zagorje Gornje i Donje *(Processile superior et inferior Zagorianus).* Nikada neosvojeno od Turaka, neizloženo migracijama, kakove se viđaju dublje na jugu, to područje sačuvalo je drevnu kajkavsku ljudsku pokrivaču, čisto sesilni seljački živalj, koji snagom ruskog muzika lijepi uz tlo. Održalo je, nakon dokinuća tlake i izgradnje željeznice, feudalne običaje i plemićku svijest pod krovovima starih kurija, kojima su tek preokret god. 1918., pa agrarna reforma zadali zadnji, smrtni udarac. Stara je tu seljačka, stara je donedavno bila tu i gospodska krv, žilavo konservativna, nesposobna za brzo prilagođivanje. Još neprestano stvara ta krv tipove, koji se doimlju kao prežitci, tipove, kakove je snažnom intuicijom fiksirao Gjalski *Pod starim krovovima,* dok su ovi bili još krepki. Sada su se ti krovovi ili srušili ili postali već posve trošni. Polagano zahvatio je i Zagorje krvni kaos. Rasparana je i razderana nekada snažna mreža rodbinskih veza zagorske vlastele. Do pred 40 godina bilo je u Varaždinskoj županiji preko 180 vlastelinskih imanja. Danas dvorovi su većinom porušeni, a zemljišta rasprodana domaćim seljacima.

Zacijelo imade još dosta ljudi, koji znadu povijest pojedinih starih zagorskih krovova i krvne veze njihovih stanovnika za vrijeme ovih 40 godina. Nu čini se, da postoji samo jedan čovjek, u čije se je pamćenje utisnulo propadanje svih tih kurija, rasap svih tih vlasteoskih imanja i diaspora svih tih plemićkih obitelji. Taj čovjek jest Stefica Belošević Gornjostubički, veliki župan županije varaždinske u miru. Klišeje svog fenomenalnog genealoškog pamćenja i svega važnijeg, što je vidio i čuo za vrijeme svog 40-godišnjeg službovanja, on je sastavio s fotografskim klišejima još preostalih zagorskih kurija. U vlastitoj nakladi izdao je djelo pod naslovom *Županija varaždinska i slobodni i kraljevski grad Varaždin* (Zagreb, 1926., tisak Tipografije, 180 str.).

Jednostavno postupa Belošević kod iznošenja svog materijala. Opisuje kotar po kotar, geografskim redom, kako se putuje cestom. Uz dvorove nabrajaju se posjednici, uz posjednike njihove rodbinske veze. Pritom se ističe eventualna uloga pojedinaca u hrvatskoj historiji, a iznose se i anegdote i huncutarije. Time se sama od sebe otkriva krvna mreža Patačića, Oršića, Jelačića, Draškovića, Ožegovića, Raucha, pa brojnih, šljivarskih familija kao Baloga, Fodrocija, Bedekovića, Krajačića, Pisačića, Cebocija, Domjanića, Mihanovića, Kukuljevića i dr. ... Ukoliko je ta mreža uslijed topografskog slijeda pripovijedanja slabo pregledna, moći ju je lasno točnije sastaviti pomoću dobrog kazala pri kraju knjige. Uz pripovijedanje nižu se na posebnom papiru lijepe slike dvorova: Razvor, Vinagora, Pregrada, Gorica, Dubrava, Bežanec, Bela, Sveti Križ, Oroslavlje, Bračak, Gornja Bedekovčina, Zajezda, Belec, Trakoščan, Ivanec, Maruševec, Opaka, Vidovec, Saulovec, Jalkovec, Martijanec, Ludbreg, Veliki Bukovec, Rasinja, Novi Marof. Grad Varaždin opisan je zasebno (str. 142. - 172.). Tu autor govori i o svojem službovanju kao veliki župan, napose pak o iskrenim odnosima, koji su postojali između njega i načelnika, pokojnog dr. Pere Magdića, protiv kojega su za vrijeme rata podnašane nebrojene denuncijacije (str. 167.).

Prema riječima piščevim (str. 57.), u Zagorju, a napose u županiji varaždinskoj nije nikada bilo, a nije ni moglo biti govora o kakovom "veleposjedu" u pravom smislu riječi, budući da je najveće vlastelinstvo imalo sveukupno 1500- 1800 jutara, a od toga dvije trećine i više šuma. Zagorski su vlastelini spadali u srednji posjed kojeg je neshodnim rasparčavanjem zemlje nestalo. Nerazboritim uništavanjem srednjeg posjeda nestalo je svakog naprednog gospodarstva, a smanjena je racijonalnost obrađivanja tla i poljoprivredna proizvodnja. Vlastelinstva županije varaždinske proizvađala su prije agrarne reforme na godinu popreko do 600 vagona raznih žitarica. Ova sveukupna proizvodnja posve je dokinuta provedbom agrarne reforme.

Kako strašno je preokret od mjeseca studenoga 1918. pogodio neke stare krovove u Zagorju, to svjedoči pripovijedanje Beloševićevo o tragediji Banjskog dvora. "Banjski dvor", kaže Belošević, "bijaše krcat originalnim slikarskim umjetninama prvih svjetskih umjetnika kao Murilla, Van Dycka, Rubensa, Durerà, Rembrandta, Kaulbacha, Lenbacha i nekih poljskih slikarskih prvaka, pak divnim sućem *Sèvres*- i A/i-Wiiera-porculana. Prekrasno bijaše pokućtvo u svim sobama i hodnicima prvoga kata, naročito 8 masivnih ormara od mahagovine na hodnicima, a u sobama od ebanovine s inkrustiranim slikama, toli umjetno izvedenim, da se je na prvi pogled pričinjalo, da su to uljene slikarije. Osobito krasan bijaše jedan pisaći stolić od ebanovine s uloženim figurama iz čelika. Sa stropova visjeli su venecijanski lusteri, a u sobama bile su smještene nebrojene starovječne škrinje iz hrastovine s umjetnim rezbarijama i uloženim figurama, pa razne ine sitne umjetnine iz srebra i bronza, figure iz mramora, porculana i alabastra, sve većinom unika prve vrste. Bez pretjerivanja mogu ustvrditi: saloni, sobe i hodnici Banjskog dvora bijahu maleni umjetnički muzej od neprocjenjive vrijednosti." U mjesecu studenom 1918. "provališe seljaci, ponajviše rudarski radnici iz obližnjeg ugljenokopa Ladanje Donje u Banjski dvor. Razbivši vrata uđoše u veliki podrum, a kad su se dobrano pripili, zapališe grad, koji je naskoro bio cijeli u plamenu i dinamitom skoro sasvim razoren i uništen. Za nekoliko časova propadoše sjajne umjetnine i razletješe se u atome." (str. 107.)

U savezu s pripovijedanjem, kako su godine 1848. Nikola Halper, Juraj Bornemisa i otac autorov jednog dana krenuli ravno u Beč k banu Jelačiću, da ishode mladom kapelanu Ferdi pl. Krajačiću imenovanje za župnika u Kraljevcu na Sutli, iznosi Belošević i pričanje, da je ban Jelačić u mjesecu septembru 1858. na carskom objedu u Beču otrovan od grofa Grunnea, s kojim je živio u stalnom neprijateljstvu. "Ban se je", kaže Belošević, "posve zdrav i raspoložen odvezao u dvor oko jedan sat popodne i vratio se je u hotel, gdje je stanovao i gdje ga je čekala banica, oko 3 sata. Već na prvi pogled opazila je banica, da joj je suprug, koji bijaše blaga srca i mirne ćudi, silno uzrujan. Ova nervoza porasla je naskoro do ludila, pak se je tek donekle primirio, kad je uzeo po prizvanom liječniku propisani mu lijek. Od toga dana počeo je ban Jelačić pobolijevati i danomice ginuti, dok nije nekoliko mjeseci nakon toga, dana 20. svibnja 1859. zauvijek zaklopio oči. Banica Jelačić pripovijedala je to odmah svojoj pouzdanoj prijateljici, koju je veoma voljela, a ova mojoj majci. Tada se je sveopće pogovaralo, da je jamačno taj grof Grunne iz osvete i mržnje otrovao bana Jelačića." (str. 27.)

Karakteristična za prilike 70-ih godina jest jogunasta šala ili "huncutarija" nekih zagorskih vlastelina s nekim Josipom Petračem, vlastelinčićem iz Vražje Peći kraj Desinića. Kako se je tada provodio zakonski cl. 16. od godine 1870. o uređenju seoskih općina, taj Jožica Petrač stao se je natjecati da bude izabran za općinskog bilježnika u Desiniću. Ovo njegovo nastojanje upotrebili su neki susjedni vlastelini, da ga nasamare fmgirajući njegov svečani izbor. Varmegjijskog komesara pri tom lažnom izboru igrao je Fran Folnegović, koji je tada kao pravnik boravio na ferijama kod svog strica Franje Folnegovića, župnika u Selima Zagorskim. Lažni komesar nosio je krivu bradu, a imao je "crnca", zapravo crno namazanog dječaka za "muša". Poslije bila je golema pijaca, s koje je Jožica Petrač totalno pijan odnesen na njegova kola i ondje, da ga eventualno ne bi kočijaš izgubio, privezan oglavnikom za kola. Kada je sljedećeg dana Jožica iz Vražje Peći, zahtijevajući primopredaju, saznao pravu istinu, tužio je sve učesnike županijskom kotarskom sudu, koji je tada bio i upravna oblast. Ali prijava stavljena je ad acta (str. 39. - 41.).

I za društveni život oko kupice vina imade tu nekoliko zanimljivih podataka. Na str. 76. kaže Belošević, da je "u gradu Vidovcu bilo svojedobno hrvatsko društvo zvano Pajdašija od pinta". Izgleda, kao da je tu bilo glavno sijelo saveza pinta, kojih je moralo biti više. Na str. 83. kaže se naime i to, da je vlasnik imanja Belec, neki Najšić (umro prije 1767.) "bio predsjednik hrvatskog društva Pinta", ujedno je nosio častan naslov "primus potator regni Croatiae et Slavoniae" (prva ispičutura Kraljevine Hrvatske i Slavonije). Šteta je, što Belošević nije o tim vinskim savezima iznio sve, što znade.

Interesantan je *Liber amicorum (Knjiga prijatelja)* poznatog hrvatskog pravaškog narodnog zastupnika Karleka pl. Pisačića-Hižanovečkog (umro 1921.), kamo su se upisivali svi oni, koji su ispili *bilikum (čašu dobrodošlicu,* od njemačke riječi *willkommerì)* na njegovom imanju Židovinjaku. Ta je knjiga naime zaključena na dan sprovoda Karlekova, pošto su se u nju upisali svi, koji su sprovodu prisustvovali (str. 62.).

U čitavom Zagorju najveći izbor bilikuma imao je, kako se čini, grad Trakoščan. Tu su stajali, poredani na velikoj etažeri u tri reda, prekrasni pokali, ukrašeni grbovima mnogih hrvatskih porodica. Neki od tih bilikuma držali su jednu do dvije litre. Ovakove čaše običavali su sebi međusobno poklanjati vlastelini. Svi ti pokali razbijeni su godine 1898., kad se je na njih srušilo ogromno venecijansko zrcalo, koje je nad njima visjelo. "Među tim bilikumima", kaže Belošević, "sjećam se ponajviše jedne manje bijele čaše od 2 decilitra, na kojoj je bio kajkavski napis u stihu, a potjecao je od Regine grofice Drašković (umrla 1802.), koja bijaše kći Kristofa Domjanića i supruge Rozalije rođene pl. Kukuljević-Sakcinski. Ta strofa je glasila: 'Koji ne će ovo spit / Neka piše Regu ν ...'"

U tridesetim godinama prošlog stoljeća zavladala je bila u Zagorju i manija za pijenjem - vode studenice. Pojedinci su se upravo natjecali, koji će od njih dnevno popiti više vode tobože u zdravstvene svrhe. Bilo ih je, koji su dotjerali, te su dnevno pili 2 — 3 polica (tri do 4 i pol litra) vode. Belošević

donosi (str. 118. — 120.) doslovno čitavu kajkavsku šaljivu govoranciju, kojom je župnik iz Sv. Ilije, Obreški, žigosao ovu maniju. Rukopis (?) se čuva u knjižnici dvora u Saulovcu. Potpisao ga je "Janko Vododurec de Vinopirad, plebanuš sv. Ilijanski".

Obzor, LXVIII, br. 16, str. 2-3; Zagreb, 18 siječnja 1927.

JEDAN OD NESLOMIVIH

Ramsay Macdonald

U sijavici evropskog kontinenta, uz podzemnu tutnjavu crvenih Hefaista Eurazije, iz britanskih se je općih izbora i opet digao na čelo uprave najvećeg carstva vedri lik čudesnog muža, koji je svoju karijeru započeo kao pomoćni učitelj, lik Macdonaldov. Po drugi put izlaze o njemu u svjetskoj štampi bezbrojni članci. Svi ti, ukoliko su povoljni (a tek u francuskoj štampi imade ih nekoliko nepovoljnih), dadu^se svesti na knjigu, što ju je još godine 1923. pod naslovom *Čovjek budućnosti* napisao neki odlični engleski književnik, koji se krije pod pseudonimom Ikonoklast ili "razarač ikona" (Ramsay Macdonald, *The Man of To-morrow,* by Iconoclast, Introduction by Oswald Garrison Villard, London - New York, 286 str.). S velikim ushitom i umijećem, s dubokom filozofskom pozadinom tu je dana slika Macdonaldova karaktera. Knjiga izašla je prije, nego što je britanska radnička stranka ili Labor došla prvi puta (1924.) na vlast, pak se danas i opet jasno vidi, da u njoj imade istinskog proročanskog zrenja. Baš poradi toga ona je važna za prosuđivanje svega, što je u stanju poduzimati britanski prvi ministar u burnim danima, koji ga čekaju.

Macdonald rođen je godine 1866. u malom škotskom ribarskom selu Lossiemouthu, gdje je postao pomoćnim učiteljem. Ali njegova žudnja za znanjem otjerala ga je još kao 20-godišnjeg mladića u London, gdje je najprvo stupio kao pisar u neku trgovinu robom. Za dugih večeri išao je on u školu i bavio se kemijom. Napokon mu je uspjelo, te je postao privatnim tajnikom liberalnog političara Thomas Loudha. Tu je stekao rutinu u pisanju, pak je doskora mogao postati suradnikom "Weekly Dispatcha", "Daily Chroniclea" i "Labor Leadera". Bunio se je proti mutavosti liberala i stupio godine 1892. u ILP (Independent Labour Party). U 30-toj godini oženio seje s Margaretom Gladstone, kćerkom odlična kemičara i nećakom glasovitog fizičara lorda Kelvina. S njom proputovao je

Sjevernu Ameriku, Južnu Afriku, Australiju i Indiju. Nakon 15 godina braka umrla mu je supruga i majka petero djece.

U politiku ušao je Macdonald, kad je bursko pitanje bilo u punom jeku (1900.). Istupio je oštro proti ratu i nastojao uporno da Trade-unije uvede u politiku. — Od 1906. — 1918. bio je zastupnikom. Napisao je u to vrijeme više knjiga, napose djelo *Socijalizam i društvo,* koje je doživjelo više izdanja i prijevoda na evropske jezike. Tu je pisac znanstveno obrazložio, da se ljudsko društvo prema socijalnom idealu imade razvijati organičkim procesom ili evolucijom, a ne revolucijom.

Uoči svjetskog rata osudio je on ratnu politiku, odbio da postane ministar, izgubio popularnost i pao na izborima godine 1918. Kad je nakon Ruske revolucije u redovima Labora izbilo oduševljenje za komunizam, pokazao je Macdonald istu srčanost u otporu protiv ovakovih tendencija svoje vlastite stranke kao negda u otporu protiv rata. Zato ga je Moskva stavila na indeks i zahtijevala od Labora, da ga izbaci iz svojih redova. Ali o Uskrsu godine 1920. pobijedio je Macdonald, kad je Labor stvorio zaključak, da se zabacuje komunizam.

Po mnijenju životopisca Macdonald je jedan od neslomljivih *(thè last man in thè world to be rushed).* "On dolazi u susret, ali ne će nikada učiniti koraka u tamu i nema čovjeka ili grupe, koja bi ga mogla na to sklonuti." Ipak "on utjelovljuje čeznuća gomila. Čuvstvo, koje je u ovima nijemo, u njemu dobiva glas i taj glas stvara jeku u njihovim srcima." Bez arogantnosti, s mnogo ljupkosti on je dominantan. Traži pokornost više nego razumijevanje, lojalnost većma nego drugarstvo.

Macdonaldova knjižnica bogata je i birano sastavljena. "Njen sastav pokazuje dubok osjećaj za tradiciju, za historijsku vezu, za kontinuitet u razvoju. Time se dade protumačiti činjenica, da Macdonalda i oduševljeni prijatelji i nestrpljivi kritičari označuju starim konservativcem u dnu duše" (as *an old Conservative at heart).*

S tim u savezu zanimljivo je spomenuti, da je prvi novinski članak, što ga je Macdonald napisao sada, otkako je po drugi put postao ministrom predsjednikom, izašao u "Sunday Dispatchu", listu konservativnog lorda Rothermerea, koji stoji blizu Lloyd Georgeu.

Hrvatsko pravo, XX, br. 5220, str. 2; Zagreb, 15. lipnja 1929.

HRVATI NISU KUNIĆI!

Stručan odgovor Wickhamu Steedu

Nad ponorom dvaju svjetova. - Hrvatska krv znači civilizaciju. - Kraljević Marko i antemurale christianitatis. - Sablasni boj milijarda mrtvih pređa protiv jugoslavenske utopije.

Na otvoreno pismo Wickhama Steeda dali su odgovor vodeći hrvatski političari. Ali Steed je u prvom redu publicista i ideolog, a ne političar. Njegovo pismo fundirano je na historičkim i narodno psihološkim opažanjima. On radi, koliko znade, i s velikim silama-smjernicama balkanskih naroda i hrvatske nacije. Treba da dobije i posve stručan odgovor. Zato smo se obratili na profesora dr. Milana Sufflaya, koji danas slovi u Evropi kao jedan od najboljih poznavalaca jugoistočne Evrope. On nam je dao sljedeći odgovor:

S velikim zanimanjem pročitao sam otvoreno pismo Wickham Steeda o *Budućnosti Jugoslavije.* Znadem, da su Steed i Watson (Scotus Viator) na Mirovnoj konferenciji u Parizu bili glavni engleski pobornici stvaranja države SHS. Američka štampa rado ih naziva "očevima Jugoslavije". Ta dva engleska eksperta utvarala su si, da su time otkrili kamen mudraca, da su izveli jedno od najvelebnijih djela u korist civilizacije i pacifikacije Balkana. Nu povijest zadnjih deset godina nije Steedovim prognozama nikako htjela da dade pravo. Napokon su hitci Puniše Račića, među inim, smrtno ranili proročanski optimizam Steedov, a naravski i njegovu publicističku reputaciju i stručnjački prestiž. Zato sada on, koji je prigodom Obznane šutio kao zaliven, odjednom u 5 dugačkih stupaca ili na puna četvrt arka plače nad budućnošću naroda i države SHS. Neka ne plače, već neka prizna, da je lijepo mislio, ali malo znao!

Nije znao, da gradi državnu zgradu nad ponorom dvaju svjetova. Nije uvažio, da je na tom teritoriju već u davno doba puklo nadvoje silno Rimsko Carstvo. Nije poznavao ni

svog vlastitog mudrog historika, Engleza Freemana, koji je već osamdesetih godina prošlog stoljeća u prekrasnoj studiji *(The Illyrian Emperors and their Land, Historical Essays III, l* — 28) pokazao, da je stari Ilirik pogranična zemlja par excellence, gdje kroz vjekove graniče i biju boj vlasti, religije i kulture. Nije uzeo u obzir, da tu zja tisućljetni ponor između Bizanta i Rima, između istočne i zapadne civilizacije. Slamom, travom i mahovinom kušao je on, a to mu je i na čas uspjelo, da prikrije golemu vučju jamu, koja tu zijeva kroz stoljeća. Kroz tu travu i mahovinu propadao je u posljednjih deset godina svatko, tko je pokušao da pređe tu jamu. Napokon je u nju sada pao i sam Steed.

I jer svega toga nije znao, on još i danas, već iz vučje jame, viče, da "ne može pozdraviti izrazite deklaracije ekskluzivnog velikohrvatskog patriotizma, umjesto shvatljivog jugoslavenskog". Zar na rubu Balkana, na granici Istoka i Zapada, katoličanstva i pravoslavlja, kulture i barbarstva Hrvatstvo znači samo patriotizam?! Hrvatska krv tu znači civilizaciju. Hrvatstvo je tu sinonim za sve, što je lijepo i dobro stvorio evropski Zapad.

Kaže, "da su pored i iznad razlika i razdora pjesnici i sanjari u svim jugoslavenskim zemljama otkrili jedinstveni jugoslavenski ideal". Ali ne sanjaju samo pojedini mozgovi, već sanjaju i čitave nacije. A san nacija postaje mitosom ili realnošću. San pojedinih mozgova laž je, ako se protivi stoljetnim snovima ili historiji tih nacija. Steed je trebao proučiti ciklus pjesama o Kraljeviću Marku, pa da vidi, o čemu su sanjali Srbi na Balkanu u 500-godišnjoj bizantinsko-turskoj državnoj retorti, dok su Hrvati istodobno u strahovitoj javi pravili historiju na bedemu zapadne civilizacije.

"Mi smo se nadali", kaže Steed, "da će dolazak nove generacije Jugoslavena, mladih muževa i žena, postepeno formirati živ temelj za jugoslavensku državnost višeg stepena." Krivo i lakoumno nadao se je Steed! Zar Steed zbilja ništa ne zna o biološkom i psihološkom naslijeđu?! Zar ne zna, da u svakom pojedincu mnemički žive svi njegovi pređi, a u jednoj živoj generaciji sve generacije mrtvih?! Jugoslavenska ideja ne može biti kinetički živa. Nje nema u podsvijesti današnjih južnih Slavena, jer nije nikada živjela u liniji predaka sadašnje hrvatske i srpske generacije. Nad ponorom dvaju svjeto-

va, iznad sukoba živih milijuna bije se sablasni boj milijarda mrtvih predaka, koji i Steedovoj jugoslavenskoj tvorevini nikada, za svog života, nisu čuli ni glasa.

O sudbini ove "državnosti višeg stepena" ja sam dao prognozu još u vrijeme, dok je ona bila u punom jeku. To je bilo dne 23. lipnja 1921. (prije donošenja Vidovdanskog ustava), kada sam se pred Zagrebačkim sudbenim stolom branio radi veleizdaje. Moj obrambeni govor otisnut je u "Hrvatskoj misli" dne 2. srpnja 1921. Tu se čita doslovno i ovo: "Jugoslavenska ideja nije dovoljno dinamička. Ona je mlada, ona je fragmentarna. Ona nije ništa proti silnoj srpskoj svijesti, prekaljenoj stoljetnim ratom za oslobođenje. Crna Gora stoji na stepenu sredovječnih gentilnih formacija; nije se još uzvinula ni do srpske svijesti, a nekmoli do ovoj superordinirane jugoslavenske svijesti. A i u samoj Hrvatskoj jugoslavenska ideja tek je tanka, tanka korica, pod kojom ključa nacionalni hrvatski vulkan."

Taj vulkan izbio je već prigodom izbora za Konstituantu i sukljao kod svih poznijih izbora iz izbornih žara. Punišini hitci bili su povod, te su elementarnom snagom stala rigati dva vulkana, dvije drevne državne misli, hrvatska i srpska. I tu ne hasni nikakovo cvilenje, pa ni cvilenje Steeda!

On kaže, da "nema ni želje ni prava da ulazi u uzroke tragičkih događaja u skupštini". Vjerujem, da nema takove želje. Jer kad bi ju imao, našao bi među uzrocima tih tragičkih događaja i - samoga sebe! Nu baš zato bila bi mu dužnost, da sam sebe ponovno zapita, da li su "pjesnici i sanjari u svim jugoslavenskim zemljama" doista otkrili ideal?! Tražeći sve uzroke tih tragičkih događaja možda bi i Steed napokon otkrio dva svijeta, a možda i ponor među njima. Nu svakako bi se okanio toga, da i dalje nastoji postupati s hrvatskim i srpskim narodom kao sa dva kunića, koje je u svrhu dokazivanja sanjarske hipoteze slobodno žive mučiti, vivisecirati. Hrvati nisu i ne će da budu ničiji pokusni kunići, pa ni kunići gospodina Steeda!

Hrvatsko pravo, posebno izdanje, XX, br. 5179, str. 2-3; Zagreb, 20. rujna 1928.

PRAVOSLAVLJE NA JADRANU

Bjelovučić: *Zahumska pravoslavna episkopija u XIII. i XIV. v.,* Dubrovnik, 1928.

I.

Kao što u političkom i kulturnom pogledu, tako je stari Ilirik i u vjerskom pogledu izrazito pogranična zemlja. Danas graniče ovdje katolicizam, pravoslavlje i islam.

Počeci kršćanstva u ovim krajevima spadaju u povijest prvog stoljeća ove vjere. Dva velika primorska grada, ishodišta velikih vojničkih drumova, inače glavni gradovi rimskih provincija Dalmacije i Epira, Salona (Solin) i Dyrrachium (Drač), bili su rasadište kršćanstva na istočnom Jadranu. Već u IV. i V. vijeku svi veći gradovi sijela su biskupija. A kako svi ti gradovi od Raba do Valone imadu do početka VII. vijeka netaknutu romansku jezgru, oni stoje pod primarnim utjecajem Zapada, u stalnom dodiru s latinskim Rimom. Taj romanski gradski elemenat udara temelje kršćanstva u pučanstvu istočnog jadranskog hinterlanda. Vjerskom njegovom žarenju podvrgavaju se slovenski pridošlice, napose Hrvati u Dalmaciji. Podvrgava se i autohtoni arbanski živalj u otvorenoj zemlji na jugu u Epiru. Posvuda ovdje, gdje postoji jaki romanski gradski elemenat, kršćanstvo zadržava latinski značaj. Zadržava taj značaj i onda, kad car Lav Izaurijac (732.) odvaja Novi Epir i Praevalis (oko Skodre) zajedno s donjom Italijom od Rimske crkve i podvrgava ih carigradskom patrijarhu. Zadržava ga i onda, kad nastupa otvoreni raskol (863., 1054.), pa i onda, kad se osniva autokefalna srpska crkva (1219.). Biskupije južne Dalmacije i sjeverne Albanije postaju glavnim uporištem papinstva u velikoj borbi proti Bizantu i pravoslavlju na Balkanu do u tursko doba.

Pa i sama imena srpskih knezova IX. stoljeća još su većma latinskog nego grčkog podrijetla. U srpskoj terminologiji

imade latinskih tragova, a u ruševini neke crkve u limskoj dolini nađeni su odlomci latinskog natpisa iz X. vijeka. Svi dukljanski knezovi, stolujući u Skadru, bili su odani papi. Knez Bodin primio je (1096.) u Skadru francuske križare najsrdačnije. Grobnice ovih knezova nalazile se u staroj benediktinskoj opatiji sv. Srđa na Bojani. Oko g. 1133., pet kilometara daleko od ruševina rimske varoši Duklje, u Ribnici, nije bilo drugih popova nego katoličkih; oni su krstili osnivača srpske sredovječne države, Nemanju.

Ortodoksno prodiranje prema Jadranu započima tek onda, kad su Srbi zadobili svoju narodnu crkvu (1219.) i stali koncentrirati svoju političku moć. Formalno prodiranje pravoslavlja prema moru biva odstranjivanjem latinskih biskupa u otvorenoj zemlji. Realno prodire ono u pučanstvo (preko današnje Crne Gore) do Kotora, Bojane i Lesa preko metohija slavnog hilandarskog i brojnih srpskih kraljevskih manastira.

Jedan od osam biskupa, što ih je postavio "arhijepiskop svih srpskih i primorskih zemalja" sv. Sava, bio je biskup zetski. Taj je umah udario svoje sijelo u manastiru kotorskog zaliva, koji su romanski građani grada Kotora nazivali "Sanctus Michael in culfo Catari". Metohija tog svetog Mihajla sizala je do pred vrata grada Kotora, koji je imao katoličkog biskupa. Gotovo istodobno morao se je zahumski latinski biskup povući iz svoje rezidencije u Stonu, na poluotoku Pelješcu. Živio je u lokrumskoj opatiji, a poslije se je preselio na Korčulu. Poslije (1298.) nose korčulski biskupi naslov "stonski" sve do 1541., kad je papa Pavao III. i opet uspostavio stonsku biskupiju, koja potraja do 1828., a tada je spojena s dubrovačkom biskupijom. Prvotno sijelo stonskog katoličkog biskupa zaposjeo je ortodoksni episkop. Ipak je ova bogato nadarena episkopija opustjela doskora uslijed mnogih ratova, pak se je oko g. 1318. pravoslavni episkop morao povući u manastir sv. Petra i Pavla na Limu kod Bijelog Polja. Odavle prenesena je ta episkopija u manastir Banju sa crkvom sv. Nikole u Dabru. Izgubila je tada naslov zahumski i prozvana je "dabarskom". Početkom XVIII. vijeka preselila se je u Sarajevo, gdje se prozove dabro-bosanskom i postoji još i danas. Sarajevska pravoslavna episkopija vuče dakle lozu od zahumske katoličke episkopije. Naslov zahumski nosi od g. 1766. pravoslavni episkop mostarski.

Gotovo istodobno sa zahumskim protjeran je oko godine 1255. od "skizmatika" *(per schismaticos)* i latinski biskup Trebinja. Postao je administratorom lokrumske opatije, gdje je nekada bio opat. U XIV. vijeku pate mnoge katoličke biskupije i benediktinske opatije na južnom Jadranu. Jedan anonimni latinski opis istočne Evrope iz godine 1308. (ed. Gorka, Krakov, 1916.) pripovijeda, kako "perfidni skizmatici progone katolike i razaraju i provaljuju u crkve Latina, a prelate zarobljuju". Jednako psuje Srbe *(Sclavos nefarios)* i barski nadbiskup Guillelmus Adae, dominikanac podrijetlom iz južne Francuske, u svojim uputama (1332.), kako bi francuski kralj mogao lasno osvojiti Srpsko Kraljevstvo. Za samostan sv. Ivana kraj Drivasta (u Albaniji) veli papinska bula god. 1356., daje "od skizmatika gotovo posve razgrabljen". Dobiva ga tada u komendu biskup blizog gradića Baleca, da ne mora "prosjačiti", jer da je i njegova crkva od skizmatika posve rastepena.

Prodornu zonu u katoličkom nasipu na Jadranu izdubli su zapravo veliki istočni manastiri, koji u ovim krajevima počev od Nemanje dobivaju bogate posjede. Već g. 1198. darovao je Nemanja hilandarskom manastiru na brdu Atosu nekoliko sela i zaselaka kraj grada Prizrena, gdje je još g. 1346. postojala jedna katolička parohija. Tu su dobili posjede poslije od raznih srpskih kraljeva i dečanski manastir, pa manastir svetih arhanđela, osnovan od cara Dušana (1348.). Čitav taj kraj, pun manastirskih dobara ili metohija, dobio je stalno ime "Metohija". Manastir svetih arhanđela imao je posjeda i u okolini grada Lesa. Manastir sv. Nikole Vranjinskog (na Skadarskom jezeru), osnovan valjda još od prvog zetskog episkopa (oko 1232.), imao je posjed uzduž sjeverozapadne obale Skadarskog blata. Početkom XV. vijeka ovi su krajevi već vrvjeli od ortodoksnih popova. Može se izračunati, da je na posjedima dečanskog manastira, u ravnici, tada dolazio po jedan pop na 20 kuća. U mletačko doba (1444.) neki "popa Ginaco" zaposjeda katoličku crkvu sv. Marije na Bojani, a zatim benediktinsku opatiju sv. Nikole na ušću ove rijeke. Tada imadu već i romansko-arbanski gradovi na jadranskoj obali pravoslavnih manastira. U Ulcinju pod kaštelom spominje

se manastir arhanđela Mihajla, u Skadru manastir sv. Petra, obadva, kako se čini, blizanci, osnovani od Đorđa II. Balšića (umro g. 1403.), podređeni preko zetskog episkopa pećkom patrijarhu.

II.

Pravoslavlje na Jadranu s historičkog je gledišta prema tomu razmjerno mlado. Prodorna zona kroz katolički nasip dovršena je početkom XV. vijeka. Proširivanje ove zone, još prije turske najezde, zaustavljeno je dvokratnim trajnim naporima Rimske kurije u XIV. i XV. vijeku.

Umah nakon anžuvinske okupacije Drača i okolnih krajeva Albanije (1272.), Rimska je kurija započela snažnu ofenzivu za pokatoličenje Ilirika i za uspostavu raskinutog lanca biskupija uz jadransku obalu. God. 1319. biskup arbanskog grada Kroje posrednik je između arbanaškog visokog plemstva i pape u velikom pokretu, što ga je Sveta Stolica (1313. — 1336.) uzduž čitavog Jadrana od Neretve do Vojuše, počev od hrvatskih knezova Bribirskih pa sve do arbanskih Arianita i Musakija, spremala "proti perfidnom raškom kralju, pravom skizmatiku i neprijatelju kršćanske vjere". Tada (do 1370.) nastupa period, u kojem se uskrišuju zamrle i podižu nove katoličke biskupije i barem nominalno pokatoličuju mnoge ortodoksne provincije. Na čelo takovih dieceza dolaze sami regularci, većinom dominikanci. Čak i sam Ohrid, ta čisto grčka kula pravoslavlja, dobiva još prije 1320. jednog dominikanca kao nadbiskupa *(Nicholaus archiepiscopus Acridensis)*. I u dukljanskoj zoni niču sada nove biskupije. Od katoličkog arbanaškog pučanstva (1292.) obnovljena varoš Sappa, dobiva svog gradskog biskupa. Jednako dobivaju ga i gradići Baleco (prije 1347.) i Danj (prije 1361.). Uz biskupa grada Sarde *(Sardanensis),* koji je identičan s biskupom Donjeg Pilota *(Polatensis Minor),* javlja se polovicom XIV. vijeka serija biskupa Gornjeg Pilota *(Polatensis Major)* sa sijelom kod benediktinske opatije sv. Pavla *(S. Paulus de Polato)*. Svi ti biskupi potpadaju pod barsku nadbiskupiju. I sam ortodoksni Prizren, nekad pod Ohridom, a sada pod pećkim patrijarhom, dobiva prolazno (oko 1372.), za vrijeme dobrih

odnosa knezova Balšića s Rimskom kurijom, svog faktičnog katoličkog biskupa *(frater Johannes episcopus Prisrenensis)*. Nu daleko najveći vjerski događaj u ovim krajevima bio je osnutak krajinske nadbiskupije.

Na zapadnoj obali Skadarskog jezera, tri i po sata hoda od Skadra, stajala je zacijelo već od X. vijeka crkvica Bogorodičina (S. Maria), kasniji (1413.) pravoslavni manastir Prečista Krajinska. Još iz bizantinskih vremena čitavi taj kraj nosio je ime Krajina. Tu se je nalazio i jedan dvorac *(curia)* dukljanskih knezova, od kojih je jedan, Ivan Vladimir (umro 1016.), postao svetim. Njegove moći čuvala je Prečista Krajinska sve do g. 1215., kada ih je epirski despot Mihajlo Komnen dao prenijeti u Drač. Odavle prenesene su one domalo u manastir blizu rijeke Škumbi kraj Elbasana, koji je po ovom svecu dobio ime sv. Ivana Vladimira, arbanski *Sin-Gjon*. Divnu legendu o knezu Vladimiru i njegovoj supruzi, bugarskoj carevni Kosari, prvi je oko god. 1200. fiksirao u svojoj kronici pop Dukljanin. Poslije donose ju, proširenu novim elementima, brojne grčke akolutije. Pjesnički obradio ju je prvi Andrija Kačić Miošić (umro 1670.). Ta legenda usječena je najdublje i najšire u narodno pamćenje Balkana. Čudesnom slavom optočila je ova legenda crkvicu Prečiste Krajinske. Taj legendarni nimbus stvorio je oko g. 1446., u svezi s ozbiljno mišljenim pokusima unije katoličanstva i pravoslavlja, nadbiskupiju krajinsku *(archiepiscopatus Crainensis)*. Jer posve je naravski, te je Rim svim silama nastojao, da dođe u posjed tako moćna faktora, kao što je to bila Prečista Krajinska početkom XV. vijeka u dušama pučanstva prodorne ortodoksne zone. U slučaju uspješnog rada ove nadbiskupije bio bi se, preko Crne Gore, ujedinio katolički nasip dalmatinsko-hrvatskih i arbanskih dieceza i opatija. Pothvat nije uspio poradi turske najezde. Jedan od posljednjih nadbiskupa krajinskih bio je Andrija, Hrvat od prastarog plemićkog roda Jamometića, koji je kao revolucionar Rimske crkve umro (oko god. 1483.) u tamnici u Baselu.

Proširenje prodorne pravoslavne zone s više uspjeha zaustavljeno je na sjeveru. To su uglavnom izvršili Dubrovčani, napose na poluotoku Pelješcu. Kako su to oni izvršili i kako je Ston, prolazno sijelo pravoslavnih episkopa, očišćen od pravoslavaca, to nam prikazuje studija dra. Nikole Zvonimira

Bjelovučića, koja je ovih dana izašla nakladom pisca u Dubrovniku pod naslovom *Zahumska pravoslavna episkopi/a u 13. i 14. vijeku* (Dubrovačka hrvatska tiskara, 1928., 23 str.).

Zahumlje, Hum, humska zemlja poznija je Hercegovina, prozvana tako po dinastiji Hranića-Kosača, od kojih je jedan član (Štipan) početkom XV. vijeka dobio od ugarsko-hrvatskog kralja naslov "herceg". Zahumlje je bilo isprva dio Crvene Hrvatske, poslije je došlo pod srpske kraljeve, pa opet pod Subiće. U tom kraju osobito je snažno bilo bogumilstvo. Kako je već prije izneseno, sveti Sava (1219.) osnovao je među inim i pravoslavnu zahumsku biskupiju, koja se nije dugo mogla održati u Stonu. Pravoslavnog biskupa ovdje preživjeli su neko vrijeme kaluđeri, ali i njih je oko god. 1335. Dubrovačka Republika poslala na svetu goru Atos. "Dubrovčani se obvezaše kaluđerima, kad odoše iz Stona, plaćati godišnju zadužbinu ('svijeću'), koja se je sastojala od 150 dukata godišnjih, manastirima sv. Marije Hilandarske i sv. Pavla na Svetoj Gori, jer u te manastire pošli su stonski kaluđeri. Godine 1348. odredi car Dušan poveljom izdanom u Prizrenu, da Dubrovčani plaćaju o Uskrsu 500 perpera kao zadužbinu srpskom manastiru sv. Mihajla u Jerusalimu, a ne više onima na Svetoj Gori. God. 1358. odredi kralj Uroš *IV.,* da Dubrovčani plaćaju ovu zadužbinu dvaput godišnje; ako pak opusti manastir sv. Mihajla u Jerusalimu, da onda plaćaju rečenim manastirima na Svetoj Gori. God. 1479. carica Mara, žena sultana Murata, naređuje, da se plaća zadužbina monastirima na Svetoj Gori, jer opusti onaj sv. Mihajla u Jerusalimu. Dubrovčani plaćaju ovu zadužbinu srpskim kaluđerima od 1550. do 1790., kad bi kaluđeri došli u Dubrovnik po nju. Dubrovčani bi popolutili jedan zlatni dukat, polovicu ostavili bi sebi, a drugu polovicu opet prelomili i svakom kaluđeru dali po komad. Kad bi došli kaluđeri po zadužbinu, morali bi donijeti one komade i ako se spajaju, onda bi to bili pravi kaluđeri. To im bijaše legitimacija. Do pada Republike primali su kaluđeri ovu ugovorenu zadužbinu iz g. 1135." (str. 18.)

God. 1344. na poziv dubrovačke vlade dođoše franjevci u Ston, da privedu pučanstvo Stona i Rata iz bogomilske i pravoslavne vjere na katoličku. Dvije godine zatim (1346. — 47.) nasta buna na poluotoku. Sva je prilika, kaže Bjelovučić (str. 19.), da je to bilo radi vjerskog pitanja, jer se među urotnicima spominju i tri pravoslavna popa. Vlada dubrovačka dopusti, da se popovi Bratoslav i Ilija mogu povratiti u Ston, ali da bez dozvole ne smiju ići po poluotoku. Mnoge vođe bogumila i pravoslavnih otjeraše sa poluotoka u Zahumlje. Opet nastaje buna na poluotoku god. 1362. — 63. Vlada tjera i proganja vođe obiju vjera. Pravoslavnih popova više nema. I poslije sve do XVI. vijeka pridolazilo je bogomila i pravoslavnih na poluotok, ali su ih odmah obraćali na katoličku vjeru. "Dubrovačka Republika nije trpjela druge osim katoličke vjere na svom zemljištu. Sve do pada Republike zabranjivala je pravoslavnim i prenoćiti i službu Božju vršiti u gradu Dubrovniku, što im je Rusija zapamtila i pri padu Republike nije ih uzela u zaštitu." (str. 21.)

Starohrvatska prosvjeta, Nova serija II, str. 166—170; Zagreb — Knin, 1928.

VAL RATNE KRIVNJE

Otkrivati korijen i uzroke strašnog fenomena, koji je progutao preko deset milijuna ljudskih života i dvije trećine zgomilanog svjetskog blaga, znači, nema sumnje, raditi za mir. U teoriji to je jedan od putova, kojim bi se minuli svjetski rat mogao zaista pretvoriti u rat za konačni svršetak ratovanja. No u praksi to može časovito značiti i posve nešto drugo.

Takav rad započeo je umah nakon rata. Započeo se iznošenjem predratnih diplomatskih dokumenata, pa njihovim obrađivanjem od stručnjaka raznih zemalja. U posljednjim godinama pretvorio se je u snažnu propagandu protiv nekih ustanova mirovnih ugovora, napose protiv članka 231. Versaljskog ugovora, kojim se jednostavno dekretira njemačka krivnja za rat. U Njemačkoj zahvatila je ovakva propaganda i službene krugove i široke mase. Prošle godine Hindenburg, Marx i Stresemann službeno su i energički otklonili njemačku krivnju. U tom smislu izrađen je ondje i veliki ratni film, a "Stahlhelmi" podnijeli su resoluciju na sve građanske stranke, da valja udarati .najtežim kaznama svakoga Nijemca, koji bi bilo gdje počinio štogod protiv njemačke nekrivnje.

Val ispitivanja ratne krivnje prešao je iz Njemačke najprije u Sjedinjene Države Amerike, a zatim i u Englesku. Kod nas i oni, koji znadu za taj val, nastoje da ga prikažu kao profesorski snobizam i igrariju ili pak, ako mu vide potpuni dohvat, turaju glavu u pijesak. A ipak taj val vrlo se tiče jednog od sastavnih dijelova države SHS. Pomalo, ali sigurno raste naime na anglosaskom Zapadu uvjerenje, da glavni dio ratne krivnje ne nose Nijemci. Sve jača postaje ondje smjernica, da se krivnja stovari na carsku Rusiju i na njene stare saveznike, pri čemu bivša Kraljevina Srbija nipošto nije zapostavljena. Nema sumnje, da će u svezi s nekim predratnim i ratnim događajima (koji su već dosta temeljito ispitani) strahoviti zločin Puniše Račića biti upotrebljen sa strane njemačkih, američkih i engleskih istraživača kao svjež prilog za stanovite, već postavljene narodno-psihološke teorije.

Filozofski aspekt ratne krivnje: Nesklad između tehnike i etike, mašine i borba za tržišta. - Studije Bertranda Russella i Garet Garretta.

Problem ratne krivnje imade enormne dubine. Što dublje se u nj segne, to većma iščezavaju ne samo pojedini krivci, već i odgovornost čitavih naroda i država. Plitko ne valja nikako u nj zagrabiti, jer taj rat obuhvatio je gotovo čitavu bijelu rasu i izazvao krizu njene civilizacije. Prema dubinama, do kojih su segnuli, različito se zrcali krivnja za rat u redovima onih, koji se naučno bave ovim problemom. Iznosim dva tipa, kako izgleda ta krivnja, kad se uđe u njene najdublje slojeve, kad se gleda u filozofskoj perspektivi.

Od god. 1923., kad je izašlo njegovo djelo *Izgledi industrijalne civilizacije (The Prospect of Industriai Civilization),* Bertrand Russell, engleski zastupnik, član Labora, matematičar i sveučilišni profesor, priznat je kao jedan od najdubljih mislilaca anglosaske rase. Dublje je on segnuo u bit bijele rase od Wellsa. Mnogo dublje od Nijemca Spenglera, koji je u svojem glasovitom djelu *Untergang des Abendlandes* na temelju kratkovječne ljudske historije kušao otkriti ritam povijesti, ustanoviti njezin ciklički tok, koji je ustvrdio, da se naše doba nalazi nad prvim stoljećem Rimskoga Carstva, i koji je propast zapadne civilizacije prorekao za godinu 2000. Russell nije čitao Spenglera. Nije mu to ni trebalo. Jer on je segnuo do biološkog korijena čitavog problema, a nije mu gledao samo krošnju. Njegovo novije djelo *Ikar ili budućnost nauke (Icarus or thè Future of Science,* London - New York, 1924.) zapravo daje jezgru njegovih *Izgleda industrijalne civilizacije.* To opsegom malo djelce, koje se može pročitati za jedan sat, veliko je djelo, kakovo rijetko izlazi.

Industrijalna civilizacija zapravo je civilizacija bijele rase. Ova je rob intelekta, a taj je dresiran na materiju i otkrivanje njenih tajna. Istok, Indija i Kitaj, instinktivno su pro-

tivni ovakvoj civilizaciji. U tim zemljama obrađivanje polja jedina je prava industrija; pravda i sreća vrijede im više od poznavanja prirodnih sila.

Industrijalna civilizacija temelji se na tehničkim otkrićima. Njih promiče znanost. Ona ulazi u ljudski život na dva različita načina. Povećava ljudima moć ispunjavanja želja ili pak mijenja ljudsko umno i moralno shvaćanje. Fizičke ili materijalne znanosti rade u prvom, religija, filozofija i takozvane antropološke znanosti u drugom smjeru. Prvi utjecaj daleko je snažniji. Između napretka nauke i napretka etike nema razmjera. Moderna tehnika u rukama je divljaka. Bijela rasa, pijana od nacionalizma i drugih predrasuda, sjedi na prekrasnom automobilu, koji strahovitom brzinom juri - u propast.

Nauka je učinila ljude bez sumnje jačima. Zašto ih nije učinila sretnijima? Devetnaesto stoljeće, taj raj znanstvenih luđaka, tvrdilo je, da će to doći. I to XIX. stoljeće svršilo se je s 1. kolovozom 1914.!

Nauka je povećala ljudsku kontrolu nad prirodom. Ona bi prema tome morala povećati sreću i blagostanje čovječanstva. To bi doista i nastupilo, kad bi ljudi bili racionalna bića. Ali ljudi su ludi! Pa zar se ne mogu boljemu naučiti? Jest, kad bi napredak nauke imao dobrotu da stane i pričeka, dok se pridigne ljudski razbor, onda da! Ali ovako ta nauka goni čitavu civilizaciju u propast. Potrebna bi bila ravnoteža između naučne spreme ljudi i njihove umne i moralne spreme. No tehnički progres neporedivo je brži od etičkog progresa. Prema Russellu, taj je nesklad između bijele kulture i bijele nature skrivio svjetski rat i skrivit će još dalje ratove.

Demonske tvorevine, koje su pošle same od sebe drugim putem nego je to htio njihov pronalazač čovjek, gleda u mašinama Američanin Garet Garrett. One su mu skrivile rat. Iako ne poznaje starijih njemačkih, ni Bergsonove teorije, da je od životinje postao čovjek onim momentom, kad je sačinio prvo oruđe kao nastavak svojih tjelesnih organa (Homo faber, a ne Homo sapiens!), Garrett je jasno zapazio biološku realnost mašina, koje se poput tjelesnih organa pokoravaju zakonu evolucije. U svom djelcu *O mehaničkom proširenju čovječanstva (Ouroboros or thè Mechanical Extension of Mankind,* New York, 1926.) konstatira pisac, da su mašine sa-

svim utekle kontroli čovječanstva, pa ga voze prema katastrofi. Bijelac mislio je mašinama olakšati muke, stvoriti raj na Zemlji. Simbol ovih težnja je Uroboros *(Repožder),* basnoslovna zmija, koja je progutala svoj rep. No te mašine stale su se strahovito umnažati i podjarmile su svog gospodara. Demonskim svojim progresom od bijelca učiniše svog roba. Produciraju više nego što potrebuje odnosno stanovništvo. Nastaje pritisak, koji zavodi ljude, da troše više nego što treba. To potresa čitavom socijalnom strukturom. Napokon je domaće stanovništvo zasićeno. Mašinski proizvodi nemaju kod kuće dovoljno konsumenata. Počinje lov na strana tržišta. To bi išlo lijepo, kad bi bila samo jedna industrijama nacija i bezbroj "zaostalih" nacija s velikim apetitom na mašinske proizvode. Ali i ostale nacije produciraju i traže tržišta. Nastaje suparništvo, zavist, napetost, rat, i to rat prouzrokovan i vođen mašinama. To se je dogodilo god. 1914.

II.

Historičko-politički aspekt ratne krivnje: Mapa Evrope, Internacionalna anarhija, Poincaré i Izvolski. - Knjige Ewarta, Dickinsona i Barnesa.

Prema gornjim dvjema radovima minuli rat bio je zapravo biološki fenomen. Njegov korijen ne nalazi se u poprečnom, prostornom prorezu živog čovječanstva, već u uzdužnom, vremenskom rezu ljudskoga razvoja. Filozofe zadovoljavaju ovi pogledi. Ali za političara, koji gleda samo poprečni rez i hoće iz njega izvući krivnju živih subjekata, treba više, zapravo mnogo manje. Za nj je potrebno, da svijetla zraka životnog elana bude puštena kroz prizmu, pa da zaigra u bezbroj duginih boja. Djela, koja hoće da obuhvate sve glavne dugine boje ratnih uzroka, ne mogu biti opsegom tako malena kao dva predašnja. Ona moraju obuhvatiti politiku zaraćenih država, iznijeti sve komponente, koje su kao rezultantu dale fenomen svjetskog rata. To je pokušao osobito dobro Englez John S. Ewart u svom omašnom djelu *Korijeni i uzroci rata 1914. -1918. (The Roots and Causes of War,* London - New York, 1925., 2 vol., 1204 str.)

Ewart ne govori o ratu, već o "ratovima". Svjetski rat njemu je skup ratova, u kojima su pojedine nacije glavne *(principales),* neke akcesorne, neke savezne *(associatesi.* Glavne su mu Austro-Ugarska i Srbija, akcesorne su Rusija, Francuska, Engleska i Njemačka, savezne su Belgija i ostale.

Razrediv ovako učesnike u ratu, Ewart razlikuje točno uzroke, koji su stvorili predispoziciju za rat, i one, koji su rat ubrzali. Prve naziva korijenima *(roots),* druge uzrocima *(precipitating causes).* Razlikuje 8 ratnih korijena. Ti su: situacija u Bosni i karta Balkana s obzirom na Austriju i Srbiju, za Rusiju, Njemačku i Austriju i opet karta Balkana, za Njemačku i Englesku njemačko suparništvo, grožnje na Istoku i Zapadu, situacija u Maroku i Perziji; za sve ostale učesnike korijen je imperijalizam i strah.

Prema piscu, važni su korijeni, a ne uzroci, koji su pospješili rat. Za korijene nije nijedna nacija odgovorna. "Mapa Evrope bila je temeljito zazorna većini nacija i prigovori mogli su se ukloniti jedino ratom." Za ubrzanje neprijateljstva kod glavnih učesnika dijele odgovornost Austro-Ugarska i Srbija. Od akcesornih vlasti krivnja ide Rusiju *(blame attaches to Russia).* Rusiju vodio je interes za Carigrad, nadalje okolnost, što je Austro-Ugarska posvetila pažnju Solunu kao izlazu na Egejsko more. Francusku nije natjerala u rat naklonost prema Srbiji, ni ugovor s Rusijom, već "rana" Elzas-Lotaringije i želja za revanšem.

Engleski profesor G. Lowes Dickinson, član King's Collegea u Cambridgeu, vrlo je plodan i ustrajan istraživač ratnih uzroka. Najnovije njegovo veliko djelo je *Internacionalna anarhija 1904. - 1914. (The International Anarchy 1904 - 1914,* by G. Lowes Dickinson, London — New York, 1926., 478 str.). Autor je proučio sve dokumente, sve tajne predratne ugovore, što su izašli nakon rata iz kancelarija Njemačke, Rusije i Austrije.

Neposredno uoči rata mnogo je zavisjelo i o pitanju, da li vojnička mobilizacija znači rat ili je to tek mjera opreza. Dickinson tvrdi, da je ruski car još prije god. 1911. to pitanje riješio tako, da mobilizacija znači rat. Naravski to se nije znalo. Predratna diplomacija, veli autor, "često je slijedila zakon džungle".

Dickinson dokazuje, da na Rusiju pada krivnja, što je dopustila, da se konflikt između Austrije i Srbije proširi. Njemačka, braneći leđa Austrije, nije ništa više učinila, nego Rusija braneći Srbiju. Autor opravdava Austriju. To se carstvo branilo od trganja, veli on, dok je Srbija nastojala "proširiti svoju moć raspadanjem svog susjeda". Kad je rat planuo, "malena Srbija stajala je na rubu svojih nacionalnih ambicija, a na troškove naroda i civilizacija triju kontinenata".

Još oštriji od Dickinsona je znameniti američki profesor Harry Elmer Barnes, koji je u posljednje tri godine znao postići vodeće mjesto među svim istraživačima ratne krivnje. Temeljna radnja mu je *Postanak svjetskoga rata (The Genesis of thè World War, An Introduction to thè Problem of War Guilt,* by Harry Elmer Barnes, New York, 1926., 750 str.).

Za Barnesa je sigurno, da je povod ratu bilo umorstvo Franje Ferdinanda. Ubojice su došle iz Srbije. Oružje im je dano iz srpskih arsenala. Poslani su iz srpskog generalnog stožera *(by thè chìef of thè Intelligence Division of thè Serb General Staff).* Prešli su granicu, a da ih u tom nisu sprečavale srpske pogranične straže. Barnes poznaje naravski i knjižicu beogradskog profesora Stanojevića i članak pok. Ljube Jovanovića u knjizi *Krv Slavenstva.* Prema njegovu mnijenju, nakon atentata srpska je vlada pokazala vrlo malo dobre volje da kazni one, koji su to zasnovali. Beč je htio samo "mali rat". Ni Berlin nije htio "velikog rata". Kaiser je učinio najozbiljnije pokušaje da zadrži rusku mobilizaciju, koja je učinila opći konflikt neizbježnim. Kao Dickinson, i Barnes uzima, da je ruska mobilizacija bila istovjetna s ratom. Njemačka je mobilizirala 48 sati nakon Rusije.

Demoni rata, prema Barnesu, bili su Poincaré i Izvolski. Oni su još godine 1912. stvorili urotu, da se Francuska domogne Elzasa, a Rusija Dardanela. U tu svrhu oni su podmitili francusku štampu, kako to dokazuje memorandum, nađen u ruskom ministarstvu financija. Taj memorandum smatra Barnes autentičnim. Prema svjedočanstvu britanskog poklisara u Parizu, lorda Bertie, Izvolski se je u kolovozu 1914. dičio riječima: "C'est ma guerre" *(To je moj rat).*

III.

Dokumenti, memoari i časopisi. - Literatura i djelo Engleza Goocha.

Val ratne krivnje crpi svoju snagu iz dokumenata, što su dosada objelodanjeni iz različitih državnih arhiva o postanku rata.

Na prvom mjestu stoji ogromna njemačka zbirka od 40 svezaka pod naslovom *Die Grosse Politik der Europàischen Kabinette 1871 — 1914, Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswartigen Anites,* koja je dovršena na koncu prošle godine. Iza njih dolaze kolekcije ruskih dokumenata, koje su usporedo sastavljali ruski boljševici i njemački stručnjaci. Boljševici izdaju pod redakcijom prof. Adamova veliku zbirku dokumenata, *Krasnyj Arhiv (Crveni arhiv),* od kog je dosad izašlo 20 svezaka.

Pod dojmom kampanje, koja se je razmahala osobito u Americi, odlučilo je britansko ministarstvo vanjskih poslova već potkraj godine 1924. da prekine praksu, prema kojoj se tek nakon dugog niza godina smiju objavljivati spisi Foreign Officea. Pod uredništvom G. P. Goocha i Harold Temperleya započeo se rad izdavanja britanskih dokumenata od 1898. do 1914. Dosada su izašle dvije sveske. Prva, koja je izašla, zapravo je posljednja ili jedanaesta čitave serije. Obuhvaća spise od 28. juna do 4. augusta 1914., kada su se nakon Sarajevskog atentata stala tresti carstva.

Austrija bi bila zacijelo počela sa sličnim publikacijama kao i Njemačka (za Austriju bi bila početna godina 1867.), kad joj ugovor u St. Germainu ne bi branio izdavanja akata vanjskopolitičkih bez pristanka nasljednih država. Ove države nisu dale dopuštenja za to, pak je u Austriji učinjeno tek nešto u tom pogledu *(Crvena knjiga* od dr. Goosa, dokumenti što ih je izdao prof. Pribrani i memoari Conrada von Hòtzendorf u 5 svezaka). Belgijske dokumente izdao je u 5 svezaka Bernhard Schwertfeger. Ni Francuska, ni Italija nisu još izdale svojih dokumenata iz vremena uoči rata. Ali i francuska vlada već je izdala odredbe i imenovala komisiju političara i učenjaka u tu svrhu.

Usporedo s takovim dokumentima stali su nakon rata daždjeti memoari i apologije državnika, diplomata i generala. Eks-kaiser Vilim pisao je, a i sada piše o sebi. I Kronprinc se umiješao u pitanje o postanku rata svojom knjigom *Ich suche die Wahrheit.* Svoju obranu napisali su britanski ministar predsjednik Asquith *(The Genesis of War,* 1923.), ministar vanjskih poslova Grey *(Twenty fwe Years,* 1925.), ministar mornarice Winston Churchill *(The World Crisis,* 1925.), predsjednik francuske republike Poincaré (1926.) u tri sveska, koja su već prevedena i na engleski. Dosta važni su memoari britanskog poklisara u Petrogradu Sir Georga Buchanana (1928.), pa memoari ambasadora u Rimu Sir Renell Rodda (1925.), austrijskog ministra vanjskih poslova Czernina i njemačkog poslanika u Londonu, princa Lichnowskoga. Rad braće Cambona, i to Julesa, koji je bio francuski poslanik u Berlinu, pa Paula, koji je bio poslanik u Londonu, prikazan je u djelu francuskog novinara Raymonda Recolyja *(Les heures tragiques d'avant guerre,* Pariš, 1922.). Još su važna pisma američkog poklisara u Parizu, Pagea, memoari američkog pukovnika i prijatelja Wilsonova, Housea. Izašli su prošle godine i memoari grofa Berchtolda na njemačkom i engleskom jeziku, a Madžarska akademija izdala je korespondenciju grofa Stjepana Tisze.

U Evropi postoje već i specijalni časopisi za istraživanje ratne odgovornosti. Na čelu im stoji berlinska revija "Kriegsschuldfrage", koju izdaje Alfred von Wegener. U Francuskoj dva su ovakva periodika. Victor Margueritte osnovao je časopis "Evolution", što ga sada izdaje Armand Charpentier. Časopis stoji u opreci sa službenim francuskim stanovištem. U njemu napose Alfred Fabre-Luce, Matthias Morhard i Georges Demartial kritiziraju rad Poincaréov i nastoje dokazati, da ratna krilatica o "bijednoj nedužnoj maloj Srbiji" ide u ratnu mitologiju. Drugi pariški časopis je "Revue d'histoire de la Guerre Mondiale" pod uredništvom Pierre Renouvina, koji se je u svom djelu *Les Origines immediates de la Guerre* (Pariš, 1925.) istakao kao klasički pobornik službene francuske obrambene teze. U Nizozemskoj izdaje dr. N. Japikse stručni časopis "The Journal of thè Netherland Commission for thè Investigation of thè Causes of thè World War". I u Madžar-

skoj od ožujka 1928. započeo je periodik "A Hàborus Felelósség" ("Ratna odgovornost").

Izvrstan pregled sve te mase dokumenata, memoara, knjiga i članaka daje Hans Delbruck *(Der Štand der Kriegsschuldfrage,* Berlin, 1925., drugo izdanje), još bolje Englez Gooch u knjizi *Najnovija otkrića o evropskoj diplomaciji (Recent Reuelations of European Diplomacy,* London, 1927.).

Kako je već spomenuto, autor ove druge knjige radi oko službenog izdanja britanskih dokumenata. Potpuno je proučio savkolik poznat materijal o postanku rata. Tek u pogledu edicija i ruskih arhiva moglo bi se kod njega naći nedostataka. Njegova knjiga bavi se s preko 300 autora. Sve su to knjige, koje sadržavaju nešto novo o postanku rata, dok su rasprave, koje pregrijavaju staro zelje, izostavljene. 0 svakoj ovakvoj knjizi, o svakom znatnom događaju, o svakoj važnoj osobi iznosi Gooch svoj ponajviše vrlo jasan sud. Sam kaže za svoju radnju, da je to "kozerija, a ne bibliografija".

U poglavlju *Zaključci* daje Gooch sud o ratnoj odgovornosti:

"Bilo je naravno, da će Srbija ići za tim, da pod svojim žezlom ujedini nezadovoljne jugoslavenske podanike svog susjeda i da njihove tužbe u Hrvatskoj upotrijebi za širenje pansrpske ideje, nadalje da gleda prema Rusiji pomoć, kao što je u sličnim prilikama Cavour gledao prema Francuskoj. Jednako je naravno, da je Austrija odlučila da se brani protiv javno proklamirane ambicije, da joj se otmu provincije, što ih je kroz stoljeća držala. Nakon bosanske krize Srbija je obećala, da će biti dobar susjed. Ali nije održala svoju riječ, i njene intrige bile su monotone. Sjediti skrštenih ruku i čekati, dok neprijatelji budu dosta jaki da provedu svoj program parcelacije, bilo je za Austriju isto, što i najaviti svoju nemoć 1 dozivati nesreću. Umorstvo njenog prestolonasljednika od jugoslavenskih ubojica zahtijevalo je odlučnu obranu državnoga autoriteta. Ultimatum Srbiji bio je od državnika bečkih i peštanskih zamišljen kao strogo defenzivna akcija, koja je pružala najbolje šanse da se umakne pogibli, za koju je bilo sigurno da će rasti i koja je ugrožavala opstanak Austrije kao velike vlasti."

IV.

Detaljna pitanja: Zločinstvo u Sarajevu. - Miss Durham, Seton Watson, Sidney Fay i Harry Elmer Barnes.

O detaljnim pitanjima ratne krivnje, pa o tom, kako duboko ona seže u prošlost, postoji ogromna literatura, napose njemačka. Primjera radi navest ću tek neka standard-djela.

Pod naslovom *Die Rheinpolitik Kaiser Napoleone III.* obradio je Hermann Oncken (u 3 sveska) pozadinu Prusko-francuskog rata. Nizozemski profesor Japikse dao je najbolju radnju o djelovanju Bismarckovu *(Europa en Bismarcks Vredespolitik,* Leyden, 1925.). O vanjskoj politici Njemačke nakon Bismarcka izašle su (i na engleskom jeziku) velike radnje od Otta Hammanna i Ericha Brandenburga. Na temelju ruskih memoara izradio je G. Frantz odlično djelo pod naslovom *Russland auf dem Wege zur Katastrophe* (1925.). Nijemac Friedrich Stieve duboko je prodro u rusko-francuske odnose, napose pak u djelovanje Izvolskoga i Poincaréa. Njegovo djelo, koje je izašlo i na anglosaskom tržištu *(Izvolsky and thè World War,* New York, 1926., 233 str.), rađeno je na temelju dokumenata njemačkog vanjskog ministarstva. Tu se dokazuje, da je uokružavanje Njemačke od Triple Entente historijski fakat, nadalje da je Rusija htjela osvojiti Carigrad. Stieve iznosi i svjedočanstvo, po kojem bi Rusija bila znala za urotu protiv Franje Ferdinanda. "Ako bi se to svjedočanstvo utvrdilo", kaže Stieve, "to bi pokazalo, da je zločinstvo u Sarajevu bilo spremano kao ruski udarac dvojnoj monarhiji" *(it would show that thè crime was prepared as a Russian blow at thè Dual Monarchy).*

Zločinstvu u Sarajevu posvetili su prvi najveću pažnju američki profesor Sidney B. Fay (u raznim američkim časopisima), pa Miss Edith Durham, koja je o tom napisala i posebnu knjigu *(The Sarajevo Crime,* London, 1926., 206 str.). Engleska Miss je pacifistkinja. Uz to je velika prijateljica Arbanasa. Živjela je dugo među njima. Napisala je o njima više djela, od kojih *Brđanska Albanija (High Albania,* London, 1909.) imade naučnu vrijednost. Srbe ne voli Miss Durham. Ubijstvo u Sarajevu smatra ona "fatalnim za etiku savezničke stvari". Za sve, što je s tim u savezu, imade ona oko

sokolovo. Zapazila je umah knjižicu prof. Stanoja Stanojevića *(Ubistvo austrijskog prestolonasljednika Ferdinanda,* Beograd, 1923.), koja je od P. Wendela prevedena i na njemački. Poznaje članak pok. Ljube Jovanovića u Kjusunjinovoj knjizi *Krv Slavenstva* (1924.). Poznaje i radnje Srbina Bogićevića o Dimitrijeviću-Apisu i o Solunskom procesu god. 1917. Tenor njene knjige je to, da je sa strane Saveznika trebalo ostaviti Srbiju njezinoj sudbini.

Radovi Faya i Miss Durham ponukali su i dr. Setona Watsona (bolje poznat kod nas pod imenom "Scotus Viator"), da podvrgne reviziji svoje prijašnje stajalište, po kojem bi službena Srbija bila posve nedužna u Sarajevskom atentatu (londonski "Times" od 16. februara 1925.). God. 1926. izdao je on englesku knjigu pod naslovom *Sarajevo,* koja je istodobno izašla i na hrvatskom jeziku u Zagrebu. Tu je on na osnovi stanovitih indicija (od kojih mu je znatan dio pružen od strane srpskih zavjerenika) došao do zaključka, da su ovi mladi Bošnjaci radili bez znanja srpske vlade i protiv ove vlade, a da je cijela pomoć, što su je dobili iz Srbije, bila samo u radu trojice članova tajnog društva, zvanog Crna ruka, koje je tada bilo u najvećem konfliktu s beogradskom vladom.

Ali i na ovu Watsonovu dokaznu zgradu oborili su se oštro prof. Fay, a zatim i prof. Barnes. Ovaj drugi konstatira u velikom američkom mjesečniku "Current History" (voi. 25, za mjesec juli 1927.), da je Watson tendenciozno iskrivio činjenice i da se je tom svojom knjigom sramotno *(ignominiously)* izlučio iz redova ozbiljnih istraživalaca ratne krivnje. Ta je osuda primljena u čitavom naučnom svijetu bez prigovora.

Za završetak iznosim, da je prof. Fay baš ovih dana u 2 sveska publicirao svoju veliku radnju o *Postanku svjetskoga rata (The Origins ofthe World War,* New York, 1928.), koju je američka kritika oduševljeno pozdravila. Ovo mi djelo nije još pri ruci. Kako je Fay prvorazredni stručnjak baš za Srbiju, to nema sumnje, da će njegova knjiga sadržavati vrlo zanimljive stvari.

Hrvatska revija, II, br. l, str. 45 - 53; Zagreb, 1929.

PAK ANGLIKANA!?

Vanjska politika Macdonalda i Lloyd Georgea. Nakon općih izbora u Engleskoj. Anglo-američki blok za provedenje trajnog mira.

Oči čitavog svijeta, a napose evropskog kontinenta, uprte su u Englesku. - Opći izbori, koji su ondje provedeni na Tijelovo, ispali su, kako se je općenito predviđalo. Konservativna stranka nije samo izgubila svoju ogromnu većinu, već je čak došla na drugo mjesto. Na prvo mjesto došla je britanska radnička stranka ili Labor. Ali ni ona nije sa svojih 289 zastupnika dobila apsolutnu većinu, jer engleski parlamenat broji 615 članova.

Treća velika stranka, liberali, dobila je tek 50 mandata, iako je za nju od 22 milijuna predanih glasova palo više od 5 milijuna glasova. I konservativci i Labor dobili su svaki preko 8 milijuna glasova. Da liberali usprkos svojoj brojčanoj jakosti nisu dobili više mandata, tomu je uzrok taj, što u engleskom izbornom kotaru odnosi mandat onaj kandidat, koji dobiva relativnu većinu palih glasova.

Dvije stare engleske građanske stranke, konservativci i liberali zajedno dobili su i u glasovima i u mandatima apsolutnu većinu. Mogli bi dakle zajedno obrazovati jaku vladu. Ali toga, kako izgleda, ne će ni jedni, ni drugi. Labor kao najjača stranka bit će pozvan da sastavi vladu. Stvori li se takova vlada čistog Labora, ona će ovisjeti o milosti liberala, jer će konservativci u tom slučaju biti "opozicija Nj. Veličanstva".

Liberalna stranka postala je dakle takozvani jezičac na vagi. Bez njezine milosti ne može se održati nijedna vlada u novom parlamentu. Položaj te stranke prema tomu je vanredno povoljan. Stranku vodi Lloyd George, koji je bio ministar predsjednik potkraj rata i za vrijeme mirovnih ugovora sve do godine 1922. Njegova vanjska politika gotovo se sasvim pokriva s onom Labora i s onom britanskih dominiona.

Oštrije i od samog Lahora on je uoči izbora napao konservativnu vladu zbog toga, što je ova odviše pogodovala Francuskoj i što je dovela do napetih odnosa sa Sjedinjenim Državama. Glavnu potporu izvan liberalnih krugova davao je u zadnje vrijeme Lloyd Georgeu konservativac lord Rothermere, vlasnik najvećeg engleskog novinskog trusta. Obojica bili su ove godine u Americi i radili ondje na ostvarenju angloameričkog bloka, koji po njihovom sudu jedini može da evropskom kontinentu vrati trajni mir. Lloyd George izjavio je, da za takav mir treba upotrijebiti jednaku snagu kao nekada za rat.

Umah nakon svršetka rata Lloyd George koncipirao je ideju, da Engleska ne bude više "empire" *(carstvo),* već "commonwealth" ili *voljna zajednica slobodnih naroda.* Pod tom inspiracijom on je zasnovao indijske reforme, pa titularnu neodvisnost Egipta i Slobodnu Državu Irsku. Ista ova inspiracija vodila ga je i u evropskim poslovima. Još godine 1923. napisao je on knjižicu *Da li imade mira (Is It Peace?).* Gotovo dvije trećine tog djela bave se pitanjem njemačkih reparacija tako, te je "Timesov" kritičar ironički konstatirao, da su u tom djelu sabrani dokazi za dug Francuske — Njemačkoj. Knjiga je prožeta dubokim humanitetom, jakim religioznim čuvstvom, a imade i bioloških perspektiva. Protivnička štampa rugala se je "religioznom Welshmanu" žaleći, što nije išao među propovjednike, gdje bi postao velik! Osobito oštro ustao je Lloyd George protiv Poincaré, kojeg smatra eksponentom "bjesnila kontinenta" *(thè ravings of a continent).*

Lloyd George potječe iz Walesa, klasičke zemlje barda. Tu se je, kao u Škotskoj i Irskoj sačuvao keltski etnički substrat još živ živcat u welskom *(thè Welsh),* gelskom *(thè Gaelic)* i irskom *(Erse)* jeziku. Wales i Škotska klasičke su zemlje klanskih (plemenskih) institucija, službeno dokinutih tek godine 1745. Macdonald je pravi škotski gorštak *(highlander).*

Pod konac godine 1922. izdao je E. T. Raymond valjda najiscrpljiviju biografiju Lloyd Georgea. Crtajući inkompatibilnost Lloyd Georgeovih metoda s parlamentarnom i kabinetskom tradicijom, pa njegove nedosljedne erupcije, iznosi Raymond mnijenje nadbiskupa od Yorka, koji sve to pripisuje "misterioznoj značajci keltskog temperamenta", što se na-

živa thè Hwyl, a koja čini, te govornik govori, a da sam ne zna što, i uzbuđuje slušateljstvo, a da ovo ni samo ne zna zašto. Bezbrojne gomile uzbudio je Lloyd George, kad je na primjer vodio agitaciju proti Burskom ratu.

Hwyl keltske krvi jest dakle intuicija, sinonim za čovječnost, vjera u mir i u slobodu, religija pravde i humanosti. Taj *Hwyl* imade i Macdonald. Labor je u prvom redu škotska tvorevina. Njegov centar leži na rijeci Clyde. I ako preko Škota i Welsa, preko Macdonalda i Lloyd Georgea, *Hwyl* stvori koaliciju Labora i liberala, tada od sebe nastupa gigantski pokret za pomoć i spas svim onima, koji trpe i koji su potlačeni. Slijedi Fax Anglicana.

Hrvatsko pravo, XX, br. 5219, str. 1-2; Zagreb, 8. lipnja 1929.

ZRECI ZAPADA I ISTOKA

G. 1922. dovršio je Nijemac Oswald Spengler svoje djelo *Der Untergang des Abendlandes (Propast Zapada).* U njemu sadržana je "filozofija našeg vremena", bazirana na historijskom znanju o razvoju i uvoju svih ljudskih kultura, koje su se ikada razvile na našem planetu. Takovih zrelih kultura bilo je osam: kitajska, babilonska, egipatska, istočno-indijska, grčko-rimska, arapska, kultura Maja na Jukatanu i kultura Zapada. Ova potonja počima oko g. 900. po Kristu. Posljednja je od četiri ciklusa civilizacije. Prijašnja tri cikla bili su indijski, koji je započeo oko g. 1800. prije Krista, antikni, koji je započeo oko g. 900. pr. Krista, pa arapski ciklus, koji obuhvaća utemeljenje kršćanstva i islama. Spengler ne posmatra ove kulture kronološki, već topički i konstatira, da svaka od njih, bez obzira na vrijeme postanka, imade svoje proljeće, ljeto, jesen i zimu. Zapadni ciklus donio je žetvu i zima tamnog doba već stoji na pragu.

Par mjeseci nakon što je izašlo, ovo je djelo prodano u više od 100000 primjeraka. G. 1927. prevedeno je na engleski. Izazvalo je na čitavom Velikom Zapadu divljenje i - strah. Naravski ne među masama, jer te ga ne čitaju. Zebnja se je javila kod poizbor inteligencije, kod malene kaste ljudi, koji su pod lozinkom nauke i znanosti u moderno doba stupili na ono mjesto, što su ga u primitivno doba zauzimali vješci ili čarobnjaci, a poslije svećenici. Amerikanci tu kastu nazivaju zgodnim imenom "highbrows" *(ljudi visoka čela),* dok joj je Tolstoj, ne praveći u etici nikakove razlike između primitivnog i modernog doba, možda još zgodnije ostavio ime "žreci". Spenglerovo djelo osupnulo je dakle žrece Zapada, državnike, političare, učenjake.

I pred tom odlučnom objavom skore propasti tehnički najmoćnije kulture svih vjekova žreci su se Zapada stali zbijati u guste redove. Jedni, a to su državnici, nastoje zategnuti dolazak zime time, da spriječe rat između država zapadne civilizacije. Drugi, a to su publiciste, nastoje uliti nešto optimizma umanjujući težinu opažanja Spenglerovih. U tom pogledu u zadnje vrijeme osobito je značajan članak američkog učenjaka Shotwella u "Current History", 30, (1929. maj) str. 283. - 287., koji nosi naslov *Spengler, pjesnički tumač historije.*

Nu sada se stali javljati i žreci Istoka! Vanredno karakterističan u ovom pogledu jest članak japanskog dnevnika "Nippon". Preko engleske štampe izvadak iz tog članka pod naslovom *Japan i hegemonija u Aziji* donio je "Obzor" (dne 24. o. mj.). Tu se kaže, da se moralni život, evropskih naroda nalazi u stanju degeneracije i Evropa da se mora obratiti na Aziju, da u njoj nađe intelektualne i moralne podražaje. Politička situacija u Evropi veoma je nestalna. Evropske države, izuzev Veliku Britaniju, nisu države prvoga reda. Neprijateljsko držanje evropskih država prema Rusiji odgurnulo je Sovjete na stranu Azije. Rusija potakla je podjarmljene narode na borbu za slobodu. Američka je hegemonija stupila na mjesto evropske hegemonije, ali će nju doskora ukloniti azijska hegemonija. Japan kao vođa azijskih naroda nosi u sadanjem času veliku odgovornost. Evropa je ostarjela i njezina civilizacija je u raspadanju. Japan će ujediniti dvije žive civilizacije Amerike i Rusije.

Kako se iz toga vidi, žreci Istoka slažu se sa strašnom Kasandrom Zapada, sa Spenglerom. I u tom leži ključ, koji otvara sve političke tajne Velikog Zapada. Po mnijenju Baldwina, Churchilla, Cecila, Lloyd Georgea, Rothermerea, Beaverbrooka, Macdonalda, Hoovera, Lothropa, Wellsa, Wallacea, Weala i kako se sve zovu ti anglosaski žreci, zapadna civilizacija ne dade se spasiti bez osnutka anglo-američkog bloka. Ali i taj sam o sebi tek je jezgra spasa. Oko te jezgre treba da se okupe sve velevlasti zapadne kulture.

Hrvatsko pravo, XX, br. 5222, str. 1-2; Zagreb, 29. lipnja 1929.

BEZVREMENO SELO

Urbanizacija i civilizacija

Za potpuno shvaćanje svih modernih socijalnih problema valja imati na umu dvije fundamentalne biološke spoznaje. Prva je ta, da se čitavi život na Zemlji sastoji iz dva glavna sloja. Njemački filozof energetičkog optimizma, Ostwald, naziva ih *ana-* i *kata-* biontima. Temeljni sloj *(anabiont)* jest bilina. Ona živi izravno iz zemlje. Imade dar pretvaranja anorganske u organsku materiju. Umije jesti zemlju. Životinja *(katabiont)* nema toga dara. Ona parasitira na bilini. Da nestane biline, čitavi životinjski sloj, u njemu i Čovjek, poginuo bi od gladi, jer ne umije asimilirati anorgansku materiju. Prema tomu, tako dugo, dok ljudski mozak ne otkrije tajnu biline, klorofilnu funkciju njenog zelenog lista, jedina istinski vitalna industrija jest kult biline, obrađivanje polja. Druga fundamentalna spoznaja jest ta, da su oruđe i strojevi nastavci ljudskih tjelesnih organa. Nisu, kao kod životinje, izrasli iz ljudskog tijela, već su projiciram iz ljudskog mozga.

Anastrofa mašinske veleindustrije, vezane u prvom redu na zapadni dio bijele rase, katastrofalnom brzinom digla je čitave dijelove ljudske pokrivače sa zelenog sloja biline. Slabi i uništava selo, tog posrednika između biline i varoškog pučanstva. Stvara robove mašina, koji, otkinuti od spoja sa majčicom zemljom, predstavljaju čardak ni na Nebu ni na Zemlji. Gomila ih u industrijalna središta, u varoši. Nagla urbanizacija, koja svojim bujanjem poput rak-rane ždere selo, postala je prema nedavnim riječima Mussolinija najvećom opasnošću za bijelu rasu.

Crne pokrajine *(black countries),* zvane tako po svojim tvorničkim dimnjacima, dominiraju na Velikom Zapadu, u Engleskoj i Americi. Dnevno rastu i šire se. Da je jedino prava i zdrava industrija baš obrađivanje polja, to se je davno i posvuda znalo. Ali u Engleskoj to se je stalo govoriti na sva usta tek u vrijeme podmorničkog rata i u prvim godinama

iza rata. Pod vidom, da u Engleskoj svake godine mora naći zarade novih 250000 radnika, pod vidom "paralize međunarodne trgovine i kreditnog sistema" javili se histerički glasovi, da će engleska "demokracija aristokrata" doskora postati "nacijom kulija" (a *coolie nation).* U najdrastičnijoj formi zastupao je to mnijenje publicista Norman Angeli *(If Britain is to live,* London, 1923.). Engleski zastupnik C. F. Masterman u svojoj knjizi *Engleska nakon rata* (London, 1922.) nazvao je svoju domovinu "gradom s nekoliko rezervnih parkova", na koji da će doći crna pošast siromaštva i nemira, ne bude li se seljaštvu i polju posvetila najveća pažnja. U pogledu položaja sjeveroameričkog farmera slično argumentira državni tajnik za poljodjelstvo u Hardingovom kabinetu. Wallace, u svojoj knjizi *Naš dug i dužnost prema farmeru (Our Debt and Duty to thè Farmer,* New York, 1924.). — "Previše misaonih ljudi drži, da je urbanizacija i civilizacija jedno i isto", kaže on i završava svoje djelo s opomenom, da građenju varoši ne valja žrtvovati poljodjelstvo.

Još u vrijeme primirja orio se je po Engleskoj poklik: "Back to thè land" *(Natrag k polju!),* kojemu je tiho sekundirao francuski "retour aux champs". Najglasnije izvikivala ga je engleska cehovska škola *(English Guild School),* koja je tražila ne samo povratak k polju, već i k seoskoj rukotvornoj industriji. Ti "guildsmeni" proglasili su urbanu koncentraciju, pa trgovačku eksploataciju i ekspanziju ništavilom i zlom. Glasno su snivali o obnovi sela. Poput Anteja tu će Engleska naći snagu proti svakom podmorničkom ugroženju u budućnosti. Povratkom k polju, redistribucijom, pa rehabilitacijom onoga, što se je nekada nazivalo Merrie England *(blažena Engleska),* imao se je riješiti i problem zaposljenja.

Ipak, moćni se klik engleskih "guildmena" za povratkom k polju pomalo posve izgubio u golemoj huci modernih fabrika. Veleindustrija, kojoj osim radnika služe ugljen i vodopadi, para i munjina, ostala je i nakon rata glavnom smjernicom bijele rase, čiji dinamički eksponenat predstavljaju Engleska, Sjeverna Amerika i Njemačka. Anglosaski mislioci jasno vide tmurnu perspektivu razvoja veleindustrije, ali brza pomoć od njihova znanja nije moguća. Jer i veleindustrija imade svoj biološki zamah. Čovjek nije nipošto Homo sapiens *(mudar),* on je Homo faber *(kovač).* Veliki Zapad može poduzima-

ti mjere za zaštitu sela i farmera, ali industrijalizacije i urbanizacije ne može ni zaustaviti, nekmoli je zamijeniti s poljodjelstvom i jačanjem sela. U tom pogledu imadu seljački narodi golemu prednost, jer posjedujući još bujno selo mogu regulirati bujanje industrije i urbanizacije. I u tom leži golema njihova životna snaga.

U zadnjem sam svom uvodniku pokazao, kako su "žreci Zapada" osupnuti knjigom Spenglerovom, koji je navijestio propast zapadne civilizacije. U tom djelu Spengler kaže i ovo: "Nacije su narodne grupe, koje grade gradove. U zamcima one su se digle, u varošima one dozrijevaju do pune visine svjetske svijesti, a u svjetskim velegradovima one se raspadaju... Pojava svjetskih metropola Londona, Pariza, New Yorka pruža centar, u kojem svršava uzvojni tok jedne svjetske povijesti. Kino, teosofiju, boksanje, crnačke plesove, kocke i utrke, sve to možemo naći u starom Rimu. Bezvremeno selo i vječni seljak i opet će osvanuti."

Hrvatsko pravo, XX, br. 5223, str. 1-2; Zagreb, 6. srpnja 1929.

DVIJE KNJIGE O RATU

Strahote i ognjišta vojnih sukoba

U drugoj svesci svog velikog djela o svjetskoj krizi *(The World Crisis,* London, 1923.) konstatira bivši engleski ministar financija Winston Churchill, da su svjetskim ratom "počinjene takove povrede u strukturi ljudskoga društva, kojih stoljeća ne će izbrisati i koje će se po svoj prilici pokazati kobnima po sadašnju civilizaciju". Ovog su mišljenja naravski i drugi "veliki žreci Zapada". Svim silama nastoje oni da spriječe nov veliki rat, jer taj bi značio posljednju katastrofu bijele rase.

Danas, većma nego ikada, jasno se otkriva ovo nastojanje. Žreci, čini se, znadu i sredstva, kako da se to postigne, kako da se uklone ratne napetosti i pogase tajna ognjišta rata, a pogotovo ona, koja su se kroz posljednjih deset godina tu i tamo posve nedvoumno zadimila.

Umjesto da sam raspravljam o strahotama novog rata, pa o raznim ognjištima takova rata, iznosim kratak sadržaj dviju anglosaskih knjiga, koje se potanko bave tim pitanjima.

Prvu knjigu napisao je još g. 1923. engleski pukovnik J. F. C. Fuller, profesionalan vojnik, koji potpuno pozna rat u teoriji i praksi. Knjiga nosi naslov *Reformacija rata (Reformation of War).*

Fuller polazi sa stanovišta, da je rat zakon života. Pa iako je to njegovo temeljno stanovište sa znanstvenog gledišta nepotpuno, jer moderni biolozi i sociolozi baš u ujedinjavanju, simbiozi i kooperaciji sitnih individua vide daleko veći zakon života, nego je to Darwinov "struggle for life" *(borba za opstanak)* — ta su njegova razlaganja praktički vrlo poučna.

Samoobmana su brbljanja o miru, ugovori o razoružanju i isključenju nekih vrsta oružja i bojnih metoda. Sve to temelji se na "pseudohumanitarnom isparivanju", kaže Fuller. "Četrnaest Wilsonovih točaka i Liga naroda ruinirali su ugo-

vor o miru, jer su bazirani na uzvišenom nesmislu *(on sublime nonsense), a* ne na trijeznom razboru *(on commonsense).* Uvjeti primirja, temeljeni na 14 točaka, proglasili su bratstvo čovjeka. Nijemci, vazda budale u diplomaciji, progutali su 14 točaka zajedno s udicom. Saveznici su na to udarili harpunom Versaljskog ugovora kroz njemačku kožu."

Prema mnijenju autorovu budući rat bio bi uglavnom beskrvan. Bit će trodimenzionalan. Aeroplan igrat će onakovu ulogu, kakovu je negda igrao konj. Razor i grozu donosit će plin, to najstrahovitije oružje svijeta, prema kojemu je mašinska puška djetinja igračka. Tu se ne će raditi o tisućama taneta, koja postanu "mrtva", kad izgube brzinu, već o trilijunima molekula, koje ostaju "žive" još više dana, nakon što su izbačene. U tom kemičkom ratu "ratni učenjaci" napadat će duh, a ne materiju, živce, a ne tjelesa neprijatelja. Napadat će se nervni centri nacija u Londonu, Parizu, New Yorku i drugdje. Razlike između civila i militara ne će biti. "Temeljna ideja zadnjeg rata bilo je razaranje i u tom bile su stranke tako zaslijepljene, te nisu vidjele, da razaraju same sebe, i to ne samo za vrijeme ratno, već i za mir, koji je imao da uslijedi." U budućem ratu "iščeznut će teorija brutalne sile; na njeno mjesto dolazi direktna navala na izvor sve vojničke moći, na živce i volju civilnog pučanstva". Zato će moralna snaga pučanstva biti odlučna. Ratnu vladu, koja nema iza sebe svoje civilno pučanstvo u cjelini, otpuhnut će prvi nasrtaj grozota. "Tko pomišlja na vojni sukob", veli Fuller, "taj neka imade vazda na umu, da moć vojske počiva na volji vlade, koja vojsku upotrebljava, a volja vlade na volji nacije, koju ta vlada predstavlja."

Druga knjiga izašla je u New Yorku g. 1926. Napisao ju je John Bakeless, a nosi zanimljiv naslov *Postanak sljedećeg rata (The Origin of thè Next War).*

Prema uvodnom poglavlju ta je knjiga pokušaj, da se jasno ustanovi važna istina, koja je namjerice izbjegavana u tisućama uvodnika i političkih govora. Rat za dokončanje rata nije uspio i sile, u bitnosti identične s onima koje su izazvale zadnji svjetski rat, aktivno su danas na poslu, utirući put k novom ratu. "Većina poteškoća mogla bi se svladati razumnim poimanjem svega, što se stavlja na kocku, i dobrom voljom. Ali nažalost razum i dobra volja nisu one osobine, koje

bi mogle imati većeg utjecaja na poslove našeg planeta za nekoliko budućih stoljeća."

Izjasniv se o uzrocima ratova uopće prelazi pisac na analizu ratne napetosti današnjeg svjetskog stanja. Na pitanje, koje su to napetosti, iz kojih se sada razvija nov rat, odgovara on ovako: "Te napetosti *(tensions)* su starog i dobro poznatog kova. Tu su pitanja populacije kao na pr. kod prenapučenog Japana ili u Italiji. Pitanje rase i iredente kao u Maloj Aziji, u Tirolu, u Makedoniji i u većini nasljednih država iza Austro-Ugarske. Pitanja surovina, pa vodenih putova." Problem prilaza k moru stavlja Bakeless po važnosti u prve redove. "Odrezati kojoj naciji slobodan, stalan i nesmetan prilaz k moru, znači utirati put k neograničenom nemiru."

Hrvatsko pravo, XX, br. 5224, str. 2; Zagreb, 13. srpnja 1929.

CRNALEGENDA

Amerika i evropski kontinenat

Prije par godina boravio je biskup dieceze Aberdeen u Sjedinjenim Državama. Nakon svog povratka u Englesku on je izjavio u jednom velikom londonskom listu ovo: "Čudni ljudi su ti Amerikanci. Pronašli su Versaljski ugovor i onda uskratili na nj potpis. Pronašli su Ligu naroda i nisu k njoj pristupili. Pronašli su cocktail (vrsta likera), a ne će da ga piju."

Držanje Sjedinjenih Država nakon rata postalo je u Evropi na mnogim mjestima zagonetno. Da se riješi ta zagonetka, isprela se je na evropskom kontinentu teorija, koju je ovih dana jedan Amerikanac (Ivy Lee, *The black Legend,* Boston, 1929., The Atlantic Monthly) nazvao "crnom legendom". "Poradi svoje financijalne premoći", kaže on, "Amerika u nekim dijelovima Evrope, napose u Francuskoj, nosi i ime 'Uncle Shylock'." Na kontinentu boje se njene ekonomske penetracije, jer da za ovom vazda slijedi politička prevlast. U Belgiji pisale su jedne novine čak i to, da od Sjedinjenih Država prijeti Evropi veće barbarstvo negoli s Istoka.

A i u samoj Engleskoj, koja je po krvi, jeziku i tradicijama najbliža Americi, došlo je koncem prošle godine, ponajviše pod utjecajem Franceske, do napetosti prema Americi. Novi kurs u Engleskoj, koji je nastupio dolaskom Macdonaldovim, ide za posvemašnjim uklonjenjem svake napetosti prema Americi. U tom pogledu sve su engleske stranke i svi njihovi državnici potpuno složni. Ovakav rad, stvaranje najuže saradnje između Engleske i Amerike, golema je stvar u dinamici svijeta. Izgleda, kao da rudi zora novoga dana, koja će se preliti i po evropskom kontinentu.

Po suglasnom mnijenju Americana i Engleza taj se kontinenat nalazi u teškom mraku. Tu je, kažu oni, preoteo maha "yegg". Pod tom riječju, koja je tek u najnovije doba postala književnom, Anglosasi razumijevaju grubo nasilje. Inače je ova riječ potekla iz američkog "slanga" ili rječnika varoškog

podzemlja. Američki leksikoni za nju donose sinonime: *traveling tramp, traveling burglar, world highwayman.*

U Londonu već odavna stječu se sve niti nerazderivo žilave paučine, što ju prede anglosaska rasa, da u nju uhvati "stršljene Evrope" *(hornets o f Europe)* i da im izvadi otrovni žalac. Tu se pomno registriraju sve struje, koje bilo u politici, znanosti, književnosti i umjetnosti idu za *razoružanjem misli.* Po mnijenju Engleza *disarmament of thought,* razoružanje misli, svjesno potiskivanje divljačkih nagona ratnih, temeljni je uslov za ustaljenje mira za provedbu faktičkog razoružanja u Evropi. To hoće i Amerika, a oni, koji toga ne će, izgrađuju "crnu legendu".

Zanimljivo je, da se je umah nakon dolaska Macdonaldova i nakon vijesti, da će se on sastati s predsjednikom Hooverom, stao ljuljati položaj Poincaréov u Francuskoj. Još je možda zanimljivije, daje sada odjednom bačena iz Pariza u dosta ozbiljnoj formi ideja o Panevropi, o nekoj vrsti konfederacije evropskih država. Ta ideja dosada je klila u glavama nekolikih sanjara. Sada ona ulazi u arsenal aktivnih francuskih državnika! Oni govore o obrazovanju Sjedinjenih Država Evrope.

Pariški dopisnik "Obzorov" (dne 16. o. mj.) kaže o tom ovo:

"Ekonomska evropska federacija u današnjim prilikama ne će se moći provesti bez ekonomske jednakosti Njemačke s ostalim evropskim velikim silama i bez jedne politike otpora ujedinjene Evrope protiv ekonomsko-financijskog nasrtaja Sjed. Država u Evropi. Prema tome sporazum oko ekonomske federacije Evrope trebao bi logički, da dovede do brisanja svih ratnih i reparacijonih dugova Njemačke i bivših evropskih saveznika.

Ako je Francuska spremna i na tu žrtvu na oltaru mira i evropske saradnje, onda se pred nama otvaraju — novi horizonti političko-ekonomskih odnosa u Evropi."

Novi horizonti otvaraju se na svaki način, pa i onda, ako Panevropa ostane ono, što jest, naime utopija. I crna legenda i Panevropa imaginarne su oline. Ali okolnost, da se obje sreću u Parizu, preteča je velikih pomicanja u dinamici evropskog kontinenta.

Hrvatsko pravo, XX, br. 5225, str. 2; Zagreb, 20. srpnja 1929.

JUŽNA ITALIJA I ISTOČNI JADRAN U DAVNINI

Nov trag svjetla na sudbinu kralja Zvonimira

Povodom jedne rasprave prof. Holtzmanna
u "Byzantinische Zeitschrift"

Hrvati doseliv se na Jadran izmakoše, da danas budu "graničari" iza Karpata na svjetskoj liniji Istoka i Zapada. Ali oni ostaviv krajeve, gdje je tada "prestajao svijet", došli su duboko u magički krug carstva, koje je bilo svijet za sebe: orbis Romanus. Jadran bio je tada i poslije miniatura Sredozemlja, kulturna jedinica svezana obručem rimsko-dalmatinskih i italskih varoši. Sredozemlje pak bilo je još mnogo vjekova iza dolaska Hrvata optimum bijele civilizacije, do XIV. vijeka golema kulturna elipsa s jednim, latinsko-grčko-slavenskim žarištem kod Drača, s drugim, latinsko-grčko-arapskim kod Palerma.

Hrvati došli su u stari Ilirik, na izrazito pogranično tlo, gdje su prije i poslije graničile vlasti, kulture i religije. Već prije njihova dolaska baš posred Ilirika puklo je bilo, kulturno i politički, Rimsko Carstvo. I u naponu rimske snage unifikacija Sredozemlja bila je tek prividna. Istok i Zapad bujno su živjeli pod tananom rimskom koricom i konačno od jednoga stvorili dva carstva.

Hrvati naišli su na goleme ruševine Zapadnog Rimskog Carstva, ali i na svježe žarenje papinskoga Rima, kojemu podlijega čitav istočni Jadran od Istre do Drača.

Počeci kršćanstva u ovim krajevima spadaju u povijest prvoga stoljeća ove vjere. Dva velika primorska grada, ishodišta velikih vojnih cesta, Salona (Solin) i Dyrrachium (Drač) bili su rasadište kršćanstva na istočnom Jadranu. Već u IV. i V. vijeku bio je od Kvarnera do Otranta gotov lanac romanskih gradskih primarnih biskupija. Vjerskom njihovom žarenju podvrgavaju se slavenski pridoslice u hinterlandu, napose Hrvati u Dalmaciji, pa autohtoni albanski živalj na jugu,

u Epiru. Crkvena terminologija kod Arbanasa još je u većoj mjeri latinskoga porijekla nego kod Rumunja, tih nasljednika podunavskih Rimljana.

Rano kršćanstvo Jadrana i Balkana utislo je svoj biljeg svim slavenskim jezicima. Nazivi dana u tjednu kod svih su Slavena vezani većim dijelom uz terminologiju zapadne, Rimske crkve (Skok). U srpskoj crkvenoj terminologiji imade latinskih tragova. Imena srpskih knezova IX. vijeka većma su latinskog nego grčkog porijekla. Oko g. 1133. pet kilometara od ruševine rimske varoši Duklje, u Podgorici nije bilo drugih popova osim latinskih. Oni su krstili osnivača srpske države, Nemanju. Prije toga knezovi primorske pokrajine Duklje bili su odani papi. Knez Bodin u Skadru najsrdačnije prima (1096.) francuske križare. Po kazivanju popa Dukljanina (oko god. 1200.) grobnice ovih knezova nalazile su se u benediktinskoj opatiji svetog Srgja na rijeci Bojani.

Sveti Srgj osnovan je možda još u VI. vijeku, a svakako u doba, kad je kult sirskih svetaca Sergija i Baha — kako to dokazuje ime skadarske citadele: Rosaf—bio vrlo svjež. Taj samostan bez dvojbe prva je karika u jakom lancu izoliranih benediktinskih opatija od Drača i rijeke Mata u Albaniji do Kvarnera. U XII. vijeku njima se pridružuje roj ugarskih opatija s maticom u Pannonhalmi, pojačan u XIII. vijeku u otvorenoj zemlji kloštrima pavlinskog reda od Remeta kraj Zagreba do Čenstohove i Vilne u Poljskoj. Preko stare opatije na otočju Tremiti jadranski je lanac benediktinskih opatija bio zavezan o glavni stup tog reda, o Monte Cassino u južnoj Italiji.

Crkvene, kulturne i političke veze između južne Italije i istočnog Jadrana bile su do XIII. vijeka, a i poslije daleko moćnije, nego što se je to donedavno mislilo. Od starohelenskih vremena održao se u donjoj Italiji neprekidno snažan grčki živalj, kakovog je još u XIV. vijeku bilo dosta i preko Otranta, u Draču. Sjevernije od Drača viđaju se u XI. i XII. vijeku samo još tragovi upotrebe grčkog jezika i pisma u Baru i Dubrovniku, gdje su se tada na tom jeziku slali popisi biskupija u Rimsku kuriju. Beneventansko latinsko pismo, kako se je ono razvilo u donjoj Italiji pod tisućljetnim utjecajem grčkog pisma, bilo je istodobno i pismo istočnog Jadrana i sarađivalo do X. vijeka dalje na formiranju hrvatskoga ugla-

stoga tipa glagolskog pisma. Južnotalijanski dijalekti vršili su jak utjecaj na narječja južne Dalmacije i Crne Gore (Maver), a od početka novog vijeka *rahuseo* (Dubrovčanin) sinonim je za lihvara, dudženot (stanovnik Ulcinja, Dulcinja) za "gusara" u kalabreškom govoru (Bartoli). Kotor potpadao je (1089. - 1328.) pod apulskog barskog nadbiskupa. Sanctus Nicolaus de Bario i Sanctus Angelus de Monte Gargano de Appulea bili su znamenita hodočašća za južnu Dalmaciju. Prvi je (god. 1319.) bogato darivan i od srpskoga kralja Uroša II.

Osobito odlučnim faktorom postaje južna Italija u drugoj poli XI. vijeka, nakon što je (1054.) pukao konačni vjerski jaz između Rima i Bizanta, a normanski osvajači donje Italije postali vazali papini. Na stolicu sv. Petra uspeo se tada Grgur VII. (1073. — 1085.), najveća crkveno-politička ličnost svih prošlih vremena, predstavnik ideje Božjeg carstva na zemlji pod vodstvom papa.

Politička povijest Hrvatske Kraljevine u to je doba tek refleks violentnog fizičkog sukoba između sredozemnog Zapada i Istoka ponajprije na samom tlu južne Italije, a zatim preko Otranta na albanskom tlu oko Drača.

Kako to dokazuju neki novopronađeni grčki dokumenti, što ih je objelodanio njemački učenjak Holtzmann u "Byzantinische Zeitschrift", 28 (1928.), rimska stolica služeći se brahijalnom silom Normana započela je da rekatolizira snažni i stari grčki živalj u Apuliji i Kalabriji. God. 1078. protjeran je grčki metropolita Kalabrije Bazilij; u njegovom sijelu Reggio uveden je rimokatolički obred. Utočištem grčkih bjegunaca iz južne Italije postaje suprotni velegrad Drač, aorta Bizantinskog Carstva na zapadnom Balkanu, političko središte za čitav istočni Jadran.

U vrtlog događaja, koji su spremali prvi oružani sukob između Istoka i Zapada, povučeno je iz Drača čitavo primorje od Glikija u Starom Epiru do Zadra. Iz Drača uhađani su i nadzirani Hrvati u dalmatinskom zaleđu i Srbi u Duklji, odanle poticana je slavenska liturgija na otpor proti Latinskoj crkvi. U Draču borave emigranti iz Duklje i pretendenti za srpske knezove. Odavle su izlazile niti, koje su zapletale apulsku gospodu u bune protiv normanskoga vladara Roberta Guiskarda.

Posvuda su ovakova nastojanja Bizanta nailazila na protivnu, papinsko-normansku struju. Zapad je na hrvatskom tlu već onda daleko nadmoćniji. Na službu stoje mu baština romanske krvi u dalmatinskim gradovima, sveukupni kler tih gradova, pa opatije otvorene zemlje. Kad je već bila dozrela misao normanske provale u Albaniju, papinski pristaša i normanski grof Amiko iz Giovenazza u Apuliji, zarobljuje štićenika Bizanta, hrvatskog kralja Slavca i odvodi ga u sužanjstvo (1075.). Nasljednik ovoga, kralj Zvonimir, očituje se na svečan način vazalom rimske stolice (1076.).

Pet godina iza toga, a prvi puta nakon starorimske okupacije prelazi sredovječna Italija na Balkan (1081.– 1107.). Prva i osudna bitka bije se pod zidinama Drača u oktobru 1081. Grupacija sila u toj bitci vanredno je značajna za čitav istočni Jadran. Na jednoj strani stoje južnoitalski Normani, saveznici pape Grgura VII. U njihovoj vojsci imade hrvatskih četa, u njihovoj floti splitskih i dubrovačkih brodova. Na drugoj strani stoji bizantinski car Aleksij I. Posada njegova grada Drača stoji pod vodstvom jednog Arbanasa. Dolazak novih arbanskih četa nije htio sačekati car. U pomoć došao mu je srpski knez Bodin iz Duklje, ali ne ulazi u bitku. Kad vidi poraz carev, mirno se vraća kući. Poslije se pridružuje papi. Uspomena na tu bitku duboko se je usjekla u narodno pamćenje južnih Hrvata. Još u XVI. vijeku postojala je u južnoj Dalmaciji, u Slanom narodna pjesma o bijegu velikog istočnog cara.

Po smrti Grgura VII. (1085.) nastaju teške trzavice u Rimskoj kuriji. Istupaju istodobno dva pape. Izravno rade oba na istočnom Jadranu za pojačanje pokornosti prema sebi. God. 1089. pripaja papa Urban II. kotorsku biskupiju nadbiskupiji u apulskom Bariju, dok protupapa Klement III. istodobno daje nadbiskupski palij biskupu u Baru (Antivari). Oba vode pregovore za izmirenjem crkava s grčkim carem. Pritom zori misao prve križarske vojne, a traje napetost normansko-bizantinska, koja (1107.) dovodi do nove normanske provale u Albaniju. Ali mržnja na Rim strahovito raste u Bizantu. Grčki bjegunci iz južne Italije, na čelu im metropolita Kalabrije, koji (1088. - 1089.) sjedi u Draču, u sav glas psuju na čitavu "bagru Latina" i na sve kreature Normana i "triput prokletog pape Grgura".

I taj momenat uz neke druge, koji su već utvrđeni, vanredno je važan za prosuđivanje onog mjesta hrvatske redakcije popa Dukljanina, gdje se pripovijeda, kako je "cesar rimski (Aleksije I.) s voljom Svetog Oca pape poslao poslanike s pismima", pa kako su Hrvati ne hoteći da idu na vojnu u daleku zemlju ubili na skupštini kralja Zvonimira. Nema dvojbe, da je Zvonimir (1089.) lično nastradao u političkom viru Jadrana.

Njegovo ime od svih narodnih kraljeva najjače se je usjeklo u narodno pamćenje. Izravna uspomena na nj bila je vanredno živa još u XIV. stoljeću.

Hrvatsko pravo, XX, br. 5232, str. 1-2; Zagreb, 7. rujna 1929.

KATOLIČKA CRKVA I HRVATI

Povodom jedne knjige prof. Murka

Veliki rat zadao je čovječanstvu silan živčani potres. Uzdrmao je podsvjesnim dubinama stotina milijuna. Po mnijenju velikog engleskog filozofa Bertranda Russella taj je potres potekao iz nesklada između tehnike i etike, između visoke materijalne kulture i još divljačke bijele nature. Taj nesklad mogao bi izazvati i slom čitave zapadne civilizacije, kako to na temelju uspoređivanja razvoja i uvoja svih ljudskih kultura zasigurno proriče drugi veliki bijeli žrec, Nijemac Oswald Spengler.

Nu bilo to ili ne bilo, svjetskim ratom svakako je nastupila golema mutacija, početak sloma čisto materijalističkih nazora o svijetu. Stojimo na pragu novog, s historijskog gledišta četvrtog doba, pred novim i golemim izdanjem prošlog "srednjeg vijeka", u koje će i opet jedamput etičkim vrednotama biti posvećena veća pažnja, u kojem će ljudima i opet svijetliti svjetlo drugog svijeta, kako je ono počelo svijetliti pri koncu starog Rimskog Carstva. Za ovo svjetlo bornirani moderni materijalizam nije imao ćutila, pak je čitavoj velikoj periodi evropske povijesti, kojom je pokretala religija i Crkva, dao ime "vijek tame"!

U religiji je sadržana svemirska tajna, refleks čitavog jednog kosmosa, koji nije materijalan i ćutilima pristupačan, teleološki faktor, usađen u besmrtnu klicu Života, a ne u jednodnevni mozak životnih postaja. U religiji leži najveće znanje uzdužnog i poprečnog reza ljudskog roda i bitni uvjet za pravu sreću svakog pojedinca. U ljubavi premajbližnjemu, što ju nauča kršćanstvo, sadržana je tajna čitavog Života na Zemlji. Sadržana je tajna najdavnije prošlosti, kada su se — nipošto po Darwinovoj teoriji borbe i mržnje, već simbiozom i skladnom suradnjom - stali uloptavati najsitniji individui (ćelije) u sve veće i kompliciranije solidarne skupine do goleme i savršene države od bilijuna ćelija, kakova je to država na

primjer ljudsko tijelo. Sadržana je tajna daleke budućnosti, stvaranje svjetske države sličnoga tipa, kakav je na tračnici kukaca postignut u pčelinjaku, mravinjaku i termitskom brdu.

Al u starim vjerama nalazi se i silna kinetična snaga prošlosti. Vjera, sižući preko sloja krvnih veza u najdublju podsvijest svakog pojedinca, bitni je atribut svake narodne duše. U hrvatskom slučaju katolička vjera, ta "vjera za sve" uslijed zasebnog geopolitičkog položaja hrvatskog naroda srasla se izvanredno čvrsto s narodnom dušom, povijest Katoličke crkve s hrvatskom poviješću tako, te je oboje nerazdruživo povezano i u narodnoj svijesti.

Hrvati, doseliv se na jug, naišli su na goleme ruševine Zapadnorimskog Carstva, ali na svježe žarenje papinskoga Rima, kojemu podlijega čitava istočna obala Jadrana od Istre do Drača. Kršćanstvo Jadrana i Balkana prema najnovijim istraživanjima prof. Skoka ("Revue des études slaves", 1926.) utislo je svoj biljeg svim slavenskim jezicima. Nazivi dana u tjednu kod svih Slavena vezani su većim dijelom uz terminologiju zapadne, Rimske crkve. Jireček je pokazao, da i u srpskoj crkvenoj terminologiji imade latinskih tragova. U ruševinama neke crkvice u limskoj dolini nađeni su odlomci latinskog natpisa X. vijeka. Imena srpskih knezova IX. stoljeća većma su latinskog nego grčkog podrijetla. Knezovi primorske Duklje bili su odani papi. Knez Bodin je u Skadru najsrdačnije primio franceske križare (1096.). Po kazivanju popa Dukljanina grobnice ovih knezova nalazile se u benediktinskoj opatiji sv. Srgja na Bojani. Oko g. 1133. pet kilometara daleko od ruševina rimske varoši Duklje, u Podgorici, nije bilo drugih popova nego latinskih. Oni su krstili osnivača srpske države, Nemanju.

Politička povijest sredovječne hrvatske kraljevine odvija se pod auspicijima Rima. Kralj Zvonimir, čije se je ime od svih hrvatskih narodnih kraljeva najjače usjeklo u narodno pamćenje, bio je vazal papin u času, kad se je pomoću Normana provodilo rekatoliziranje grčke južne Italije i bili u toku prvi pregovori (1089.) za uniju Istočne i Zapadne crkve (sr. Holtzmann u "Byzantinische Zeitschrift", 1928.).

Kroz sve poznije vjekove katoličanstvo ostaje na hrvatskom tlu apsolutno nadmoćno. Kod svih pokušaja ujedinjenja obiju crkava Hrvati aktivno sarađuju na strani Rima, jednako kao i u obrani kršćanstva protiv turske najezde.

Kada u prvoj polovini XIV. vijeka Sv. Stolica intenzivno radi na ujedinjenju crkava i stoji u pregovorima čak i s čudesnim "opštežitijem" grčkih kaluđera na svetom brdu Atosu (Hofmann, *Rom und die Athosklòster,* 1926.), hrvatski knezovi Šubići, baš kao i arbanski Muzaki i Arjaniti, odano slušaju bule papine. Tada osniva se (1347.) u Pragu glagolaški samostan Emaus kao jedno od sredstava da se predobije srpski car Dušan za uniju crkava (Kostić, "Glasnik Skopskog društva", 1927.).

Polovicom XV. vijeka, kada unija crkava teoretički uspijeva na Florentinskom koncilu, kada najveći grčki pobornik unije iza kardinala Bessariona, kardinal Izidor polazi čak u Kijev (1441. do 1443.) kao katolički nadbiskup (Mercatti, *Scritti d'Isidoro il cardinale Ruteno,* Roma, 1926.), dominikanac Ivan Stojković (f 1443.) iz Dubrovnika član je papinskog poslanstva u Carigradu. On radi i na osnutku katoličke nadbiskupije u Krajini, kod crkve Prečiste Krajinske kraj Skadarskog jezera, uz koju je bila vezana najmoćnija svetačka legenda na Balkanu, legenda o dukljanskom knezu sv. Vladimiru i njegovoj supruzi, bugarskoj princesi Kosari. Jedan od posljednjih krajinskih nadbiskupa bio je Andrija, Hrvat od prastarog plemićkog roda Jamometića (f 1483.).

U XVI. vijeku, stojeći na bedemu Zapada protiv turske najezde, Hrvati u očima pape i čitavog katoličkog svijeta znače "predziđe kršćanstva", zemlja njihova jest "regnum Croatiae Catholicissimum".

U stanje XVII. stoljeća snažno zahvaća knjiga odličnog praškog slaviste, prof. Murka o *Značenju reformacije i protureformacije na duševni život južnih Slovjena (Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation fiir daš geistige Leben der Sudslaven,* Prag - Heidelberg, 1927., izašla prije u praškom filološkom časopisu "Slavia" svez. 4. i 5.), osvjetljujući tadašnje silne veze Hrvata s papinskim Rimom. Val protestantizma, što ga je potakao Martin Luther, bio je već u XVI.

vijeku stigao do Hrvatske. Tu se on sreće s moćnim i protivnim valom anastrofe katoličanstva, upravljanim od jezuitskog reda.

Kao literarni historik Murko ne gleda sukob ovih dvaju valova ni "sub specie aeternitatis", a ni u tisućljetnoj perspektivi jadranskih događaja. On ne spominje, da svi važni događaji u životu Katoličke crkve u toj periodi idu stopama prijašnjih vjekova, s jedinom razlikom, što su Turci stupili na mjesto Bizanta. I sada ponavlja se u većim dimenzijama ono, što se je odigravalo oko g. 1089. uoči Prve križarske vojne, pa ono, što se je događalo polovinom XIV. vijeka, kada je čitava istočna obala Jadrana bila operacionom bazom papinstva protiv Istoka. I u XVII. vijeku vodi Rim pregovore sa svetim brdom Atosom. I sada javljaju se kao u XV. vijeku Stojkovići, Jamometići, Bessarioni i Izidori. Tek se oni sada zovu Komulović (1593. - 1596.), Levaković (1625.) i - Juraj Križanić (1618. — 1683.). Onda su oni bili dominikanci, sada su jezuiti.

Nu iako prema sebi postavljenoj zadaći nije trebao toga zapaziti, uočio je Murko izvrsno centralnu boju duge, na koju se u hrvatskom mediju raspadaju duhovne zrake Rima. Jasno zapaža on, da je Loyolin red umah shvatio važnost Hrvatske, kuda vodi most na Istok, a odakle je moguće i političko potiskivanje Turske. Jedan od 9 drugova Loyolinih, Španjolac Nikola Bobadilla došao je u Dubrovnik i naučio hrvatski. U Zagreb došli su jezuite već g. 1602., u Varaždin 1632. Lijepo ističe Murko osnutak "ilirskog kolegija" u Loretu (1580.), pa "hrvatskog seminara" u Bologni (1557.), djelatnost Pazmaneja i bečkog kolegija, pa "seminara crvenih klerika" u Trnavi. Na zlatno doba dubrovačke književnosti, koja s Ivanom Gundulićem (1638.) postizava svoj vrhunac, vršili su utjecaj svećenici odgojeni u Rimu, kaže on. Rim postao je središte za katoličke južne Slovjene, koji su tamo stupili u dodir s katoličkim sjevernim Slovjenima i Rutenima. Slavenska prošlost poljepšana je u svijetu katoličanstva i uzeta su na nišan nastojanja za unijom, koja sižu čak u Moskvu. Juraj Križanić, odgojen u Zagrebu, Bologni i Rimu, doista je onamo pošao. Prošao je ondje slično kao negda kardinal Izidor u Kijevu. Ovaj je (1443.) morao pobjeći iz Kijeva. Križanić bačen je u Sibiriju (1661. — 1676.). Pušten napokon kući, on je umro (1683.)

u taboru poljske vojske pod Bečom. Umro je za vrijeme golemog događaja, kada Jan Sobjeski baca natrag vojsku Kara-Mustafe jednako, kao što su Heleni u starom vijeku kod Salamine suzbili istočnjačku perzijsku ili Karlo Martel kod Toursa arapsku najezdu u ranom srednjem vijeku. Umro je u taboru onih slavenskih katolika, u koje su, kako to svjedoči Gundulićev *Osman,* bile već dugo uprte oči prosvijetljenih Hrvata, a i Bugara (o odnosima Bugara i Poljaka počev od g. 1647. v. raspravu Poljaka Golombeka u varšavskom "Pregledu humanističkom", 1924.).

Hrvatsko pravo, XX, br. 5228, str. 1; Zagreb, 10. kolovoza 1929.

CRVENA HRVATSKA

Dubrovnik i Boka kotorska

Kao što ne može biti individualnog jastva bez pamćenja, tako nema ni narodne svijesti bez kolektivnog pamćenja, bez nacionalne historije. Zato takozvani historicizam ili pozivanje na narodnu historiju nije nikakav snobizam ili igrarija pojedinih učenjaka, već kategorički imperativ narodnog "mistva" (od "mi", analogno kao jastvo od "ja"), narodne svijesti. Historik, koji odvija film prošlosti svog naroda, neophodno je nuždan organ narodnog organizma. On služi kao poluga pamćenju ili mnemi svoje nacije. Otkriva bitne njezine značajke i daje putokaz za sigurno opredjeljenje i u najtežim njenim časovima. On kadikad djelotvorno budi ili ekforira davne mnemičke klišeje, koji bi inače za vazda ostali zakopani u podsvijesti narodnoj. Latentne sile svog naroda on može pretvoriti u žive sile, a žive pojačati.

Danas, kad na geografskoj mapi Evrope ne postoji ni najmanja Hrvatska, u dušama milijuna ipak svježe živi moćna svijest o Velikoj Hrvatskoj. Tu moćnu svijest pruža tisućljetno neprekinuto narodno pamćenje i hrvatsko državno pravo. Danas, kad se radi o uskrsnuću Hrvatske, historijski blijeda slika Crvene Hrvatske treba napose da dobije svježe boje.

Prvi spomen Crvene Hrvatske javlja se u takozvanom *Ljetopisu popa Dukljanina.* U toj latinskoj kronici, koja je nastala u Baru (Antibari) oko god. 1200., čudesnom se mješavinom sna i jave, slavenskih pričanja, romanskih nazora, rimsko-bizantinskih tradicija, a pod dojmom crkvene borbe Bara i Dubrovnika, pa Rima i Bizanta, odmata sneni film najvažnijeg sredovječnog isječka istočne jadranske obale, Duklje usredotočene oko drevnog grada Skadra.

Barski popò pripovijeda ovo: "Na saboru na Duvanjskom polju kralj Sventopelek (Svetopuk) razdijelio je Primorje u dvije provincije. Prva sizala je od mjesta Duvna do Vinodola; zvala se je Bijela Hrvatska, također i Donja Dalmacija. Druga sezala je od Duvna do Drača. To je bila Crvena Hrvatska ili Gornja Dalmacija *(Croatia Rubea quae et Superior Dalmatia dicitur)"*

Pojam obiju Dalmacija, kako je ovdje fiksiran, bio je u vrijeme popa Dukljanina još posve svjež. Od Duklje sa svojim gradovima, koji su nekoć pripadali Dračkom tematu, i od južne Dalmacije na sjever do Neretve stvorena je pod bizantinskim carem Emanuelom Komnenom jedna jedinica. Odgovarala je donekle starorimskoj provinciji Praevalis. Na čelu joj je "dux Dalmatie et Dioclee" *(1166.).* Na području od Zrmanje do Neretve vlada iz Splita "dux Dalmatie et Croatie" (1171. - 1180.). Time biva i posve razumljivim, što grčki pisci iz doba Komnena nazivaju i Srbe Dalmatincima i stavljaju njihov grad Ras u Dalmaciju. Nije nimalo začudno ni to, što se prema Stjepanu Prvovjenčanomu Skadar nalazi u "pravoj Dalmaciji", a prema splitskom arciđakonu Tomi (f 1265.) Ulćinj i Bar u Superior Dalmatia.

Bijela Hrvatska popa Dukljanina pokriva se doista s teritorijem, na kojem je hrvatsko ime najprije postalo dominantno. Nu kako su to pokazali Rešetar i Jagić, postojali su od XII. do XVI. vijeka od Drave sve do u Zetu široki pojasi, u kojima nije bilo u običaju ni hrvatsko, ni srpsko ime, već opći etnički termin "slovjenski". Ovamo je na primjer na sjeveru pripadala čitava stara Slavonija između Drave i Gvozda, na jugu pako poglavito kraj između rijeka Neretve i Drina-Bojane (1292., *et dieta Sclavonia intelligatur a loco qui dicitur Orenta usque in flumen Lessi).*

Kao što je srpsko narodno ime u "slovjenskom" mediju isprva bilo vezano na razmjerno malen teritorij između Pive, Tare i gornje Drine, tako je i hrvatsko ime imalo svoj najsnažniji centar između Zrmanje i Cetine, a naročito istočno od Zadra u okolini Nina *(Nunac)* i Knina *(Tininium).* Kninski biskup nazivan je par excellence "hrvatskim biskupom", posve analogno, kao što je krujski biskup u arbanaskom centru bio nazivan "arbanaskim biskupom". Nu zarana vidi se već rasezanje hrvatskog imena u Bosni do gornje Neretve, pa na

rijeci Sani u bosanskim "donjim krajevima". Tu sjedi u XIII. vijeku jako pleme Hrvatin, Hrvatinić. Kod ovoga plemena stvorilo se je i vlastito ime Hrvoje, što je deminutiv imena Hrvatin. Najodličnijim nosiocem tog imena bio je veliki vojvoda Bosne i Splita, Hrvoje Vukčić Hrvatinić (f 1416.).

Nu da su izbojci hrvatskoga centra sezali i daleko na jug i tu se sretali sa žarenjem srpskoga centra, o tom imade izravnih i neizravnih dokaza.

Grčki pisci Skilitzes (1081.) i Zonaras (1118.) govore o "hrvatskom plemenu *(ethnos),* koje neki zovu i Srbima", i o "srpskom plemenu, koje zovu i Hrvatima". Ovo potonje, po pripovijedanju Skilitza, provalilo je oko god. 1075. u Bugarsku (!). Zonaras govori i o plemenima Hrvata u višebroju (ta ethne) i to baš na teritoriju južno od Neretve. U mjesecu kolovozu 1203. boravi, čekajući na dozvolu prelaza kroz bizantinski Drač, bugarski nadbiskup Bazilije, poslan od svog cara Kalojana k papi Inocentu III., u selu "in villa Cravatochori". To "selo Hrvata" zacijelo je identično s današnjim mjestom Hrvati u Donjoj Prespi.

Da su ovakovi izbojci hrvatskog etnosa već zarana sezali preko Neretve, preko okoline Dubrovnika, preko Boke kotorske sve do Bojane i Crnog Drina, gdje je bila najgušća arbanasko-rumunjsko-slovjenska mješovita zona. U arbanskom jeziku imade slavenskih pozajmica iz hrvatskog čakavskog dijalekta. Prema istraživanju srpskog filologa A. Belića čakavci-ikavci sačinjavaju najstariji slavenski sloj u Dubrovniku. God. 1404. spominje se u dubrovačkim knjigama neki "Thomas filius Pavel de Pilloto partium Albanie". Pilot zvao se je kraj oko Crnog Drina. Oblik imena Pavel ne upućuje nikako na štokavski medij. Jednako je i ime "Ivan", što ga god. 1416. nose dva stanovnika velikog sela Kupelnik u Donjem Pilotu, karakteristično za primorski pojas od Bara i Dubrovnika na sjever do Istre. I otac Skenderbegov naziva se u svojim slavenskim poveljama "gospodin Ivan", a tako ga zovu i mletački latinski spomenici (Ivan Castrioth 1407. — 1443.).

II.

Crvena Hrvatska popa Dukljanina imade dakle realnu hrvatsku etničku podlogu. Nu ona imade i realni geografski substrat, koji je donekle još i danas sačuvan na istom tlu. Kako sam to drugdje ("Obzor" 1925., 28. svibnja i *Srbi i Arbanasi,* Beograd, 1926.) pokazao, prostirale su se u kasnom srednjem vijeku, uz sjeverozapadnu obalu Skadarskog jezera sve do grada Budve dvije župe ili bolje jedna župa s dva imena, od kojih je jedno bilo slavensko (Crmnica), drugo arbanasko (Kučeva), a obadva značе "crvenu župu". S tim u svezi bez dvojbe stoji i ime današnjeg crnogorskog plemena Kuci, koje je i po imenu i po krvi arbanaskog podrijetla (arb. *kuć* znači "crven"), a javlja se prvi puta oko god. 1335. uz istočnu obalu Skadarskog blata. Nu za nekadašnju realnost Crvene Hrvatske postoji još jedan i to drevan indicij u okolnosti, što je uzorak Crvene Hrvatske pronađen u samoj zakarpatskoj pradomovini Hrvata.

U jednoj od posljednjih svojih rasprava *(Crvena Hrvatska i Crvena Rusija,* "Hrvatsko kolo", 1928.) konstatira prof. Klaić, da u zakarpatskoj pradomovini dolazi ime Bijeli Hrvat, Bijela Rusija i Crvena Rusija. Između Buga i Sana postojao je grad Crven (spomenut već god. 871.). Oblast toga grada nosila je ime Červonaja Rus, Crvena Rusija. U tu oblast spadao je grad Sambor na gornjem Dnjestru, a mi imamo Samobor kod Zagreba i stari grad Samobor blizu sutoka Pive i Tare. Dnjestar ima pritoke Lomnicu i Bistricu, koji dolaze i u Hrvatskoj. U Bosni imamo rijeku Sanu, a po njoj imali smo i sansku župu, dok je župa Bužani bila između Otočca i Gospića. Takovo opetovanje nije slučajno. Ono se osniva na prastarom običaju, da iseljenici redovito nazivaju rijeke, gore i naselja u svojim novim obitavalištima imenima iz stare postojbine. Tako su i Hrvati, sjećajući se svoje sjeverne domaje oko Crven-grada, prozvali i jedan dio svoje nove domovine Crvena Hrvatska.

Crvena Hrvatska popa Dukljanina bez dvojbe je dakle postojala. Obasizala je dalmatinsko primorje južno od Neretve, okolinu Dubrovnika, Boku kotorsku i Crnu Goru. Slavenski prasjedioci ovih zemalja bili su uglavnom Hrvati, izmiješani s ljudima, koji su se nazivali "Slovjenima", pa s Arbanasima i s Morlacima ili Crnim Vlasima. Srpsko ime dolazi u

ove krajeve usporedno s političkom moću i sa širenjem pravoslavlja, i to tek počev od početka XIII. stoljeća. Najezda turska *izazvala* je počev od zadnje četvrti XIV. vijeka golem niz etničkih i migracionih ciklona na čitavom Balkanu, napose pako u staroj dukljanskoj zoni. Ti ciklom trajali su kroz stoljeća i po više puta izmijenili su pučanstvo u sjevernoj Albaniji, Boci kotorskoj, okolini Dubrovnika, a i u Crnoj Gori. O takovim izmjenama pučanstva u okolini Dubrovnika dobro piše beogradski profesor Ilija Sindik u svojoj studiji *Dubrovnik i okolina* ("Etnografski zbornik Srpske akademije", 28, Beograd, 1926.). O stanovništvu Boke kotorske i njenoj istovjetnosti s onim Crne Gore postoji studija beogradskog profesora dr. Jovana Erdeljanovića u "Glasu Srpske akademije", 90, (1920.), koja je u jednom feljtonu zagrebačkog profesora Dabinovića *(O etničkoj istovjetnosti Bokelja i Crnogoraca,* "Obzor", 1928., 19. septembra) dobila izvrstan korektiv. Dabinović, sam rodom Bokelj, dokazao je, da starinci u Dobroti (doseljenici u XV. i XVI. vijeku) potječu iz stare Duklje ili iz okoline Skadra.

Pantheon, I, str. 2-4; Zagreb, 1929.

SUTON ZAPADNE CIVILIZACIJE

Spengler i Russell, Bergson i Semon

Tehnika i etika, industrija i poljodjelstvo.

Ljudska povijest imade premalu amplitudu, a da bi se iz nje dali apstrahirati zakoni. Cijenimo li, kako je to učinio Haeckel, starost Života na Zemlji okruglo samo na 100 milijuna godina i reduciramo li to golemo vrijeme hronometrički na jedan jedini dan, to trajanje onoga, što se naziva "svjetska povijest", iznosi tek 6 sekunda tog biogenetskog dana. Na temelju tako kratkog opažanja, naravski, nije mogla takozvana nomotetska historička struja (koja ide za otkrivanjem historijskih zakona) baš ništa pozitivno utvrditi. Iz helenske povijesti kušalo se je zaključiti na neko kružno gibanje, koje se približava prstenu.

To gibanje približava se prstenu, ali ipak nije kolut. Jer historija ne ponavlja se točno. Tok njezin organički je rast. Uvjetuju ga poglavito krv i zemlja, vis a tergo ili životni elan, pa klima i plastika tla. Vjekovi historije nadvijaju se jedni nad druge u obliku spirale. Ljudska pokrivača Zemlje biva sve gušća, funkcionalna suvislost svih događaja na Zemlji sve izrazitija. Dinamički čvorovi rasa, koji su negda tvorili osamljene oaze, sapinju se u jedinstvenu, teluričku mrežu. Rimsko Carstvo oko Sredozemlja bila je jedna takova, bijela, oaza, naoko nezavisna od savremene žute u Kitaju i smeđe oaze u Indiji. Tada na Britanskim otocima i na poljanama Rusije "prestajao je svijet". Gdje je tada prestajao, danas tamo stoje centri Zapada i Istoka, u koje se dijeli aktivna, stvaralačka ljudska krv Zemlje.

Ipak, i na temelju kratkovječne ljudske historije pokušao je Nijemac Spengler u svojemu glasovitom djelu *Untergang des Abendlandes* (1923.) otkriti ritam povijesti, ustanoviti njen ciklički tok. Prispodobom razvoja i uvoja svih ljudskih kultu-

ra on je ustvrdio, da je velika zapadna civilizacija već prešla svoj zenit i da se današnje njeno stanje nadvilo nad prvo stoljeće Rimskog Carstva, a propast te civilizacije da se može očekivati oko god. 2000.

Spengler dao je historijski aspekt zapadne civilizacije. Gledao je njenu krošnju, a nije segnuo u biološke njene korijene. To je nezavisno od njega pokušao učiniti Englez Bertrand Russell *(The Prospect of Industriai Civilization,* 1923.).

Industrijalna civilizacija temelji se na tehničkim otkrićima, na prodiranju u tajne materije. Istok, Kitaj i Indija, instinktivni su protivnici ovakove civilizacije. Tim je zemljama obrađivanje polja jedina prava industrija. Industrijalnu civilizaciju promiče znanost. Ova ulazi u ljudski život na dva načina. Povećava ljudima moć ispunjenja želja ili pak mijenja ljudsko umno i moralno shvaćanje. Fizičke ili materijalne znanosti rade u prvom, religija, filozofija i takozvane antropološke znanosti u drugom smjeru. Prvi utjecaj daleko je snažniji. Između napretka nauke i napretka etike nema razmjera. Moderna tehnika u rukama je divljaka. Bijela rasa Zapada, pijana od nacionalizma i drugih predrasuda, sjedi u prekrasnom automobilu, koji strahovitom brzinom juri u — propast.

Znanost povećala je ljudsku kontrolu nad prirodom. Ona je prema tomu mogla povećati sreću i blagostanje čovječanstva. To bi doista nastupilo, kad bi ljudi bili racionalna bića. Ali ljudi su ludi! I ovako tehnička znanost goni čitavu civilizaciju u propast. Potrebna bi bila ravnoteža između naučne spreme ljudi i njihove moralne spreme. Nu tehnički napredak neprispodobljivo je brži od etičkog napretka. Taj nesklad između tehnike i etike, između bijele kulture i bijele nature skrivio je, prema Russellu, svjetski rat i prouzročit će konačni slom čitave zapadne civilizacije.

II.

Mozak i jaje; organ-projekcija i okultne sile

Na pitanje, zašto su ljudi ludi, zašto je zoološki naziv "Homo sapiens" posve kriv, nije odgovorio Russell. Nu na to je već prije njega i nezavisno od strašne poduke svjetskog

rata odgovorio francuski filozof Bergson, autor djela *Evolution créatrice* (1912.), koji je zapravo time prihvatio neke starije njemačke teorije o takozvanoj "organ-projekciji" *(Organ--Projection).* Čovjek nije nipošto "Homo sapiens", on je "Homo faber". Iz životinje, koja sve svoje organe pušta rasti iz svog tijela i time se adaptira i specijalizira za svoju okolinu. Čovjek je nastao onim časom, kada je iz mozga projicirao prvo svoje oruđe kao nastavak svoje ruke. Kod životinje životna klica izravno formira organe; kod Čovjeka ona ih stvara također i preko njegova mozga. Mozak ljudski specifični je eksponenat životne klice. Kao centar ćutila on je dresiran na materiju i otkrivanje njenih tajni.

Još dublje od ove Bergsonove spoznaje osvjetljuje problem klice i mozga teorija Nijemca Semona o mnemi ili pamćenju (1912.). Prema toj teoriji klica ili jaje gradi "imago" ili punu tjelesnu formu na temelju filetičkog pamćenja, na temelju doživjelog iskustva sveukupne linije životnih predaka. Haeckelov biogenetski zakon, prema kojemu je ontogeneza (postanak individua) skraćena filogeneza (postanak vrste), mnemički je proces. Između jajeta i mozga postoji puna homologija. Jaje s obzirom na doživljaje punog niza svih predaka plastički izgrađuje jednako, kao što mozak radi s obzirom na znanje jednog individua. Botaničar Francò pokazao je na mnogo plastičkih primjera, da je bilina već stotine milijuna godina u suverenom posjedu svih principa tehnike, što ih je kasnije svojim mozgom otkrilo mlado planetarno biće, "Homo faber". Prema Freudovoj psihoanalitičkoj školi u podsvijesti (u rayonu seksusa ili klice) nakrcam su mnemički klišeji, koji nisu vazda pristupačni mozgu. Ova nauka u svezi s Weissmannovom i De Vriesovom teorijom o "Keimbahnu" (o stazi klice), po kojoj besmrtna klica prolazi kroz individualne postaje Života, upućuje, da takozvani instinkti ili nagoni izviru iz pamćenja te klice. Ali u njima, napose u religioznim imperativima, imade i teleoloških refleksa, odsjeva iz budućeg velikog cilja. U klici rade i "okultne sile", sile drugoga, spiritualnog svijeta.

Pod vidom ovih doktrina besmrtna, generativna klica jest "maius". Ljudski mozak neznatan je "minus", tek jedan od njenih (somatičkih) organa. Glavna značajka zapadne civilizacije jest polet mozga, bujna organ-projekcija, stvaranje

oruđa, oružja i mašina, koje se poput animalnih tjelesnih organa pokoravaju zakonu evolucije. Te mašine stale se strahovito umnažati. Demonskim svojim progresom one su od bijelog čovjeka Zapada učinile svog roba. Prodiranje u tajne materije, bujna organ-projekcija stvorili su i čisto materijalističke nazore o svijetu. Od težine silno umnožanih organa povrijeđena je ljudska klica na Zapadu. Veliki rat, zapravo rat bijele rase zapadno-kulturnog tipa meni izgleda kao jedan od elementarnih zavora, kojim klica, taj jedini pravi nositelj svake civilizacije, hoće da regulira prebujni polet mozga od agrikulture prema kulturi željeza. Ali tim ratom povratak k polju, k jedinoj pravoj industriji, k zelenom listu biline, na kojem parasitira čitavo animalno carstvo, nije još proveden. Gotovo posve netaknuti ostali su u Engleskoj i u Sjevernoj Americi moćni čvorovi bujne organ-projekcije. Klica i nadalje radi da pod svoju hipnotičku moć natjera rebelni mozak bijeloga Zapada, koji je svojom teškom industrijom otkinuo ljude od Majčice Zemlje i sagradio "čardak ni na Nebu ni na Zemlji". I ta klica, koju mozak osjeća kao "podsvijest", ta klica pravi historiju, nipošto pako njeno nejako čedo, ljudski mozak.

III.

Na pragu četvrtoga doba. - Obrat bijele znanosti. - Zora seljačkoga dana.

Veliki rat zadao je Zapadu silan živčani potres, koji je uzdrmao podsvjesnim dubinama stotina milijuna. To je početak goleme mutacije, početak sloma čisto materijalističkih nazora o svijetu. To je okret prema ispitivanju nedovoljno poznatih, dakle okultnih sila, kojih opstojnost vazda su priznavali baš oni, koji su najdublje zavirili u tajne fizičkog kozmosa kao Fechner, Wallace, Crookes, Lodge, Flammarion i dr. Jedan od znakova, da je tomu doista tako, jest val okultizma, koji sve jače poplavljuje Zapad i najavlja neko novo i golemo izdanje prošlog, "srednjeg vijeka".

Da doista stojimo na pragu ovakovog novog, s historijskog gledišta, četvrtog doba, za to govori, osim brojnih ma-

njih indicija i sve veća težnja Zapada za upoznavanjem indijske filozofije, koja je u opreci sa zapadnom znanošću odvajkada upravila svoj pogled prema spiritualnom svijetu.

Bijela znanost pomalo se posvema odvraća od borniranog materijalizma i priklanja se vitalističkom stanovištu t. j. tezi, da u Životu rade sile, koje nisu od ovog, materijalnog svijeta. Život izgleda meni poput iskre, u kojoj se sastaju dva kozmosa. Prvi, materijalan, a možemo ga s gledišta naših ćutila nazvati pozitivan, uvjetovan je dvjema polarnim silama, gravitacijom i radijacijom, težom i žarenjem svjetla. Drugi, spiritualan i negativan, imade u sebi također dvije sile: mnemu ili pamćenje, koje odgovara zbirnoj sili gravitacije, i "žeđu za Životom", koju Indijci nazivaju *tanha,* a kojoj je Bergson dao posve suvišno novo ime "životni elan", a koja je radijantna i odgovara žarenju materije. Preko Života, koji nipošto nije luksus, već bezuvjetno nužno sredstvo, navija se ura vidljivog Svemira i priječi se njegova termička smrt (ektropizam). Po drugim tračnicama, na temelju ekstrospekcije (eksperimenat i opažanje), bijela znanost stizava na točku, koja je već blizu indijskoj filozofiji, stvorenoj čistom introspekcijom ili gledanjem u sebe.

Od osobite je važnosti istaći, da je taj obrat u bijeloj znanosti započeo istodobno, kad su ine sile bijelih državnih organizama već punom snagom radile na pokretanju Velikog rata, koji je bijelim gomilama dao impuls za mutaciju. Tu leži najjači indicij, da stvaralačka klica hipnotičkom snagom sprema novo doba, u kojem će i opet jednom (indijski *samsa*ro!) vrednotama drugoga svijeta biti posvećena veća pažnja.

Spengler nije za svoje izvode uzeo ovako široku pozadinu. Ali on je jasno uočio, da je civilizacija produkt gradova. Nacije su njemu narodne skupine, koje grade gradove. "U zamcima one su se digle, u varošima one dozrijevaju do pune visine svjetske svijesti, a u svjetskim metropolama one se raspadaju."

Prema Spengleru demokracija ide u propast. U ovu ju tjera štampa, novac i cezarizam. "Čovjek postat će i opet bilinom", kaže on, "lijepeći uz tlo, nijem i izdržljiv. Bezvremeno selo i vječni seljak i opet će osvanuti rađajući djecu i sadeći sjeme u Majčicu Zemlju, radin roj, preko kojeg prolazno duvaju bure careva-vojnika. Posred otvorene zemlje leže stare

svjetske varoši, prazne posude izdahle duše, u koje se lagano gnijezdi čovječanstvo bez historije. Dok se u visinama neprestano izmjenjuju pobjede i porazi, oni u dubinama mole, mole se s moćnom pobožnošću ponovne religioznosti, koja je zavazda pobijedila sve dvojbe."

U ovoj svojoj viziji netočno kaže Spengler, da će čovjek i opet postati bilinom. Cilj, da Čovjek to postane, još je u nedoglednim tisućljećima budućnosti. Jer on će postati bilinom tek onda, kad otkrije njenu golemu tajnu magaziniranja Sunčeva svjetla, pretvaranja anorganske u organsku materiju. To će biti najveća mutacija Života na ovom planetu.

Nu posve se slažem sa Spenglerom, da će neminovne ruševine zapadne kulture poput divne mahovine pokriti bogobojazni seljački sloj, tražitelj Boga, graditelj doma i općine, promicatelj ritmičkog, sunčanog rada i nositelj punog sklada između tehnike i etike, mozga i jajeta.

Pantheon, I, br. 3, str. 77 - 80; Zagreb, 1929.

SAN I JAVA NARODA

Nekolike smjernice za biografiju Šandora Horvata

S biološkog gledišta narod je pokus stvaranja ćelije višeg, kolektivnog reda. Potpuno savršen tip ovakovih ćelija stvoren je već na Zemlji, i to po tračnici kukaca. U košnici, mravinjaku i termitskom brdu individui sačinjavaju kolektivnu plazmu, a kraljevsku jezgru matice.

Glavni unutarnji faktori za stvaranje narodne ćelije jesu srodna krv, plastika tla, zajedničko pamćenje boli i radosti kroz dugi niz generacija, dakle rasni, geopolitički, kulturni i historijski momenti.

Kao što ne može biti individualnog jastva bez pamćenja, tako nema narodne svijesti bez povijesti. U ovoj sadržan je uzdužan (vremenski) rez ili postanak baštinske mase, koja je nakrcana u poprečnom (prostornom) rezu podsvijesti čitave jedne žive narodne generacije. Hoćemo li u nekoj narodnoj ćeliji upoznati pokretne sile, među kojima je najmoćnija *vis a tergo,* valja poznavati historiju tog naroda. Čisti *vis a tergo* ili baštinske jedinice u nekom narodu predstavlja grupa individua, koji u političkom žargonu nose ime "konservativci". To su važni faktor, ti konservativci, jer retrospekcijom podržavaju kontinuitet, a time osiguravaju stalan napredak.

Stranački vođe eksponenti su narodnih težnja razne dublJine, odnosno plitčine. Vođe konservativnih stranaka eksponenti su narodne mneme. Narodni vođe predstavnici su najdubljeg, uzdužnog i poprečnog sloja kolektivnih čežnja, eksponenti su narodnog sna na javi.

Bečki profesor Sigmund Freud učinio je veliko otkriće. Znade tumačiti snove. Ustanovio je, da se snovi temelje na principu podsvjesnog pamćenja i na principu ispunjenja najdubljih, mozgu često posve sakrivenih želja. Njegovi učenici pošli su i dalje. Rank je pokazao, da su mitos i narodna priča građeni po principima individualnih snova, da su mit i epopeja zapravo stoljetan san odnosnog naroda. Sve, što se du-

boko usjeklo u kolektivno pamćenje, sve, za čim je narodna duša čeznula i čega nije mogla realizirati na javi, to se je izradilo u mitu ili ciklu pjesama oko kojeg snenog narodnog heroja. Takav heroj jednog narodnog sna bio je Kraljević Marko, na javi, u povijesti dosta neznatna ličnost. Turski pritisak nije dopustio, da srpske narodne težnje dođu do bilo kakova izražaja u zbilji. Zato su one sublimirane u ciklu pjesama oko gospodara od Prilepa grada.

Danas narodni snovi mogu imati široko poprište i aktivnu snagu također i na javi. Ono, što živi u podsvijesti milijuna pojedinaca, koji sačinjavaju narod, danas može biti izraženo kao volja tog naroda. Onaj, koji čvrsto sudjeluje u tim snovima, može da iskoči, ne kao mitska osoba, već kao faktički vođa. Potrebno je da imade dar stvaranja krilatica, koje simboliziraju snene želje milijunske grupe.

Nu da netko bude dobar vođa naroda, nije dovoljno da samo sanja sa svojim narodom. On treba da vidi i javu. Mora da jasno uoči milieu, u kojem se njegov narod nalazi. Jer taj milieu, to jest plastika tla i susjedni narodi, to je java, s kojom ne računaju narodni snovi. On mora istodobno biti u snu i na javi. Mora omjeriti snagu sna i jave. Ako je nužno, on mora probuditi narod, da i ovaj ugleda zbilju.

Šandor Horvat bio je vođa jedne stare hrvatske stranke, u koju su se uloptale mnoge baštinske jedinice hrvatskog naroda. Bio je to u času, kad je u svjetskom sudaru životni tok tog naroda došao na važnu prekretnicu. Šandora gurao je *vis a tergo.* Potjecao je iz narodne jezgre, iz krajeva, koji su nekada nazivani "reliquiae reliquiarum olim inclyti regni Croatiae" i koji nisu nikada bili preslojeni od Turaka. Samo njegovo prezime pokazuje, da se je kolijevka njegovih predaka njihala u drevnom i najsnažnijem centru hrvatskog imena između Zrmanje i Cetine na Jadranu. Pod turskim pritiskom jadranska se hrvatska jezgra pomiče prema sjeveru i kao "Hrvati" (sravni Skok, *Toponomastički prilozi,* "Časopis za slovenski jezik, književnost i zgodovinu", 7, Ljubljana, 1928., str. 9., nota 36.) dolaze njegovi pradjedovi u Slavoniju, kako se je do XVI. vijeka stalno nazivala današnja Hrvatska. Naseljuju se posred Zagorja, u kraju, gdje je zanimljivim križanjem rasa slavenska sesilna i masohistička krv zadobila zasebnu tvrdokornost i gospodsku ukočenost, pa silnu i žilavu svijest za "stare pravice".

Po liniji svojih predaka, po zagorskom stoljetnom milieuu svoje familije, po individualnom svom položaju posred grupe baštinskih jedinica svog naroda, Šandor Horvat imao je mnoge uvjete da postane više od vođe jedne stranke.

Pantheon, I, br. 5, str. 153 - 154; Zagreb, 1929.

Hrvatska

i zadua pregnuća istočne imperije

pod žezlom triju Komnena

(1075—1180).

Napisao

JVIilan Sufflay

stud. phil.

Oru *je raspravu odobrio muđrotlomi fakultet kr. sveučilišta Franje Joeipa I.*

Naslovnica Sufflayeve disertacije

Veliki rat djelovao je kao potres. Uzdrmao je podsvjesnim dubinama stotina milijuna ljudi. To je početak goleme mutacije, početak sloma čisto materijalističkih nazora o svijetu. Na pragu smo novoga doba, u kojem će i opet jednom vrednotama drugoga svijeta biti posvećena veća pažnja.

Bijela rasa rob je intelekta. Intelekt dresiran je na materiju. Prodire u njene tajne. Podjarmljuje ju. Gradi iz nje oruđe, oružje, strojeve i dinamit. U posljednjih sto godina mahnitom je brzinom podigao bijelac tehniku do čudesnih visina. U službi mašina gotovo je napustio jedinu pravu industriju, obrađivanje polja. Ohol gleda on na Istok, gdje još postoji starinska tehnika. Vidi ondje samo preslicu i drevni plug, koje valja zamijeniti strojem. Da tamo postoji sklad između ljudske nature i ljudske kulture, da tamo nema jaza između religije i znanosti, to njega nije briga. Zapad posve je zaboravio, da od nepoznatih vremena stari i gusti Istok daje čovječanstvu njegove prave vođe. Nije spoznao, da je usprkos svojoj visokoj materijalnoj kulturi, jer bez ljubavi prema bližnjemu i gluh za oproštenje, još više tisuća godina iza nauke Kristove.

I zato je doživio Veliki rat. Odvratno postaje njegovo obožavanje materije. Lomi se čitava zgradurina čisto materijalističkih nazora o svijetu. Lomi ju među inima i onaj, koji je najvećom snagom današnjeg ljudskog mozga obuhvatio čitav vidljivi Svemir. Lomi ju sam Einstein.

On je postavio novu koncepciju ovoga svijeta, utemeljio novu fiziku, satkao novu geometriju. Prostor i vrijeme tu se ujedinjuju u četverodimenzionalni sistem. Nu taj sistem "prostor-vremena" nije apsolutan, već naskroz relativan. Sva ta silna fizikalna znanost tek je svijet sjena odraženih u našoj svijesti. Ta znanost mora izostaviti sve, što se ne dade mjeriti. Sve, što naš duh zamišlja, to ne može ulaziti u fiziku.

U Engleskoj izašla je knjiga, koja valjada najpristupačnija za nematematičare tumači glasovitu Einsteinovu teoriju relativnosti. Napisao ju je profesor na sveučilištu Cambridge, glasoviti astronom A. S. Eddington *(The Nature of thè Physical World,* London - New York, 1929.).

Sve, što mi nazivamo ili nalazimo vrijednim, značajnim, lijepim, dobrim, duhovitim, sve to mora izostaviti fizika, pa i nova, Einsteinova fizika, kaže Eddington. Ovakovi elementi ne mogu biti uključeni u matematičke simbole, koji sačinjavaju bit stare i nove fizike. Na jednoj strani konstruiramo mi fizikalnim mjerenjem i matematskim simbolima svijet geometrijskih, matematičkih, magnetskih i električnih "polja". Na drugoj strani stoji svijet duhovnih i ljudskih vrednota, svijet, koji izmiče znanosti, jer izmiče mjerenju.

Zato mistik imade jednako snažno pravo kao i učenjak. Nebeska duga isto je tako realna kao i titraji, koji ju izazivaju. Ali ni duga, ni titraji nisu apsolutno realni. Posljednje, najdublje stvari fizike nisu pristupačne znanju; tek one se dadu mjeriti. Najdublje stvari ljubavi i religije ne dadu se mjeriti. To je jedina razlika u njihovoj realnosti.

Kao prilaz do realnosti Einsteinova teorija imade svojih granica. Vjera, ufanje i ljubav također su divni putevi saznanja. Matematičar i mistik, mjerilac i vjernik ravnopravni su, jer centar svega iskustva i znanja jesu operacije duha i svijesti.

Einsteinova fizikalna teorija relativnosti ne negira sile drugoga svijeta. Te sile negirao je tek materijalizam predratnih vremena, jer u laboratoriju nije mogao otkriti duše. Ali prije toga na Zapadu postojala je dugačka historijska perioda, koja je iz sila drugoga svijeta crpila svoje nazore. Ta perioda obično se naziva "srednji vijek", a materijalistički mudraci dali su joj još jedno ime "vijek tame". Jer u toj periodi nije bilo ni petroleja, ni dinamita, ni električnoga svjetla, jer je tom periodom pokretala religija. To svjetlo drugoga svijeta, koje je tada svijetlilo ljudima, za materijalističke mudrace ne postoji, jer se ne dade mjeriti aparatima i ne djeluje na fotografsku ploču.

Da taj "vijek tame" nije stvorio ništa drugo osim cehova, tih religioznih rasadišta obrta i pobožnog radništva, da nije stvorio ništa drugo osim viteških redova, njihove religioznosti, požrtvovnosti za ideale, poštovanja prema ženskom spo-

lu, njihova poimanja časti, dužnosti, lojalnosti i hrabrosti, taj vijek imao bi svijetao višak prema današnjoj moralnoj tami. Taj srednji vijek pri svojem je kraju iznio viteza Bayarda, čovjeka od kosti i mesa, ali bez straha i ljage *(sans peur et sans reproche),* ujedno legendarnog heroja i nositelja svih vrlila, koje u svako doba označuju pravog gentlemana. Dao ga je času, kada su, u praskozorju renaissancea, lakajske duše i samoživi oportuniste stali već obilno da se rugaju vjeri, požrtvovnosti, hrabrosti i svijesti dužnosti viteštva.

Pierre Terrail, gospodar zamka Bayard, rođen je g. 1474. u tom zamku, koji leži nedaleko od Grenoblea u Francuskoj. Kao paž stupio je u službu savojskog vojvode Karla I. Kao vitez digao se je do visine, te je poslije bitke kod Marignana on izvršio ceremoniju, kojom je franceski kralj Franjo I. stupio u viteški red. Poginuo je vojničkom smrću na bojnom polju. Nije pripadao visokom plemstvu. Nije bio vojskovođa. Nije izveo djela historijskog zamašaja. A ipak njegovo ime označuje i danas savršeni cvijet sredovječnog viteštva.

Nedavno izašlo je o Bayardu veliko djelo od dr. Samuela Shellabargera *(The Chevalier Bayard,* London - New York, 1929.). Na pitanje, zašto je taj Bayard postao jednim od najodličnijih gentlemena čitave zapadne historije, autor pri kraju svoje knjige odgovara ovako:

"Bayard bio je ličnost svoga vremena, bio je vojnik, ali sve to tek u drugom redu. On postaje pretstavnikom općih rezultata one vjere, kojoj je jedna od manifestacija bilo viteštvo i koja, iako zanemarena, ne može nikada umrijeti. Bio je izraz časne muževnosti, vjeran njenoj baštini nekolikih, ali jasnih ideala, kojih dostojanstvo jest dužnost, kojih čast jest postojanost. On predstavlja ona pokoljenja neistaknutih muževa, koji su gentlemeni kroz to, što putem samostege i samoprijegora, stalnosti i spremnosti na pomoć čvrsto drže ono, što im je namrla rasa kao putokaz za ponašanje i značaj. To su važni ljudi, ti konservativci. Oni osiguravaju napredak, jer održavaju kontinuitet. Oni sačinjavaju hrptenicu svakog nacionalnog života. Njihov legendarni primjerak jest Bayard. Sto je on bio, to je on sada mnogo potpunije: rijedak izraz one hrabrosti, viteštva i odanosti, koja označuje gentlemana svakoga doba."

Književnik, III, br. 12, str. 127-129; Zagreb, 1930.

SITZUNGSBERICHTE
DER
KAIS. AKADEMIK DER W1SSENSCHAFTEN IN WIEN
PHILOSOPH1SCH-HISTORISCHE KLASSE.

BATTO CXLVII.

VI.

DIE DALMATINISGHE

PRIVATURKUNDE

D" M1LAN V. SUFFUY.

(VORGELEGT AM 20. MAI 1903.)

K.R. SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U ZAGREBU

WIEN, 1904.

IN KOUMISSION BEI CA.E.L GEROr.TVS SOHN
B'JCHHAfiDLER PEH KAM. AKADCMIC DER

Naslovnica Sufflayeve studije

ALBANIJA U PROŠLOSTI

Povodom knjige prof. Baldaccija

Poput Baska u Pirenejima, pa Kelta u Irskoj i Walesu i Arbanasi su tek velegorjem zaštićeni ostatak nekadašnje goleme i starinske ljudske pokrivače. Oni su ostatak iliro-tračke mješavine na Balkanu. Ali različito od Baska i Kelta Arbanasi nisu nipošto nemoćan narodni prežitak, već živ živcati, vanredno ekspanzivan narodni organizam s jakom jezgrom oko sredovječnog višegrada Kruje. Iz starorimskog "pravog Ilirika" *(Illyricum proprium),* a poznijeg Novog Epira, pa Dračkog ternata iskače ime albansko tek u XI. vijeku po Kr. Potječe od jednog jedinog plemena *(Albanoi, Albi),* koje je nastavalo u krajevima oko glavnog rimskog vojničkog druma, koji je iz Drača vodio u Carigrad i spajao ga s Rimom, oko glasovite "Via Egnatia". Ovo plemensko ime prenijeli su stranci na sva ostala plemena i individue albanskog jezika. Arbanasi sami su sebe zvali i nazivaju se sada Šćiptari. U srednjem vijeku katolički je biskup krujski *(Croensis, Croacensis)* nazivan i biskupom arbanskim *(Arbanensis),* jednako kao što je kninski biskup bio zvan hrvatskim biskupom *(Croatensis).* U knjigama papinske kancelarije ova dva imena dovodila su više puta do pomutnje.

U arbanaskim se brdima, netaknuto od sredovječnih ratova i pošasti, uzdržalo, živeći pastirskim životom, snažno pučanstvo prekrasna soja, plodno, žilavo, otporno proti svim nepogodama, ratnici, kojima je "krevet zemlja, a jastuk kamen". Iz tih brdina u XIV. vijeku nastaje pravo rojenje Arbanasa prema jugu, u Tesaliju, Grčku i Pelopones, pa sve do na otoke Egejskog mora. Još danas govore predgrađa atenska arbanaski. U XV. vijeku pod turskim pritiskom započinje velika seoba preko mora u Italiju. Arbanasi bježe onamo pomiješani sa slovjenskim pučanstvom mješovite sjeverne (Duklja, Crvena Hrvatska) i južne (Muzakija) zone. Još danas postoje jake kolonije Arbanasa u južnoj Italiji (48 naselja sa 80282

duše prema brojenju od g. 1921.). Seoba njihova završila se tek *g.* 1744. Kolonija Arbanasi kraj Zadra nastala je 1723. - 1727. od doseljenika iz Duklje ili sjeverne Albanije. Kad Srbi pod patrijarhom pećskim (1690.) ostavljaju svoju staru domaju i sele u Ugarsku, ulaze na njihovo mjesto Arbanasi. Rojevi njihovi dolaze tokom XVIII. vijeka u Hercegovinu, a neki odlomci čak u Slavoniju (Hrtkovci, Nikinci). Sirenje Arbanasa u Makedoniju trajalo je sve do uoči Balkanskog rata (1912.). Jakih kolonija imade kod Kumanova i Skoplja. Svi ti noviji odlomci znadu još točno, kojemu plemenu svoje gorske domaje pripadaju.

Ali novovjeke kolonije Arbanasa kraj Zadra, pa u Nikincima nisu jedine veze, koje vežu Hrvate s Arbanasima. U južnoj Dalmaciji, kraj Dubrovnika i Kotora bilo je još u XIV. vijeku jakih albanskih naselja. Stara Zeta (Crna Gora) bila je tada još sva protkana tim življem. S antropogeografskog i povijesnog gledišta ona je najuže povezana sa sjevernom Albanijom. Hrvatski čakavski izbojci sezali su tada sve do Bojane (1372., Stanchus filius Chervatini u Skadru i Svetom Srđu). U arbanaskom jeziku imade čakavskih pozajmica. Ime podrijetlom arbanaskog (sada crnogorskog) plemena Kuci stoji u svezi s Crvenom Hrvatskom popa Dukljanina (arb. *kuć* znači *crven).* Između Budve i Skadarskog jezera postojala je župa, koja se je hrvatski zvala *Crmnica,* arbanski *Kučeva (Cozoa).* Oboje znači *crvenu župu.*

Pod napuljskim Anžuvincima, koji vode jadransku i orijentalnu politiku velikog stila, imade izravnih političkih veza između Hrvata na sjevernom i Arbanasa na južnom Jadranu u XIV. vijeku. Nakon nesretne bitke kod Nikopolja, boraveći u Dubrovniku (1396., mjeseca decembra), kralj Sigismund podjeljuje Đurđu II. Balšiću naslov "princeps Albanie" i imenuje ga svojim županom *(comes)* na otocima Korčuli i Hvaru. U XV. vijeku elementarni turski pritisak, koji drobi sve veće države pred sobom, prislanja čitav kršćanski živalj na Balkanu uz Zapad. Arbanasi kao i Hrvati postaju eksponentima zapadnih struja, koje sve streme protiv Turaka, ali se često kose međusobno. Pod vodstvom papinim giblje se (1444. —1448.) protiv Turaka golema fronta od arbanske Kruje, preko Hrvatske, Ugarske i Poljske sve do najsjevernije straže latinske

civilizacije u Vilnu. Gubernator Ugarske, Ivan Hunjadi, vođa je tadašnje permanentne križarske vojne.

Iz trombe turskog ciklona iskače tada najstrašniji kršćanski ratnik, što ga je uopće rodio sukob Evrope s Turcima, gospodar Kruje, Juraj Kastriota Skenderbeg (umro 1468.). Još za života optočila ga je legendom Zapadna Evropa. Praznovjerje u njegovu demonsku snagu kod neprijatelja Turčina potislo je načas vjeru u kismet. Mašta balkanskih naroda pritisnutih od nevjernika stala je od njega stvarati heroja svojih pjesama i snenih priča. Još u XVII. vijeku pjevali su Arbanasi, čak u prisuću Turaka, pjesme o Skenderbegu, kako su se takove pjesme iz tog junačkog doba sačuvale kod arbanskih kolonista u Italiji, gdje su doživjele svog Macphersona. Najjače bratstvo crnogorskih Kuca, Drekulovići, da uzdigne svoje "gospodsko koljeno", izvodi svoje podrijetlo od Skenderbega. Kao i Jan Hunjadi (Sibinjanin Janko) ulazi Skenderbeg u narodnu i umjetnu (Kačić Miošić) pjesmu južnih Slovjena. Uz njega i uz Leku III. Dukadžina javlja se tu i nepobjedljivi Arbanas Musa Kesedžija, čovjek s tri srca. To je "Moses Dibranus" Barlecija, "Moise Araniti" Musachija, "valente cavaliere", koji kao mrtva straža Zapada nalazi (iza g. 1461.) tešku smrt od turske ruke.

Deset godina nakon smrti Skenderbegove pada njegova Kruja (1478.) u turske ruke. Danas je ona čisto muslimanski gradić. Padom njezinim polomljeno je najjužnije krilno uporište Zapadnog limesa. God. 1521. pada najistočnije krilno uporište, Beograd na Dunavu. Centralno uporište Zapadnog limesa, tvrđava Jajce, sagrađena (oko 1404.) od vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića po motivima "Castello dell' Uovo" kraj Napulja, zdrobljena je od Turaka tek godinu dana iza sloma čitavog dalekog podunavskog zaleđa kod Mohača (1526.).

Knjiga, koja sa svih gledišta iscrpljivo prikazuje zemlju i narod, koji je u prošlosti bio drug, a u sadašnjosti je susjed, zaslužuje osobitu pažnju. Takova knjiga izašla je ovih dana u Rimu u izdanju Instituta za istočnu Evropu *(Istituto per l'Europa Orientale).* Napisao ju je bolonjski sveučilišni profesor Antonio Baldacci *(L'Albania,* Roma bez naznake godine, XXI i 463 str., sa zemljovidom na 3 lista i 3 karte). Posvećena je "plemenitim narodima Albanije i Crne Gore u uspomeni

na stari Ilirik" *(Ai popoli generosi dell'Albania e della Montagna Nera nelle memorie dell'Illiride Antica).*

Prof. Baldacci, po struci botaničar, čitav je svoj život posvetio Albaniji. Boravio *je* ondje dugo i na mnogo mahova prije i poslije Velikoga rata. Pozna svaki grm, svakog viđenijeg čovjeka u toj zemlji. Fungirao je i kao civilni savjetnik zapovjedniku talijanske flote u Valoni. Iz poglavlja *Politička budućnost* (str. 396.) vidi se, da je svojedobno podnio opširan izvještaj o Albaniji za tadašnjeg talijanskog ministra vanjskih posala markiza San Giuliano. Izradio je (1926.) i reservatno djelo o Albaniji za talijanski vojnički geografski Institut. Iz tog štampom neizdanog djela rodila se je ova knjiga, u kojoj su upotrijebljeni svi moderniji putopisi (Pouqueville 1826., Leake 1835., Boué 1840., Hecquard 1858., Miss Durham 1903., Baldacci 1897., Nopcsa 1929.), sva glavna geografska, geološka, antropološka, historijska i statistička literatura, pa kartografski materijal talijanski, austrijski, engleski i francuski. Napose hvali pisac austrijsko statističko djelo Seinerovo *(Ergebnisse der Volkszàhlung in Albanien in dem von ósterreich-ungarischen Truppen 1916. —1918. besetzten Gebiete,* Wien, 1922.) i članak o Albaniji od R. Almagià u *Enciclopedia Italiana 2* (1929.). Od arbanaskih djela spominje *Shqipnia ne 1927. (Albanija u god. 1927.)* od T. Selenice (Tirana, 1928.).

U uvodu raspravlja Baldacci o imenu Albanije i o upotrebi imena Ilirik u moderno doba. Ovo ime zadržala je Sveta Stolica kod gostinjca sv. Jerolima u Rimu. To je ime kušao uskrisiti Napoleon (1811. — 1814.). Na taj pokušaj nadovezao je ilirski pokret u Hrvatskoj. Prvi dio knjige (str. 9. - 128.) govori o fizikalnoj geografiji, drugi (129. — 154.) o povijesti, treći i posljednji (str. 155. -428.) o antropogeografiji. Dodan je indeks imena (431. — 456.).

U prvom dijelu napose je izvrsno obrađena orografija (42. - 72.), pa vegetacija (120. - 125.). Tu je autor prvorazredni stručnjak, kojemu je ime ovjekovječeno u biljci albanskog velegorja: Wulfenia Baldaccii. Drugi i kratki historijski dio dobar je za novo i najnovije doba. U trećem dijelu sakupljeni su među inim podaci o albanskim živim plemenima (ima ih 65), vjerskim odnosima (tri religije: muslimani 74%, katolici kompaktni na sjeveru 18%, pravoslavni uglavnom na jugu 8%), jeziku, literaturi, školstvu, zdravstvu, trgovini staroj i modernoj, industriji, rudama. Iz tog dijela saznajemo (str. 263., n. 1.), da se sprema arbanski lingvistički atlas pod vodstvom turinskog profesora i glasovitog romanista Matteo Bartolija (koji je među inim napisao temeljito djelo o starodalmatinskom jeziku). Nabrojene su poimence (str. 175.) sve arbanske kolonije u Italiji i dana je njihova statistika. "Svi Arbanasi u inozemstvu mogu se računati na 1100 000 duša; od tog otpada oko 40 000 na Sjedinjene Države, 82 539 na Italiju, 700000 na Jugoslaviju, 215000 na Grčku, 8000 na Rumunjsku, 1721 na Bugarsku. Tako bi bilo svih Arbanasa oko 2 milijuna, pošto prema popisu pučanstva od god. 1928. Kraljevina Albanija imade 833 539 duša na 27 539 četvornih kilometara." (str. 183.)

Albanija, kakova je danas, vrlo je potpuno opisana u toj knjizi. Nekoliko mjesta, napose pak mapa starorimskih putova, snažno naglašuju moćan starorimski utjecaj. No da je to zemlja, koja je bila protkana visokom sredovječnom kulturom, koje tragovi nisu nipošto posve izbrisani, to nije dovoljno snažno istaknuto.

Arbanski gradovi s romanskom jezgrom tvorili su u predtursko doba važne karike u lančanom krugu jadranske kulture. Grad Drač, pravi velegrad s antiknom jezgrom, u staro doba nazivan "krčmom Jadrana" *(Durachium Adriae taberna),* kroz čitav je srednji vijek bio ključem Balkana. U njegovoj okolini graničila su u XIV. vijeku tri velika područja sredovječnih pismenih jezika, latinsko, grčko i slovjensko područje. Sjeverno od Lesa tvorila je skupina od neko sedam dukIjanskih gradova pod kulturnim vodstvom Dubrovnika uspio prijelaz k dalmatinskim varošima. Arbansko visoko plemstvo, koje je vuklo lozu od bizantinskih sebasta, bilo je u srodstvu s velikim dinastijama Paleoioga, Nemanjića, Asjena i Anžua. Bilo je u rodu s despotima epirskim na jugu, pa s Lazarevićima i Brankovićima, s bosanskim vojvodama i hercezima Sandaljem Hranićem i Stjepanom Vukčićem, a preko ovih i s hrvatskom aristokracijom na sjeveru. Silnu ovu mrežu aristokratske krvi odmata čudesna *Povijest (arbanaske) kuće Musaki* (1510.), u kojoj se stapaju sjajne tradicije Bizanta, Bugarske, Srbije, Albanije i Zete.

Posve pitome doline arbanske bile su pune jadranske kulture. Krajevi uz arbanaske rijeke *(fiumare)* bili su prave

žitnice za sve jadranske gradove. Trgovačko bilo tuklo je preko Albanije upoprijeko, geografskom širinom. Osim primorskih gradova, žarišta međunarodne trgovine bili su trgovi (arb. *treg,* lat. *mercatura).* Najznamenitiji takav trg bila je benediktinska opatija sv. Srđa na Bojani, kamo su mogle prilaziti i velike jedrenjače. Važan trg ležao je i na ušću rijeke Mata. Trg na ušću Semenija zvao se je Karavostasi, što grčki znači *pristanište.* Odatle ime današnjoj laguni.

Mala trgovina i izravni saobraćaj između kupca i producenta vršio se većinom na sajmovima ili panađurima. Ti su se obdržavali na stalne blagdane. Znameniti poput onih u Prizrenu i kod patrijaršije u Peći bili su panađuri kod Sv. Srđa (1377., *panaiurium S. Sergii de Zenta)* i kod opatije Rtac *(Rotezo)* iznad Bara. Slavni panađuri na jugu, koji se poput onih u Skoplju i Pirotu obdržavaju još i danas, bili su uz monastir "Panagia tis Appolonias", kraj ruševina starogrčkog velegrada Apolonije na sjeveru Vojuše, pa uz monastir Sin-Đon kraj Elbasana, gdje se čuvaju moći dukljanskog kneza sv. Ivana Vladimira.

Uvoz i izvoz vršili su poglavito Dubrovčani i Mlečani, pa Apulci. Po kopnu putovali su trgovci u skupinama, koje od XIV. vijeka nose ime *karavane* (lat. *turmae).* Tovarne mazge i konje davala su u najam arbanska pastirska bratstva i vlaška (rumunjska) udruženja. U otvorenoj zemlji uz glavne ceste bila su posvuda konačišta. Vlasnici njihovi nazivali se *stanjani.* Po ovakovim konačištima nosila su svoja imena (1416.) dva sela kraj Skadra, Bukemir (arb. *lijepi kruh)* i Gruemir *(lijepa gospa).* Gruemira zove se danas jedan od 4 "bajraka" plemena Koplik.

Izvor bogatstva predstavljalo je vađenje morske soli. God. 1425. bilo je u zetskom primorju 109 solana. Glasovita je bila "bijela dračka sol" *(sai albus de Durachio,* 1284.), koja se izvozila u Dalmaciju i Italiju. Primorje između Škumbija i Semenija nazivalo se (1925.) Slanica. Od bezbrojnih sredovječnih solana održale su se tu do danas samo one kraj Valone. Vinogradarstvo cvalo je napose u sjevernoj Albaniji. Tu imamo i brojne dokaze za pčelarstvo. Svilogojstvo bilo je najjače razvijeno u srednjoj i južnoj Albaniji. Visoki stupanj voćarstva pokazuje okolnost, što u talijanskim dijalektima razne vrste voća (kalabrijski *račina* grožđe, toskanski *duracina* breskva, mletački *durasega* trešnja) nose ime po gradu Draču.

Iz bizantinskih vremena održale se u arbanskim gradovima organizacije obrtnika u cehovima. Kako to pokazuju imena mjesta (1416., *Gunesi* od arb. *gun, gunj, Samarisi* od *samar, sedlo)* kraj Skadra, bilo je u sjevernoj Albaniji čitavih sela, kojih su se stanovnici bavili jednim jedinim obrtom. Današnje stanje u srednjoj i južnoj Albaniji, prema kojemu se neki obrt tjera samo u nekim krajevima i mjestima, pravi je kulturni prežitak iz srednjega vijeka. Takav prežitak jesu i obrtnički cehovi (hozaku, tajife) u Elbasanu, posve nalik na esnafe u Bosni, koji baš sada konačno ginu.

Ni pravni običaji modernih arbanskih plemena, sadržani u takozvanom Lekinom zakoniku *(Kanuni Lekes),* nisu nipošto ostaci primitivnih vremena. Oni su puni okamina sredovječnog bizantinskog prava. Kad potkraj XIV. vijeka pod turskim pritiskom stadoše da u stožerima pucaju socijalne uredbe centralistički uređene bizantinske i srpske države, kad u XV. vijeku Turci trijebe visoko arbansko plemstvo, kad skupnom smrću umiru drevni gradovi, — tek tada započinje tvorba arbanaskih plemena uveliko. Tada udara čas pastirskog arbanskog katuna, koji se je od ilirskih vremena latentno održao u velegorju, krcat baštinom pradoba, oružan praćkom, palicom i otrovnom strijelom, bremen pranagonom samoodržanja: krvnom osvetom, besom i pobratimstvom. Taj gorski katun proždire pomalo pitoma sela doline, ali s njima guta i bizantinsko-srpske pravne ustanove, sve one elemente visoko razvijena pravnog života, što su danas vidljivi u običajima arbanaskih brđana.

Hrvatska revija, III, br. 5, str. 276-281; Zagreb, 1930.

HRVATI U SREDOVJEČNOM SVJETSKOM VIRU

I.

Zakarpatska prapostojbina. - Etnički kaos skitskih poljana. - Ainu i Kavkaz. - Praslavenska baštinska masa: Nauka Zaratuštre. - Ime Hrvat i Srbin.

Kolijevka Hrvata njihala se *je* na liniji, koja danas označuje zapadnu granicu eurazijskog Istoka.[1] Zakarpatska pradomovina Hrvata znanstvena je činjenica.[2] Ne svjedoče toga samo vjerodostojni historijski izvori o Bijeloj Hrvatskoj i Bijelim Srbima, pa narodna predaja još vrlo živa u X. vijeku. To svjedoči napose stara onomastika današnjih hrvatskih krajeva, imena topografska, koja se poklapaju sa starim imenima u Rusiji.

Između Buga i Sana bio je grad Crven, spomenut g. 871. Oblast ovoga grada dobila je ime Červonaja Rus (Crvena Rusija). U tu oblast spadao je grad Sambor na gornjem Dnjestru, a mi imamo kod Zagreba Samobor i stari grad Samobor blizu sutoka Pive i Tare. Dnjestar imade pritoke Lomnicu i Bistricu, koji se javljaju i u Hrvatskoj. U Bosni imamo rijeku Sanu. Po njoj nosila je u srednjem vijeku ime sanska župa, dok je župa Bužani (od Bug) bila između Otočca i Gospića. Takovo ponavljanje nije slučajno. Ono se osniva na prastarom i još vazda svježem običaju, da iseljenici u svojim novim obitavalištima nazivaju rijeke, gore i naselja imenima iz stare postojbine.[3]

[1] Cf. Graham, *The Dividing Line of Europe* (London - New York, 1925.) i moj prikaz ove knjige pod naslovom *Zakarpatska Rusija* u "Obzoru", 1926. 28. augusta.

[2] Hauptmann, *Prihod Hrvatov* u "Sirena Buliciana", (Zagreb, 1924.), 515-545.

[3] Klaić, *Crvena Hrvatska i Crvena Rusija* u "Hrvatskom kolu", 8, (1927.), 112 - 133. O Crvenoj Hrvatskoj pisao sam ja u članku *Srbi ı Arbanasi*

Za shvaćanje starih Rimljana na skitskim je poljanama gotovo "prestajao svijet". Ali je na tim poljanama, posve otvorenima prema Aziji, upravo bujao život prerazličitih naroda. Tu je bilo pravo rodilište naroda, *vagina gentium.* Kroz duga, nezapamćena tisućljeća tu su se, osvajanjem i preslojivanjem jednih plemena po drugima, neprestano rađali novi i umirali stari puci. [3]

Još prije Velikoga rata neki su engleski i njemački antropolozi zapazili frapantnu sličnost između ruskoga muzika i članova jednog malog i posve zasebnog naroda, koji živi na Kamčatki, Sahalinu i na japanskom otoku Jesu. Taj narod na umoru naziva sebe *Ainu,* što u njegovu jeziku znači *ljudi.* Ostatak je to drevne i goleme zapadnjačke rase, koja je dala svoj biljeg ne samo ruskom muziku, već i sjevernom Mongolu ili Mandžuu, a stvorila mnoštvo evropskih tipova i među Japancima.[4] Na skitskim poljanama ta se je rasa "kosaca" - *hairy men* nazvali su je prvi engleski promatrači - prelijevala u ogromni etničko-lingvistički masiv, koji je od Kavkaza sezao do Pireneja, pa, kako se čini, ća i u sjevernu Afriku.

U bit ove staroevropske ili alarodske ljudske pokrivače vanredno je snažno zagrabio Talijan Alfredo Trombetti (umro 1929.), jedan od najvećih lingvista svih vjekova.

Propale rase i njihove jezike najbolje čuva velegorje. Kavkaz je pravi muzej propalih naroda, koji su nekada bili istodobno ili uzastopce prošireni po skitskim poljanama. U Pirenejima održali se zagonetni Baski. Prema istraživanjima Trombettijevim, postoji nesumnjiva jezična veza između Kavkaza i Pireneja. Ova dva gorska sklopa izgledaju kao dva stupa golemog staroevropskog ili alarodskog etničkog mosta,

(Beograd, 1925.), 110, Obzor", 1928. 7. aprila i u "Pantheonu", l, (Zagreb, 1929.), 2, — Cf. Maštakov, "Izvéstija otdélenija russ. jazyka akad. nauk", 22, (1918.), 348 - 353, gdje je istražena hidrografska nomenklatura Dnjestarskog bazena, Južnog Buga i Dnjepra i iznesena cijela grupa ovih riječnih imena, kako se ona ponavljaju drugdje. O običaju prenošenja takovih imena kod balkanskih migracija: Cvijić, "Revue des études slaves", 3, (1923.), 15. U najmodernije doba svjesno se provodi taj princip kod seobe Grka iz Male Azije, cf. moj prikaz *Refsetkom u Macedoniji,* "Obzor", 1926., 12. novembra.

[4] Luschan, *Rassen und Vòlker,* Pflug-Hartung, Weltgeschichte l, 77, *Encyclopaedia Britanica* (London, 1926.), s. v. *Ainu.*

koji je potopljen poplavom novih, indoevropskih ili arijskih doseljenika.[5]

Na flotantnoj granici velikog azijskog kontinenta i njegova malog evropskog poluotoka, na dodirnoj liniji golemih prethistorijskih rasa Ainu i Alarod, daleko od mora i gora, u močvarnoj zemlji, kojom protječe Pripjet, pod tisućljetnim mlatom sadističkih nomadskih naroda formirala se praslavenska baštinska masa, satkala se čudesna, sesilna, masohistička, mizogina[6] slavenska krv. Poput kitajske lijepi se ona silnom snagom uz tlo. Tiho, po kitajski, guta ona svoje vagline tlačitelje. U mističkim, "bogonosnim" snovima traži ispunjenje želja, što ih potiskuje kruta java. "Vidimo Slavene," kaže Peisker, "na sjeveru, okružene od gusara, na jugu od okonjenih nomada, gonjene i tjerane poput životinja u šumi. Jordanesove riječi: mjesto u gradovima žive u močvarama i šumama, kriju u sebi najužasnije narodno mučeništvo u historiji svijeta."[7]

Trombetti, *Saggio di antica onomastica mediterranea,* "Arhiv za arbanasku starinu", 3, (Beograd, 1926.), 1-116, cf. moj prikaz *Prasjedioci na Balkanu* "Obzor", 1926. 1. maja, koji je izašao i u "Heroldo de Esperanto" (Kòln), odakle ga je Nako Nakov preveo na rumunjski u "Orizontul", "Rivista enciclopedica", 7, (Bukarest, 1927.), 263.

Ciszewski, *Ženska tvarz,* Krakov, 1927., cf. Bruckner, "Zeitschrift fiir slav. Phil.", 5, (1928.), 472.

Već od vremena Leibnizovih osjeća evropski Zapad neku tjeskobu pred slavenstvom. Zapadni mudraci otkrili su u Rusiji čudesne mozaike drevnog poganstva, sredovječnih svetačkih legendi i modernog znanja. U najnovije vrijeme, zbog pojave boljševika, strah je Zapada zadobio oštrije konture. Plastički opisao je taj strah Poljak Ossendowski u svojoj knjizi *The Shadow of thè Glooming East,* New York, 1925., (cf. Sufflay, *Ruska književnost i Anglosasi,* "Obzor", 1926. 6. juna). Zapadni žreci nastoje da pdgonetnu poziv slavenstva u svjetskoj historiji. Ruska povijest izgleda im posve različitom od povijesti drugih naroda (Pares, *History of Russia,* London, 1926., cf. moju ocjenu u "Novostima", 1926. 17. jula = *Hrvatska u svijetlu svjetske historije,* Zagreb, 1928., 11-14). Među ruskim emigrantima javila seje i takozvana "eurazijska škola" (Kizevetter, "Slavia" 7, [1928.], 428-430), koja ukazuje na bezdan između Rusije i drugog kulturnog svijeta i dokazuje njen afinitet s Istokom. Najjači joj je predstavnik historik Vernadskij. Nedavno izdao je on na engleskom jeziku historiju Rusije (A *History of Russia,* London, 1929., cf. "Times" 1929. 9. aug. p. 8). — U bit praslavenske baštinske mase najdublje je zagrabio još prije rata češki historik Jan Peisker, *The expansion of thè Slavs,* "Cambridge Medieval History", 2, (1913.), = "Starohrvatska prosvjeta", l, (Zagreb, 1927.), 210 do 251. (u prevodu V. Dukata), cf. Niederle, *Des theories nouvelles de Jan Peisker,* "Revue des études slaves", 2, (1922.), 19 - 37 i moj prikaz u "Obzoru", 1928. 17. marta.

Po toj patničkoj ljudskoj pokrivači poput melema prošao je dah Zaratuštrine nauke iz Irana i najuzvišenija pretkršćanska religija duboko se je usadila kod slavenskih seljaka, koji su stenjali pod nemilosrdnim jarmom nomadskih izrabljivača.[7a]

U tim strašnim prethistorijskim vremenima mnoge su slavenske skupine preslojene od inorodnih osvajača i prošle su ovdje sličnim procesom kao kasnije slavenski Bugari na Balkanu. Utopile su u svojoj krvi svoje gospodare, ali su zadržale njihovo ime.[8] Ime Srbin dade se najlaglje protumačiti iz jezika kavkaskih urođenika, iz narječja Lezgijaca, koji nisu ni Evropljani, ni Semiti, ni Mongoli, već spadaju u alarodsku rodbinu. To ime sastavljeno je iz korijena *ser* što znači "čovjek" i pluralnog sufiksa *bi.* Tako bi Srbi značilo "ljudi". Ime Hrvat prvi put se javlja na grčkom kamenom natpisu III. vijeka po Kristu u Tanaisu *(Horuathos, Horoathos)* na ozemlju azijske Sarmatije.[9] Svakako je ono alarodskog podrijetla. Oštir izvodi ga, kao i ime gorja Karpati, iz alarodskog *kar (kamen)* i p-formanta za plural.[10]

[a] Peisker, *Koje su vjere bili stari Slaveni prije kršćenja,* "Starohrvatska prosvjeta", 2, (1928.), 53 - 88.

Sobolevskij, *Russo-skithskije stjudy,* "Izvéstija otd. russ. jazyka", 26, (1921., Leningrad, 1923.), 8-12.

Županič, *Prvi nosila imen Srb, Hrvat, Čeh in Ani,* "Etnolog", 2, (Ljubljana, 1928.), 74 - 79. Isti autor pisao je već prije o imenu "Srbin" u Cvijićevom "Zborniku" (Beograd, 1924.), o imenu Hrvat u "Zborniku kralja Tomislava", (Zagreb, 1925.), 291 do 294. Na natpis u Tanaisu prvi je upozorio Rus Pogodin (Šišić, *Povijest Hrvata,* Zagreb, 1925., 237.), cf. moj članak u "Obzoru", 1928. 15. maja.

[10] "Arhiv za arbanasku starinu", 2, (1925.), ,315 i "Etnolog", l, (1927.), 128. Ostale teorije o imenu "Hrvat" kod Sišića, *Povijest,* 193 - 198 i 236 - 240. K tomu valja dodati Bruckner, "Zeitsch. Ortsnamenforschung", 2, (1927.), 150.

II.

Slom rimskoga limesa. - Pod vodstvom Avara. - "Horoti", Harwat i Nandur. — Praslavenski "vis a tergo": patrijarhalna župa, seniorat i "mladi kraljevi", "sigillum citationis", pristav. — Bogomili i starohrvatski katolički hramovi.

Iz zakarpatske pradomovine otkinuti su Hrvati silom. Spopao ih je val seobe naroda, prouzročen vagilnom, organiziranom nomadskom krvlju, kako se je ona izradila na slanim stepama centralne Azije. Već prije njih taj je val, probivši limes Rimskoga Carstva, bacao na Balkan velike mase Slavena, od kojih je najstariji zapadni sloj, naši čakavci, jezično i antropološki vrlo srodan s Velikorusima.[11] Hrvati došli su u novu postojbinu pod vodstvom turanskih Avara.[12] "Došli su kao dijelovi jedne velike slovjenske gomile, koja još dugo nije pomišljala na osnivanje organizirane države".[13] Poput bujice prelijevali se razni nomadski narodi na Balkan. Svi su brzo iščezavali. Ostala je jedino slavenska rasa i u X. stoljeću bizantinski carevi, kao da su ugledali fenomen "pacifističke penetracije", u čudu konstatiraju, da se je "poslavenila čitava zemlja".

U južnu postojbinu nisu došle sve skupine, koje su na sjeveru nosile ime Hrvat. Plemena tog imena bilo je još u X. vijeku kod Ceha i Poljaka na zapadu, pa kod Rusa na isto ku.[14] Ime Hrvat bilo je tada nadaleko poznato. Spominju ga pisci Srednjeg istoka, kao Židov Ibn-Jakub i Arapin Masudi.[15] Perzijski pisac Gardizi (oko 1050. god.) znade[16] za "narod me-

[11] Nodilo, *Historija srednjeg vijeka* (Zagreb, 1903.), 3, 433 - 445.

[12] Mikkola, *Avarica,* "Arch. slav. Phil.", 41, (1927.), 158. Tu se imena Klukas, Muhlo, Buga i Tuga izvode iz turskoga. - Ime hrvatskoga plemena Mogorovići smatra Jireček (Stoci *u. Gesellschaft,* l, 28), altajskim.

[13] Šišić, *Povijest Hrvata,* 264.

Klaić, *Hrvati i Hrvatska, Ime Hrvat u historiji slavenskih naroda (Zagreb,* 1890.), 65.

[15] Šišić, *Povijest,* 260.

[16] Kmosko, *Gardizi a torokokrol,* "Szàzadok", 61, (1927.), 149-171., cf. moj prikaz *Marwat i Nandur* u "Obzoru" 1927. 1. oktobra i Mažuranić, *Gebalim,* "Hrv. kolo", 8, (1927.), 28 - 39.

đu kršćanima zvan 'Marwàt'" (grješka umjesto: Harwàt) uz "narod imenom Nandur" (ovo ime je ključ za zagonetno poznije madžarsko ime Beograda: Nàndor-Fehérvàr). Znade se za njih i u blizini mjesta, gdje je evropski Zapad u XIV. vijeku gledao kraj svijeta: in finalibus partibus mundi, iuxta fines mundi.[17] Engleski kralj Alfred (oko 900.) spominje naime u svom zemljopisnom djelu ime *Horoti.*[18]

Kao i ostali Slovjeni, donijeli su i Hrvati, spustivši se s dalekih hladnih poljana na topli Jadran, u svojim žilama posudu praslavenske baštinske mase sa zamjernom prodornom snagom. U socijalnom pogledu ta se na čitavom području od Sudeta i Praga do Budve i Šar-planine očituje poglavito u tri jaka fenomena: u instituciji mladih kraljeva, u sudskom pečatu i u pristavu.[19]

U IX. i X. vijeku, od Blatnog jezera do Skadarskog blata, prostirala se je slavenska patrijarhalna zona, jednolično područje bezbrojnih župa, tih državnih ameba, na čelu kojih stoji župan, najstariji i najugledniji muž odnosnog, zemljanim opkopom utvrđenog "grada". Sama riječ "župan" bez sumnje je predslavenska, alarodska, a znači "gospodin u okrugu."[20]

Ustrojstvo plemenske župe i župana dalo je svoje obilježje kraljevskoj instituciji. Dalo ga je u udjelnim kneževinama, provedenima do ekstrema kod Rusa, i u principu seniorata, vidljivom jasno kod Pšemislovića, Arpadoviča i Nemanjiča, a mutno i kod hrvatskih kraljeva. Da izigra taj princip,

Upozorujem na vanredno zanimljivu raspravu: Hammerich, *Derjunge ungarische Ritter im Fegefeuer,* "Ungarische Jahrbucher", 7, (Berlin, 1927.), 313 - 330. Tu je prikazano hodočašće, što ga je god. 1353. izvršio mladi "Georgius filius domini Crissaphan militis de Vngaria", inače "capitaneus in Apulia", u glasoviti samostan "Čistilišta sv. Patrika" na otoku Lough Derg sjeverozapadno od Irske (coenobium Purgatorii s. Patricu in finalibus partibus mundi). Identitet tog viteza Crissaphana nije ustanovljen. Ja u njemu naslućujem jednog Babonića.

[18] Mezger, *Anglosachsische Lànder- und Volkernamen,* (Berlin, 1921.) i "Ung. Jahrbucher", 2, (1922.), 223-226; Brandi, ib. 3, (1923.), 73; Bruckner, ib. 3, 400. Hubener, *Kónig Alfred und Osteuropa,* "Englische Studien", 60, (1925.), 41; Schunemann, "Ung. Jahrb.", 6, (1927.), 360.

Moj članak *O prodoru slavenskih plemenskih ustanova,* "Obzor", 1924. 31. januara; *Srbi i Arbanasi,* (Beograd, 1925.), 52.

Oštir, *Illyro-thrakisches,* "Arhiv za arbanasku starinu", l, (1924.), 114, cf. Skok, ib. 2, 230.

da proti stričevima osigura nasljedstvo svom sinu (primogenitura), otac-kralj još za života daje sinu udjelnu kneževinu, pa ga čak i kruni. Ne samo u Madžarskoj i Hrvatskoj, već i kod Ceha spominje se "dux iunior" (1092.), "rex iunior" (1228.). U Srbiji "mladi kralj" ili *rex iuvenis* — kako ga latinski nazivaju Dubrovčani (1331.) u opreci prema "starom kralju" *(rex veteranus)* — vlada Dukljom i Primorjem.[21]

Snažna institucija slavenskog podrijetla vidljiva je na čitavom spomenutom patrijarhalnom području u takozvanom *sigillum citationis,* u sudskom pečatu, kojim se je vršio "pogon" ili pozivanje pred sud. Citiranje pomoću otiska sudskog pečatnika (Wenceslaus citat ad iudicium) opaža se kod Ceha u XI. vijeku. U Ugarskoj pod Arpadovićima (XII. vijek) kraljevski se sudac pučki naziva *bilocus* od pečata, što ga upotrebljava za pogon. Ova riječ identična je sa slavenskom riječju belég, biljeg, koja je u velikoj davnim pozajmljena od turskih pastirskih plemena, a prvotno je značila urezane ili užežene znakove. U Dalmaciji takav pozivni pečat upotrebljava proti hrvatskim Kukarima i bizantinski namjesnik u Splitu (1178., sigillo del duca). Poznat je u XIII. vijeku u Srbiji. Po Dušanovu zakoniku (1349.) "vlastelin velij" poziva se na sud pismom, a običan čovjek pečatom. Iz tog zakonika prešao je ovaj način citiranja i u statut grada Budve.[22] Posvuda tu stupio je rimsko-bizantinski pečat ponajprije na mjesto osobnog znaka ili sudačkog štapa plemenskoga sudca *(index generationis).* Jednako i sveslavenski "pristav", kao pomoćnik sučev, kao uvodilac u posjed, ne ulazi samo u statute dalmatinskih gradova, već i u kraljevsku listinu Arpadoviča i u madžarski jezik.[23]

Kao prabaštinu donijeli su Slovjeni na Balkan i Zaratuštrinu vjeru. Trag ove prvotne religije još danas je vidljiv u ve-

[21] Sufflay, *Szlav parhuzamok,* "Szàzadok", 43, (1909.), 479 - 503, cf. Bartoniek, *Az Arpadok tronórokési joga,* ib. 60, (1926.), 785-841; Kiss, *Tronbetóltés és ducatus,* ib. 62, (1928.), 849 - 868.

[22] Sufflay, *Az idezó pecsét,* "Szàzadok", 40, (1906.), 293 - 312 i "Mitteil. Institut osterr. Geschichtsforschung", 27, (1906.), 515-518; *Stadie und Burgen Albaniens,* "Denkschriften", 63, (Wien, 1924.), 72.

[23] Sufflay, *Die dalmatinische Privaturkunde,* "Sitzungsberichte", 147, (Wien, 1904.), 16. Kostrenčić, *Fides publica,* (Beograd, 1930., Akademija), 7 – 70.

likom nimbusu sv. Vida, koji je zamijenio poganskog Svetovita, i sv. Đurđa, koji je grčki pobjednik zmaja, zloduha, đavla, zoroasterskog "deve". Ime "Crnih Gora" na Balkanu, neki slavni monastiri, pa i samo sijelo starosrpske patrijaršije u Peći nadovezali su na starija poganska dualistička svetišta, kakovih je njih 32 otkrio Peisker od Rujane do Jadrana.

Nakon Peiskerove studije posve je sigurno, da su bosanski bogomili, preko Porfirogenetove "Paganije", izravno sačuvali izvorne dijelove stare dualističke vjere. Po slovjenskom mediju Balkana ta je drevna religiozna struja ispod naslage kršćanstva našla dodir s maloazijskim manihejcima, koji su također izravno potekli iz Zaratuštrina izvora.[25] Usprkos križarskih vojna, koje su u XIII. i XIV. vijeku pokretane protiv bogomila, oni su uoči turske najezde sebi stvorili državni položaj.[26] Tek tada došli su u konačni žrvanj između Zapada i Istoka i bili samljeveni, jer su se morali odlučiti za islam ili katoličanstvo.[27] U Bugarskoj su se održali, usprkos sinode cara Borila (1211.), do u XVIII. stoljeće.[28]

Moj prikaz gore citirane znamenite Peiskerove studije u "Obzoru", 1928. 11. sept. Cf. prikaz animoznog referenta u "Vestnik Češke akademie", 1927., 39 - 44. U staroj županiji cetinskoj spominje se (1362.) mjesto Nebesa, (1091.) mjesto Nebog, na Korčuli (1426.) Divin dolac, Skok, "Rad", 224, (1921.), 159. Za topografiju oko Nebesa v. Milinović, *Cetinski knez Domaldo,* (Zadar, 1886.). - Za monastir sv. arhangjela kraj Prizrena (utemeljen od cara Dušana 1348.), koji se baš sada otkopava, v. "Glasnik Skopskoga društva", 3, (1928.), 240, gdje se iznose neka zanimljiva poganska vjerovanja.

S obzirom na bit manihejske nauke osobito su važna takozvana turanska (Steinova) otkrića u Turkestanu, Thomsen, *Aus Turkestans Vergangenheit,* "Ung. Jahrb.", 5, (1925.), 13 (prevod iz "Samlede Afhandlinger", 3, 306). Cf. Kondakov, "Seminarium Kondakovianum", l, (Prag, 1927.), 285-305.

[6] Truhelka, *Testamenat gosta Radina g. 1466.,* "Glasnik Bos. muzeja", 23, (1911.), 766. Klaić, *Herceg Hrvoja i Hval krstjanin,* "Nastavni vjesnik", 35, (Zagreb, 1926.), 83 - 88.

[27] Jireček, *Geschichte der Serben,* II, l, 185.

[28] Popruženko, *Sinodik carja Borila,* ("Blgarske starini", 8), Sofija, 1928. Miletič, *Nositepavlikijani,* "Sbornik za narodna umotvorenija", 19, (Sofija, 1903.), l - 369; Miler, *Katoličeskata propaganda v Blgariji préz 17. vek,* (Sofija, 1914.); Vasić, *Pavlićani u Bugarskoj 18. ueka,* "Prilozi", 5, (Beograd, 1925.), 191-204.

Praslavensku baštinu u pogledu građevne umjetnosti pokušao je apstrahirati Strzygowski.[29] U središtu njegova zrenja stoje hrvatske crkvene građevine iz doba narodnih kraljeva. Smatra ih najčišćom, sjevernom staroslavenskom, iz drva u kamen prenesenom arhitekturom, koja svoje podrijetlo vuče iz Irana.

Ovakovi snažni momenti ustrajnosti upućuju i na to, da je praslavenski *vis a tergo* surađivao i kod žilavih nastojanja za slavenskom službom Božjom, a preko rovaša, pa osobnih i graničnih znakova *(crty i rezy)* služio kao aperceptivni faktor, a i formant za glagolsko pismo.[30]

III.

Slavonska i slovinska zona. - Hrvatska jezgra, njeni izbojci i odlomci. —Avarska natruha i madžarsko-slavonska simbioza. - Jadranski pojas Crnih Vlaha. - Hrvati i "balkanski jezični fenomen".

U novoj postojbini dali su Hrvati jezgru za velike dijelove sveukupne slovjenske plazme, koja se je bila spustila na Jadran. Ova prvotna jezgra nije imala ni današnjeg položaja, ni današnjih dimenzija. Kako su to pokazali: Rešetar, Jagić, Oblak i Jireček, postojali su od XII. do XVI. vijeka od Drave pa sve do u Zetu široki pojasi, u kojima nije bilo u običaju ni

[29] *Die altslavische Kunst, Ein Versuch ihres Nachweises,* (Augsburg, 1929.). Zanimljivu kritiku ove knjige daje zasada Vojeslav Mole u "Prager Presse", 1929. 14. jula, Beilage Nro 28.

[30] U "Szazadok", 40, (1906.), 301-306, raspravljajući o sudbenom pečatu, dotičem se (napose u noti 36) osobnih i međašnih znakova, pa vanredno zanimljivog sikulskog pisma u Erdelju. Opstojnost ovoga pisma već u XVI. vijeku jest nedvojbena, ali trag mu ide i mnogo dalje unatrag. *Zagonetka glagolice,* (Cronia, *L'enigma del glagolismo in Dalmazia, Žara,* 1925., sep. otisak iz "La Rivista Dalmatica", 1923. i 1924.), ne može se potpuno riješiti bez ove sikulske paralele. Glavna literatura o tom pismu: Sebestyén, *A inagyar róvasirós hiteles emlékei* (Budapest, 1915., Akademya); Németh, *A règi magyar iras eredete,* "Nyelvtudomànyi Kòzlemények", 1917. (najbolje); Melich, ib. 1925.; Ligeti, ib. 1927.; Franz Babinger, *Ein schriftliches Ràtsel,* "Keleti Szemle", 1913.; *Magyar nyelvemlék 1515-ból,* "Ethnographia", 1913. = (njemački) "Ungarische Rundschau", 1914.

hrvatsko, ni srpsko ime, već opći etnički termin "slovenski". Ovamo je na sjeveru pripadala čitava stara Slavonija između Drave i Gvozda. Na jugu se je pod Slavonijom razumijevao (1292.) kraj između Neretve i Drin-Bojane *(et dieta Sclavonia intelligatur a loco qui dicitur Orenta usque ad flumen Lessi).* To je bio ostatak nekadašnjeg golemog geografskog pojma Sklabinikai, Sclavinica, koji je u VII. -X. vijeku obuhvatao sve zemlje između Zadra, Soluna i Rodopa.[31]

Hrvatsko ime imalo je svoj najsnažniji centar između Zrmanje i Cetine, a naročito u okolini Knina i Nina. Kninski biskup nazivan je par excellence "hrvatskim biskupom", posve analogno kao što se je krujski biskup u arbanskom centru nazivao "arbanskim biskupom". U XIV. vijeku kninskom su biskupu "po svom običaju" *svi* hrvatski plemići plaćali desetinu.[32] Od 14 župa, što ih car Porfirogenet nabraja u dalmatinskoj Hrvatskoj, prostirale su se tri (Pliva, Hlivno, Pset) na tlu današnje Bosne.[33] Preko Duvanjskog polja sezalo je hrvatsko ime u Bosnu do gornje Neretve, a od Knina do Gvozda i do rijeke Sane u bosanske "Donje krajeve". Tu sjedi u XIII. vijeku jako pleme Hrvatin, Hrvatinić na brojnim posjedima, od kojih neki (Cečva, Tuklek) svojim imenima upućuju na ilirsko-tračka, odnosno arbanaska pranaselja.[34] Kod tog plemena stvorilo se je i vlastito ime Hrvoje (deminutiv od *Hrvatin),* koje je u XV. vijeku došlo u modu i kod sjevernih arbanaskih velmoža.[35]

Izbojci hrvatske jezgre sezali su po "slovinskoj zoni" daleko na jug i tu, u Crvenoj Hrvatskoj popa Dukljanina, sreta-

Literatura o tom u *Acta Albaniae,* l, 153, Nro 517, cf. moj članak *Hrvatska krv i zemlja* u "Starohrvatskoj prosvjeti", l, (1927.), = *Hrvatska u svijetlu svjetske historije,* 30 - 36.

[32] Smičiklas, *Cod. dipi,* 12, 197, (1353.), Sufflay, *Zu den altesten kroatisch-ungarischen Beziehungen,* "Ungarische Rundschau", 4, (1915.), 892.

[33] Klaić, *Županija Pset i pleme Kolunić,* "Vjesnik Hrv. arh. društva", 15, (1928.), 1 - 25, cf. moj referat u "Obzoru", 1928. 24. aprila.

[34] Thallóczy, *Tanulmanyok a bosnyak bansag kezdetéról,* "Tòri. Értekezések", 20, (1908.), 32, = "Glasnik Bos. muzeja", 20, (1908.), 429, = *Studien zur Geschichte Bosniens,* (Wien, 1912.), 54.

[35] Sufflay, *Srbi i Arbanasi,* 110, = *Serbet dhe Shqiptarét,* (na albanski preveli Zef Fekeci i Karl Gurakuqi), Tirana, 1926., 161.

li se sa žarenjem srpskog centra, vezanog isprva na razmjerno malen teritorij između Pive, Tare i gornje Drine.[36] Još u vrijeme doseljenja posve otkinuti odlomci Hrvata (1203., villa Cravatochori) gube se čak na Prespanskom jezeru[37] i u sjevernoj Grčkoj, gdje danas postoje tri mjesta "Charvation", a dva "Avarica".[38]

Hrvati su, kao i Srbi, pomalo preslojili starije i srodno slovjensko pučanstvo. Ali nisu, kao ni po njima preslojeni Slovjeni, primili jednaku natruhu inorodne krvi. Turanska ili altajska krv snažno je i trajno utjecala na Hrvate, avarska napose u krajevima Like, Gacke i Krbave, madžarska u staroj Slavoniji, napose u Zagorju. Još u X. vijeku tvrdi car Konstantin Porfirogenet, da "u Hrvatskoj imade i nekih od Avara i poznaju se, da su Avari".[39] Avarski utjecaj jasno je vidljiv u jakoj konjaničkoj sili Hrvatskog Kraljevstva i u podrijetlu riječi "ban" od avarskog "bajan", koji se javlja i kod starih Madžara kao počasno ime.[40]

Iz imena potoka kao Šokot (madž. *sókut, slani zdenac),* sela kao Faiz "drvari", što je bilo starije ime za Kra-Ijevec kod Šestina (1328., *villa Faiz olim, nunc Craleuch vulgariter nuncupata),* gradova kao što je to Varaždin od madž. *varosd* (deminutiv od *varoš)* i lokativnog afiksa *-on Varosdon,* iz imena zemlje Slavonija (na osnovi madžarske vokalne harmonije prema: Slovenija) i narodnog imena "Horvat" kod kajkavaca, pa iz madžarskih pozajmica u kajkavskom dijalektu proizilazi nedvoumno, da je u krajevima oko Zagreba i u Zagorju bilo ranih madžarskih naselja i da je tu nakon osnutka zagrebačke biskupije (1093.) dulje vrijeme postojala slavonsko-madžarska simbio-

Moja ocjena Šišićeva *izdanja Ljetopisa popa Dukljanina,* "Obzor", 1928. 7. aprila. = *Hrvatska u svijetlu svjetske historije,* 59.

[37] Theiner, *M. Slavorum,* l, 205 = *Acta Albaniae,* l, 127, cf. Novaković, *Prvi osnovi,* 94 n. 1.

[38] Weigand, *Ortsnamen des Peloponnes,* "Balkan-Archiv", 4, (1928.), 9. Krumbacher, "Byz. Zeitschrift", 14, (1905.), 675 izvodi ime Avarica, Avoros iz slav. javorina, javor.

[39] Šišić, *Povijest Hrvata,* 276 i 678 - 680.

[40] Pais, *Die altungarischen Personennamen,* "Ung. Jahrbucher", 3, (1923.), 247.

za.[41] I dalje na zapad, od Murice u gornjoj Štajerskoj pa do u sjevernu Italiju, uz veliku cestu, koja je u X. vijeku bila nazivana "strata Hungarorum", utjecaj avarski, odnosno madžarski bio je vanredno osjetljiv. Odlomak Hrvata, bačen ovamo u avarsko doba, sjedio je u X. vijeku kod Krnjskog grada nedaleko od Celovca. Još danas svjedoče slavenska imena mjesta u području Murice u visini od 1700 metara i preko, kako su u gorama Slovjeni tražili utočište pred pritiskom avarskim i madžarskim.[42] U slovenačkom rezijanskom narječju postoji fenomen vokalne harmonije, koja je karakteristična za uralo-altajske jezike, a slavenskim jezicima posve je tuđa.[43]

Hrvati uz more stupili su u krvne veze s Romanima dalmatinskih gradova. I u krajevima oko Zagreba i Siska, pa kraj Bednje i Kupe Slovjeni su po svoj prilici zatekli ostatke starog romanskog pučanstva. Ali je ova krvna komponenta u oba slučaja posve neznatna. Zato je od vanrednoga utjecaja na primorske Hrvate bila vlaška ili rumunjska krv, koju valja točno razlikovati od Romana u rimskim gradovima istočnog Jadrana.

Još u XVI. vijeku uzduž čitave Dalmacije od Kotora do Senja protezao se je jak pojas Crnih Vlaha, Maurovlaha ili Morlaka. U XII. vijeku on je preko Istre, kako se čini, sezao

Skok, *Toponomastićki prilozi,* "Časopis za slovenski jezik", 7, (Ljubljana, 1928.), 4 — 10, cf. za Varaždin još i Ramovš, ib. 169. — Za crkvenu terminologiju madžarskog podrijetla u Zagorju: Skok, "Revue des études slaves", 7, (1927.), 197.

[42] Pirchegger, *Die slavischen Ortsnamen im Murzgebiet,* Leipzig, 1927., (Slavisches Institut, Berlin, herausgegeben von Vasmer Bd. 1), p. XIX., cf. Sišić, *Povijest,* 300 n. 1.

[43] Slovensko rezijansko narječje malobrojnog pučanstva u sjevernoj Italiji pomno je istraživao (1872. — 1877.) ruski slavist Baudouin de Courtenay i izdao (1875. - 1895.) o njemu više djela (cf. Strekelj, *Historična slovnica slovenskogjezika,* Maribor, 1922., 34). Po njemu zapaženi fenomen vokalne harmonije historički je potpuno iskoristio Hauptmann, *Politische Umwalzungen unter den Slowenen,* "Mitteil. Institut osterr. Geschichtsf.", 36, (1915.), 229 -287. Sada kuša Ramovš, *Karakteristika slovenskoga narečja v Režiji,* "Časopis za slov. jezik", 7, (1928.), 107 — 121., da tu vokalnu harmoniju protumači "kot pojav, ki je v popplnem skladu s razvojnimi tendencami slovenskog nenaglašenog vokalizma". Boreći se protiv Baudouinove teorije, Ramovš je ovu još utvrdio. Iznio je u slovenskom jeziku važan aperceptivni momenat za alogenu vokalnu harmoniju.

čak do Tagliamenta. Predci ovih Morlaka (Negulus, Draculus, Dedulus) spominju se u dalmatinskim listinama već u IX. vijeku. Jaki odjeli Rumunja, kao južni nastavak dalmatinskih Morlaka, zarana su vidljivi u krajevima Zete, poznije Crne Gore. Gorski vrhovi Durmitor *(mjesto, gdje se spava)* i Vizitor *(mjesto, gdje se sniva)* već g. 1330. nose ovo rumunjsko ime. Rumunjska pastirska bratstva kao Piperi i Mugoši zbijaju se zajedno i ujedinjeni s prvotno sesilnim slovjenskim Lužanima daju materijal za velike sredovječne crnogorske plemenske tvorbe.[44]

Usprkos miješanju s Crnim Vlasima, a i sa sjevernim odlomcima Arbanasa, vidljivih posve jasno u XIII. vijeku oko Dubrovnika i Kotora u staroj tračko-ilirskoj mješovitoj zoni,[45] u hrvatskom jeziku nema ni traga takozvanom "balkanskom jezičnom fenomenu".[46] Taj fenomen imade svoj vrutak u gole-

[44] Dragomir, *Vlahii si Morlacii,* (Cluj, 1924.), 30 - 46. Skok, "Glasnik Skopskog društva", 3, (1928.), 292 - 304. Sufflay, *Biologie des alb. Volksstammes,* "Ung. Rundschau", 5, (1915.), 11 — 24, gdje sam iznio svoju teoriju o postanku Rumunja. O tom pitanju postoji ogromna literatura: Philippide, *Originea Romanilor,* (Jassy, 1923.), 1, p. xiv-xL i Tremi, "Ung. Jahrbucher", 8, (1928.), 38 n. 1. Weigand, *Das Suffix-ul in den Balkansprachen,* "Balkan-Archiv", 2, (1926.), 147 - 166. dokazuje, da taj sufiks u osobnim imenima nije rumunjski postponirani spolnik. Da je to on zaista i dokazao, to ne bi mijenjalo na opstojnosti stare morlačke jadranske zone. Ali njegova tvrdnja ib. 3, (1927.), 233, da imena Durmitor i Vizitor nisu rumunjskog podrijetla, začudna je i posve samovoljna.

[45] Sufflay, "Ung. Rundschau", 5, (1915.), 11. i *Povijest sjevernih Arbanasa,* "Arhiv za arb. starinu", 2, (1924.), 227, cf. Patsch, *Ristorisene Wanderungen im Karst und an der Adria, Die Herzegowina einst und jetzt,* Wien, 1922., 43 i 80 - 96.

[46] O tom Sufflay, *Srbi i Arbanasi,* 24. Weigand, "Balkan-Arhiv", 1, (1925.), Einleitung p. vi-xv. Skok, *Lingvističke beleške,* "Glasnik Skopskog društva", 2, (1927.), 277 i 287.-Rohlfs, "Zeitsch. romanische Phil.", 42, (1922.), 211 — 223 i *Griechen und Romanen in Unteritalien* (Zeneva, 1924.), 65, zapazio je gubljenje infinitiva u apulskim i kalabreškim talijanskim narječjima. Pripisuje to grčkom utjecaju. Uzrok tomu bez sumnje je dublji i širi. Valja ga tražiti u staroj ilirskoj ljudskoj pokrivači, koja je oko god. 900. pr. Krista presegla preko Jadrana u južnu Italiju (Hirt, *Indogermanen, 2,* 609; Vasmer, "Zeitsch. slav. Phil.", 5, [1928.], 281; Treidler, ib. 414), pa u utjecaju jake albanske emigracije, koja je trajala od XV. vijeka do g. 1744. (Sufflay, *Srbi i Arbanasi,* 80). — Poučna paralela jest "panamerički jezični fenomen", koji se očituje u jednakim modifikacijama triju glavnih evropskih jezika (engleski, španjolski, portugiški) na američkom kontinentu. V. moj članak u "Obzoru" 1927., 8. VII.

mim dubinama prethistorije. Preko tračko-ilirskog substrata utisnuo je on balkanskim jezicima razne strukture jedinstven biljeg u postponiranom spolniku (albanski, bugarski, rumunjski) i u gubitku infinitiva (albanski, bugarski, novogrčki), koji pomalo gine i u srpskom narodnom govoru. Nasuprot je gorovita Slovenija sačuvala mnogo arhaičkog slavenskog jezičnog blaga.

IV.

Jadran i Sredozemlje. - Na granici vlasti, kultura i religija. - Latinski temelji kršćanstva na Jadranu. - Lanac katoličkih opatija od Drača do Censtohove i Vilna. - Sveti Srđ i Monte Cassino. - Moćne veze južne Italije i istočnog Jadrana. - U prvom sukobu Rima i Bizanta: kralj Slavac. - Afirmacija zapadnjačke zajednice: kralj Zvonimir i bitka kod Drača.

Hrvati, doselivši se na Jadran, izmakoše da danas budu "graničari" iza Karpata na svjetskoj liniji Istoka i Zapada. Ali oni su, ostavivši krajeve, gdje je tada "prestajao svijet", došli duboko u magički krug carstva, koje je bilo svijet za sebe: orbis Romanus. Jadran bio je tada i poslije miniatura Sredozemlja, kulturna jedinica, svezana obručem rimsko-dalmatinskih i italskih varoši.[47] Sredozemlje pak bilo je još mnogo vjekova iza dolaska Hrvata optimum bijele civilizacije,[48] do XIV. vijeka golema kulturna elipsa s jednim, latinsko--grčko-slavenskim žarištem kod Drača, a s drugim, latinsko--grčko-arapskim kod Palerma.

Hrvati došli su u stari Ilirik, na pogranično tlo par excellence, gdje su prije i poslije graničile vlasti, kulture i religi-

Sufflay, *Stadie und Burgen Albaniens,* 4; *Srbi i Arbanasi,* 11., cf. Cvijić, *The Zones of Civilization,* "Geogr. Review", 5, (1918.), 470 - 482. Krebs, *Die anthropogeographischen Ràume,* Festband A. Penck, (Stuttgart, 1918.), 239-251.

Herre, *Der Kampf um die Herrschaft im Mittelmeer* ("Wiss. und Bildung", Bd. 46), Leipzig, 1909. Silva, *II Mediterraneo dali' unità di Roma ali' unità d'Italia,* Milano, 1927.

je.[49] Već prije njihova dolaska, baš posred Ilirika, puklo je bilo, politički i kulturno, nadvoje Rimsko Carstvo. Unifikacija Sredozemlja bila je i u naponu rimske snage tek prividna. Istok i Zapad bujno su živjeli pod tananom rimskom koricom[50] i konačno od jednoga stvorili dva carstva.

Hrvati naišli su na goleme ruševine Zapadnog Rimskog Carstva,[51] ali i na svježe žarenje papinskog Rima, kojemu podliježe čitav istočni Jadran od Istre do Drača.

Počeci kršćanstva u ovim krajevima spadaju u povijest prvoga stoljeća ove vjere. Dva velika primorska grada, ishodišta velikih vojnih cesta, Salona (Solin) i Dyrrhachium (Drač) bili su rasadište kršćanstva na istočnom Jadranu. Već u IV. i V. vijeku bio je od Kvarnera do Otranta gotov lanac romanskih gradskih primarnih biskupija. Vjerskom njihovom žarenju podvrgavaju se slavenski pridošlice u hinterlandu, napose Hrvati u Dalmaciji, pa autohtoni albanski živalj na jugu, u Epiru. Crkvena terminologija kod Arbanasa još je u većoj mjeri latinskog podrijetla nego kod Rumunja, tih nasljednika podunavskih Rimljana.[52]

Rano kršćanstvo Jadrana i Balkana utislo je svoj biljeg svim slavenskim jezicima. Nazivi dana u tjednu kod svih Slavena vezani su većim dijelom uz terminologiju zapadne, Rimske crkve.[53] U srpskoj crkvenoj terminologiji imade latinskih tragova. U ruševinama neke crkvice u limskoj dolini na-

Najjasnije je ovu značajku Ilirika uočio engleski historik Freeman, *The Illyrian Emperors and their Land, Historical Essays, 3,* 22-61, (talijanski prevod u Bulićevom "Bulletino", 1878.), cf. Reclus, *Nouv. Geographie universelle,* 3, 230; Cons, *La Dalmatie romaine,* l - 71; Lukas, *Geogr. osnovica hrvatskog naroda,* "Zbornik Matice hrvatske", I, l, (Zagreb, 1925.), 19 - 92.

[50] Mitteis, *Reichsrecht und Volksrecht,* (Leipzig, 1891.).

[1] Karaman, *Arheologija Dalmacije, Spomen-knjiga inženjera,* 1923., (Split), 61 — 94. Weigand, *Die Stellung Dalmatiens in der rómischen Reichskunst,* "Strena Buliciana", (1924.), 77 - 105. Bulić, *Razvoj arheol. istraživanja,* "Zbornik Matice", I, l, 93 — 246.

Sufflay, *Die Kirchenzustande im vortiirkischen Albanien,* "Vjesnik Hrv. zem. arhiva", 17, (1915.), 3. = Thallóczy, *Illyrisch-albanische Forschungen* l, 183., *Srbi i Arbanasi* 82.

[53] Skok, *La semaine slave,* "Revue des études slaves", 5, (1925.), 17 i *La terminologie chretienne en slave,* ib. 7, (1927.), 197, cf. Durnovo, ib. 6, (1926.), 107.

đeni su odlomci latinskog natpisa X. vijeka. Imena srpskih knezova IX. stoljeća većma su latinskog nego grčkog podrijetla. Oko g. 1133., pet kilometara od ruševina rimske varoši Duklje, u Podgorici nije bilo drugih popova osim latinskih. Oni su krstili osnivača srpske države, Nemanju. Prije toga knezovi primorske pokrajine Duklje bili su odani papi. Knez Bodin u Skadru najsrdačnije prima (1096.) francuske križare. Po kazivanju popa Dukljanina, grobnice ovih knezova nalazile se u benediktinskoj opatiji svetog Srđa na Bojani.

Sveti Srđ osnovan je možda još u VI. vijeku, a svakako u doba, kad je kult sirskih svetitelja Sergija i Baha — kako to dokazuje ime skadarske citadele: Rosaf — bio vrlo svjež.[54] Taj samostan bez sumnje je prva karika u jakom lancu izoliranih benediktinskih opatija od Drača i Mata u Albaniji[55] do Kvarnera. U XI. vijeku njima se pridružuje roj ugarskih opatija *s* maticom u Pannonhalmi, pojačan u XIII. vijeku u otvorenoj zemlji kloštrima pavlinskog reda od Remeta kraj Zagreba do Censtohove i Vilna. Preko stare opatije na otočju Tremiti jadranski je lanac benediktinskih opatija bio privezan o glavni stup tog reda, o Monte Cassino u južnoj Italiji.

Crkvene, kulturne i političke veze između južne Italije i istočnog Jadrana bile su do XIII. vijeka, a i poslije mnogo moćnije, nego što se je to donedavno mislilo. Od starohelenskih vremena održao se je u donjoj Italiji neprekidno snažan grčki elemenat,[56] kakovog je još u XIV. vijeku bilo dosta i preko Otranta, u Draču. Sjevernije od Drača viđaju se u XI. i XII. vijeku samo još tragovi upotrebe grčkog jezika u Baru i Dubrovniku, odakle su se tada na tom jeziku slali popisi bi-

0. Sv. Srđu posljednji je pisao Smirnov, "Sbornik russ. arheol. obščestva v korolevstve SHS", (Belgrad, 1927.), 119- 147, (fotogr. snimci *i* rekonstrukcija), cf. Spanner-Guyer, *Rusafa, die Vfallfahrtsstadt des hl. Sergius,* Berlin, 1926., ("Forschungen zur islamitischen Kunst", Bd. 4); Diehl, "Syria", 7, (Pariš, 1926.), 105 - 122. - Legenda sv. Sergija i Baha jedan je od temeljnih elemenata srpske narodne pjesme o zidanju Skadra, cf. Tomić, "Srpski knjiž. glasnik", 21, (1908.), 305 i Banašević, "Zapisi", 3, (Cetinje, 1928.), 374.

' O arbanskim opatijama v. moje rasprave citirane u noti 52. O tom piše i Cordignano S. J. u arb. časopisu "Diturija", 4, (Tirana, 1928.), 9 - 13. - O ugarskim opatijama Sufflay, "Turul", 24, (1906.), 44 - 50.

[56] Rohlfs, *Griechen und Romanen,* (1924.), 65, cf. Hatzidakis, "Byz. Zeitschrift", 25, (1925.), 373 - 376.

skupija u Rimsku kuriju.[57] *Scriptum beneventana,* latinsko pismo - kako se je ono razvilo u donjoj Italiji pod tisućljetnim utjecajem grčkog pisma[58]-bilo je istodobno i pismo istočnog Jadrana i surađivalo od X. vijeka dalje na formiranju hrvatskog uglastog tipa glagolskoga pisma.[59] Južnotalijanski dijalekti vršili su jak utjecaj na narječja južne Dalmacije i Crne Gore,[60] a od početka novog vijeka *rahuseo* (Dubrovčanin) sinonim je za *lihvara, duggenott* (Ulcinjanin) za *gusara* u kalabreškom govoru.[61] Kotor potpadao je (1089. — 1328.) pod apulskog barskog nadbiskupa. Sanctus Nicolaus de Bario i Sanctus Angelus de Monte Gargano de Appulea bili su znamenita hodočašća za južnu Dalmaciju.[62] Prvi je bogato darivan i od srpskih kraljeva (1319.).

Osobito odlučnim faktorom postaje južna Italija u drugoj poli XI. vijeka, pošto je (1054.) pukao konačni vjerski jaz između Rima i Bizanta, a normanski osvajači donje Italije postali vazali papini. Na Stolicu sv. Petra uspeo se tada Grgur VII. (1073. — 1085.), najveća crkveno-politička ličnost svih prošlih vremena, predstavnik ideje Božjeg carstva na Zemlji pod vodstvom papa.

Politička povijest Hrvatske Kraljevine u to je doba tek refleks violentnog fizičkog sukoba između sredozemnog Zapada i Istoka ponajprije na samom tlu južne Italije, a zatim preko Otranta na albanskom tlu oko Drača.

Kako to dokazuju neki novopronađeni grčki dokumenti,[63] rimska stolica služeći se brahijalnom silom Normana započe-

[57] *Acta Albania«,* 1, 26, nro 77.

[08] Menz, *Geschichte der griechisch-ròmischen Schrift,* (Leipzig, 1920.).

[09] Novak, *Scriptura Beneventana,* (Zagreb, 1920.), cf. moju ocjenu pod naslovom *Kulturne struje na Jadranu,* "Obzor", 1923., 24. decembra; Posinković, "Vjesnik za arheologiju dalm.", 45, (Split, 1923.), 49 - 58; Sišić, *Povijest Hrvata,* 676.

[60] Maver, "Atti del reale Istituto Veneto", 84, (1925.), 749 - 770 i "Slavia", 2, (1923./24.), 33-36.

[61] Bartoli, *Dos Dalmatinische,* 1, 264 i 2, 420; Sufflay, "Arhiv za arb. starinu", 2, (1925.), 225.

[62] *Acta Albaniae,* 2, nro 47, Sufflay, *Srbi i Arbanasi,* 12, Jireček, *Staat,* 4, 53.

[63] Holtzmann, *Unionsverhandlungen zwischen Kaiser Alexios I. und Papst Urban II. im J. 1089, "Byz.* Zeitschrift", 28, (1928.), 38 - 67, cf. Holtzmann, *Studien in Orientpolitik und zur Entstehung des ersten Kreuzzuges,* "Hist. Vierteljahrschrift", 22, (1924.), 167 - 199.

la je da rekatolizira snažni i stari grčki živalj u Apuliji i Kalabriji. God. 1078. protjeran je grčki metropolit Kalabrije Bazilij; u njegovom sijelu Reggio uveden je rimokatolički obred. Utočištem grčkih bjegunaca iz južne Italije postaje suprotni velegrad Drač, aorta Bizantinskog Carstva na zapadnom Balkanu, političko središte za čitav istočni Jadran.[64]

U vrtlog događaja, koji su spremali prvi oružam sukob između Istoka i Zapada, povučeno je iz Drača čitavo primorje od Glikija u Starom Epiru do Zadra. Iz Drača uhađani su i nadzirani Hrvati u dalmatinskom zaleđu i Srbi u Duklji; odande poticana je slavenska liturgija na otpor proti Latinskoj crkvi. U Draču borave emigranti iz Duklje i pretendenti za srpske knezove. Odavde su izlazile niti, koje su zapletale apulsku gospodu u bune protiv normanskog vladara Roberta Guiskarda.

Posvuda su ovakova nastojanja Bizanta nailazila na protivnu, papinsko-normansku struju. Zapad je na hrvatskom tlu već onda mnogo nadmoćniji. Na službu stoje mu baština romanske krvi u dalmatinskim gradovima, sveukupni kler tih gradova, pa opatije otvorene zemlje. Kad je već bila dozrela misao normanske provale u Albaniju, papinski pristaša, normanski grof Amiko iz Giovenazza u Apuliji, zarobljuje štićenika Bizanta, hrvatskog kralja Slavca i odvodi ga u sužanjstvo (1075.). Nasljednik ovoga, kralj Zvonimir, očituje se na svečan način vazalom rimske stolice (1076.).

Pet godina iza toga, a prvi put nakon starorimske okupacije, prelazi sredovječna Italija na Balkan (1081. — 1107.). Prva i osudna bitka bije se pod zidinama Drača u oktobru 1081. Grupacija sila u toj bici vanredno je značajna za čitav istočni Jadran. Na jednoj strani stoje južnoitalski Normani, saveznici pape Grgura VII. U njihovoj vojsci imade hrvatskih četa, u njihovoj floti splitskih i dubrovačkih brodova. Na drugoj strani stoji bizantinski car Aleksij I. Posada njegova grada Drača stoji pod vodstvom jednog Arbanasa. Dolazak novih arbanaskih četa nije htio sačekati car. U pomoć došao mu je srpski knez Bodin iz Duklje, ali ne ulazi u bitku. Kad vidi poraz carev, mirno se vraća kući. Kasnije se pridružuje papi. Uspomena na tu bitku duboko se je usjekla u narodno pamćenje južnih Hrvata. Još u XVI. vijeku postojala je u južnoj Dalmaciji, u Slanom, narodna pjesma o bijegu velikog istočnog cara.[65]

Po smrti Grgura VII. (1085.) nastaju teške trzavice u Rimskoj kuriji. Istupaju istodobno dva pape. Izravno rade oba na istočnom Jadranu za pojačanje pokornosti prema sebi. God. 1089. pripaja papa Urban II. kotorsku biskupiju nadbiskupiji u apulskom Bariju, dok protupapa Klement III. u isto doba daje nadbiskupski palij biskupu u Baru (Antivari). Oba vode pregovore za izmirenjem crkava s grčkim carem. Pritom zori misao prve križarske vojne, a traje napetost normansko-bizantinska, koja (1107.) dovodi do nove normanske provale u Albaniju.[66] Ali mržnja na Rim strahovito raste u Bizantu.[67] Grčki bjegunci iz južne Italije, na čelu im metropolit Kalabrije, koji (1088. - 1089.) sjedi u Draču, u sav glas ἴοὺ Γρηγορίου πάπα ἴοὺ τριςκατάρου psuju[68] na čitavu "bagru Latina" i na sve kreature Normana i "triput prokletog pape Grgura".

I taj momenat uz neke druge, koji su već utvrđeni,[69] vanredno je važan za prosuđivanje onog mjesta hrvatske redakcije popa Dukljanina, gdje se pripovijeda, kako je "cesar rimski (Aleksije I.) s voljom Svetog Oca pape poslao poslanike s pismima", pa kako su Hrvati, ne hoteći da idu na vojnu u daleku zemlju, ubili na skupštini kralja Zvonimira. Nema sumnje, da je Zvonimir (1089.) lično nastradao u političkom viru Jadrana.[70]

[64] Sufflay, *Politische Schicksale des Themas Dyrrhachion,* "Vjesnik Hrv. ark.", 17, (1915.), 273-309, *Srbi i Arbanasi,* 35-37.

Kukuljević, *Marulić i njegovo doba,* Stari pisci l, p. XLIV.

Jenal, *DerKampfum Durazzo,* "Hist. Jahrbuch", 37, (1916.), 285 - 352.

Leib, *Rome vue de Byzance au XI-e siede,* "Byzantion", 3, (1926.), 233 – 240.

[68] Holtzmann, 1. c. 64 — 67, donosi važno pismo metropolita Bazilija, pisano u novembru 1089. iz Drača patrijarhu carigradskom.

Dòlger, *Corpus der griechischen Uj'kunden des Mittelalters,* Regesten 2. (Mimchen, 1925.), 39, nro 1152, Šišić, *Ljetopis popa Dukljanina,* (Beograd, 1928.), 466.

[70] Karlić, *Hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir,* "Vjesnik Drž. ark.", 3, (1928.), 138 do 163 nastoji i opet dokazati, da je Zvonimir umro naravnom smrću, cf. moju kritiku u "Obzoru" 1928., 24. aprila. Iako držim pripovijedanje hrvatske redakcije popa Dukljanina u jezgri nedvojbenim,

Njegovo ime od svih narodnih kraljeva najjače se je usjeklo u narodno pamćenje. Izravna uspomena na nj bila je vanredno živa još u XIV. stoljeću. Smatran je posljednjim kraljem hrvatskim. Nije to bio. Ali po njemu izvedena afirmacija zapadnjačke pripadnosti[71] hrvatskoga naroda ostala je dominantnom kroz sva poznija vremena. K tomu je mnogo pridonesla skora unija s Ugarskom, za koju je on svojom ženidbom s Jelenom Lijepom, sestrom Ladislava I. Arpadovića, pripremio i neku državopravnu podlogu.

V.

Slavenski supstrat sredovječne ugarske države: tajna uspjeha na Balkanu. - Varmeđije i plemstvo u staroj Slavoniji. - Prvi zahvati ugarskog feudalnog sistema u hrvatsko praplemstvo. - Knezovi Subići (1278. - 1322.) u vrtlogu druge ofenzive Zapada na Balkan. - Hrvatski čvor na zapadnjačkoj liniji Drač - Budim - Vilno. - Od Atosa do Moskve. - Slom hrvatskog dinaste Mladena II. Subića.

Na etnički, psihološki i kulturno tuđoj podlozi nastala je i razvijala se sredovječna madžarska država. Madžarski jezik, madžarska pravna, a i politička povijest za vrijeme Arpadovića puni su svjedočanstva za jak utjecaj, što ga je imao u Panoniji zatečeni sesilni slavenski živalj na razvoj nomadskog madžarskog naroda.[72] Taj je razmjerno brzo prihvatio

upozorujem ipak na jednu paralelu, koja bi mogla ići u prilog Karlićevoj tezi. Perfecky, *Potkarpatské a halicko-ruské tradice o krali Matijašoví Corvini,* "Sbornik Filos. fakult.", Bratislava, 4, (1926.), pos. otisak str. 52, iznosi rutensku (lažnu) tradiciju, da je kralj Matija Korvin ubijen od svojih magnata.

Cf. Wallach, Das *abendlàndische Gemeinschaftsbewusstsein im Mittelater,* ("Beitràge zur Kulturg. des Mittelalters", Bd. 34), Leipzig - Berlin, 1928., Dòlger, "Byz. Zeitsch.", 28, (1928.), 207. Pendant Wallachovu djelu u neku ruku jest Holl, *Gesammelte Aufsàtze zur Kirchengeschichte 2 (Der Osten),* Tubingen, 1928., 224 - 464, cf. još duhovito nastupno predavanje Mutafčievoga, *Istok i Zapad v evropskoto srednovekovije,* "Godišnik **na** universitet Sofija", 21, (1925.), 1-34.

[72] Moór, "Ung. Jahrb.", 7, (1928.), 139 - 143, dokazao je, da i madžarski život na rijekama imade slavenske temelje.

kršćanstvo. Jednako brzo prestaje kod njega i oscilacija između Latinske i Grčke crkve, osobito vidljiva u osnutku monastira grčkih bazilijanskih duvna početkom XI. vijeka u Vesprimu.[73] Latinski na površini, daje taj turanski narod Podunavlju državnu sadržinu i formu.[74] Ali baš djelomično čisti slavenski temelji ove države i aktivno sudjelovanje slavenskog življa u njenoj konsolidaciji najbolje tumače brzi, zagonetni i golemi uspjeh na Balkanu, izražen u listinama srpskog velikog župana Nemanje (1198.) i Stjepana Prvovjenčanog (1202.) riječima: "U početku stvorio je Bog nebo i zemlju i ljude na njoj. Jedne učinio je carevima, druge knezovima. Tako je Grke učvrstio carevima, a Ugre kraljevima."[75] Značajna i u neku ruku za potonji život srpstva simbolička jest činjenica, što sin kralja Vukašina i rođeni brat Kraljevića Marka, Mitraško *(Demetrius, filius Wlkassini regis, castellanus de Vilagusvar, comes comitatus de Zarand)* živi g. 1404. — 1407. kao župan zaràndski i kaštelan grada Vilagoša u Ugarskoj.[76]

Asimilacija slavenskog življa u podunavskoj kotlini, koja je ponešto izolirani okrajak velikog eurazijskog stepnog pojasa,[77] prilično je bila dovršena u XI. vijeku. Stara Slavonija, šumovita zemlja između Drave, Save i Kupe, brzo se i nečujno nakon osnutka zagrebačke biskupije (1093.) prislanja uz panonsku vlast. U XIII. vijeku ona imade jednake županije ili varmeđije (madž. *varmegye* doslovno znači *gradska međa),* kakove su se na slavenskim plemenskim županama razvile u Podunavlju. Madžarska riječ *varoš* kao oznaka za selo uz utvrđeni grad, za predgrađe i podgrađe, prolazi doskora

[73] U XIII. vijeku ovaj monastir u rukama je cistercitkinja, Krajnyàk, "Szàzadok", 60, (1926.), 498-507, cf. Darkó, "Byz. Zeitsch.", 26, (1926.), 456.

[74] Szekfu, *A magyar allam életrajza,* (Budapest, 1918.) = *Der Staat Ungarn,* (Stuttgart, 1917.).

[75] Solovjev, "Prilozi", 5, (Beograd, 1925.), 62 - 89, edirao je obje listine usporedno. Prva je već mnogo puta, druga sada prvi put izdana.

Thallóczy-Aldàsy, *Magyar-szerb. oklevéltar,* Budapest, 1907., *(M. Hung. Hist.,* voi. 33), 45-47, Radonić, *Grof Đorđe Branković,* (Beograd, 1911.), 23.

Melik, *Meja med balk. poluotokom in evrop. trupom,* "Glasnik geogr. društva", 14, (Beograd, 1928.), 106— 121, cf. Pfister, *Pannonien in politisch-geogr. Betrachtung,* "Ung. Jahrb.", 8, (1928.), 115-163.

čitavim Balkanom.[78] Posvuda u Slavoniji donacioni sistem razara djedovinu ili plemensku baštinu. Plemensko zborovanje župe pretvoreno je u kongregaciju plemića, koji svoju zemlju drže na temelju kraljevske darovnice, dane glavi obitelji i nasljednicima. Zadnje ostatke sitnih plemenskih župa u Slavoniji apsorbira kraljevska vlast kolektivnim privilegijima, po kojima sve obiteljske jedinice nekog plemena stječu zemlju kao feudalni plemići. Ovakovim plemićskim općinama sačuvao se je jasan trag sve do danas u Turopolju i Draganiću.

U XIV. vijeku Slavonijom vlada visoko plemstvo. Iskočile su moćne porodice, kojih glave bezobzirno rade na povećanju posjeda i na polučenju banske vlasti. Slavonci postizavaju i palatinsku čast na kraljevskom dvoru. Kasnije se, kao Gorjanski i Horvati, nalaze na putu da postanu ugarski kraljevi. Jedan Slavonac, Ivan Zapolja, doista je to (1527.) i postigao.

Za Dalmatinsku Hrvatsku (od 1097.) i Bosnu (od 1120.) vlast Arpadovića značila je tek prelazno doba. Još g. 1273. postoji ovdje izvorna svijest praplemstva, po kojoj je plemićem (nobilis) svatko, koji pripada plemenu i kao takav ne plaća zemljarine (veri, primi et naturales regni Croatie nobiles). Kraljevska vlast, vezana uz feudalni sistem, zahvaća u ovim krajevima tek mjestimice. God. 1193. dao je kralj Bela III. krčkom knezu Dujmu, nekadašnjem mletačkom vazalu, župu Modruš u leno. Za osobite zasluge političke naravi dobio je pradjed Nelepića, šibenski župan Domaldo (1210.), čitavu župu cetinsku.

Ovakovim kraljevskim zahvatom razvijaju se posred plemena moćne porodice. Glavama njihovim ideal je nasljedna banska čast, dakle dinastija. Životni cilj im je slom takmaca. Centralna kraljevska vlast služi im tek za prisvojenje čitave plemenske djedovine, za podjarmljenje plemena, kojemu pripadaju. To su prave štuke u plemenskom jezeru krapova. Bribirski župani *(iupani Bribirstici)* pomalo proždiru Subiće i postaju glavnim nositeljima tog plemenskog imena; cetinski Nelepići proždiru Svačiće, Kurjakovići Gusiće.[79]

[78] Jokl, *Die ung. Bestandteile des albanischen Wortschatzes,* "Ung. Jahrb.", 7, (1927.), 53-56.

[79] Sufflay, *A Nelepicsék hagyatéka,* "Turul", 25, (1907.), 71.

Naglašuju prigodimice, kao Pavao Šubić (1278.), svoju vjernost[80] "suverenu i kruni ugarskoj" *(non solo per affetto verso quello sovrano ma ancora per la esaltazione della corona Ungarica),* ali ulaze istodobno smjelo u vrtlog politike moćne južnotalijanske dinastije francuskih Anžuvinaca. U mnogo većem stilu, nego Normani u XI. vijeku, ova napuljska dinastija,[81] podupirana od papa, započinje (1269.) preko Valone i Drača žilavu navalu na Balkan, koja traje do god. 1379. U goleme anžuvinske orientalne osnove ulazi i ideja o novoj križarskoj vojni preko Balkana u Svetu zemlju. Dulje, nego negda kralj Zvonimir, igraju hrvatski dinasti Subići važnu ulogu u ovom novom sukobu sredozemnog Zapada i Istoka na Jadranu. Uz jaku suradnju knezova Subića Anžuvinci sjedaju na ugarsko prestolje (1301.). Hrvatska postaje sada čvor, gdje se zapleću dvije velike zapadnoevropske linije: istočnojadranska prema Balkanu s glavnim anžuvinskim uporištem u Draču, a s papinskim u Baru (Antivari) i srednjeevropska linija prema Euraziji s centrumom u Budimu, a poslije još u Krakovu i Vilnu.

Umah nakon anžuvinske okupacije Drača (1272.) započela je i Rimska kurija snažnu ofenzivu za pokatoličenje Balkana, napose pak za uspostavu raskinutog nasipa katoličkih biskupija na istočnom Jadranu. Pravoslavlje izdubio je naime u tom nasipu preko stare Zete na Kotor veliku pukotinu umah nakon osnutka srpske autokefalne crkve (1216.). Uporna nastojanja Rima traju neprekidno do god. 1375.

U tom razdoblju papa Klement VI. kuša (1343.) da za sebe pridobije i čudesno "opštežitije" grčkih kaluđera na svetom brdu Atosu, tu "utopiju" Istoka i najjači od tri stupa (Jerusalim, Sinai), uz koje je bio privezan golemi lanac bugarskih, srpskih,[82] moldavskih, ruskih i gruzijskih monasti-

Sufflay, "Ungarische Rundschau", 4, (1915.), 893, n. 30.

} Carabellese, *Carlo I d'Angiò nei rapporti politichi e commerciali con Venezia e l'Oriente, (Commissione Storia Patria,* voi. 10), Tram, 1912. Miskolczy, *Anjou^Karoly balkani politikaja,* Szeged, 1925., ("Acta universitatis", I, 2), Sufflay, *Srbi i Arbanasi,* 37 - 44.

Stanojević, *Pravoslavno monaštvo i manastiri u srednjevekovnoj Srbiji,* Sremski Karlovci, 1920., (djelo ide do g. 1459.).

ra.[83] Tada se u Pragu osniva glagolaški samostan Emaus kao jedno od sredstava, da se pridobije srpski car Dušan za uniju crkava.[84]

Prije toga (1318. - 1336.) na grublji način nastoje zapadne velike sile proširiti svoj utjecaj na Balkanu. U to vrijeme (1324. — 1341.) nadbiskupom je barskim južnofrancuski dominikanac, Guillelmus Adae, fanatički protivnik svih skizmatika, izvidnica Zapada.[86] Primoran da napusti svoju stolicu, on (1329. — 1337.) boravi u Avignonu i piše za francesko-ga kralja djelo o novoj križarskoj vojni preko Balkana (1332.). Od Bara do Kruje, Ohrida i Valone Albanija je prepletena mrežom papinske politike. Tada (1330.) dolaze u Primorsku Hrvatsku bugarski bjegunci Pincije i Pleso.[86]

U mjesecu maju 1319. perfektan je i odobren od pape savez između tarentinskog principa Filipa (koji nosi i naslov despota Romanije, gospodara Kraljevine Albanije i grada Drača, principa Ahaje i Moreje), ugarskog kralja Karla I. Anžuvinca i Mladena II. Subića, nasljednog "bana Hrvata i Bosne i vječnog kneza Zadra". Uperen je protiv srpskog kralja Uroša II. Milutina, "pravog skizmatika i neprijatelja kršćanske vjere". Tada, u junu i julu, dažde papinske bule, upravljene na albanske velmože od Bojane do Vojuše, na Jonime u Duklji, Blinište u Mirditiji, Matarange između Skumbija i Dievalia, pa na Muzakije i Arjanite na Vojuši i Osumu.[87] Istodobno poziva papa Ivan XXII. bana Mladena, da se digne i na bosanske bogomile.

Ali rat započeli su, i to prolazno, jedino Ugri u Mačvi. Ni arbanaski velmože, ni ban Mladen ne maknuše se. Još pot-

Hofmann, *Rom und Athoskloster,* "Orientalia Christiana", VIII, l, (1926.), 39, Brockhaus, *Die Kunst in den Athosklóstern, 2.* Auf. (Leipzig, 1924.), 298 — 312, kuša dokazati, da su ovi monastiri služili kao uzorak za *Utopiju* engleskog kancelara Tome Morea, cf. Wellnhofer, "Hist. Jahrbuch", 45, (1925.), 361 - 367.

[84] Kostić, "Glasnik Skopskog društva", 2, (1927.), 157 - 161. - Samostan Emaus postoji još danas. Njegov opat istakao se je kod unionističkih konferencija u Pragu god. 1929., (A. Fuchs, "Obzor", 1929., 18. aug., str. 2).

[85] *Acta Albaniae,* l, 208 nro. 699, *Srbi i Arbanasi,* 96.

[86] Zlatarski, "Godišnik na sofijski universitet", 15 - 16, (1923.), 1 - 58. *Acta Albaniae,* l, nro. 648 — 650, *Srbi i Arbanasi,* 40.

kraj god. 1319. izbila je u Draču buna građana, koji protjeraše južnoitalske anžuvinske oblasti i održaše nezavisjiost do god. 1322.[88] Porasla je i napetost između Mladena Subića i ugarskog kralja Karla Anžua, koji je u hrvatsko-bosanskoj dinastiji osjećao jaku zapreku za centralistička nastojanja u svojoj državi i za velebne balkanske osnove čitave svoje kuće.

God. 1322. "po nalogu gospodina kralja" kreće "ban čitave Slavonije", Ivan Babonić Vodički (Blagajski), koji je god. 1306. na strani napuljskih Anžuvinaca ratovao u sjevernoj Albaniji,[89] na Mladena II. Subića. Ivan postaje "banom cijele Slavonije, Hrvatske i Dalmacije". Slom Mladenov, većma negoli slom narodnog kralja Petra kod Gvozda (1097.), znači novu epohu u povijesti Hrvata.

VI.

Savez hrvatske šlahte: "Dvanaest plemena Kraljevine Hrvatske" (1350. do 1459.). -Zahvat Anžuvinaca u život hrvatskih velikaša: Nelepići i Besenyó (1345.). - Politika Ljudevita Velikoga: Od Albanije do Litve. - Mali južni dinasti u trombi turskog ciklona. - Tip "balkanskogpolitičara" u XV. vijeku. - Dinamički maksimum evropskog Zapada: Varna (1444.) i Kosovo (1448.); Sibinjanin Janko i Kastriota Skenderbeg. - Osnutak krajinske nadbiskupije: Hrvati Stojković i Jamometić. - Slom zapadnog limesa kod Mohača (1526.): Kruja, Jajce, Beograd.

Specifička tvorevina hrvatske plemenske svijesti, bez paralele na čitavom svijetu, jest Savez dvanaest plemena, koji se autentično javlja umah iza god. 1350. *(duodecim generationes Croatorum),* a koji (1360.) u neku ruku službeno glasi: *nobiles duodecim generationum regni Croatie.* Posljednji put spominje se taj savez god. 1459., a onda mu zbog turskih provala gasne svijest.

U listinama iz dobe hrvatskih narodnih kraljeva ne spominju se izričito nikakova plemena. Ali da su ona latentno

A. *Albaniae,* l, nro. 659, 673, 693.

[89] *A. Albaniae, l,* nro. 580, *Srbi i Arbanasi,* 115.

postojala uz kraljevsku vlast, to dokazuje spomen plemena Lapčana u X. vijeku kod cara Konstantina Porfirogeneta,[90] pa Kukara (1178.), Šubića (1182.), Čudomerića (1207.), Mogorovića (1164.), Gusića (1187.), Lapčana (1166.), Polečića (1194.), Tugomirića (1189.) u dokumentima XII. vijeka. Kačići bili su za vrijeme cara Emanuela Komnena (1166.) dobro poznati i u Carigradu. Na teritoriju stare Hrvatske u vrijeme hegemonije 12 plemena i prije toga bilo je još i drugih plemena, koja su se smatrala pravim hrvatskim plemićima na temelju baštinskoga prava, iako nisu nikada pripadala Savezu (1350., *licet de nulla generatione duodecim generationum Croatorum suboles fuissent)*. Takovi bili su rodovi Virevića i Glamočana, koji se spominju već u XII. vijeku.

Iz listina XII. - XV. vijeka vidimo u Hrvatskom primorju u mnogom slične prilike, kakove su još donedavna postojale u Crnoj Gori. Žilavo prianjaju plemena uz stare običaje (1361., *consuetudo Croatorum)* i sloboštine (1370., *libertates,* 1379., *iura Croatorum)*. Netaknutom nastoje sačuvati svoju djedovinu.[91] Održavaju svoja zborovanja ili okupe, na koje može doći svaki "plemeniti muž, plemeniti človik" t. j. pripadnik plemena. Ovakovi župni ili općinski zborovi, vidljivi u XV. vijeku u Poljicama kod Splita, kod Paštrovića kraj Budve, u Hercegovini,[92] slijevaju se u Hrvatskoj zarana u opći sabor svih župa pod kraljevom vlašću. U vrijeme Anžuvinaca stoji *congregatio generalis* ili *colloquium universale* (1354.), obdržavan u Kninu ili u Podbrisanima, po boku banu ili podbanu kao savjetodavno tijelo.

U tim kongregacijama zbija se čitavo hrvatsko malo plemstvo u izričit savez plemena, kad je njihovim posjedima i

[90] Skok, "Starohrvatska prosvjeta", 1, (1927.), 67. - Baza tog imena jest Lab- possala od predindoevropske baze Alb- (cf. Sufflay, *Srbi i Arbanasi, 25,* i Sišić, *O sredovječnom hrvatskom gradu Labu,* "Strena Buliciana", 582).

[91] Kostrenčić, *Vinodolski zakon,* "Rad", 227, (1923.), 123 - 125, Klaić, *Hrvatska plemena,* "Rad", 130, (1896.), 3 i 35, (1497. antiqua consuetudo regni Corvacie), Thallóczy, -Daš *kroatische Gewohnheitsrecht im J. 1551.,* "Illyrisch-alb. Forschungen", I, 487 — 526.

[92] 1463, ex parte nobilium et sbori de Tribigne, Truhelka, "Glasnik Bos. muzeja", 22, (1910.), 11, Pivčević, *Povijest Poljica,* "Vjesnik za arh. dalm.", 44, (Split, 1921.), dodatak str. 10 - 34.

sloboštinama zaprijetila akutna pogibao ponajprije sa strane kraljevih vazala Šubića, Nelepića, Frankopana, a zatim, pod Anžuvincima od metodičkog i izravnog provođenja ugarskog feudalizma na širokoj bazi. Listine iz god. 1350. — 1360., iz doba kralja Ljudevita I. Velikoga daju jasan uvid u dvojaku ovu napetost, napose pak u onu između pojmova naravnog i kraljevskog plemstva.

S jedne strane kralj proglašuje ništetnima odredbe malih i polomljenih hrvatskih dinasta (1349. *non valente prescriptione tempore tirampnorum terram Croatie cantra nòstrani maiestatem tenentium).* S druge strane dolazi u pogledu posjedovnog prava i ubiranja poreza *(census)* do bučne svađe između kraljevske administrativne i sudbene vlasti i hrvatskih plemena (1354. *contentione non modica existente inter dominum vicebanum et Croatos).* Kralj uporno ustraje, da se ovakovi sporovi "nemaju rješavati po običaju Hrvata, već po ugarskom zakonu" (1361. *non more aut secundum consuetudinem Croatorum an Dalmatinorum, sed iuxta legem et consuetudinem Hungaricalem).* To je momenat, kad Savez 12 plemena, izgradivši potpuno svoju pravnu teoriju, istupa na obranu sveukupne hrvatske šlahte, pa se u najvišim sudbenim ispravama (1370.) javljaju *nobiles regni Croacie duodecim generationum.* Što je usprkos većem broju hrvatskih plemena došlo baš do Saveza dvanaestorice, to je posve razumljivo, kad se uvaži biblijska snaga ovoga broja, čija upotreba je još dugo bila općenita u sudbenom postupku svih južnih Slovjena.[93]

Biološku promjenu izazvao je zahvat Anžuvinaca i kod malih hrvatskih dinasta, "tirana" u očima Ljudevita Velikog. Značajno u tom pogledu jest upokorenje Nelepića (1345.). Kralj im oduzima važni grad Knin, ali im ostavlja posjed svih cetinskih zamaka. Još dariva Ivanu Nelepiću imanje Besenyo u peštanskom komitatu,[94] da ovaj "uzmogne boraviti na kraljevskom dvoru" *(ut in curia nostra stare valeat).* U stremljenju državnih jezgrica na istočnom Jadranu od Zrmanje do

[93] Potanje o svemu tom pisao sam u "Ung. Rundschau", 4, (1915.), 889 - 896, i Srèi *i Arbanasi,* 54 - 58.

[94] Sufflay, *A Nelepicsék hagyatéka,* "Turul", 25, (1907.), 73, cf. Šišić, "Vjesnik Hrv. arkiva", 7, (1905.), 145.

Vojuše[95] nastaje divergiranje u sjevernom, pa u južnom pravcu. Istodobno naime preslojeni su albanski mali dinasti od srpskog kralja, pa cara Dušana. Besenyo prvi je simbol potonjeg faktičnog pomicanja hrvatskih velikaša u sjevernije krajeve. Sa sobom nose oni onamo okrajak silne mreže aristokratske krvi, kako se ta mreža baš u ovo doba izgrađuje na čitavom zapadnom Balkanu, a koju poslije (1510.) u Napulju odmata posljednji bard istočnog Jadrana, Arbanas Giovanni Musachi u *Povijesti svoje kuće.*[96]

Mirom u Zadru (1358.) kralj je Ljudevit prisilio Mletačku Republiku, da se odrekne svakog utjecaja na istočnu jadransku obalu (a *medietate Quarnerii usque ad confines Duracii).* Time je odavde načas odstranio žilavu vlast, koja još od konca X. vijeka nastoji zavladati istočnim Jadranom i koja u XV. vijeku (1442.) u tome potpuno uspijeva. Nad čitavom ovom obalom do Dubrovnika i Kotora proteže se vlast kralja Ljudevita i brzo zaseže u Albaniju, jer se smrću Dušanovom (1355.) započinje nagli raspad Srpske Carevine. Kao vanredno dobro upućeni izvjestitelj i izvidnica prvoga reda na Balkanu služi Ljudevitu, i kroz čitavi XV. vijek njegovim nasljednicima, grad Dubrovnik s jakom svojom trgovačkom mrežom.[97] God. 1373. i sam grad Drač stoji pod pokroviteljstvom Ljudevitovim. Prije toga postaje protjerani dračkí herceg Karlo *dux Dalmatie et Croacie* (1369. - 1376.). God. 1379. nezavisni dinast iz albanskog centruma oko Kruje, Karlo Thopija "od krvi francuskih kraljeva", član je "lige gospodina kralja ugarskoga" proti Mlecima.[98] Time je od Kruje preko Hrvatske, Slavonije i Ugarske do Poljske i najsjevernije straže latinske civilizacije u Vilnu" priređena zapadnjačka politička linija, koja u XV. vijeku u cjelini vrši vojničku funkciju proti najezdi Turaka.

Cf. gore notu 87.

Srbi i Arbanasi, 130.

Thallóczy-Gelcich, *Raguza okmanytara,* Budapest, 1887., *(M. Hung. Hist.,* vol. 19). O dubrovačkim trgovačkim kolonijama Kostič, "Spomenik Srp. akad.", 66, (1927.), 132 - 212.

[98] *Acta Albaniae,* 2, nro. 312 i 363. *Srbi i Arbanasi,* 116 - 118 i 126.

[99] Dabrowski, *Gli Angioini in Polonia (1370. - 1397.),* "Corvina", 11 - 12, (Budapest, 1926.), 25 - 31.

Politika Anžuvinaca žilavo se podržava iz Budima na Balkanu kroz čitavo XV. stoljeće. Elementarni turski pritisak, koji redom drobi sve veće države, prislanja čitav kršćanski živalj na Balkanu uz Zapad. Primjer hrvatskih Nelepića i Frankopana, koji u međusobnim ugovorima (1411.) naglašavaju "poštovanje i lojalnost prema svetoj kruni ugarskoj",[100] slijede prema svojim prilikama i zetski Balšići i bosanski Vukčići i srpski Lazarevići i Brankovići. Nakon nesretne bitke kod Nikopolja, boraveći u Dubrovniku (21.-28. decembra 1396.) podjeljuje kralj Sigismund Đurđu II. Balšiću naslov "princeps Albanie" i imenuje ga svojim županom na Korčuli i Hvaru.[101] Državopravnim ugovorom u Tati (1426.) srpski despot Stjepan Lazarević postaje velmožom *(baro)* "svete krune".[102] Godinu dana iza toga Beograd prelazi u ruke ugarskoga kralja. Bosanski veliki vojvoda Stjepan Vukčić (1448.) uzima njemački naslov "herceg",[103] koji ostaje ovjekovječen u imenu Hercegovine.

Ovi južni dinasti kao i arbanaski stoje nakon sloma većih balkanskih država pod izravnim udarom turske sile. Eksponenti su zapadnih struja, koje sve streme protiv Turaka, ali se često kose međusobno. K papinskoj, mletačkoj i ugarskoj vlasti pridolazi polovinom XV. vijeka još i moćna struja Alfonsa V. Aragonskog, koji iz daleke Spanije preko Napulja, idući odavde stopama Normana i Anžuvinaca, preseže na Balkan, u Bosnu (1454.) i Albaniju (1457.), a nastoji (1441. - 1447.) da postane i ugarskim kraljem.[104] U tom golemom političkom viru do pune snage razvija se kod svih tih velmoža tip "bal-

[100] Ugovor Ivaniša Nelepiča i Nikole Frankopana (Brinje, 1411. 20. jan.): *seruamus precipue honorem, fidelitatem, reverentiam et homagium sacre corone Hungarie,* Thallóczy-Barabàs, *Frangepan gsalad okmanytara,* Budapest, 1915., *(M. Hung. Hist.,* vol. 35), l, 162; Sufflay, "Turul", 25, (1907.), 81, n. 3.

[101] *Acta Albaniae,* 2, nro. 589, *Srbi i Arbanasi,* 118.

[102] Novaković, *Balkanska pitanja,* (Beograd, 1906.), 202, Thallóczy-Àldàsy, *Szerb-magyar oklevóltar,* ρ. XXII - XXIV.

[103] Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens,* (Mùnchen, 1914.), 156 - 158.

[104] Thallóczy, *Studien,* 160, Cerone, *La politica orientale di Alfonso di Aragone,* "Archivio storico per le provincie Napolitane", 27, (1902.), 1 - 35, Marinesco, *Alphonse V. et l'Albanie de Scanderbeg, Mélanges de l'école Roumaine en France,* (Paris, 1923.), 29- 133. Aldàsy, *Zsigmond kiraly ós Spanyolorszag,* Budapest, 1927.

kanskog političara" bez načela i vjere, koji popušta jedino sili, ali i sam nastoji biti što silniji. Tom tipu bili su dorasli jedino Turci, jer su došli preko Bizanta. Zapad mu je redovito nasjedao.[105]

Svoj dinamički maksimum prema Turcima postizavaju zapadnjačke struje u razdoblju od 1444. - 1448. Ovo razdoblje označuju dvije velike izgubljene bitke: Varna (1444.) i Kosovo (1448.). Protiv Turaka giblje se golema fronta od Poljske[106] na sjeveru pa sve do otoka Cipra i Roda na jugu. Papa rješava svake obveze one, koji su bili položili prisegu na mir s Turcima. Gubernator Ugarske, Ivan Hunyadi, vođa je tadašnje permanentne križarske vojne. Sastav i kretanje njegove mješovite vojske (u kojoj se nalazi papinski legat) na Kosovo, a i političku pozadinu plastički opisuje "iz tabora kršćana" (1448., 11. septembra) dubrovački patricij Paskval de Sorgo (Sorkočević), "čelnik riznički" srpskog despota Đurđa Brankovića, u svom pismu, upravljenom na jednog svog prijatelja, sicilskog humanista, koji živi u Arti, na dvoru posljednjeg kršćanskog vladara Starog Epira, Karla II. Tocco.[107] Iz trombe turskog ciklona iskače tada (1444.) najstrašniji kršćanski ratnik, što ga je uopće rodio sukob Evrope s Turcima, gospodar Kruje, Juraj Kastriota Skenderbeg (umro 1468.). Još za života optočila ga je legendom Zapadna Evropa. Praznovjerje u njegovu demonsku snagu kod neprijatelja Turčina potislo je načas vjeru u kismet. Mašta balkanskih naroda, pritisnutih od nevjernika, stala je od njega stvarati heroja svojih pjesama i snenih priča. Uz njega i uz Leku III. Dukadžina javlja se tu i nepobjedivi Arbanas Musa Kesedžija, čovjek s tri srca. To je *Moses Dibranus* Barlecijà, *Moise Araniti* Musachijà, *valente cavaliere,* koji kao mrtva straža Zapada nalazi (iza god. 1461.) tešku smrt od turske ru-

Thallóczy, *Jajcza története,* Budapest, 1915., *(M. H. DD.,* vol. 40), p. LIX-LXI, (ovo djelo izašlo je i u hrvatskom prevodu, Zagreb, 1916.), cf. Sufflay, "Archiv slav. Phil.", 37, (1920.), 552.

Glabovski-Irsikov, *Polša, Blgaria i Slavjanstvoto,* Sofija, 1923., (Biblioteka poljska, sv. 8), l — 54, Dabrowski, *Lengyelorszag és a tòrók veszedelem elótt, Mohàcsi Emlékkónyv,* (Budapest, 1926.), 125 - 129, cf. Angyal, "Ung. Rundschau", 2, (1913.), 515-524.

Kostić, "Glasnik Skop. društva", 1, (1925.), 83 - 86 = lorga, "Revue hist. Sud-est Européen", 3, (Bukarest, 1926.), 13 - 27.

ke.[108] I Jan Hunyadi pod imenom Sibinjanin Janka ulazi u narodnu pjesmu južnih Slovjena, a tradicija o njegovom sinu, "kralju Matijašu" Korvinu (umro 1490.) još je živa i kod Ukrajinaca, Čeha i u Julskim Alpama.[109]

Zajedno s vojničkom ofenzivom Zapada raste i vjerska plima Rimske kurije. Na Florentinskom koncilu (1439.) postignuta je unija Latinske i Grčke crkve. Postignuta je samo u teoriji, jer većina grčkog klera usprkos opasnosti, u kojoj se nalazi Carigrad, nastavlja fanatičku borbu protiv "latinizma". U vrijeme, kad najveći grčki pobornik unije uz kardinala Bessariona, kardinal Izidor, polazi čak u Kijev (1441. - 1443.) kao unijatski nadbiskup,[110] Sveta Stolica vrši jak pritisak na istočni Jadran. Započinje u Bosni silovitu propagandu proti bogomilima. Onamo hrupi franjevački red, koji baš sada daje slavnog Ivana Kapistrana. Preko papinskog legata, hvarskog biskupa Tome, papa sprema (1446.) zlatnu krunu za bosanskoga kralja Stjepana Tomaša.[111] Nastojanjem dominikanca Ivana Stojkovića[112] iz Dubrovnika (Johannes de Ragusa), koji vrši važnu ulogu u pregovorima za uniju crkava i postaje kardinal (umro 1443.), pa Arbanasa Pavla Dusmana rodom iz Donjeg Pilota na Drinu, koji god. 1443. postaje biskupom u Svaču, a kasnije (1456.) i nadbiskupom krajinskim, Rimska kurija osniva kod Prečiste Krajinske na Skadarskom jezeru nadbiskupiju bez sufragana *archiepiscopatus Crainensis.*

Sufflay, *Povijest sjevernih Arbanasa,* "Arhiv za arb. starinu", 2, (1925.), 208, *Srbi i Arbanasi,* 133.

Osim Maretida, *Naša narodna epika,* (Zagreb, 1909.), o Hunyadijima u narodnoj poeziji pisao je Szegedi, "Ethnographia", 15, (Budapest, 1916.), i Pavel, *Vasvarmegyei Kulturegyesolet Évkónyve, 2,* (1927.), Ili - 124. -Rutensku tradiciju o kralju Matijašu donosi radnja Perfeckoga, citirana gore n. 70. — Češku tradiciju iznosi Ernyei, "Ethnographia", 32, (Budapest, 1922.), 92 - 100. - Priče iz Julskih Alpa donosi Bolte-Mailly, *Sagen aus Priaul,* (Leipzig, 1922.), nro. 14, p. 9 i 115.

[110] Mercatti, *Scrìtti d'Isidoro, il cardinale Ruteno,* (Roma, 1926.), 159 - 161. Izidor mora g. 1443. bježati iz Kijeva. U maju mjesecu prolazi on kroz Hrvatsku preko Senja u Mletke (lorga, *Notes, 3,* 131, n. 1).

[111] Thallóczy, *Jajcza története,* p. LXIII, n. 3. cf. p. LIII.

lorga, *Notes et extraits pour servir l'histoire des Croisades 2,* p. 1, n. 1. Beer, "Serta Harteliana", (Wien, 1896.), 270, Mohler, *Kardinal Bessarion,* 1, 85 n. 2 i "Byzantinische Zeitsch.", 28, (1928.), 128.

Moćan faktor bila je u to doba crkvica i pravoslavni monastir uz nju u dušama pučanstva prodorne ortodoksne zone na Jadranu. Čudesnom slavom optočila ju je već koncem XII. vijeka jedna svetačka legenda, koja se je najšire i najdublje usjekla u narodno pamćenje Balkana: legenda o svetom Vladimiru i njegovoj supruzi, bugarskoj princesi Kosari.[113] U slučaju uspješnog rada ove krajinske nadbiskupije bio bi se preko Crne Gore spojio raskinuti katolički nasip dalmatinsko-hrvatskih i albanskih dijeceza i opatija. Jedan od posljednjih krajinskih nadbiskupa bio je Andrija, Hrvat od saveznog plemena Jamometića. Genijalan, neodoljiv govornik i agitator, ohol i pustolovno smion, u višekratnoj otvorenoj borbi s papom učinio je taj dominikanac ime svoje nadbiskupije glasovitim, a sebe nesretnim. Njegova agitacija za nastavak tobože prekinutog Bazelskog koncila daje mu istaknuto mjesto u nizu revolucionara Rimske crkve. Amoviran sa svoje stolice, umire on (oko 1483.) u tamnici u Bazelu. Malo iza njega gasne posvema i krajinska nadbiskupija, koja *je zbog* turske provale tada već postala titularnom.

Gasne tada i mnogo više od toga. Turci lome dva silna krilna uporišta Zapadnog limesa: Kruju (1478.) i Beograd (1521.) Centralno uporište tog limesa, Jajce, sagrađeno (oko 1404.) od vojvode Hrvoja Vukćića Hrvatinića po motivima "Castello dell Uovo" kraj Napulja,[114] pod kraljem Matijašem sijelo banovine s dva usporedna bana, zdrobljeno je od Turaka tek godinu dana iza mohačkog sloma (1526.) čitavog dalekog podunavskog zaleđa.

Sufflay, *Kirchenzustànde in Albanien,* "Vjesnik Hrv. arkiva", 17, (1915.), 28 - 30, = Thallóczy, "Illyrisch-alb. Forsch.", 1, 224 - 229, k ondje navedenoj literaturi o svetom Vladimiru valja sada dodati: Jovičević, *Sveti Jovan Vladimir u narodnoj predaji,* "Zapisi", l, (Cetinje, 1927.), 321 — 328.

Thallóczy, *Jajcza tòrténete,* ρ. XXXV.

PRILOZI

Otkrivanje spomen-ploče na rodnoj kući dr. Milana pi. Sufflaya u Lepoglavi 9. studenog 1999.

TEKSTOLOŠKA NAPOMENA

Izabrani politički spisi obuhvaćaju dvanaest eseja iz knjige *Hrvatska u svijetlu svjetske historije i politike* objavljene u Zagrebu 1928., članke objavljivane u hrvatskoj periodici od 1923. do 1931. te članak *Hrvati u sredovječnom svjetskom viru* tiskan kao poseban otisak 1931.

Ispravljene su uočene tiskarske pogreške. Pisanje velikih i malih slova usklađeno je s današnjim pravopisom *(Stranka Prava > Stranka prava, rimsko carstvo > Rimsko Carstvo),* kao i umetanje intervokalnogj u vlastitim imenima koja završavaju na -i ili *-y (Horthya > Horthyja),* bilježenje složenica bez spojnice *(staro-helenski > starohelenski, zapadno-evropski > zapadnoevropski, istočno-jadranski > istočnojadranski)* i sastavljeno pisanje složenih priloga *(tako zvanom > takozvanom, do nedavno > donedavno, pri tom > pritom).*

Mnoga imena i *izraze* objasnio je sam autor u svojim esejima, stoga ona nisu uvrštena u *Tumač* kako bi se izbjegla dupliciranja u objašnjavanju. Treba napomenuti da je u *Tumaču* izostala i iscrpnija eksplikacija pojedinih imena i izraza, jer potpuni podaci nisu bili dostupni. Također iz istih je razloga određeni broj imena i izraza u cijelosti preskočen.

Milan Sufflay glas *đ* u svim tekstovima bilježi dvoslovom *dj,* osim u članku *Hrvati u sredovječnom svjetskom viru* objavljenom 1931. gdje ga bilježi grafemom *đ* u skladu sa suvremenom pravopisnom normom. Dvoslov *dj* u Sufflayevim spisima zamijenjen je slovom *đ* u primjerima kao što su: *urodjenik > urođenik, vodja > vođa,* ali ne i u primjeru *djedovi,* kako bi se jednoznačno čitala navedena grafijska dubleta. Glas *đ* Sufflay bilježi i digramom *gj* u riječima stranog porijekla *(arkangjeo, Gjuragj).* Taj digram nije mijenjan grafemom *đ,* jer izgovor dvoslova *gj* u tim primjerima nije dvojben.

Grafijski odraz jata u tekstovima prenesen je, izuzev slučajeva autorovih nedosljednih bilježenja koja su uređena prema današnjem pravopisu *(vijekovi > vjekovi, svijesno > svjesno).*

Isticanja u tekstu su očuvana, ali su prilagođena grafičkim uzusima biblioteke. Treba napomenuti da zbog prevelikog broja imena u *Tumaču* nisu navođene sve pojavnice vlastitih imena, već su one bilježene u potpunom obliku (prezime, ime).

/. Ž.

TUMAČ IMENA I IZRAZA

a la (frane.), na način; kao

a loco Dalmae usque Valdevino vocavit Croatiam Albam quae Inferior Dalmatia dicitur (lat.), područje od mjesta Duvna do Vinodola prozvao je Bijelom Hrvatskom, a nazivalo se i Donjom Dalmacijom

a medietate Quarnerii usque ad confines Duracii (lat.), od sredine Kvarnera sve do granica s Dračem

a plano itaque usque Hystriam Croatiam Albani vocavit et a dieta plano usque Dyrrachium Croatiam Rubeam (lat.), područje dakle od ravnice do Istre prozvao je Bijelom Hrvatskom, a od spomenute ravnice do Drača Crvenom Hrvatskom

Aberdeen, ribarska luka i sveučilišni grad u Škotskoj; istoimena biskupija

Acta Albaniae; Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia, djelo koje s\i u Beču objavili Lajos Thallóczy, Konstantin Jireček i Milan Sufflay

Acta graeca', Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana collecta, djelo u 5 svezaka koje su 1860. - 1871. u Beču objavljivali Frane Miklošič (v. *Miklosich)* i Josef Miiller

ad acta (lat.), među spise

Adae, Guillelmus (oko 1270. - 1341.), barski nadbiskup oko 1324. - 1341.; napisao *Upute za putovanje u Svetu zemlju*

Adams, Samuel (1722. - 1803.), američki političar, borac za neovisnost sjevernoameričkih kolonija; potpisnik Deklaracije nezavisnosti (v.)

Adenski zaliv, dio Arapskog mora, zaljev između Arapskog poluotoka i Somalije

agrarna reforma, razdioba velikih zemljišnih posjeda sitnim seljacima i bezemljašima

Ahaja, područje uz sjevernu obalu Peloponeza; naziv za Grčku (kao rimsku provinciju)

Ahelous; Aheloj, rijeka u središnjoj Grčkoj

Weigand, Gustav (1860. - 1930.), njemački romanist

Weissmann, August (1834. - 1914.), njemački biolog; predstavnik neodarvinističke teorije o evoluciji

Wells, Herbert George (1866. - 1946.), engleski književnik; učitelj; novinar; sociolog; u svojim je djelima predvidio mnoge buduće izume

Welshman, Velšanin

Wenceslaus citat ad iudìcium (lat.), Vàclav poziva na sud

Wild West (engl.), Divlji zapad

Wilson, Thomas Woodrow (1856. — 1924.), američki državnik; profesor prava i povijesti; predsjednik SAD-a 1913.-1921.; 1918. izložio je u 14 točaka svoju zamisao o potrebi trajnog mira; dobitnik Nobelove nagrade za mir 1919.

Wood Hali fax, Edward Frederick Lindley (1881. - 1959.), britanski političar i diplomat; konzervativac

Wundt, Wilhelm (1832. - 1920.), njemački liječnik; fiziolog i eksperimentalni psiholog; filozof; jezik je pokušao protumačiti s gledišta kolektivne psihologije

Zajednica, v. *Hrvatska zajednica*

Zapolja, Ivan (1487. - 1540.), erdeljski knez i hrvatsko-ugarski kralj 1527. - 1540.; izabran za kralja od dijela hrvatskoga plemstva kao suparnik Ferdinandu I. Habsburgovcu

Zaratuštra (VI. st. pr. Kr.), iranski propovjednik i vjerski reformator, osnivač mazdaizma

Zernoevichi chiamadi Giurasi (tal.), Crnojevidi zvani Đurašević

Zeta; Zenta ili Genta (u latinskim ispravama), srednjovjekovni naziv za Duklju (v.); rijeka u Crnoj Gori, desni pritok Morače

Ziegler, Heinrich Ernst (1888. - 1925.), njemački zoolog

Zlatarski, Vasil Nikolov (1866. — 1935.), bugarski povjesničar, arheolog i epigraf

Zonaras, Ivan (I. pol. XII. st.), bizantski povjesničar; pisac povijesti svijeta od nastanka do 1118.; pripisuju mu se i teološki spisi

Zrinjski, v. *Šubići*

Zvonimir (? - 1089.), hrvatski kralj iz kuće Svetoslavića; vladao od 1075.; u savezu s papom Grgurom VII. uspostavio vlast nad Dalmacijom; ubijen na Kninskom polju

Županič, Niko (1876. - 1961.), slovenski etnolog; antropolog; političar i publicist, pokrenuo časopis "Etnolog"

A. V.

KOSTADIN BALSIC

(1392—1402.)

HISTORIJSKI ROMAN U TRI DIJELA

NAPISAO

ALBA LIMI

ZAGREB 1920.
TISKARA „MERKUR" D. D.

Naslovnica Sufflayeva povijesnog romana ***Kostadin Balšić***

RJEČNIK

aeroplan (frane.), zrakoplov

agitacija (lat.), pokušaj djelovanja na mase pomoću ideja i parola; nagovaranje

agitator, v. *agitacija*

agrikultura (lat.), poljodjelstvo

akcesoran (lat.), sporedan, dodatan

akolutija (grč.), propisi koji se odnose na obavljanje liturgije u istočnim crkvama

akribija (grč.), savjesnost, točnost u radu, osobito u pisanju

akropola (grč.), gornji dio grada

aksiom (grč.), činjenica, načelo

akvileiski; akvilejski, koji se odnosi na Akvilejski patrijarhat, crkvenu pokrajinu koja je postojala 558. - 1751., a obuhvaćala je dio Italije te hrvatskih i slovenskih zemalja

alabaster (lat.), vrsta bijelog, sitnozrnatog gipsa

alarodski, predindoeuropski

alderman (engl.), vijećnik, odbornik

almanah (tur.), godišnjak; zbornik

alogen (grč.), inorodan

altajski, v. *turanski*

altruista; altruist (tal.), čovjek koji je spreman žrtvovati se za drugoga

amalgamizacija, stvaranje čvrstog spoja

amoviran (lat.), udaljen, uklonjen

amplituda (lat.), zamah; opseg

anastrofa (grč.), okretanje; promjena mjesta

anžuvinski, v. *Anžuuinci* (u *Tumaču)*

apelacija (lat.), žalba

apercepcioni (lat.), spoznajni

apodiktički (grč.), odlučno, neoborivo

apologija (grč.), opravdanje; pohvala nekog učenja

aragonski, koji se odnosi ili pripada Aragonu, povijesnoj pokrajini u sjeveroistočnom dijelu Španjolske

arhajski (grč.), davni, početni

arhijepiskop; arhiepiskop (grč.), visoki dostojanstvenik u Pravoslavnoj crkvi, vladika

arhont (grč.) visoki činovnik; knez

arsenal (frane.), skladište oružja

artikula (lat.), pojedini članak zakona

asocijacija (lat.), udruženje; veza

aspiracija (lat.), želja; težnja

atavizam (lat.), ostatak iz prošlih vremena

atribut (lat.), oznaka, svojstvo

auspici] (lat.), predviđanje, motrenje

autohton (grč.), starosjedilački

autokefalan (grč.), neovisan, samostalan

bajrak; barjak (tur.), zastava

baka (mađ.), vojnik

bard (kelt.), nacionalni pjesnik

bazar (tur.), sajam; trg

bazilijanski, koji pripada ili se odnosi na bazilijance, katoličke redovnike istočnog obreda

benediktinski, koji pripada ili se odnosi na benediktince, najstariji katolički monaški red

besa (tur.), obećanje, zadana riječ

bilina, biljka

biogradski, beogradski

bogomili; bogumili, pripadnici stare kršćanske vjere, Crkve bosanske

bogumilstvo, v. *bogomili*

bojkot (engl.), prekid odnosa; odbijanje

boljarski, vlastelinski

boljševik, član vladajuće ruske radničke partije; većinaš

borealan (lat.), sjeverni

borniran (njem.), ograničen

brahij (lat.), nasilje

brahminski, koji se odnosi na brahmine (brahmane), članove najviše kaste u Indiji

bula (lat.), papinska ili carska odluka pod pečatom

burski, v. *Burski rat* (u *Tumaču)*

centrifugalan (lat.), koji odvlači od središta

cezarizam, apsolutna carska vlast; diktatura

ciki; ciklus (grč.), skup; niz djela

cistercitkinje, pripadnice cistercitskog reda, osnovanog 1098. u Francuskoj

citadela (tal.), tvrđava

čaršija (tur.), ulica ili trg na kojem se odvija društveni život

će/(tur.), raspoloženje, dobra volja

ćefalija (grč.), vladarov namjesnik u gradovima i oblastima srpske srednjovjekovne države

ćelija, stanica

ćiflik; čitluk (tur.), posjed; zaselak na veleposjedničkom imanju

ćutilo, osjetilo

defetista; defetist (frane.), malodušna osoba

denuncijacija, lažna optužba; potkazivanje

despot (grč.), okrutan vladar; namjesnik neke bizantske pokrajine; titula na srpskom dvoru (od 1402.)

destiniran (lat.), određen; namijenjen

dešperater (lat.), očajnik

diaspora; dijaspora (grč.), iseljeništvo; raštrkanost

dieceza; dijeceza (lat.), biskupija

dindušmanin (tur.), neprijatelj vjere

dioklitijski, dukljanski

docnije, kasnije

dominikanci, katolički propovjednički red utemeljen 1215.

dominion (lat.), posjed

donacioni (lat.), darovni; u feudalizmu plemstvo se dobivalo kraljevskom donacijom zemljišnog posjeda

drobni, sitni

duka (tal.), gospodar; knez

dukat (tal.), područje na čijem je čelu dužd; kneževina

dušmanin (tur.), neprijatelj

duvna (lat.), redovnica

dvoživac, vodozemac

đipati, skakati

ebanovina (grč.), vrsta crnog ili tamnosmeđeg tvrdog drva

egzimiran (lat.), oslobođen

ekskurs (lat.), odstupanje od teme

eksponenat; eksponent (lat.), izlagač; predstavnik

eksport (lat.), izvoz

ekspozitura (lat.), ispostava

ekstenzivan (lat.), prostran; opsežan

emporij (grč.), tržište; trgovačka luka

episkopat (lat.), služba episkopa ili biskupa

eponimos; eponim (grč.), onaj koji daje ime

etimologija (grč.), proučavanje podrijetla riječi

etotehnički (grč.) običajni

falanga (grč.), čvrsto zbijen bojni red

ferment Gat.), tvar koja jako ubrzava kemijske procese u organizmima

fingirati (njem.), izmisliti; izigravati

fleksija (lat.), zajednički naziv za sklonidbu imena i sprezanje glagola

floskula (lat.), ukras govora; laž

flotantan (frane.), selilački

formant (lat.), tvorbeni dio riječi

framasuni, v. *slobodni zidari* (u *Tumaču)*

fundiran (lat.), utemeljen

fungirati (lat.), raditi; obavljati službu

gema (lat.), dragulj s udubljenim motivom

genealoški (grč.), rodoslovni

gentleman (engl), čovjek uglađena ponašanja

gentilan (lat.), rodovski

genuino (lat.), prirodno; prirođeno

georgijski, gruzijski

gingav (mađ.), slab; mlitav

glosa (grč.), objašnjenje uz tekst

glosiranje (grč.), komentiranje

glotologija (grč.), jezikoslovlje

gostinjac, zgrada ili prostorija za goste uz samostan

gremij (lat.), radno tijelo koje donosi konačne odluke

gruvati, nahrupiti

hametom (tur.), sasvim; potpuno

kasniti, koristiti

hegemonija (grč.), dominacija, prevlast

helenski, starogrčki

heretik, krivovjernik, otpadnik

hermafroditski (grč.), dvospolni

herpetologija (grč.), grana zoologije koja proučava gmazove

heuristički (grč.), koji proučava autentičnost izvora

hilandarski, koji se odnosi na Hilandar, srednjovjekovni srpski manastir na Atosu (v. *Tumač)*

hinterland (njem.), prostor koji čini zaokruženu gospodarsku ili zemljopisnu cjelinu; zaleđe

hiperprodukcija (grč.-lat.), pretjerana proizvodnja

homologija (grč.), sklad, podudarnost

homunkulus (lat.), biće dobiveno kemijskim postupkom; ništarija

hronometrički, koji se odnosi na mjerenje vremena

huncutarija (mađ.), šala, nestašluk

ido, umjetni jezik sastavljen 1907. na osnovu esperanta

inaugurirati (lat.), početi; najaviti

inercija (lat.), tromost

infinitezimalan (lat.), beskonačan po redu

inicijal (lat.), početno slovo; u starim rukopisima i knjigama bogato ukrašeno početno slovo

inkarnirati (lat.), utjeloviti

inkompatibilnost (lat.), nespojivost

inkrustiran, ukrašen umetanjem skupocjenog materijala

internacija (lat.), lišavanje slobode kretanja; progonstvo

involvirati se, uključiti se

iredenta (tal.), prisvajanje tuđeg teritorija

jezuitski, isusovački

kadiluk (tur.), sudski okrug

kalabreški, v. *Kalabrija* (u *Tumaču)*

kalati se, razdvajati se

kalajdžija (tur.), obrtnik koji izrađuje kositreno posuđe

kaluder (grč.), pravoslavni redovnik

kasarna (frane.), vojarna

kaštel, dvor; utvrda

katastar (njem.), službena evidencija zemljišta

katun (rum.), pastirsko naselje

kaznac, visoka čast na kraljevskom ili carskom dvoru; visoka vojna čast

kismet (tur.), sudbina, udes

kler, kršćansko svećenstvo

klišej (frane.), predložak

klop, krpelj, vrsta parazita krvopije na koži čovjeka i životinja

knut (rus.), bič; nasilje

koledar (lat.), kalendar

komenda (lat.), prihod crkvenog dobra koji se daje na uživanje fizičkoj osobi

komitat (lat.), županija

komunikej (frane.), službena obavijest

konfesija (lat.), vjera

konfucijanski, prema Konfuciju, kineskom filozofu iz VI. — V. st. pr. Kr.; središnji pojam njegove etike je čovještvo, a uzor životu u sadašnjosti treba tražiti u prošlosti

kongregacija (lat.), županijska skupština

konkvistador (španj.), osvajač

konstituanta (njem.), ustavotvorna skupština

konstitucija (lat.), ustav

konvenirati (lat.), pogodovati; biti prikladan

konvent (lat.), skupština

konzekvencija; konsekvencija (lat.), dosljednost

kordun; kordon (frane.), straža; raspored vojske

korektiv (lat.), ispravak; promjena

kozerija (frane.), duhovito pisan tekst; čavrljanje

kramar (njem.), trgovčić; sitničar

krap (njem.), šaran

kreda, treći period mezozoika (v.)

kuli, najamni radnik koji obavlja najteže poslove

kurziva, kosa, na desnu stranu polegnuta slova

lagum (tur.), mina, eksploziv

lakajski (frane.), sluganski

latentan (lat.), tajan, prikriven

lavirati, vrludati

legat (lat.), papin izaslanik

legionar (lat.), pripadnik legije, veće borbene jedinice

leno (njem.), posjed dobiven od vladara

libel (lat.), optužnica; pogrdan tekst

Uh, nego; nego samo

magazinirati, skladištiti

magistrat (lat.), gradska uprava

mamurluk (tur.), zbunjenost; bunilo

manihejci; sljedbenici maniheizma, učenja koje svijet promatra kao borbu dobra i zla

marvogojstvo, stočarstvo

martirski (lat.), mučenički

masohistički, prema mazohizam, uživanje u trpljenju boli

metamorfozirati (grč.), promijeniti oblik

metohija (grč.), zemlja koja pripada manastiru; zajedničko dobro

metonimija (grč.), pjesnička figura, zamjena riječi, izraza ili pojma nekim drugim, koji je s njim u bliskoj vezi, npr. kruna umjesto kralj

metropolita (grč.), nadbiskupija

mezozoik, treća era u geološkom razvoju Zemlje, dijeli se na trijas, juru i kredu

mikrokozam (grč.), svijet u malom

militar (lat.), vojnik

minoritski, koji pripada minoritima, franjevcima reda Male braće

mitos (grč.), priča; predaja

mitotički (grč.), koji se odnosi na mitozu, diobu tjelesnih stanica pri kojoj višestanični organizam raste, a jednostanični se razmnožava

mizogin (grč.), nesklon ženama

mnema (grč.), sjećanje, pamćenje

mogul, titula mongolskog vladara u Indiji 1526. - 1817.; moćnik

monada (grč.), nedjeljiva jedinica

moslemski, muslimanski

mudroslovni, filozofski

muhamedanci, muslimani

munjina, električna struja

mutacija (lat.), promjena

muzik (rus.), ruski seljak

najkoncilijantniji, najpopustljiviji

nimbus (lat.), tamni oblak; zaštitni obruč; ugled

nirvanski (sanskrt.), smiren; blažen

notar, pisar; javni bilježnik

notarijat (njem.), služba notara, bilježnika

nuanca, nijansa

nukleus (lat.), jezgra, središte

oficij (lat.), molitva; dio brevijara

oficijal (lat.), niži državni službenik

ofidiologija (grč.), područje zoologije koje se bavi proučavanjem zmija

oikumena] ekumena (grč.), naseljeno područje

olina, veličina

ontogenija (grč.), povijest razvoja organizama

opštežitije, manastir

orijaški (mađ.), divovski

ornamentika, ukrašavanje

orografica (grč.), proučavanje i opisivanje planina

ortodoksni (grč.), pravoslavni

ozmoza; osmoza (grč.), gibanje; guranje

palatinski (lat.), dvorski; vladarski

paleografija (grč.), proučavanje starih rukopisa

paleografi]ski (grč.), koji se odnosi na paleografiju, proučavanje oblika i tehnika starih pisama

palij (lat.), biskupski plašt

palingenetski (grč.), iznova rođen

paradoks (grč.), proturječan, suprotan zaključak

parija (ind.), bespravan čovjek

parohija (grč.), župa

patrijarha; patrijarh (grč.), glavar samostalne pravoslavne crkve

pavlinski, koji se odnosi na pavline, katolički red utemeljen u XIII. stoljeću

paž (frane.), mladi plemić u službi na dvoru

penetracija (lat.), prodiranje

perčin (tur.), kika, pletenica

perfidan (lat.), podmukao, neiskren

pesterà (stsl.), pećina

pietet; pijetet (lat.), duboko poštivanje

pinta (engl.), negdašnja mjera za tekućine, ujedno i naziv za vesela društva feudalne vlastele

plebanuš, župnik

podrinjski, koji pripada ili se odnosi na Podrinje, kraj u sjeverozapadnoj Srbiji

poklisar (grč.), izaslanik; veleposlanik

poldrug, jedan i pol

postponiran (lat.), svrstan iza; podređen

precedent (lat.), prethodni slučaj, presedan

prečanski, koji se odnosi ili pripada Prečanima, Srbima sa sjeverne strane Save i Dunava i sa zapadne strane rijeke Drine

prelat (lat.), naslov crkvenog dostojanstvenika

pristav, sudski službenik

profetički (grč.), proročki

pronijar (grč.), obrađivač pronije, zemlje dane u leno (v.)

pronijarski (grč.), koji se odnosi na proniju, državnu zemlju dobivenu za nagradu

prosfora (grč.), obredni beskvasni kruščić

protektor, sudski službenik

pratisti (grč.), praživotinje

protuberanca (lat.), vatreni krug oko Sunca

purgar (njem.), građanin; malograđanin; sitničav čovjek

raški, srpski

ratifikacija (lat.), potvrda međunarodnog ugovora

rebelni (lat.), pobunjenički, ustanički

rektor (lat.), osoba koja obavlja odgovornu svjetovnu ili crkvenu službu

reparacija (lat.), naknada ratne štete

reservatan (lat.), povjerljiv

reskript (lat.), odgovor ili naredba u pisanom obliku

resumirati; rezimirati (frane.), praviti kratak izvod; sažimati

retorta (njem.), kuglasta posuda s dugim grlićem, služi za kemijske pokuse

revolta (frane.), ustanak, pobuna

rezolucija (lat.), službeni stav

rigidnost (lat.), strogost

rinezam; rinizam, nosni izgovor glasova

rovaš, komad drva na kojemu se zarezima bilježi račun

sabotaža (frane.), protuzakonito ometanje rada

sadistički (frane.), mučiteljski

sadra (češ.), gips

sandžak (tur.), pokrajina

sanguinički', sangvinički (lat.), žestok, temperamentan

sanskrit; sanskrt, drevni jezik Hinda na kojem je napisan veći dio njihove literature

sardonički (lat.), zloban; podrugljiv

sarkastičan (grč.), zloban; podrugljiv

sebast (grč.), visoki državni službenik u Bizantu

segregacija (lat.), odvajanje, rastavljanje

seismografski (aparat)', seizmografski (grč.), uređaj koji bilježi gibanja tla i potrese

sekundirati (lat.), podupirati, pratiti

seniorat (lat.), pravo onoga koji je stariji

separacija (lat.), razdvajanje

sesilan (lat.), koji se čvrsto drži uz jedno mjesto

sevast, v. *sebast*

sikulski, sicilijanski

silabirati, prema silaba, slog; izgovarati riječ rastavljenu na slogove

sinoda (grč.), crkveni sabor

skerletan (tur.), crven

skitski, koji pripada Skitima, nomadskim plemenima koja su nekad naseljavala stepe južne Rusije i Ukrajine

skizmatik (grč.), krivovjernik

somatički (grč.), tjelesni

somnambulan (lat.), mjesečarski

sondirati (frane.), istraživati, pripremati (teren)

stratiot (grč.), lako naoružani konjanik

sublimiran (lat.), uzvišen, pročišćen

substrat; supstrat (lat.), podloga, osnova

sufragan (lat.), biskup podređen nadbiskupu

superordiniran (lat.), nadređen

supremacija (lat.), vrhovna vlast, nadmoć

surovine, sirovine

stupendan (lat.), zadivljujući

šlahta (polj.), plemstvo

šovinistički, isključiv; ugnjetavački

špital, bolnica

suga (tur.), svrab

švindel (njem.), vrtoglavica; prevara

tabor (mađ.), ratni logor

tarifa (španj.), cijena, pristojba

teleološki (grč.), upravljen prema cilju

teluričkі (lat.), zemaljski

tema, jedinica vojno-administrativnog karaktera u Bizantu (v. *Tumač)*

temat, v. *tema*

temporalan (lat.), vremenski; prolazan

teosofija', teozofija (grč.), mističko učenje o vezama sa zagrobnim svijetom

titulatura (lat.), formalan naslov

toskanski, koji pripada ili se odnosi na Toskanu, pokrajinu u središnjoj Italiji

totem, pleme; biljka, životinja ili prirodna pojava s kojom se članovi plemena smatraju povezanima

trepak (rus.), ruski narodni ples

tromba (tal.), jak vrtlog

trust (engl.), skupina tvrtki pod jedinstvenom upravom

turanski, turski i mongolski, altajski

umgrupirati se (njem.), pregrupirati se

uncijala (lat.), velika početna slova

unifikacija, ujedinjenje; izjednačenje

unijatski, grkokatolički

vagilan (lat.), lutajući; dalek i širok

varoš (mađ.), grad

vasiljena (crkv.-slav.), svijet; svemir

vazal (lat.), feudalni podanik

vehementan (lat.), energičan, neobuzdan

velmoža, velikaš

violentan (lat.), divlji, žestok

zbir; zbir (tal.), uhoda, doušnik

zulum (tur.), nasilje, nepravda

žara, glinena posuda; ćup

žrec (rus.), vrač

A. V.

KAZALO IMENA

A. E., v. *Russell, George*
Adae, Guillelmus 100, 142, 241, 330
Adamov, prof. 252
Adams, Samuel 65
Ahmed-Zogu 29, 204
Ahmeti, Musa 32
albanski ministar informacija (1930.) 120
Albi, pleme 135, 299
Àldasy, Antal 327, 335
Aldanov, Mark Aleksandrovič 48
Aleksandar, avionski i kaninski gospodar 148, 216
Aleksij I, v. *Komnen, car Aleksije I.*
Alfons V. Aragonski 335
Alfred Veliki, engleski kralj 312
Almagià, Roberto 302
Amiko iz Giovenazza 76, 141, 273, 324
Andrija II. Arpadović 228
Andrija II., krojski biskup 142, 145, 242
Andronik III., bizantski car 145
Angeli, carski 149
Angeli, dračka obitelj 150
Angeli, Norman 263
Angelo, Andrija 149
Angelo, Pavao, dračka nadbiskup 150
Angelo, Petar 149, 150
Angyal, David 336
Antoljak, Stjepan 35
Anžu, v. Anžuvinci
Anžuvinci 126, 135, 141 - 143, 145, 148, 149, 300, 303, 329, 331 - 333, 335
Apis, v. *Dimitrijević-Apis, Dragutin*
Arben, pleme 145
Arianit, Vilim (Guilelmus de Albania) 144
Arianit-Komnen, Golem 144
Arianites, David 144
Arianiti (Arjaniti) obitelj 100, 135, 143, 144, 148, 150, 242, 277, 330
Arpadovići 312, 313, 326, 328
Asjen, obitelj 148, 303
Asquith, Herbert Henry 253
Atanasije, ohridski nadbiskup 138, 139, 159
August, car 122
Avramović, Evto 121

Babinger, Franz 315
Babonić Vodički (Blagajski), Ivan 331
Babonići 312
Baho, sveti 271, 322
Bakeless, John 39, 266, 267
Baldacci, Antonio 299, 301, 302

Baldwin, James Mark 261
Balog, obitelj 229
Balšić, Balša II. 147, 148
Balšić, Đorđe I. 147
Balšić, Đorđe IL, v. *Stracimirović, Đorđe II.*
Balšić, Kostadin 28, 30,146, 395
Balšić, Stracimir 147
Balšići 132,147,149, 243, 335
Banašević, Nikola 322
Banjani, pleme 136
Barabas, Samu 335
Baraka, obitelj 96
Barbadiga, Marko 146
Barbarossa 151
Bardonja iz Kučeve (Petar zlatar Kučevići) 218
Bario, Henrik 221
Barlecije; Marin Barletius *149-151, 301, 336*
Bartoli, Matteo Giulio 272, 303, 323
Bartoniek, Emma 313
Basilije IL, car 144
Bateati, pleme 135
Baudouin de Courtenay, Jan Ignacy Niecisiaw 318
Bayard, chevalier, v. *Terrail, Pierre*
Bazilije, bugarski nadbiskup 124, 216, 282
Bazilije, grčki metropolit Kalabrije 272, 273, 324, 325
Beaverbrook, William Maxwell Aitken 261
Bedekovic, Janko 29, 306
Bedeković, obitelj 229
Beebe, William 85
Beer, Adolf 337
Bela, župan varaždinski 228
Bela IL, kralj 228
Bela III., kralj 328
Belio, Aleksandar 282
Belobrk, Josip 26
Belošević, Ljubomir 29
Belošević Gornjo-Stubički, Stefica; Stjepan Belošević *229, 230, 232*
Beltramelli, Antonio 225
Benedikt VIII., papa 99
Benigar 26
Benn, Gottfried 21
Berdjajev, Nikolaj Aleksandrovič 19
Bergson, Henri 86, 248, 285, 287, 289
Berchtold, Leopold 253
Bertie, Francis Leveson 251
Besant, Annie 43
Bessarion, Ivan 277, 337
Bessarioni 278
Bessosia, Tanussius 135
Bethlen, Istvan 66 - 68
biskupi čemrenički 219
biskupi vranjinski 218
Bismarck, Otto Edward Leopold 255
Bjeloglavci, pleme 136
Bjelovučić, Nikola Zvonimir 239, 243, 244
Bkaši, pleme 138
Bliništi, Andrija I. 145
Bliništi, Guillelmus (Vilim) 143
Bliništi, Kalojan (Lijepi Ivan) 143
Bliništi, obitelj 143-145, 330
Bliništi, Vlado 143, 144
Bliss, general 197
Bobadilla, Nikola 278
Bodin 77, 98, 100, 112, 117, 141, 240, 271, 273, 276, 322, 324
Bogićević, Vojislav 256
Bolliza, Marijan 132, 139
Bolte, Johannes 337
Bonsels, Waldemar 85
Borii, car 314
Bornemisa, Juraj; Juraj Bornemisza; *231*
Bosanac, Stjepan 26
Boué 302
Boulanger 88
Brand 85
Brandenburg, Erich 255
Brandileone, Francesco 115
Brandi 312
Branković, Đorđe 327, 336
Brankovići, obitelj 148, 303, 335
Bratianu, Jonel 158, 185, 204
Bratoslav, pravoslavni pop 245
Breyer, Mirko 150
Bribirski, knezovi 242, 328
Brit 39
Broad, Lewis 21
Brockhaus 330
Bruckner, Aleksander 309, 310, 312
Bruneck 115
Bubanić, Franjo 14, 33
Bucceseos, v. *Buzezeze 143*
Buchan, John (barun Tweedsniuir) 20
Buchanan, Georg 253
Buda 50
Budak, Mile 33
Budimir, Ivan 216
Buga, knjeginja 83, 311
Buje, pleme 126
Bukemiri, bratstvo 132
Bulić, Frane 321
Buthdose, pleme 137
Butler, Nicholas Murray 64
Butler Yeats, William 21
Buzezeze, pleme 135, 143
Bužani, pleme 82

Cambon, Jules 253
Cambon, Paul 253
Gana, Zekeria 32
Cankov, Aleksandar 158, 185, 204
Carabellese, Francesco 329
Carpini, Ivan de Plano 99,100
Carson, lord Edward 61
Carthill, Al 44
Cavour, Čamilo Benso 254
Ceboci, obitelj 229
Cedi 261
Cerone 335
Charpentier, Armand 253
Chaucer, Geoffrey 175
Chirol, Valentine 39, 45
Churchill, Winston 16,21, 253, 261, 265
Cimarioti, pleme 138, 139
Ciszewski 309
Cito-Filomarino, knezovi
Clange, 143
Clemenceau, Georges Benjamin 158
Collina 61
Conan Doyle, Arthur 64
Conrad von Hótzendorf, Franz XaverJosef 252
Cons 321
Cordignano, S. J. 322
Cosgrave, William 60, 61

Craig Craigavon, James 61
Crispi, Francesco 225
Crnojevic, Skanderbeg 133,148
Crnojević, Stjepan 151
Crnojevići 147, 148, 151
Croce, Benedetto 21, 23
Cronia, Arturo 315
Crookes, William 288
Cvijić, Jovan 94,129,131, 308, 310, 320
Czernin, Ottokar 253

Caslav Klonimirovic 77
Catopadhya, obitelj 43
Cehov, Anton Pavlovič 48
Cičerin, Georgi] Vasiljevič 153, 155, 170,171
Cudomerići, pleme 332

Ćiril, veliki knez 168

Dabinović, Antun 284
Dabrowski, Jan Konstanty 334, 336
Dada, obitelj 96
Dali, Salvador 21
Dandulo, Andrea 214
Darkó, Jenó 327
Darwin, Charles 265, 275
Daš, Takranath 44
Daudet, Leon 21
Dawes, Charles Gates 158, 167, 170
Davidović, Ljuba 158, 191, 194, 196, 206-208, 211
de Rada, Girolamo 151
De Vaierà, Eamon 17, 61, 62, 155, 186-188
De Vries, Hugo 287
Dedulus 74, 319
Delbruck, Hans 254
Demartial, Georges 253
Desmond, Shaw 60, 62, 155
Diehl, Michel Charles
Dimitrijević, obitelj 96
Dimitrijević-Apis, Dragutin 57, 256
Dioklecijan, car 132
Divković, Mirko 26
Dolenčić, Ljudevit 24, 33
Dólger, Franz 325, 326
Domaldo, šibenski župan 328
Domjanić, Kristof 232
Domjanić, obitelj 229
Došen, Marko 157
Draculus 74, 319
Dragomir, Sylviu 319
Drašković, obitelj 229
Drašković, Regina 232
Drekulovići, pleme 151,301
Drinković, Mate 189, 193
Drobnjaci, pleme 136
Dujam, krčki knez 328
Dukadžin, Gin Tanuš 146
Dukadžin, Leka I. 146
Dukadžin, Leka III. 137, 151, 301, 305, 336
Dukadžin, Tanuš II. 146, 152
Dukadžini 135, 139, 144, 146, 148, 149, 152, 159
Dukat, Vladoje 309
Dukljanin, pop 82, 91, 97, 98, 100 - 102, 104 - 107,112, 116, 131, 213, 216 - 218, 243, 271, 273, 276, 280, 281, 283, 300, 316, 322, 325
Dùmler, Ernst Ludwig 102
Durer, Albrecht 230
Durham, Edith 57, 58, 255, 256, 302

Durnovo, Nikolaj Nikolajevič 321
Dursa, obitelj 96
Dusman, Pavao 337
Dušan Stefan, car 68 - 70, 127, 131, 147, 148, 196, 241, 244, 277, 313, 314, 330, 334

Đuraševići 147
Durđ, sveti 314

Eddington, Arthur Stanley 296
Edrisi', abu Abdulah Muhamed *112*
Einstein, Albert 19, 29, 31, 295, 296
Eliot, Thomas Stearns 21
Elmer Barnes, Harry 249, 251, 255, 256
Emanuel, car, v. *Komnen, car Manuil*
Engel, Johann Christian voη 102
Erazmo Roterdamski 35
Erdeljanović, Jovan 94, 136, 284
Érdujhelyi, Menyhert 94
Ernyey, József 337
Euripid 122
Ewart, John S. 55, 249, 250

Fabre-Luce, Alfred 253
Faraglia, Nunzio Federigo 115
Fay, Sidney Bradshaw 255, 256
Fechner, Gustav Theodor 288
Federigo, marchese 150
Fekeci, Zef 31, 316
Felicijan, ostrogonski nadbiskup 77
Ferrari dalle Spade, Gianinno 115
Ferrerò, Guglielmo 15, 24, 25, 51-53
Fick, August 222
Filip, tarentinski princip 330
Fitzgerald, Desmond 61
Fitzgerald, Mistress 61
Flammarion, Camille 288
Fodroci, obitelj 229
Folnegović, Fran 231
Folnegović, Franjo 231
Francé, Raoul Heinrich 86, 287
Franklin, Benjamin 65
Frankapan, Nikola 335
Frankopani 333, 335
Frantz, G. 255
Franjo Asiški, sveti 42, 187
Franjo Ferdinand 57, 251, 255
Franjo L, francuski kralj 297
Freeman, Edward Augustus 237, 321
Freud, Sigmund 87, 88, 175, 287, 291
Fuchs, A. 330
Fuller, John Frederick Charles 265, 266

Gandhi, Mahatma 17, 41, 42-44, 66, 166, 186- 188
Gardizi 311
Garret, Garet 55, 247, 248
Gay 115, 116
Gegi, pleme 134
Gelcich; Josip Gelčić 334
Gentile, Giovanni 20
Georgijević, obitelj 96
Gerardi, William 48
Ginaco, popa 241
Gjalski, Ksaver Sandor 228
Gjermanović 200

Gjuraš 147
Gjuraš (Đurašević), v. *Đurašević*
Gjurašević, v. *Đurašević*
Glabovski-Irsikov 336
Gladstone, Margaret 234
Glamočani, rod 332
Goethe, Johann Wolfgang 85
Golombek; Józef Golabek *279*
Gooch, George Peabody 252,254
Gorjanski, obitelj 328
Graham 307
Grandi, Dino 225
Grey o f Fallodon, Edward 57, 253
Grgur, klesar 127
Grgur VII., papa 76, 77, 141, 272, 273, 323, 324, 325
Grgur, barski prelat 103, 104, 217
Griffith, Arthur 59, 61, 154
Gropa, Andrija 145
Gropa, obitelj 144, 145
Gropa, Pavao 145
Grùnne, grof 231
Gubec, Mafija Ambroz 81
Guiskard, Robert; Robert Guiscard *77, 272, 324*
Gundulić, Ivan 278, 279
Gurakuqi, Karl 31, 316
Gusići 328, 332

Habsburg, obitelj 84
Haeckel, Ernst 71, 285, 287
Hahn, Johann Georg von 91, 220
Halifax, lord 45
Halper, Nikola 231
Hamilton, Alastair
Hammann, Otto 255
Hammerich 312
Hanžeković, Mato 33, 88
Harding, Warren Gamaliel 263
Harlakov, Nikola Ivanov 157
Harwàt i Nandur 311, 312
Hatzidakis, Georgios 322
Hauptmann, Ljudmil 307, 318
Hay, John Milton 164
Hecquard, Hyacinthe 302
Heidegger, Martin 21
Henrik IV., car 77
Henry, R. M. 60
Herceg, Rudolf 210, 211
Herre, Paul 320
Herriot, Édouard 158, 170
Hiersemann 113
Hindenburg 246
Hirt, Hermann 319
Hirtz, Miroslav 88 - 91
Hitler, Adolf 21
Hlivljani, pleme 82
Hofmann 277, 330
Hall 326
Holtzmann, Walther 270, 272, 277, 323, 325
Homer 129
Hommel, Fritz 222
Hoover, Herbert Clark 261, 269
Horoti, pleme 311,312
Horthy de Nagybanya, Miklós 66, 67, 69, 202, 204
Horvat, Aleksandar (Šandor) 17,291-293
Horvat, Josip 26, 27, 34
Horvat, Rudolf 189
Horvati, obitelj 328
Hoth, Junch 137
Hoti, pleme 137, 139
House, Edward Mandell 253
Hranić-Kosača, obitelj 244
Hranić-Kosača, Sandalj 148, 150, 303
Hranić-Kosača, Štipan, v. *Vukčić, Stjepan*
Hrastovec, Stjepan 34
Hrvatin, pleme 215, 282, 316
Hubener 312
Hughes, Charles Ewans 170
Huntington, Samuel P. 25
Hunjadi, Ivan 301, 331, 336, 337
Hunyadiji 337
Hus, Jan 225
Hval krstjanin 314

Ibn-Jakub; Jakut ibn Abdullah er-rumi *311*
Ikonoklast, v. *Macdonald, Ramsay*
Ilija, pravoslavni pop 245
Inocent III., papa 124,216, 282
Inocent IV., papa 100
larga, Nicolaie 138, 336, 337
Ismail Teuoro 152
Ivan, barski nadbiskup, v. Carpini, Ivan de Plano
Ivan, biskup prizrenski 243
Ivan Kapistran, sveti 337
Ivan Vladimir, sveti 97, 105-107, 139, 140, 243, 277, 304, 338
Ivan zvan Musaki 144
Ivan XXII., papa 145, 330
Ivan, sin Skenderbegov 150
Izidor Kijevski 277, 337
Izidori 278, 278
Izvolski, Aleksandr Petrovič Izvoljski *56, 249, 251, 255*
Jagić, Vatroslav 102, 116, 118, 215, 220, 281, 315
Jakova-Merturi, Gaspare 149
Jambreković, 26
Jamometić, Andrija 107, 243, 277, 331, 338
Jamometići 107, 243, 277, 278, 338
Jamison 115
Janković, obitelj 96
Japikse, N. 253, 255
Jelačić, Josip 231
Jelačić, obitelj 229
Jelačić, Sofija 231
Jelčić, Dubravko 35
Jelena, srp. kraljica 117
Jelena Lijepa 326
Jenal 325
Jeremija, prorok 180, 192
Jireček, Konstantin Josef 28, 29, 102, 103, 115-118, 136, 216, 220, 276, 311, 314, 315, 323
Johannes de Ragusa, v. *Stojković, Ivan*
Johnstone, Thomas 61
Jokl, Norbert 328
Jonima, obitelj 142, 144, 152, 330
Jonima, sevast 144
Jonima, Vladislav 144
Jordanes 309
Jovan, pećki patrijarh 139,159
Jovan Aleksandar, bugarski car 148
Jovanović, Ljuba 57, 102, 251, 255
Jovanović, obitelj 96
Jovičević, Andrija 338
Jung, Čari Gustav 175

Junius 44
Juraj, sin Jurja Klimentinca iz Spasa 136
Juraj, sin Krisafana, ugarskog vojnika 312
Justinijan I. Veliki, car 97

Kačić Miošić, Andrija 107, 243, 301
Račići, pleme 213, 332
Kaiser 251
Kalojan, car 124, 216, 282
Kamenjev; Lev Borisovič Eosenfeld *167, 168, 170*
Kantakuzen, car 126
Kara Mustafa 279
Karahan, Lev Mihailovič 184
Karaman, Ljubo 321
Karlić, Petar 325, 326
Karlo, dračkl herceg 334
Karlo I., savojski vojvoda 297
Karlo L Anžuvinac, ugarski kralj 329-331
Karlo Martel 279
Kasirati, pleme 136
Kastriot, kaninski ćefalija 148
Kastriot, Ivan 106, 148, 216, 282
Kastriot, Juraj, v. *Skenderbeg*
Kastriot, Mikleuš 216
Kastriot, Prodan vojvoda 216
Kastrioti 148-150,216
Katalonci (gospodari atenskog dukata) 126
Kaulbach, Friedrich August 230
Kelvin, lord 234
Kemal, Mustafa Ataturk 44
Keynes, John Maynard 51
Khuen-Hedervary, Karlo 199
Kinam, Ivan 214
Kipling, Rudyard 41, 85
Kiss 313
Kizevetter, Aleksandar Aleksandrovič 309
Klaić, Vjekoslav 80, 82, 83, 84, 106, 217, 283, 307, 311, 314, 316, 332
Klement III., protupapa 273, 325
Klement VI., papa 329
Klementinci, v. *Klimentinci*
Klimentinci, pleme 136,139,150
Klukas 311
Ključevski, Vasilij Osipovič 49
Kmoskó, Mihaly 311
Koloman, kralj 78
Kolunić, pleme 82, 316
Komnen, car Aleksije I. 77, 78, 141, 273,274, 323-325
Komnen, car Emanuel, v. *Komnen, car Manuil*
Komnen, car Manuil 102, 103, 213, 214, 281, 332
Komnen, Mihajlo 243
Komnen, monah 121
Komnen, obitelj 214, 281
Komnen-Asen, Jovan 148
Komulović, Aleksandar 278
Kondakou, Nikodim Pavlovič 314
Konfucije 50
Konstantin Bodin, v. *Bodin*
Konstantin Porfirogenet 74, 98, 112, 217, 314, 316, 317, 332
Koplik, pleme 304
Korschelt, Eugen 89
Korvin, Matija 326, 337, 338
Kostadin, gospodin 147
Kosara, bugarska princesa 97, 105, 106, 243, 277, 338

Kostić, Dimitrije Mita 277, 330, 334, 336
Kostrenčić, Marko 313, 332
Košćak, Vladimir 35
Košutić 205
Kovačević, Ivica 193
Krajačić, Ferdo 231
Krajačić obitelj 229
Krajnyak 327
Kraljević Marko 151, 197, 236, 237, 292, 327
Krasnici, pleme 132
Krasnov 48
Krause 102
Krebs, Norbert 320
Krešimir, kralj 28, 201
Kretschmer, Paul 222
Krisafan, vitez 312
Krist 17,40,123,133,186, 260, 295, 299, 310, 319
Križanić, Juraj 278
Krleža, Miroslav 25
Krmpotić, Ante 35
Krnjević 205
Kronprinc 56, 253
Kršnjavi, Iso 26
Krumbacher, Karl 317
Ksjunjin (Kjusunjin) 57, 256
Kšela, pleme 138
Kuci, pleme 139, 151, 159, 218, 283, 300, 301
Kuhari 313, 332
Kukuljević, obitelj 229
Kukuljević Sakcinski, Ivan 102, 325
Kukuljević-Sakcinski, Rozalija 232
Kuman, Ante 36
Kurjakovići 328
Kutula, obitelj 96
Labeati, pleme 135
Ladislav, brat srpskog kralja (1252.) 99
Ladislav I. Arpadović, ugarski kralj 78, 326
Lapčani, pleme 332
Larkin, Jim 61
Latini (Letini) pleme 135
Lav Izaurijac, car 239
Lavrin, Janko 48
Lazarević, Stjepan 335
Lazarevići, obitelj 148, 303, 335
Lea, Homer 39
Leake, William Martin 302
Lee, Ivy Ledbetter 268
Leib 325
Leibniz, Gottfried Wilhelm 47, 309
Lenbach, Franz von 230
Leti, pleme 143
Levaković, Rafael 278
Ligeti 315
Lichnowski, princ 253
Limi, Alba, v. *Sufflay, Milan*
Limi, obitelj 143
Linck 89
Lloyd George, David 20, 51, 158,235,257-259,261
Lodge, Oliver Joseph 288
Loew 114, 115, 118
London, Jack; John Griffith London 85
Longfellow, Henry Wadsworth 139
Lothrop 261
Loudh, Thomas 234
Lovreković 189, 193
Lowes Dickinson, G. 249-251
Loyola, Ignacije 278
Luccari; Jakov Lukarević *214*

Luccari, Jerolim 214
Lucije; Ivan Lučić *102,103, 214*
Lukas, Filip 321
Lupu 185
Luschan, Felix voŋ 308
Luther, Martin 277
Lužani, bratstvo 74,136, 319

Ljubavac, Sime 214
Ljudevit I. Veliki, kralj 145, 331, 333, 334

Macdonald, Ramsay 158, 160, 167, 170, 182, 183, 202, 234, 235, 257-259, 261, 268, 269
Macperson, James 151, 301
Maček, Vladko 26, 208
Madžuri, bratstvo 132
Magdić, Milivoj 14, 34
Magdić, Pero 229
Mahine, bratstvo 131
Mailly, Anton Chaurand de 337
Majon, Spljećanin 118
Malakaši, pleme 126, 128
Maleševci, pleme 136
Malisori, pleme 136
Malizori, Petro 134
Malizori, Todoro 134
Malliocus, Lazarus 134
Malonšići, bratstvo 131
Maljok 134
Manioi, bratstvo 131
Mann, Heinrich 29, 31
Mann, Thomas 21
Manojlović, obitelj 96
Mara, carica 244
marchese d'Atripalda 150
Maretić, Tomislav 337
Margueritte, Vietar 253
Marinesco 335
Markievicz, grofica 61
Marković, obitelj 96
Marulić, Marko 103, 325
Marx, Wilhelm 246
Masteki, pleme 126
Masterman, C. F. 263
Masudi, Abu-l-Hasan Ali al- 311
Mašja, pleme 143
Maštakov 308
Mataguži, bratstvo 131
Matarange (Mataruge), bratstvo 132, 142, 330
Matesei, v. *Matjani (Matesei)*
Matić, obitelj 96
Matijaš, kralj, v. *Korvin, Matija*
Matjani (Matesei), pleme 135, 143
Matković, Hrvoje 35
Maurras, Charles 21
Mover, Giovanni 272, 323
Mažuranić, Vladimir 311
Melich, Janos 315
Melik, Anton 327
Menz 323
Mercatti 277, 337
Messia, Petrus 135
Mesi, pleme 135
Meštrović, Ivan 197, 198
Meyer, Gustav 134
Mezger 312
Mihailović, obitelj 96
Mihajlo, arkangjel 177
Mihajlo, kralj 117
Mihanović, obitelj 229
Mikkola, Joosepi Julius 311
Miklosich; Frane Miklošič *78*
Miler 314
Miletič, Ljubomir Georgiev 314
Milinović, Simun 314
Millard, Thomas F. 163, 164, 183
Millerand, Etienne Alexandre 158
Mirdit, Jon 138
Mirdit, Petro 138
Mirditi, pleme 137, 138, 140, 151
Mirko; sveti Emerik Arpadović *228*
Miroslav, kralj 77
Mirski, knez 48
Miskolczy, Istvan 329
Miss Coli of Limerick 62
Mitraško, sin kralja Vukašina 327
Mitteis, Ludwig 112, 321
Mladen, vojvoda, otac sevasto-kratora Branka 127
Mogorovići, pleme 311,332
Mòhler 337
Mole, Vojeslav 315
Molasi 149
Monroe, James 164
Moór 326
More, Toma 330
Morgan, John Pierpont ml. 158
Morhard, Matthias 253
Mortigjija, Tijas 34
Mrkojevići, pleme 132, 134, 137, 138
Mrkšić, Mrkša 147
Mrkšić, Žarko 147
Mrmanja 78
Mugoši, bratstvo 74, 125, 136, 319
Muhlo 311
Mulcahy, Dick 61
Muller, Josef 78
Munchhausen 182
Murat, sultan 244
Murillo, Bartolomé Esteban 230
Murko, Matija 275, 277, 278
Musa Kesedžija 151, 301, 336
Musachi, Giovanni 133, 145, 150, 301, 334, 336
Musaki, Andrija I. 145, 151
Musaki (Muzaki) obitelj 100, 101, 135, 142, 144, 148, 149, 151, 152, 242, 277, 330
Mussolini, Benito 20, 21, 23, 66 - 69, 204, 225, 226, 262
Mutafčiev, Pet'r Stojanov 326

nadbiskup od Yorka (1922.) 258
Naiđu, Sarodžini 42, 43
Najšić 232
Nakov, Nako 309
Napoleon 52, 302
Negulus 74, 319
Nelepić, Ivan 333
Nelepić, Ivaniš 335
Nelepići 328, 331, 333, 335
Nemanja, Stefan 100, 103, 240, 241, 271, 276, 322, 327
Nemanjići 143, 148, 303, 312
Németh, Gyula 315
Niederle, Lubor 49, 309
Nietzsche, Friedrich 225, 226
Nikola, nadbiskup ohridski 242
Nikolić, obitelj 96
Nitti, Francesco 15, 24, 25, 51
Nodilo, Natko 72, 311
Nopcsa, Ferenc 302
Noposa, barun 131
Novak, Viktor 111,114, 116-119, 323
Novaković, Stojan 102, 124, 317, 335

Njeguši, pleme 136

Obreški 233
O'Brien, William 61
O'Higgins, Kevin 61
O'Leigh, Eamon, v. *Sufflay, Milan*
Oblak, Vatroslav 315
Obrenović, Miloš 95
Oncken, Hermann 255
Orbini, Mauro 102
Orlando, Vittorio Emanitele 196
Oršić, obitelj 229
Ossendowski, Ferdynand Antoni 48, 309
Ostwald, Wilhelm 262
Oštir, Karei 72, 222, 310, 312
Ozrinići (Ozrihnići) pleme 132, 136
Ožegović, obitelj 229

Page, Walter Hines 253
Pais, Dezsó 317
Paleolog, obitelj 146, 148, 303
Papalić, Ornine 102
Pares, Bernard 49, 50, 309
Partini, pleme 135
Pašić, Nikola 66, 68, 153, 158, 173, 175-177, 185, 188, 193, 194, 196, 204
Patačić, obitelj 229
Putsch, Cari 319
Pauli, Karl 222
Pavao HL, papa 240
Pavel 337
Pavelić, Ante (Poglavnik) 28
Pavelić-zubar, Ante 194, 199, 202, 205, 206
Pavlović, obitelj 96
Pearson 42, 187
Peisker, Jan 309, 310, 314
Pejnović, Grgo 33
Penck, Albrecht 320
Perfecky; Jevgenij Julijanovič Perfeckij *326, 337*
Petar, hrvatski kralj 78, 331
Petar, sveti 272, 323
Petar Veliki 50
Petazzi, general grof 94
Petrać, Josip 231
Peirović, obitelj 96
Pfister 327
Philippide, Alexandru 319
Pilar, Ivo 28
Pincije, bugarski bjegunac 330
Pleso, bugarski bjegunac 330
Piperi, bratstvo 74, 125, 132, 136, 319
Pirandello, Luigi 21
Pirchegger 318
Pirusti, pleme 135
Pisačić, obitelj 229
Pisačić-Hižanovečki, Karlek 232
Pivčević 332
Platon 62
Pliverić 84
Pogodin, Mihail Petrovič 310
Poincaré, Raymond 158, 249, 251, 253, 255, 258, 269
Polečići, pleme 332
Polić, Ladislav 207
Polonijo, Stanislav 33
Popović, D. J. 93 - 96
Popović, obitelj 96
Popruženko, Mihail Georgijevič 314
Porfirogenet, v. *Konstantin Porfirogenet*
Posinković 323
Pound, Ezra 21
Pouqueville, Frangois Charles Hugues Laurent 302
Prekali, pleme 136
Preljub, srpski vojskovođa 127
Pfibram, Alfred Francis 252
Pribićević, Svetozar 193, 200
Princip, Gavrilo 57
Pripac 188, 191, 194, 201
Proklo, monah 121
Prokopije iz Cezareje 97, 98,136
Prpić, Jure 33
Pšemislovići 312
Ptolomej, Klaudije 133, 135
Puljo, obitelj 96
Pupin, Mihajlo Idvorski 197
Puškin, Aleksandr Sergejevič 48

Quiroga, Haračio 85

Račić, Puniša 236, 238, 246
Rački, Franjo 78, 102, 118
Radič Crnoje 147
Radić, Antun 14
Radić, Pavao 207, 211
Radić, Stjepan 18, 59, 66, 68, 153, 157, 160, 172, 179, 181, 182, 186, 188, 190-192, 194, 197, 198, 200-205, 207-212
Radin, gost 314
Radonić, Jovan 327
Radoslav vojvoda Drivasta 150
Rambaud, Alfred 49
Ramavi, Fran 318
Rank, Otto 88, 175, 291
Rauch, obitelj 229
Rauch, Pavao 27, 199
Raukar, Tomislav 35
Raymond, E. T. 258
Reading, Rufus Daniel Isaacs 43-45, 187
Reclus, Jean Jacques Élisée 321
Recoly, Raymond 253
Rembrandt Harmenszoon van Rijn 230
Renouvin, Pierre 253
Resti; Junije Džono Antunov Bastie *214*
Rešetar, Milan 116, 215, 281, 315
Ribezzo, Francesco 222
Robert, napuljski kralj 145
Roda, Rendi 253
Rohlfs 319, 322
Rolland, Romain 41, 42, 187
Rothermere, Harold Sidney Harmsworth 235, 258, 261
Rousseau, Jean Jacques 66
Rubens, Peter Paul 230
Rugina 147
Rurik; Rjurik *50*
Russell, Bertrand 25, 55, 160, 161, 247, 248, 275, 285, 286
Russell, Dora 161
Russell,George 62
Ruvarac; Dimitrije Ruvarac, Ilarion Ruvarac *102*

Sagrak, Darko 32, 35
Samuel, bugarski car 106
Sandalj, herceg, v. *Hranić Kosaca, Sandalj*
San Giuliano, Antonino Paterno Castello 302
Sardeati, pleme 135
Sarkotić, Josip 26
Sarkotić, Stjepan 67
Sava Nemanjić, sv. 240, 244
Savinkov, Boris Viktorovič 166

Schirò, Giuseppe 151
Scotus Viator, v. *Seton Watson, Robert William*
Schreiber 88
Schuchardt, Hugo 222
Schulze, Wilhelm 222
Schùnemann 312
Schwertfeger, Bernhard 252
Sebestyén, Gyula 315
Seiner 302
Selenica, T. 302
Selite, pleme 138
Semon, Richard 285, 287
Seton Watson, Robert William 58, 196-198, 211, 212, 236, 255, 256
Sergije, sveti 271, 322
Shellabarger, Samuel 297
Shotwell, James Thomson 261
Sibinjanin Janko, v. *Hunjadi, Ivan*
Sigismund, ugarski kralj 147, 149, 300, 335
Silva 320
Simić, obitelj 96
sin stjegonoše Prenka 138
Sindik, Ilija 284
Skenderbeg, Juraj Kastriota 106, 144, 147, 148, 150, 151, 216, 282, 301, 331, 335, 336
Skerlecz, Ivan 201
Skilitzes, Ivan 107, 216, 282
Skok, Petar 271, 276, 292, 312, 314, 318, 319, 321, 332
Škure, pleme 135, 143
Slavac, hrvatski kralj 76, 141, 273, 320, 324
Smičiklas, Tadija 26, 156, 201, 316
Smirnov 321
Sobjeski, Jan 279
Sobolevskij, Aleksej Ivanovič 310
Sofulis 158
Solomun 47
Solovjev; Aleksandr Solovjov *327*
Sonino, Giorgio Sidney 196
Sorgo; Paskoje Sorkočević 336
Špan, obitelj 151, 152
Špan, Božidar 151
Špan, Hrvoje 151
Špan, Ljes 151
Špan, Petar 151, 215
Spanner-Guyer 322
Spatas, despot 121
Spengler, Oswald 24, 25, 161, 246, 260, 261, 264, 275, 285, 286, 289, 290
Sremac, Stevan 94, 95
Stanko sin Hrvatina 300
Stanko brat Hrvatina 106
Staniša, brat Skenderbegov 150
Stanković, obitelj 96
Stanojević, Stanoje 31, 32, 57, 64, 251, 256, 329
Starčević, Ante 18, 68, 171, 182, 190, 194, 199, 203
Steed, Henry Wickham 196, 236, 237, 238
Stefan, pop 138
Stein, Mark Aurei 314
Stieve, Friedrich 56, 57, 255
Stipčević, Aleksandar 35
Stjepan II., hrvatski kralj 119
Stjepan; sv. Stjepan Arpadović *59, 69, 154, 179*
Stjepan Prvovjenčani 214, 281, 327
Stjepan Tomaš 337
Stjepan Uroš II. Milutin, v. *Uroš II. Milutin, Stefan*

Stojković, Ivan 277, 331, 337
Stojkovići 278
Strabon 122
Stracimirović, Đorđe II. 101, 147, 242, 300, 335
Strčić, Petar 35
Stresemann, Gustav 246
Strzygowski, Josef 315
Sudija, Ivan 216
Sully, napuljski general 126
Svačići 78, 328
Sventopelek; Svatopluk *213, 214, 281*
Svetovit 314
Sivein II. Estridson 77
Szegedi 337
Szekfu, Gyula 327

Safaffk, Pavel Josef 133
Senoa, August 26
Šenoa, Branko 26
Šišić, Ferdo 71 - 75, 77, 79, 101 - 107, 310, 311, 317, 318, 323, 325, 332, 333
Škrelje, pleme 136, 139, 140
Špate, pleme 135
Štedimlija, Savio Marković 34, 98
Štrekelj 318
Šubić, Mladen II. 142, 326, 330, 331
Šubić, Pavao 329
Šubići 78, 100, 141, 244, 277, 326, 328, 329, 332, 333
Sufflay, Alojzije 26
Sufflay, Angela 26
Sufflay, Augustin 26
Sufflay, Milan 9, 11 - 36, 39, 46, 54, 108, 120, 156, 199, 200, 236, 294, 298, 306, 309, 313, 316, 319 - 324, 328, 329, 332, 333, 335 - 338, 340, 395
Sufflay, Zlata 26 - 28
Sulek, Bogoslav 89
Šurmin, Gjuro 189, 193, 199

Temperley, Harold William Vazeille 252
Teodora, kćerka sevastokratora Dejana 147
Teodorović, obitelj 96
Teodozije, car 149
Tepeleni, Ali-paša Janinski 121
Terrail, Pierre 19, 295, 297
Thallóczy, Lajos 27-30, 116, 316, 321, 327, 332, 334-338
Theiner, Augustin 317
Theopia miles 143, 145
Thomsen, Wilhelm 314
Thomson 85
Tisza, Stjepan 200, 201, 253
Tocco, Karlo II. 152, 336
Todor I. Pletenica (Chiscetisi) 145, 150
Tolstoj, Aleksij; Aleksej Konstantinovič Tolstoj, Aleksej Nikolajevič Tolstoj *48*
Tolstoj, Lav 41, 42, 48, 50, 66, 260
Toma, hvarski biskup 337
Toma, sin Pavla Dominkovića iz Pilota 216, 282
Toma, splitski arciđakon 98, 101, 102, 112, 214, 281
Tomašić, Nikola 201
Tomić 322
Tomić, obitelj 96
Tomislav, kralj 28, 69, 179, 196, 200, 201, 310
Tapija, Andrija 149
Tapija, arbanaski gospodar 112

Tapija, Dominik 145
Tapija, Gjuro 146
Tapija, Jelena 146
Tapija, Karlo 145,146,149, 334
Tapija, Niketa 145, 149
Tapija, obitelj 135, 144, 145, 150
Tapija, Tanuš 145
Trajan, car 122
Treidler 319
Tremi 319
Trockij; Lev Davidovič Bronštejn 202
Trombetti, Alfredo 222, 223, 308, 309
Truhelka, Ciro 314, 332
Trumbić, Ante 178, 191, 195, 196, 200, 202, 205-209, 211
Tuberon, Ludovik Crijević 102
Tuga 311
Tugomirići, pleme 332
Tukidid 122
Turgenjev, Ivan Sergejevič 48
Tuz, Les 136
Tuzi, pleme 136, 137

Uglješa, 147
Urban IL, papa 273, 323, 325
Urbany, državni odvjetnik 200
Uroš, Stefan, car 147, 244
Uroš L, Stefan 99
Uroš II. Milutin, Stefan 117, 272, 330
Uroš III. Dečanski, Stefan 218
Uroš IV., v. *Uroš, Stefan, car*

Vaclav 313
Van Dyck, Anthonis 230
Vasić, Miloje 314
Vasiljević, obitelj 96
Vasmer, Max 319
Vasojevići, bratstvo 132, 136
Vecelin 77
Večerinac, Stevo 29
Venko (Vonko) v. *Vango*
Vernadskij (historik) 309
Verona, obitelj 143
Vid, sv. 314
Vilder, Većeslav, v. *Wilder*
Vilim, eks-kaiser 253
Villard, Oswald Garrison 234
Virevići, rod 332
Vladimir, sveti, v. *Ivan Vladimir, sveti*
Vladimirov 57
Vlasi Sremljane, bratstvo 125
Vododurec de Vinopirad, Janko 233
Vango 93, 121, 148
Vuk; Vuk Stefanović Karadžić 89
Vukašin, kralj 145, 147, 327
Vukčić, Stjepan 148, 244, 303, 335
Vukčić Hrvatinić, Hrvoje 215, 282, 301, 314, 338
Vukčići 335
Vukelić, Zvonimir 34

Wallace, Henry Agard 261, 263, 288
Wallach 326
Watson, v. Seton Watson, Robert William
Watson, George 64
Weal 261
Wegener, Alfred von 253
Weigand, Gustav 93, 317, 319, 321

Weissmann, August 287
Welle von Vorstern, Franciska 26
Wells, Herbert George 47, 64, 161, 183, 247, 261
Wellnhofer 330
Wendel, P. 57, 256
Wilder, Većeslav 26
Wilson, Thomas Woodrow 198, 209, 253, 265
Wood Halifax, Edward Frederick Lindley 45
Wundt, Wilhelm 223

Zaharija, Nikola 144
Zaharije, obitelj 144
Zapolja, Ivan 328
Zaratuštra 307, 310, 313, 314
Zenevije, pleme 126, 135
Zeno 115
Zgur 121
Ziegler, Heinrich Ernst 89
Zlatarski, Vasil Nikolov 330
Zonaras, Ivan 216, 282
Zrinjski, v. *Subići*
Zubci, pleme 136
Zvonimir, kralj 27, 76, 77, 118, 119, 270, 273, 274, 276, 320, 324, 325, 329
Zwerger, Branko 29

Žanić, Milovan 193 - 195
Žanko, Dušan 24, 33 - 35
Živković, Petar 306
Županič, Niko 72, 310

A. V.